

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΙΛΙΟΥ, ΑΧΑΡΝΩΝ ΚΑΙ ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΗΜΕΡΙΔΑΣ

Κυριλλος και Μεθοδιος

Ἡ συμβολή τους στὴ θρησκευτικὴ καὶ πολιτισμικὴ
διαμόρφωση τῆς Εὐρώπης ὡς παράγοντας
ἐνότητας καὶ συνεργασίας τῶν λαῶν της

ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΧΩΡΙΟ, 3 ΜΑΪΟΥ 2014

Ἐπιμέλεια: Παῦλος Μ. Γεωργίου

ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΧΩΡΙΟ 2015

ISBN: 978-618-81440-2-6

9 786188 144026

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ
ΙΛΙΟΥ, ΛΑΧΑΡΝΩΝ &
ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΙΕΡΟΣ ΕΝΟΡΙΑΚΟΣ ΝΑΟΣ
ΑΓΙΩΝ ΙΣΑΠΟΣΤΟΛΩΝ
ΚΥΡΙΛΛΟΥ & ΜΕΘΟΔΙΟΥ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α
Ε Π Ι Σ Τ Η Μ Ο Ν Ι Κ Η Σ Η Μ Ε Ρ Ι Δ Α Σ

«Η συμβολή των Ἀγίων Κυρίλλου & Μεθοδίου στη
θρησκευτική καὶ πολιτισμική διαμόρφωση τῆς Εὐρώπης
ὡς παράγοντας ἐνότητας καὶ συνεργασίας τῶν λαῶν της»

(ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΧΩΡΙΟ, 3 ΜΑΪΟΥ 2014)

Ἐπιμέλεια: Παῦλος Μ. Γεωργίου

ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΧΩΡΙΟ
2015

- Στὴν ἔκδοση τῶν Πρακτικῶν διατηρήσαμε τὸ σύστημα γραφῆς (πολυτονικὸ ἢ μονοτονικὸ) στὸ ὁποῖο παραδόθηκαν τὰ κείμενα ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τους, εἴτε ὡς χειρόγραφα εἴτε σὲ ἠλεκτρονικὴ μορφή. Στὰ ὑπόλοιπα κείμενα ποὺ πλαισιώνουν τὴν ἔκδοση χρησιμοποιήθηκε πολυτονικὸ, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πρωτότυπα μονοτονικὰ ἀποσπάσματα ποὺ ἐνσωματώθηκαν σὲ αὐτά.
- Τὴν εὐθύνῃ τῶν κειμένων καὶ τῶν φωτογραφιῶν ποὺ τὰ συνοδεύουν, ἔχουν οἱ συγγραφεῖς τους.
- Ἡ εἰκόνα τοῦ ἐξωφύλλου: Ἀπὸ τὶς ἀρχαιότερες ἀπεικονίσεις τῶν Ἀγ. Κυρίλλου & Μεθοδίου. Ἀγ. Γεώργιος, Κουρμπίνοβο (1191).
- Ἡ μαγνητοσκόπηση τῆς Ἡμερίδας, διάρκειας τεσσάρων ὥρων, εἶναι διαθέσιμη στὸ Διαδίκτυο στὴν διεύθυνση: intv.gr (Ἀρχειο / Συνέδρια / 7-5-2014).

Ἐπιμέλεια Ἐκδόσεως: Παῦλος Μ. Γεωργίου

ISBN: 978-618-81440-2-6

© 2015 Ἱερὰ Μητρόπολις Ἰλίου, Ἀχαρνῶν καὶ Πετροπόλεως

Ἐκτύπωση - Βιβλιοδεσία:

Άφιερώνεται στὸν ἀείμνηστο
Γεώργιο Ἀχ. Παπαδημητρίου,
πρωτεργάτη τῆς προσπάθειας
ἀνεγέρσεως ἐνοριακοῦ ναοῦ πρὸς τιμὴν
τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου
καὶ τῆς διαδόσεως τῆς τιμῆς τους
πέραν τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου.

Π Ρ Ο Γ Ρ Α Μ Μ Α

Σάββατο 3 Μαΐου 2014

07:45 - 09:00 **Θ. Λειτουργία** (Ι. Ν. Αγ. Κυρίλλου & Μεθοδίου Όλυμπιακού Χωριού)
09:30 Προσέλευση στο Άμφιθέατρο του Ι.Γ.Μ.Ε.Μ.
10:00 - 10:45 Ύμνος - Χαιρετισμοί - Ύμνοι τῶν Ἀγίων (Χορωδία Γ. Κακουλίδη)
Παρουσίαση εἰκόνας τῶν Ἀγ. Φωτίου, Κυρίλλου & Μεθοδίου

Α' ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Πρόεδρος: Κων. Νιχωρίτης, Καθηγητὴς Πανεπιστημίου Μακεδονίας
10:45 - 11:05 **Δημήτριος Γόνης**, Ὁμότιμος Καθηγητὴς Πανεπιστημίου
«Τὸ ἀνεκτίμητο δῶρο τῶν Ἀγ. Κυρίλλου & Μεθοδίου στοὺς Σλάβους»

11:05 - 11:35 **Pavol Demes**, π. Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων Σλοβακίας
«Στὰ ἀχνάρια τῶν Ἀγίων Κυρίλλου & Μεθοδίου»
(Φωτογραφικὸ ὁδοιπορικὸ)

11:35 - 12:05 Διάλειμμα

Β' ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Πρόεδρος: Κων. Νιχωρίτης, Καθηγητὴς Πανεπιστημίου Μακεδονίας
12:05 - 12:25 **Ἰωάννης Μαρκότσης**, Θεολόγος - Διευθυντὴς Λυκείου, Μτ Θεολ.
«Ὁ Μ. Φῶτιος καὶ ἡ συμβολὴ του στὴν ἱεραποστολικὴ πολιτικὴ τοῦ Βυζαντίου»

12:25 - 12:45 **Μιχαὴλ Τρίτος**, Κοσμήτορας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ.
«Τὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικότητος τῶν Ἀγίων Κυρίλλου & Μεθοδίου»

12:45 - 13:05 **Εἰρήνη Κασάπη**, Δρ Θεολογίας
«Ἡ αποστολὴ τῶν Ἀγ. Κυρίλλου & Μεθοδίου στοὺς Χαζάρους καὶ τὸ πρόβλημα τῶν γραμμάτων τῶν Ρώσ»

13:05 - 13:35 Διάλειμμα

Γ' ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Πρόεδρος: Μιχαὴλ Τρίτος, Κοσμήτορας Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.
13:35 - 13:55 **Ἰωάννης Σίσιου**, Δρ Ἱστορικός Τέχνης
«Οἱ ἀπεικονίσεις τῶν Ἀγ. Κυρίλλου & Μεθοδίου κατὰ τὸν 12ο αἰῶνα»

13:55 - 14:15 **Ἀντώνιος - Αἰμίλιος Ταχιάς**, Ὁμότιμος Καθηγητὴς Πανεπιστημίου
«Τὸ σλαβικὸ ἀλφάβητο, ἐπιβεβαίωση ἐθνικῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ σύμβολο πνευματικῆς ἐλευθερίας»

14:15 - 14:35 **Κωνσταντῖνος Νιχωρίτης**, Σλαβολόγος, Καθηγ. Πανεπ. Μακεδονίας, τμήματος Βαλκανικῶν, Σλαβικῶν & Ἀνατολικῶν Σπουδῶν
«Ἡ οἰκουμενικὴ διάσταση τοῦ ἔργου τῶν Ἀγ. Κυρίλλου & Μεθοδίου καὶ τὸ μήνυμά τους σήμερα»

14:35 **Συζήτηση - συμπεράσματα καὶ λήξη**

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ἰλίου, Ἀχαρνῶν & Πετρουπόλεως
κ. Ἀθηναγόρας Δικαίακος, πτυχ. Φιλολογίας, Δρ Θεολογίας

Μιχαήλ Τρίτος, Καθηγητής Πανεπιστημίου

Κωνσταντίνος Νιχωρίτης, Καθηγητής Πανεπιστημίου

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Αἰδεσιμώτατος π. **Σωκράτης Παπαγεωργίου**

Προϊστάμενος Ἱ. Ν. Ἀγ. Κυρίλλου & Μεθοδίου Ὁλυμπιακοῦ Χωριοῦ

Παῦλος Γεωργίου, Πληροφορικός

Ἐκκλ. Σύμβουλος Ἱ. Ν. Ἀγ. Κυρίλλου & Μεθοδίου Ὁλυμπιακοῦ Χωριοῦ

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Αἰκατερίνη Παναγιωτακοπούλου - Γεωργίου

Ἀντιγόνη Τσατσαρώνη

ΙΕΡΑ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ
ΙΤΙΟΥ
ΑΧΑΡΝΩΝ
ΚΑΙ
ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ

ΗΜΕΡΙΔΑ

ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΧΩΡΙΟ

3 ΜΑΪΟΥ 2014

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ

ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΟΥ

ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ

ΕΝΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΤΩΝ ΛΑΩΝ ΤΗΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ίλιου, Αχαρνών & Πετρουπόλεως

κ. **Άθηνάγορας Δικαΐκος**, πτυχ. Φιλολογίας, Δρ Θεολογίας

Μιχαήλ Τρίτος, Καθηγητής Πανεπιστημίου

Κωνσταντίνος Νικωρίτης, Καθηγητής Πανεπιστημίου

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Αΐδεσιμώτατος π. **Σωκράτης Παπαγεωργίου**

Προϊστάμενος Ι. Ν. Αγ. Κυρίλλου & Μεθοδίου Όλυμπακού Χωριού

Παύλος Γεωργίου, Πληροφορικός

Έκκλ. Σύμβουλος Ι. Ν. Αγ. Κυρίλλου & Μεθοδίου Όλυμπακού Χωριού

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ:

Αΐκατερίνη Παναγιωτακοπούλου - Γεωργίου

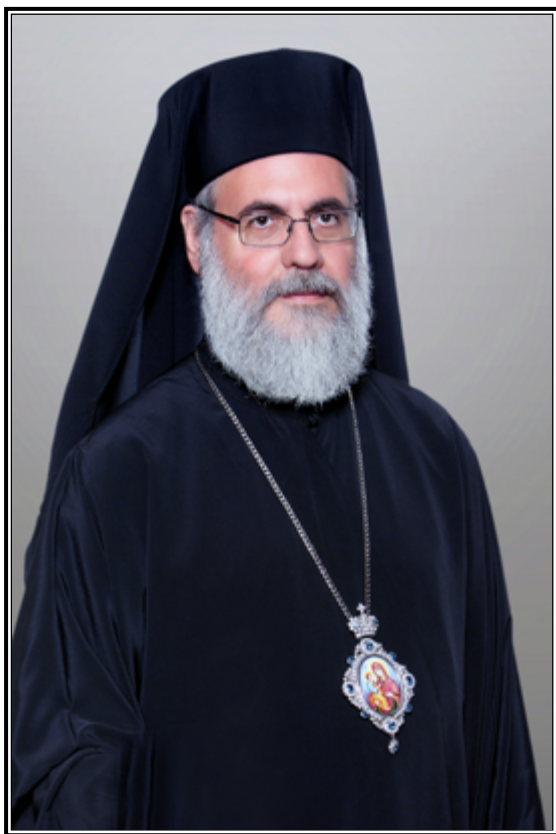
Άντηγόνη Τσατσαρώνη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ἰλίου, Ἀχαρνῶν καὶ Πέτρουπόλεως κ.κ. Ἀθηναγόρα	9
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ	11
«Τὸ ἀνεκτίμητο δῶρο τῶν Ἀγ. Κυρίλλου & Μεθοδίου στοὺς Σλάβους» Δημητρίου Γόνη , <i>Όμοτ. Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου</i>	17
«Ὁ Μ. Φώτιος καὶ ἡ συμβολή του στὴν ἱεραποστολική πολιτική τοῦ Βυζαντίου» Ἰωάννη Μαρκότση , <i>Θεολόγου - Διευθυντοῦ Λυκείου, Μτ Θεολ.</i>	35
«Τὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικότητος τῶν Ἀγίων Κυρίλλου & Μεθοδίου» Μιχαὴλ Τρίτου , <i>Κοσμήτορος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ.</i>	41
«Ἡ ἀποστολή τῶν Ἀγ. Κυρίλλου & Μεθοδίου στοὺς Χαζάρους καὶ τὸ πρόβλημα τῶν γραμμάτων τῶν Ρώσ» Εἰρήνης Κασάπη , <i>Δρος Θεολογίας</i>	49
«Οἱ παλαιότερες ἀπεικονίσεις τῶν Ἀγ. Κυρίλλου & Μεθοδίου στὴ μνη- μειακὴ ζωγραφικὴ μετὰ τὴν πτώση τοῦ κράτους τοῦ Σαμουήλ καὶ μέχρι τῆ Λατινοκρατίας» Ἰωάννη Σίσιου , <i>Δρος, Ἱστορικοῦ Τέχνης</i>	61
«Τὸ σλαβικὸ ἀλφάβητο, ἐπιβεβαίωση ἐθνικῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ σύμβολο πνευματικῆς ἐλευθερίας» Ἀντωνίου - Αἰμιλίου Ταχιάου , <i>Όμοτ. Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου</i>	107
«Ἡ οἰκουμενικὴ διάσταση τοῦ ἔργου τῶν Ἀγ. Κυρίλλου & Μεθοδίου καὶ τὸ μῆνυμά τους σήμερα» Κωνσταντίνου Νιχωρίτη , <i>Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Μακεδονίας, τμήματος Βαλκανικῶν, Σλαβικῶν & Ἀνατολικῶν Σπουδῶν</i>	117
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	
«Πολιτισμικὴ καὶ διαπολιτισμικὴ παιδεία καὶ θρησκευτικὸς διαπολιτισμὸς τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου» Δημοσθένη Χατζηέλεκα , <i>Διδ/λου, Κοινων. Ἀνθρωπολόγου, Ph.D., M.Ed., M.B.A. in Ed., M.A. in Theology, Post-Graduate Diploma in Ed., Υπ. Δρος Παιδαγωγικοῦ Τμ. Δημοτ. Ἐκπ. Παν. Θεσσαλίας</i>	153
«Ὁ Πατριάρχης Φώτιος ὡς "σημεῖον ἀντιλεγόμενον" τῆς βυζαντινῆς ἱεραποστολῆς» Παύλου Γεωργίου , <i>Πληροφορικοῦ</i>	171
Φωτογραφίες ἀπὸ τὴν Ἡμερίδα.....	190

Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ἰλίου,
Ἀχαρνῶν καί Πετρουπόλεως κ.κ. ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ κ.κ. ΑΘΗΝΑΓΟΡΑ

«Ανοίγονται ἅπασι Θεογνωσίας προπύλαια, ἰδοὺ γὰρ ἐπέλαμψε τῆς εὐσεβείας ἀκτίς...»¹.

Ἡ παρουσία τῶν Ἁγίων στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ σὲ προσωπικὸ ἐπίπεδο, στὴ ζωὴ τοῦ καθενὸς ἀπὸ ἐμᾶς, παρομοιάζεται συχνὰ μὲ φέγγος ἀστραπηβόλο, μὲ φῶς ἀνυπέρβλητο, ποὺ ἀπαστράπτουν ὄχι σὰν αὐτόφωτοι ἀλλὰ σὰν ἑτερόφωτοι ἀστέρες, ἐφ' ὅσον τὸ φῶς ποὺ μεταγγίζουν κατὰ τρόπο ἀδιόρατο καὶ μυστικὸ στὶς ἀνθρώπινες καρδιὰς ἔχει πηγὴ ἐκπόρευσης τὸν ἴδιο τὸν Χριστό, τὸ «*Φῶς τοῦ κόσμου*»².

Μὲ τὴν παρουσία τῶν Μεγάλων καὶ Θαυμαστῶν Ἐνδόξων Ἰσαποστόλων καὶ Φωτιστῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου στὴ ζωὴ τῆς Τοπικῆς μας Ἐκκλησίας μέσα ἀπὸ τὴν ὁμώνυμη Ἑνορία στὸ Ὀλυμπιακὸ Χωριὸ διαρκῶς γευόμεθα αὐτοὺς τοὺς πνευματικοὺς καρποὺς τοῦ φωτὸς ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὶς πάνσεπτες μορφές τους, τὸ πολυτίμητο ἱεραποστολικὸ τους ἔργο καὶ τὴν ἱερὰ παρακαταθήκη ποὺ κατέλιπαν σ' ἐμᾶς, τὰ μέλη τῆς Στρατευομένης Ἐκκλησίας.

Μία ἀπὸ τὶς κύριες βιοματικές ἐμπειρίες σὲ σχέση μὲ τὴν Ἱερὰ Συνωρίδα τῶν Ἁγίων, ποὺ ζήσαμε κατὰ τὴν περυσινὴ πνευματικὴ περίοδο καὶ συγκεκριμένα κατὰ τὸν Μάιο τοῦ 2014, ἀπετέλεσε καὶ ἡ κατὰ πάντα ἐπιτυχημένη Ἐπιστημονικὴ Ἡμερίδα πρὸς τιμὴν τους καὶ μὲ ἐπίκεντρο τὴ συμβολή τους στὴ θρησκευτικὴ καὶ πολιτισμικὴ διαμόρφωση τῆς Εὐρώπης ὡς παράγοντα ἐνότητας καὶ συνεργασίας τῶν λαῶν τῆς, τὰ Πρακτικὰ τῆς ὁποίας προλογίζουμε στὸν παρόντα τόμο.

Ἡ διεξαχθεῖσα Ἡμερίδα ἀποκτᾷ ἰδιαίτερη θεολογικὴ σημασία καὶ νόημα, μὲ περαιτέρω προεκτάσεις ποὺ ἀναφέρονται στὸν εὐρύτερο Πανευρωπαϊκὸ Χώρο. Καὶ ἔχουν σχέση μὲ:

Α. Τὸν τόπο διεξαγωγῆς τῆς Ἡμερίδας. Τὸ Ὀλυμπιακὸ Χωριό, στὸ ὁποῖο ἔλαχε ἡ εὐλογία νὰ ἔχει πολιούχους καὶ προστάτες τοὺς ἁγίους Κύριλλο καὶ Μεθόδιο, εἶναι ἓνας χώρος στὸν ὁποῖο φιλοξενήθηκαν στὸ παρελθὸν ἐκπρόσωποι ὄχι μόνο τοῦ Παγκόσμιου Ἀθλητισμοῦ καὶ Πολιτισμοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ Πανανθρώπινου Ἰδανικοῦ τῆς Ἑνότητας καὶ τῆς Ἀδελφότητος στὰ πλαίσια τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων τοῦ 2004. Προσφέρθηκε ἔτσι ὡς ὁ καταλληλότερος χώρος διεξαγωγῆς τῆς Ἡμερίδας, ἐφ' ὅσον αὐτὴ ἐπεξεργάσθηκε τὸ μέγεθος καὶ τὸ βάθος τῆς συμβολῆς τῶν Ἁγίων πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνοποίησης καὶ Συνεργασίας.

¹ Τροπᾶριον Α' Ὡδῆς τοῦ Ὁρθρου ἐκ τῆς Ἱερᾶς Ἀκολουθίας τῶν Ἁγίων Ἰσαποστόλων Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου.

² Ἰωάννου ν', 12.

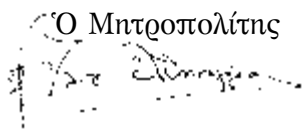
Β. Τό επίπεδο τῶν συμμετασχόντων στήν Ἡμερίδα. Αὐτὸ τὸ βιώσαμε ὅλοι ὅσοι παρευρεθήκαμε κατὰ τὴν διεξαγωγή της, παρακολουθώντας τὴν ὑψηλὴ ἐπιστημονικὴ κατάρτιση καὶ τὸ θεολογικὸ βάθος τῶν εἰσηγήσεων. Ἡ ἐπιτυχία τῆς Ἡμερίδας, ἀσφαλῶς ὀφείλεται στὶς διακεκριμένες προσωπικότητες, στοὺς ἐπίλεκτους προσκεκλημένους ἐπιστήμονες, οἱ ὅποιοι κυριολεκτικὰ «ἀνέβασαν ψηλὰ τὸν πῆχυν» μὲ τὶς ἐμπεριστατωμένες καὶ ὑψηλῆς ποιότητος εἰσηγήσεις τους.

Γ. Τὴν καρδιά καὶ ψυχὴ τῆς θεματολογίας τῆς Ἡμερίδας, ποὺ ὅπως προαναφέρθηκε, ἀφορᾷ στὴ συμβολὴ τῶν ἀγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου στὴν θρησκευτικὴ καὶ πολιτισμικὴ διαμόρφωση τῆς Εὐρώπης μὲ ἀπώτερο στόχο τὴν ἐνότητα καὶ συνεργασία τῶν λαῶν της. Ἐκρως ἐπικαιροὺς ὡς ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς Ἡμερίδας, ἡ ὁποία διεξήχθη σὲ μία χώρα, ποὺ δοκιμάζεται σκληρὰ κατὰ τὴν παρούσα περίοδο, ὅπως δοκιμάζεται καὶ ἡ ἴδια ἡ ἐνότητα καὶ συνεργασία τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν μὲ τὴ δαμόκλειο σπάθη τῆς οἰκονομικῆς κρίσης καὶ τοῦ μεταναστευτικοῦ νὰ ἀπειλοῦν νὰ τινάξουν στὸν ἀέρα, ὅσα οἱ δύο Ἅγιοι μὲ μόχθο, μὲ πίστη καὶ ἀνθρωπισμὸ ἔκτισαν ἐδῶ καὶ τόσους αἰῶνες.

Συγχαίρουμε ἀπὸ καρδιᾶς αὐτοὺς ποὺ ἐμόχησαν ὥστε τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἡμερίδας νὰ ἐκδοθοῦν στὸν παρόντα καλαίσθητο τόμο, μὲ πρωτοκορυφαίους τὸν ἀκούραστο καὶ δημιουργικὸ ἐφημέριο τοῦ Ὀλυμπιακοῦ Χωριοῦ π. Σωκράτη Παπαγεωργίου καὶ τοὺς ἐπίλεκτους συνεργάτες του, τὸν ἀγαπητὸ συνεργάτη καὶ Ἐκκλησιαστικὸ Σύμβουλο τῆς ἐνορίας κ. Παῦλο Μ. Γεωργίου, ὁ ὁποῖος εἶχε καὶ τὴν ἐπιμέλεια τῆς παρουσίης ἐκδόσεως, τοὺς ἐκλεκτοὺς διακεκομμένους ἐπιστήμονες ποὺ συμμετείχαν καὶ λάμπρυναν μὲ τὴν παρουσία τους τὴν Ἡμερίδα, τὰ ἐκλεκτὰ στελέχη καὶ συνεργάτες τοῦ Ραδιοφωνικοῦ Σταθμοῦ τῆς «Πειραικῆς Ἐκκλησίας» γιὰ τὴν ἀπὸ ραδιοφώνου ἀναμετάδοση καὶ προβολή της, καθὼς καὶ ὅλους ἐκείνους, ἐμφανεῖς καὶ ἀφανεῖς, ποὺ συνετέλεσαν στὴν ἐπιτυχία της.

Ἐπικαλούμεθα, λοιπόν, πλουσία τὴν Χάρη τοῦ Κυρίου πρὸς ὅλους αὐτούς, ὥστε πάντοτε νὰ κατευθύνονται τὰ διαβήματά τους «εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν»³ καὶ θεοφιλές, καὶ οἱ ψυχές καὶ οἱ διαλογισμοὶ τους νὰ φωτίζονται «τῷ λύχνῳ τῷ φαίνοντι ἐν ἀύχμηρῳ τόπῳ»⁴, μὲ τὶς ἀκοίμητες πρεσβεῖες τῶν Ἀγίων.

Μετ' εὐχῶν ἐνθέρμων καὶ πολλῆς τῆς ἐν Χριστῷ ἀγάπης,

Ὁ Μητροπολίτης

Ὁ Ἰλίου, Ἀχαρνῶν & Πετρουπόλεως
Ἀθηναγόρας

³ Β' Κορινθίους θ', 8.

⁴ Β' Πέτρου α', 19.

Στην πολιτιστική ταυτότητα της Ε.Ε. των 28 η Ελλάδα, ως χώρα μέλος, γεωγραφικά είναι το Ανατολικό σύνορο της ΕΕ, αλλά πολιτισμικά, είναι η γέφυρα ανάμεσα στον Ανατολικό και τον Δυτικό πολιτισμό.

Σήμερα θα πρέπει να βρεθούν οι κοινές συνισταμένες σε θέματα πολιτισμού και να εμπεδωθούν. Ένα τέτοιο θέμα μπορεί να αποτελέσει η πολιτιστική κληρονομιά του έργου των Θεσσαλονικέων αδελφών και φωτιστών των Σλάβων αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου.

Με τη δημιουργία του σλαβικού αλφαβήτου και την καλλιέργεια της σλαβικής γλώσσας ανυψώνοντάς την από ένα πτωχό προφορικό λεξιλόγιο, με την υπαγωγή της στους συντακτικούς κανόνες της γραπτής ελληνικής γλώσσας, σε γλώσσα ικανή να αποδώσει φιλοσοφικούς, θεολογικούς, νομικούς, στρατιωτικούς και διοικητικούς όρους και σημασιολογικές έννοιες των ελληνικών κειμένων που έπρεπε να μεταφραστούν στα σλαβικά. Με τη βοήθεια των μεταφράσεων ο Σλάβος αναγνώστης γνώρισε το ιστορικό παρελθόν της ανθρωπότητας κάτω από το πρίσμα του Βυζαντινού συγγραφέα, μέσα από τα έργα του Προκοπίου του Καισαρέως, του Μιχαήλ Ψελλού, του Ιωάννου Καντακουζηνού και πολλών άλλων. Με λίγα λόγια, μέσα από τη βυζαντινή ιστορική σκέψη και ιδεολογία. Μαζί με τα ιδεώδη της πίστεως οι δύο Αυτάδελφοι δίδαξαν στους Σλάβους την αγάπη και την ευγένεια και τους ενεφύσησαν το πνεύμα της θυσίας. Τους χάρισαν τους πρώτους γραπτούς νόμους, με τους οποίους οργάνωσαν καθεστώς ευνομίας και ευταξίας. Τους προσέφεραν γλώσσα γραπτή και έτοιμη να χρησιμοποιηθεί στη θεολογία, τη λογοτεχνία, την επιστήμη και την παιδεία. Η γλώσσα αυτή αποτέλεσε κρίκο που συνέδεσε όλον τον σλαβικό κόσμο.

Το έργο των Θεσσαλονικέων Φωτιστών των Σλάβων αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου συνέβαλε στην ένταξη των Σλάβων στο Βυζαντινό πολιτισμό και στα ελληνικά γράμματα.

Το έργο των Αγίων, υπήρξε συγκλονιστικό όχι μόνο για την επιλογή των εμπνευσμένων προσώπων, αλλά και για τη μοναδική εναρμόνιση του οικουμενικού ιεραποστολικού σχεδιασμού με τη διαχρονική αποστολική συνείδηση της Εκκλησίας. Ο σχεδιασμός αυτός ήταν έργο του μεγαλόπνοου πατριάρχη Φωτίου.

Ο Μέγας Φώτιος όταν ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο, η δικαιοδοσία του προς βορράν είχε ως όριο τη Μακεδονία, τη Θράκη και την

Κριμαία, ενώ όταν απομακρύνθηκε από το θρόνο η ιεραποστολική του παρουσία εκτεινόταν από την κεντρική Ευρώπη μέχρι τη Βαλτική και τον Βόλγα.

Οι Άγιοι γεννήθηκαν στη Θεσσαλονίκη, σπούδασαν στο Βυζάντιο και περάτωσαν το βίο τους στη Δυτική Ευρώπη, επιτελώντας το ιεραποστολικό έργο που τους είχαν αναθέσει ο βυζαντινός Αυτοκράτορας και ο Οικουμενικός Πατριάρχης. Σε αυτούς οφείλουν την πνευματική και πολιτιστική τους ανέλιξη τα 2/3 των λαών της Ευρώπης, δηλ. οι Σλάβοι. Σήμερα που οι προσπάθειες προσδιορισμού της πολιτιστικής ταυτότητας του σύγχρονου ευρωπαίου εντείνονται, λόγω της διαμορφωθείσας κατάστασης στο χώρο της ευρωπαϊκής ηπείρου, ύστερα και από τις κοινωνικό-πολιτικές αλλαγές στις χώρες του πρώην «ανατολικού μπλοκ», είναι αναγκαία η μελέτη και η εμπέδωση των κοινών πολιτισμικών μας καταβολών.

Για τους σλαβικούς λαούς και για τον ελληνικό, οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος παραμένουν πάντοτε ορόσημα ανεξάντλητης πνευματικής ακτινοβολίας και προσφοράς, διότι είναι εκείνοι οι οποίοι με το έργο τους ενέταξαν τους Σλάβους στον βυζαντινό πολιτισμό, διδάσκοντάς τους την ελληνορθόδοξη παιδεία. Οι άγιοι ενώνουν τους λαούς, δεν τους χωρίζουν. Τέτοιο ήταν και το έργο των αγίων, ενωτικό.

Η συνάντηση των Σλάβων με τον βυζαντινό κόσμο υπήρξε αποφασιστικής σημασίας. Οι Σλάβοι πρόσφεραν τη γόνιμη γη και τον διψασμένο για πρόοδο εαυτό τους και μ' αυτό συνετέλεσαν στο να βρει ο βυζαντινός πολιτισμός μία ακόμη διέξοδο, να γίνει πιο πλατύς, οικουμενικός και αθάνατος. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι ορθόδοξοι Σλάβοι κράτησαν μέχρι και σήμερα ως ιερό σύμβολο την κυριλλική γραφή, που τους θυμίζει και τυπικά τη σχέση τους με το Βυζάντιο, ενώ ο μεγαλύτερος όγκος των υπολοίπων Σλάβων, που συνδέθηκαν με τη Ρώμη, υιοθέτησαν τη λατινική. Και αυτό αποτελεί ένα σταθερό κριτήριο για το ρόλο που έπαιξε το σλαβικό βιβλίο στις κοσμογονικές αλλαγές που επέφερε η εγκατάσταση του σλαβικού πληθυσμού στις χώρες της Ευρώπης και στην παράλληλη πορεία του με τους παλαιότερους κατοίκους της περιοχής ανά τους αιώνες.

Οι Έλληνες συνυπήρχαν με αλλόγλωσσες Ορθόδοξες κοινότητες στον ευρύτατο χώρο της Ανατολικής και ΝΑ Ευρώπης, από το Μοριά μέχρι το Δούναβη και από την Τεργέστη μέχρι το Βουκουρέστι, «με κοινό πολιτισμικό πλαίσιο την Ορθόδοξη εκκλησιαστική παράδοση και την παρακαταθήκη των ελληνικών γραμμάτων», όπως εκφράζονταν

συνθετικά από τους μεγάλους λογίους και διδασκάλους του Γένους και τα σημαντικά σχολεία που λειτουργούσαν.

Σήμερα που οι προσπάθειες προσδιορισμού του σύγχρονου Ευρωπαίου εντείνονται, λόγω της διαμορφωθείσας κατάστασης, στο χώρο της ευρωπαϊκής ηπείρου, είναι αναγκαία η μελέτη και η εμπέδωση των κοινών πολιτισμικών μας καταβολών. Η πολιτισμική κληρονομιά του έργου των Θεσσαλονικέων αδελφών και φωτιστών των Σλάβων, αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου, μπορεί να αποτελέσει μια σημαντική βάση για αυτές.

Κατά τον σύγχρονο επιφανή Αγιορείτη π. Πλακίδα Ντεσιλιέ «η ενωμένη Ευρώπη πρέπει να αναζητήσει τα πνευματικά θεμέλιά της όχι στην αυτοκρατορία του Καρλομάγνου, αλλά στην προκαρλομάγνεια Ρωμανία».

Με ιδιαίτερη χαρά πληροφορηθήκαμε τη θεμελίωση Ιερού Ναού προς τιμήν των Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου και στο «κλεινόν άστυ», από την Ιερά Μητρόπολη Ιλίου, Αχαρνών και Πετρουπόλεως και συγκεκριμένα στο Ολυμπιακό Χωριό, στις 26 Σεπτεμβρίου 2013.

Στις εργασίες του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, προς τιμήν των Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου, με θέμα: **«Κύριλλος και Μεθόδιος: Το Βυζάντιο και ο κόσμος των Σλάβων»**, που διοργανώθηκε από τον Δήμο Θεσσαλονίκης στις 28-30 Νοεμβρίου 2013, είχα την τιμή να γνωρίσω τους πρωτεργάτες αυτού του εγχειρήματος: τον προϊστάμενο του Ιερού Ναού π. **Σωκράτη Παπαγεωργίου** και τον εκλεκτό Εκκλησιαστικό Σύμβουλο του Ιερού Ναού κ. **Παύλο Γεωργίου**. Τους συνεχάρην και τους παρότρυνα να οργανώσουν με την αιγίδα της Ιεράς Μητροπόλεως και του Ιερού Ναού, Ημερίδα προς τιμήν των Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου, στην Αθήνα πλέον. Η ευχή αυτή, με τις φιλότιμες προσπάθειες των ιδίων και την ευλογία των Αγίων, έγινε πράξη με τη συνδρομή του οικείου Μητροπολίτη κ.κ. **Αθηνάγορα**.

Έτσι στις 3 Μαΐου 2014, υπό την αιγίδα της Ι. Μητροπόλεως Ιλίου, Αχαρνών και Πετρουπόλεως διοργανώθηκε στο Ολυμπιακό Χωριό Επιστημονική Ημερίδα με θέμα: **«Η συμβολή των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου στη θρησκευτική και πολιτισμική διαμόρφωση της Ευρώπης, ως παράγοντας ενότητας και συνεργασίας των λαών της»**. Στην Ημερίδα προβλήθηκε ιδιαίτερα η σύνδεση του έργου του Μ. Φωτίου και των αγίων Κυρίλλου & Μεθοδίου με την παρουσίαση εικόνας των τριών Αγίων, την οποία φιλοτέχνησε ο Αγιογράφος,

Εκπαιδευτικός και Εκκλησιαστικός Σύμβουλος του Ι. Ν. Αγ. Κυρίλλου & Μεθοδίου Ολυμπιακού Χωριού, **κ. Γεώργιος Τσατσαρώνης**.

Θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στους δύο διοργανωτές της Ημερίδας, τον προϊστάμενο του Ιερού Ναού Αγ. Κυρίλλου & Μεθοδίου Ολυμπιακού Χωριού **π. Σωκράτη Παπαγεωργίου** και τον Πληροφορικό και Εκκλησιαστικό Σύμβουλο **κ. Παύλο Γεωργίου**. Τον τελευταίο ευχαριστώ διπλά και για την επιμέλεια της έκδοσης αυτού του τόμου. Επίσης στα λοιπά μέλη του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου και στην πολυπληθή ομάδα εθελοντών της ενορίας για την πολύτιμη υποστήριξη που μας παρείχαν.

Τέλος, ιδιαιτέρως εκφράζω τις θερμότερες ευχαριστίες μου προς τον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Ιλίου, Αχαρνών και Πετρουπόλεως **κ.κ. Αθναγόρα Δικαίako**, τόσο για το ιδιαίτερο προσωπικό του ενδιαφέρον, όσο και για την διοργάνωση της Ημερίδας υπό την αιγίδα της δραστήριας Μητροπόλεώς του.

Κωνσταντίνος Νιχωρίτης

Σλαβολόγος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Μακεδονίας

ΔΥΟ ΛΟΓΙΑ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ὡς Ὁργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἡμερίδας αἰσθανόμεσθε τὴν ἀνάγκη νὰ ἐκφράσουμε τὶς εὐλικρινεῖς καὶ ἐκ βάθους καρδίας εὐχαριστίες μας στοὺς συντελεστὲς τῆς πραγματοποιήσεώς της: Στὸν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Ἰλίου, Ἀχαρνῶν & Πετροπόλεως **κ. Ἀθηναγόρα**, γιὰ τὴν προσωπικὴ του στήριξη καὶ τὴν ὑπαγωγὴ τῆς διοργανώσεως ὑπὸ τὴ Μητροπολιτικὴ αἰγίδα. Στὸν Σεβασμιώτατο μητροπολίτη Πειραιῶς **κ. Σεραφεῖμ** καὶ τὸν Ραδιοφωνικὸ Σταθμὸ τῆς «Πειραικῆς Ἐκκλησίας» γιὰ τὴ ζωντανὴ κάλυψη τῆς Ἡμερίδας. Στὸν καθηγητὴ **κ. Κωνσταντῖνο Νιχωρίτη**, ὁ ὁποῖος μᾶς ἐνθάρρυνε στὴ διοργάνωση καὶ φρόντισε γιὰ τὴν ἐκ Θεσσαλονίκης ἐνίσχυσίν μας μὲ τὸν καθηγητὴ **κ. Μιχαὴλ Τρίτο** καὶ τὸν ἱστορικὸ Τέχνης **κ. Ἰωάννη Σίσσιου**, τοὺς ὁποῖους θερμότατα εὐχαριστοῦμε γιὰ τὴν προθυμίαν τους. Στὸν παλιὸ γνῶριμό μας καὶ φίλο τοῦ Ὀλυμπιακοῦ Χωριοῦ **κ. Paval Demes**, π. Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων τῆς Σλοβακίας, ποὺ ἦρθε ἀπὸ τὴν πατρίδα του καὶ μᾶς παρουσίασε τὸ ὁδοιπορικὸ τῶν Ἀγίων, μέσα ἀπὸ τὸν φωτογραφικὸ του φακὸ, ἀκολουθώντας τὰ ἴχνη τῆς διαδρομῆς τους. [*Ἡ προβολὴ αὐτὴ εἶναι διαθέσιμη στὸ Διαδίκτυο: intv.gr (Αρχεῖο / Συνέδρια / 7-5-2014), στὸ Α΄ μέρος, ἀπὸ 00:53:56 ἕως 01:31:20, ὅπως καὶ οἱ ὑπόλοιπες εἰσηγήσεις τῆς Ἡμερίδας*]. Στὸν καθηγητὴ **κ. Δημήτριο Γόνι** καὶ τοὺς Θεολόγους **κ. Εἰρήνη Κασάπη** καὶ **κ. Ἰωάννη Μαρκότση**, ποὺ καὶ αὐτοὶ μὲ μεγάλη προθυμία ἀνταποκρίθηκαν στὴν πρόσκλησίν μας, ἐκφράζουμε ἐπίσης τὶς θερμὲς εὐχαριστίες μας. Ἰδιαίτερος εὐχαριστοῦμε τὸν καθηγητὴ **κ. Ἀντώνιο - Αἰμίλιο Ταχιάο**, ὁ ὁποῖος πέραν τῆς συμμετοχῆς του μᾶς τιμᾷ καὶ μᾶς συγκινεῖ μὲ τὸ τακτικὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν πρόοδο τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ καὶ τὶς λοιπὲς δραστηριότητές μας. Εὐχαριστοῦμε τὴν πρέσβειρα τῆς Βουλγαρίας **κ. Emilia Krалеva** καὶ τὸν πρέσβη τῆς Σλοβακίας **κ. Peter Michalko**, ποὺ μᾶς τίμησαν μὲ τὴν παρουσία τους καὶ χαίρετησαν τὴν Ἡμερίδα. Εὐχαριστοῦμε τοὺς χορηγούς μας, καὶ ἰδιαίτερος τὸν **κ. Θεόδωρο Μαραγκό**, ποὺ σὲ καιροὺς δύσκολους κάλυψαν -σχεδὸν συνολικὰ- τὸ ὑψηλὸ κόστος μᾶς τέτοιας διοργάνωσης. Τέλος, τὰ συγχαρητήρια καὶ τὰ εὖσημα ποὺ δεχθήκαμε γιὰ τὴν ἀρτιότητα τῆς διοργάνωσης, ὀφείλουμε νὰ τὰ ἀνακατευθύνουμε ἐκεῖ ποὺ πραγματικὰ ἀνήκουν: στὶς ἐθελόντριες τῆς ἐνορίας μας.

π. Σωκράτης Παπαγεωργίου

Παῦλος Γεωργίου

ΤΟ ΑΝΕΚΤΙΜΗΤΟ ΔΩΡΟ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΟΥ ΣΤΟΥΣ ΣΛΑΒΟΥΣ*

Δημητρίου Β. Γόνη

Όμοτ. Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Όταν κάνουμε λόγο για τους αγίους Κύριλλο και Μεθόδιο, αὐθόρμητα τους χαρακτηρίζουμε φωτιστές των Σλάβων, ιεραποστόλους στον κόσμο των Σλάβων και γενικότερα θεωρούμε ότι αὐτοὶ διέδωσαν τὸ Χριστιανισμό στους Σλάβους. Όμως οἱ ἅγιοι αὐτοὶ ιεραποστολικά συνδέθηκαν σχεδὸν ἀποκλειστικά με τὴ Μεγάλη Μοραβία καὶ τὴν Παννονία, δηλαδή με τοὺς Σλάβους τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης, καὶ δὲν εἶχαν ἄμεση σχέση με τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Ρώσους καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν Σέρβων καὶ τῶν Κροατῶν. Ἀναπόφευκτα λοιπὸν ἀναφύεται τὸ ἐρώτημα τί πρόσφεραν οἱ δύο Ἅγιοι γενικά στους Σλάβους, ὥστε νὰ τοὺς χαριστεῖ ὁ τίτλος φωτιστῆς τῶν Σλάβων.

* Ἡ διαπραγμάτευση τῆς παρούσας εἰσηγήσεως στηρίζεται κυρίως στὸ πηγαῖο ὕλικό. Οἱ πηγές γιὰ τὸ ἔργο τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου καὶ τῶν μαθητῶν τους εἶναι λίγες συγκριτικά καὶ γραμμένες σὲ διάφορες γλώσσες. Ἀναμφίβολα οἱ σημαντικότερες ἀπὸ αὐτές, καὶ γιὰ τὸ θέμα μας, εἶναι οἱ ἐκτενεῖς Βίοι τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, οἱ ὁποῖοι εἶναι γραμμένοι στὴν παλαιосλαβική. Τὸ παλαιосλαβικὸ κείμενο ἔχει μεταφραστεῖ σὲ πολλὰς γλώσσες, εὐρωπαϊκὲς καὶ νεοσλαβικὲς, ἀλλὰ καὶ στὴν ἑλληνική. Τὸ παλαιосλαβικὸ κείμενο τοῦ Βίου βλ. στὶς ἐκδόσεις F. Grivec-F. Tomšić, *Constantinus und Methodius Thessalonicensis. Fontes*, Zagreb 1960, σσ. 95-167, καὶ B. St. Angelov-Hr. Kodov, *Kliment Ohridski Šabrani sačinjenja*, tom treći: Prostranni žitija na Kiril i Metodij, Sofija 1973, σσ. 89-109 καὶ 185-192. Πρὸς γαλλικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸν Fr. Dvornik, *Les Legendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, Prague 1933, σσ. 349-393, καὶ γερμανικὴ ἀπὸ J. Bujnoch, *Zwischen Rom und Byzanz*, Graz-Wien-Köln 1972², σσ. 54-126. Ἑλληνικὴ μετάφραση ἐκπόνησε ὁ καθηγητὴς Ἰωάννης Ε.

Όταν ο ηγεμόνας τῶν Μοραβῶν Ραστισλάβος ἀπευθύνθηκε στὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Μιχαὴλ τὸν Γ' (842-867), τὸν ἐνημέρωσε ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε διαδοθεῖ στοὺς ὑπηκόους του καὶ μάλιστα ἀπὸ διδασκάλους τριῶν κέντρων (Ρώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Φράγκων), ἀπὸ Λατίνους, Ἑλλήνες καὶ Γερμανούς. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ βασικό του αἶτημα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἦταν ἡ ἀποστολὴ διδασκάλου ποὺ θὰ δίδασκε τοὺς ὑπηκόους του στὴ δική τους γλώσσα¹. Στόχος τοῦ Ραστισλάβου ἀναμφίβολα ἦταν νὰ ἔχει ἓνα διδάσκαλο τῆς σλαβικῆς γλώσσας, στὸν ὁποῖο θὰ ἀνέθετε τὸ ἔργο τῆς ἐκπαιδεύσεως νεαρῶν, καὶ ὄχι μόνον, Σλάβων, οἱ ὁποῖοι θὰ χειροτονοῦνταν κληρικοὶ καὶ θὰ ἐκτόπιζαν προοδευτικὰ τοὺς φράγκους κληρικοὺς ποὺ δροῦσαν στὴν πατρίδα του καὶ ὑπηρετοῦσαν τὰ συμφέροντα τῆς πολιτικῆς τοῦ βασιλιᾶ τῶν Φράγκων.

Τὸ πρόβλημα δηλαδὴ τοῦ Ραστισλάβου συνδεόταν ἄμεσα μὲ τὴ γλώσσα τοῦ κηρύγματος καὶ τῆς λατρείας τῶν σλάβων ὑπηκόων του. Στὴ Δύση, ὡς γνωστόν, γλώσσα τῆς ἱεραποστολῆς καὶ τῆς λατρεί-

Ἀναστασίου «Βίος Κωνσταντίνου-Κυρίλλου, Βίος Μεθοδίου (μετάφρασις), Βίος Κλήμεντος Ἀχρίδος», *Ἐπιστημονικὴ Ἑπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 12 (1968) 118-161, ἡ ὁποία ἔχει βασικὸ μειονέκτημα, γιατί ὁ μεταφραστὴς δὲν χρησιμοποίησε τὸ παλαιοσλαβικὸ κείμενο, ἀλλὰ γερμανικὴ μετάφραση, ἡ ὁποία εἶχε πραγματοποιηθεῖ ἀπὸ τὸν Josef Bujnoch καὶ περιλήφθηκε στὸ ἔργο του *Zwischen Rom und Byzanz*, Verlag Styria, Graz-Wien Köln, σσ. 54-106. Ἡ μετάφραση αὐτὴ ἀναδημοσιεύτηκε στὸν τόμο *Πρακτικὰ Συνεδρίου ἑορταστικαὶ ἐκδηλώσεις πρὸς τιμὴν καὶ μνήμην τῶν ἁγίων ἀυταδέλφων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου τῶν Θεσσαλονικέων, φωτιστῶν τῶν Σλάβων* (10-15 Μαΐου 1985), Ἱερὰ Μητρόπολις Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 455-516, καὶ στὸ ἔργο τοῦ Ἀντώνη Πρωτοπαπᾶ, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος ἀνάμεσα στοὺς Σλάβους*, Πολιτιστικὸ Ἴδρυμα Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου, Λευκωσία 2006, σσ. 183-238. Ὁ ὁμότιμος καθηγητὴς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ἀντώνιος-Αἰμίλιος Ν. Ταχιάος ἔφερε στὸ φῶς τῆς δημοσιότητας ὄχι μόνον μία ὑπέροχη καὶ ὑπεύθυνη νεοελληνικὴ μετάφραση τῶν Βίων τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ παλαιοσλαβικοῦ κειμένου, ἀλλὰ καὶ ἐκτενὴ σχόλια, ποὺ ἐνημερώνουν ὑπεύθυνα τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη ἐπὶ ποικίλων προβλημάτων καὶ ζητημάτων ποὺ συνδέονται μὲ τὸ περιεχόμενο τῶν δύο Βίων (*Κύριλλος καὶ Μεθόδιος. Οἱ ἀρχαιότερες βιογραφίες τῶν Θεσσαλονικέων ἐκπολιτιστῶν τῶν Σλάβων*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2008). Οἱ δύο Βίοι φέρουν τοὺς ἑξῆς τίτλους: α) *Βίος, πολιτεία καὶ ἄθλησις τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κωνσταντίνου τοῦ Φιλοσόφου, πρώτου καθηγητοῦ καὶ διδασκάλου τοῦ ἔθνους τῶν Σλάβων*, σσ. 45-91 (μετάφραση), 92-166 (Σημειώσεις-Σχόλια). β) *Μνήμη καὶ βίος τοῦ μακαρίου πατρὸς καὶ διδασκάλου ἡμῶν Μεθοδίου, ἀρχιεπισκόπου Μοραβίας*, σσ. 189-212 (μετάφραση), 213-262 (Σημειώσεις-Σχόλια). Κατωτέρω οἱ παραπομπὲς γίνονται στὴ μετάφραση τοῦ καθηγητοῦ Ταχιάου μὲ τίς ἑξῆς συντομογραφίες: *Βίος Κυρίλλου* καὶ *Βίος Μεθοδίου*.

¹ *Βίος Κυρίλλου* 14, σ. 80. Πρβλ. *Βίος Μεθοδίου* 5, σ. 198.

ας ἦταν ἡ λατινική, γλώσσα ἀκατανόητη γιὰ τοὺς ὀλιγογράμματους ἢ ἀγράμματους κατὰ κανόνα Σλάβους. Γι' αὐτὸ ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος-Κύριλλος ἔλαβε τὴν ἐντολὴ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, δέχθηκε νὰ μεταβεῖ στὴ Μοραβία μὲ μιὰ προϋπόθεση, «ἂν αὐτοὶ ἔχουν γράμματα γιὰ τὴ γλώσσα τους». Καὶ πρόσθεσε τὸ εὖλογο ἐρώτημα: *Ποιὸς μπορεῖ νὰ γράφει λόγο ἐπάνω στὸ νερό, ἢ [ποιὸς θὰ θελήσει] νὰ ἀποκτήσει ὄνομα αἰρετικοῦ*,² Τὸ ἐρώτημα εἶναι ἀφοπλιστικό, ἀφοῦ ἡ φράση «εἰς ὕδωρ γράφειν» ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν φράσεων ποὺ χρησιμοποιοῦνται πρὸς ἔκφραση τοῦ ἀδυνάτου καὶ περιέχεται στὸν κατάλογο τέτοιων φράσεων ποὺ φιλοξενεῖ ὁ Πλούταρχος στὸ ἐργίδιό του *Ἐκλογὴ περὶ τῶν ἀδυνάτων*.³ Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ φράση «ποιὸς θὰ θελήσει νὰ ἀποκτήσει ὄνομα αἰρετικοῦ;», ποὺ ἀποτελεῖ ἔκφραση τῆς νοοτροπίας τοῦ ὀρθόδοξου πιστοῦ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας⁴. Ἡ ἀρνητικὴ ἀπάντηση τοῦ αὐτοκράτορα ὡς πρὸς τὴν προϋπόθεση αὐτὴ δὲν ἀπογοίτευσε τὸν Κύριλλο, ἀφοῦ ἀναζήτησε τὴν ὑπέρβαση τοῦ ἀδιεξόδου στὴν προσευχή του πρὸς τὸν Θεό. Πράγματι ὁ Θεός, λέγει ὁ βιογράφος του, τὸν φώτισε καὶ τότε συνέθεσε τὰ γράμματα καὶ ἄρχισε νὰ γράφει τὸν εὐαγγελικὸ λόγο: *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, καὶ τὰ λοιπά*⁵. Τὰ λόγια αὐτὰ μᾶς ἀποκαλύπτουν δύο πτυχὲς τῆς δραστηριότητος τοῦ Κυρίλλου, ἀφενὸς ὅτι ὁ Κύριλλος ἐκείνῃ τῇ στιγμῇ ἐμπνεύστηκε τὴ δημιουργία τοῦ παλαιοσλαβικοῦ ἀλφαβήτου ποὺ εἶναι γνωστὸ ὡς *Γλαγόλιτσα* καὶ ἀφετέρου ὅτι ὁ ἴδιος καὶ ὁ ἀδελφός του Μεθόδιος εἶχαν προετοιμαστῇ γιὰ ἱεραποστολικὸ ἔργο στοὺς Σλάβους καὶ ἄρχισαν νὰ μεταφράζουν τὰ κείμενα τῶν Εὐαγγελισταρίων, δηλαδὴ τῶν περικοπῶν τῶν Εὐαγγελίων ποὺ ἀναγιγνώσκονται στὶς ἐκκλησίες τὶς Κυριακὲς καὶ τὶς ἑορτὲς τοῦ ἔτους.

² *Βίος Κυρίλλου* 14, σ. 80.

³ Πλούταρχου, *Ἐκλογὴ περὶ τῶν ἀδυνάτων*, ἐπιμ. Γρηγορίου Ν. Βερναρδάκη, *Plutarchi Chaeronensis Moralia*, vol. VII, ἐκδ. Teubner, Lipsiae 1896, σσ. 463-464, ὅπου παραθέτει 32 τέτοιες φράσεις: *Κατὰ πετρῶν σπεῖρεις, Πλίνθον πλύνεις, Δικτύῳ ἄνεμον θηρᾷς, Εἰς τετρημένον πίθον ἀντλεις, Εἰς ὕδωρ γράφεις, Εἰς οὐρανὸν τοξεύεις, Αἰθίοπα σμίχεις, Κοσκίνῳ ὕδωρ ἀντλεις, Νεκρὸν μαστίζεις, Εἰς ψάμμον οἰκοδομεῖς, Εἰς ὕδωρ σπεῖρεις, Ἀκίνητα κινεῖς, Ἀκίνητα διώκεις, Σίδηρον πλεῖν διδάσκεις, Δελφίνα νίλεσθαι διδάσκεις, Ἠλίῳ φῶς δανεῖζεις, Κύματα μετρεῖς, Ἐλαίῳ πῦρ κατασβενδύνεις, Αἰγιαλῷ λαλεῖς, Λίθῳ διαλέγῃ, Ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα πηδᾷς, Λύκον πτερὰ ζητεῖς, Τράγον ἀμελγεις, Ἄμμον θαλάσσης κοφίνῳ ζητεῖς μετρεῖν, Ἄνευ πτερῶν ζητεῖς ἵπτασθαι, Φαλακρῷ κτένας δανεῖζεις, Τυφλῷ κάτοπτρον χαρίζῃ, Ἡπειρώτῃ δίκτυα δίδως, Ἀλιεῖ ἄντρον παρέχεις, Παρὰ κωφοῖς ἀποπέδεις, Ἄνεμον διώκεις, Παρὰ δικτύοις ὕδωρ κομίζεις.*

⁴ Κατὰ τὸν Κύριλλο εἶναι ἀδιανόητο ὁποιοσδήποτε χριστιανὸς νὰ ἐπιθυμεῖ νὰ ἀποκτήσει τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ αἰρετικοῦ.

⁵ *Βίος Κυρίλλου* 14, σσ. 80-81. Πρβλ. Ἰω, 1,1.

Τὴν ἀνωτέρω πραγματικότητα ἐκφράζει ἡ ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοκράτορα πρὸς τὸν Ραστισλάβο, ποὺ τὴν παρέδωσε προσωπικὰ ὁ Κύριλλος: *Ὁ Θεὸς [...] εὐδόκησε ὥστε καὶ τώρα, στὰ χρόνια μας, νὰ ἀποκαλύψει γράμματα στὴ γλώσσα σας, κάτι ποὺ δὲν εἶχε γίνει παρὰ μόνο στὰ ἀρχαῖα χρόνια, γιὰ νὰ συγκαταλεχθεῖτε καὶ ἐσεῖς στὰ μεγάλα ἔθνη, τὰ ὁποῖα δοξάζουν τὸν Θεὸ στὴ γλώσσα τους. Ἔτσι σοῦ στείλαμε αὐτὸν στὸν ὁποῖο ὁ Θεὸς τὰ ἀποκάλυψε [...] Λάβε λοιπὸν δῶρο τὸ καλύτερο, πιὸ πολὺτιμο ἀπὸ κάθε χρυσὸ καὶ ἀσήμι, ἀπὸ πολὺτιμους λίθους καὶ πλούτη ποὺ φεύγουν, καὶ πῆγαινε μ' αὐτὸ γρήγορα νὰ στερεώσεις τὸ ἔργο, καὶ μὲ ὅλη σου τὴν καρδιὰ νὰ ἀναζητήσεις τὸν Θεό [...]* ἀφήνοντας τὸ μνημόσυνό σου στὶς ἐπερχόμενες γενεές, ὅπως ὁ μέγας αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος⁶.

Ὁ ἡγεμόνας τῶν Μοραβῶν, μετὰ τὴν ἄφιξη τῆς βυζαντινῆς ἱεραποστολικῆς ομάδας στὴ χώρα του, ἀντιμετώπισε τὸν Κύριλλο ἀποκλειστικὰ ὡς διδάσκαλο. Κατὰ τὸν Βίο τοῦ ἀγίου Κυρίλλου, ὁ Ραστισλάβος *συνέλεξε μαθητὲς, τοὺς παρέδωσε <σ' αὐτόν>, γιὰ νὰ τοὺς διδάξει*. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ του ὁ Κύριλλος ὀφείλε νὰ ἐτοιμάσει κατάλληλα κείμενα γιὰ μαθητὲς ὑποψήφιους κληρικούς, ἀφενὸς γιὰ νὰ τοὺς διδάξει τὴν παλαιοσλαβικὴ γλώσσα καὶ ἀφετέρου νὰ τοὺς μυήσει στὴ λειτουργικὴ πράξη τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτὸ *συντόμως μετέφρασε ὁλόκληρη τὴν ἐκκλησιαστικὴ τάξη καὶ τοὺς δίδαξε τὸν Ὅρθρο, τὶς Ὠρὲς, τὴ Λειτουργία, τὸν Ἑσπερινό, τὸ Ἀπόδειπνο καὶ τὰ θεῖα μυστήρια*⁷. Ἀπλᾶ δὲ ὅλες τὶς Ἀκολουθίες τοῦ νυχθημέρου. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ μετάφραση τῶν ἀνωτέρω κειμένων ἔγινε γιὰ τὴν κάλυψη τῶν λειτουργικῶν ἀναγκῶν τῆς Ἐκκλησίας στὴ Μεγάλῃ Μοραβίᾳ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ χρῆση αὐτῶν ὡς διδακτικῶν ἐγχειριδίων ποὺ ὑπηρετοῦσαν διπλὸ στόχο: Ἀφοῦ οἱ μαθητὲς τῶν ἀγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου θὰ καθίσταντο κληρικοί, τὰ λειτουργικὰ βιβλία ἦταν ἰδανικὰ ἐγχειρίδια καὶ γιὰ νὰ σπουδάσουν τὴν παλαιοσλαβικὴ γλώσσα καὶ νὰ μάθουν καὶ τὶς Ἀκολουθίες τοῦ νυχθημέρου καὶ νὰ ἐξοικειωθοῦν μὲ τὴν ἀνάγνωσι καὶ τὴν ἀπομνημόνευσι τῶν κειμένων αὐτῶν.

Θὰ ἀνέμενε κανεὶς ἡ ἀντίδραση τῶν φράγκων καὶ τῶν λατίνων κληρικῶν νὰ ἐπληττε τὸν Κύριλλο καὶ τοὺς μαθητὲς του στὸ ζήτημα τῆς

⁶ *Βίος Κυρίλλου* 14, σ. 81. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ βιογράφος τοῦ Κυρίλλου φέρει στὸ προσκίnio τὴ θεωρία περὶ τοῦ νέου Κωνσταντίνου, κάθε κοσμικὸς ἡγέτης ποὺ ἄμεσα ἢ ἔμμεσα συμβάλλει στὴ διάδοσι τοῦ Χριστιανισμοῦ στὸ λαό του ἢ στὴν ἐνίσχυσί του παραλληλίζεται μὲ τὸν Μεγάλον Κωνσταντῖνο (π.χ. Βόρις-Μιχαήλ, ἡγεμόνας τῶν Βουλγάρων, Βλαδὶμηρος, ἡγεμόνας τῶν Ρώσων).

⁷ *Βίος Κυρίλλου* 15, σ. 82.

δράσεώς του μέσα στὰ ὄρια ξένης ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἀνῆκε στὴ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῶ ἡ χώρα τῆς Μεγάλης Μοραβίας ἐκκλησιαστικὰ ἀνῆκε στὴ δικαιοδοσία τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ σὲ αὐτὴ ἀναμειγνύονταν, κατὰ προκλητικὸ τρόπο, καὶ ἐπίσκοποι τῆς Ἐκκλησίας τῶν Φράγκων. Ἡ ὀξύτατη κριτικὴ τους ὅμως ἐστιάστηκε στὸ πεδίο τῆς γλώσσας, στὴ δημιουργία τῆς γραπτῆς παλαιοσλαβικῆς γλώσσας, μὲ τὴν προβολὴ τῆς θεωρίας τους περὶ τριῶν ἱερῶν γλωσσῶν. Εἶναι χαρακτηριστικὰ τὰ λόγια τους ποὺ παρατιθένται στὸ Βίο τοῦ ἀγίου μας: *Δὲν δοξάζεται ὁ Θεὸς μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο. Ἄν αὐτὸ τοῦ ἦταν ἐξ ἀρχῆς εὐάρεστο, δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἐνεργήσει, ἔτσι ὥστε νὰ ὑπῆρχαν ἐξ ἀρχῆς γράμματα, μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἔγραφαν <αὐτοὶ> τοὺς λόγους τους γιὰ νὰ δοξάζουν τὸν Θεό. Ἐπέλεξε ὅμως μόνο τρεῖς γλώσσες: τὴν ἑβραϊκὴν, τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴ λατινικὴν, σὺς ὁποῖες ἐπιτρέπεται νὰ ἀποδίδεται δόξα στὸ Θεό*⁸.

Τὸ διδακτικὸ ἔργο τοῦ Κυρίλλου ὁλοκληρώθηκε σὲ σαράντα μῆνες (863-867). Τότε παρέλαβε ὅλους τοὺς μαθητὲς του καὶ ἀναχώρησε ἀπὸ τὴ Μοραβία, γιὰ νὰ πάει νὰ τοὺς χειροτονήσει. Ἡ διέλευση τοῦ Κυρίλλου καὶ τῶν μαθητῶν του ἀπὸ τὴν Παννονία ἀποκαλύπτει καὶ ἐπιβεβαιώνει ἐκ νέου ὅχι μόνο τὴ διδασκαλικὴ ιδιότητα τοῦ Κυρίλλου, ἀλλὰ καὶ τὴ δημιουργία τῶν σλαβικῶν γραμμάτων ἀπὸ αὐτόν. Ὁ βιογράφος του σημειώνει χαρακτηριστικά: *Ὁ Κότσελ, ἡγεμόνας τῆς Παννονίας, καὶ ἠγάπησε πολὺ τὰ σλαβικὰ γράμματα καὶ τὰ ἔμαθε, καὶ ἔβαλε νὰ τὰ μάθουν πενήντα μαθητὲς*⁹.

Στὸν ἐπόμενο σταθμὸ τοῦ ταξιδιοῦ του, τὴ Βενετία, τὸν Κύριλλο ἀνέμενε μιὰ ὀργανωμένη καὶ ὀργανωμένη σφοδρὴ ἐπίθεση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Τριγλωσσιτῶν, ποὺ εἶχε ὡς στόχο τὴν καταδίκη τῶν σλαβικῶν γραμμάτων καὶ τοῦ δημιουργοῦ τους. Τὴ σφοδρότητα τῆς ἐπιθέσεως δείχνει ἡ παροιμιώδης φράση: *συνάχθηκαν ἐναντίον του, ὅπως τὰ κοράκια ἐπάνω στὸ γεράκι, Λατῖνοι ἐπίσκοποι καὶ ἱερεῖς καὶ μοναχοί*¹⁰. Οἱ συνομιλητὲς τοῦ Κυρίλλου αὐτὴ τὴ φορὰ ἐπανέλαβαν, ὡς Τριγλωσσιτεῖς, τὴ γνωστὴ θέση, ὅτι σύμφωνα μὲ γραπτὲς μαρτυρίες ὑπάρχουν μόνο τρεῖς ἱερὲς γλώσσες, σὺς ὁποῖες μπορεῖ κανεὶς νὰ δοξάζει τὸ Θεό (ἑβραϊκὴ, ἑλληνικὴ, λατινικὴ). Ἡ διδασκαλία περὶ τῶν τριῶν ἱερῶν γλωσσῶν ἀποτελεῖ αὐθαίρετη καὶ ἐξεζητημένη ἐρμηνεία τοῦ χωρίου Ἰωάννου 19, 19-20: *Ἐγραψεν δὲ καὶ τίτλον ὁ Πιλάτος καὶ*

⁸ Βίος Κυρίλλου 15, σ. 82.

⁹ Βίος Κυρίλλου 15, σ. 83.

¹⁰ Βίος Κυρίλλου 16, σ. 84.

ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ· ἦν δὲ γεγραμμένον· *ΙΗΣΟΥΣ Ο ΝΑΖΩΡΑΙΟΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ*. Τοῦτον οὖν τὸν τίτλον πολλοὶ ἀνέγνωσαν τῶν Ἰουδαίων, ὅτι ἐγγὺς ἦν ὁ τόπος τῆς πόλεως ὅπου ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἦν γεγραμμένον Ἑβραϊστί, Ῥωμαϊστί, Ἑλληνιστί. Δὲν περιορίσθηκαν ὁμῶς μόνο στὴν προβολὴ τῆς θεωρίας περὶ τῶν τριῶν ἱερῶν γλωσσῶν, ἀλλὰ καὶ ζήτησαν ἐξηγήσεις ἀπὸ τὸν Κύριλλο γιὰ τὴ δημιουργία του: *Ἐξήγησέ μας, πῶς ἐστὶν τώρα δημιουργήσες τὰ γράμματα γιὰ τοὺς Σλάβους καὶ τοὺς τὰ διδάσκεις, αὐτὰ ποὺ κανένας δὲν τὰ βρῆκε προηγουμένως, οὔτε ἀπόστολος, οὔτε πάπας τῆς Ῥώμης, οὔτε ὁ Γρηγόριος ὁ Διάλογος, οὔτε ὁ Ἱερώνυμος, οὔτε καὶ ὁ Αὐγουστίνος;*¹¹

Ὁ Κύριλλος δὲν δίστασε νὰ δώσει ἐκτενὴ ἀπάντηση στὸ προκλητικὸ ἐρώτημά τους. Ἡ ἀπάντησή του εἶναι τρισκελής, στὴν ὁποία παρατίθενται: α) λογικὰ ἐπιχειρήματα, β) ἐπιχειρήματα ποὺ ἀντλοῦνται ἀπὸ τὴ διαχρονικὴ πράξη τῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὶς λειτουργικὲς γλῶσσες καὶ γ) ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή.

Τὰ λογικὰ ἐπιχειρήματά του τὰ ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση. Εἶναι ἡ βροχή, ὁ ἥλιος καὶ ὁ ἀέρας, τὰ ἀγαθὰ τῶν ὁποίων ὁ Θεὸς τὰ χαρίζει σὲ ὅλους ἀνεξαιρέτα τοὺς ἀνθρώπους καὶ μάλιστα μὲ ὁμοιο τρόπο. Δὲν διστάζει καθόλου νὰ θέσει, μὲ τὴ σειρὰ του, στοὺς Τριγλωσσίτες ἀδυσώπητα ἐρωτήματα: Πῶς αὐτοί, χωρὶς ντροπῆς, ἀναγνωρίζουν μόνο τρεῖς γλῶσσες ὡς λειτουργικὲς καὶ περιφρονοῦν καὶ τοὺς ἄλλους λαοὺς καὶ τοὺς καλοῦν τυφλοὺς καὶ κωφοὺς. *Πεῖτε μου, τοὺς λέει, καθιστᾶτε τὸν Θεὸ ἀδύναμο, ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ τὸ δώσει αὐτό, ἢ ζηλόφθοно ὥστε νὰ μὴ θέλει νὰ τὸ δώσει;*¹² Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐμμέσως ἀλλὰ σαφῶς διακηρύσσει δύο ἀλήθειες: Πρῶτον ὅτι ὅλοι οἱ λαοὶ εἶναι ἴσοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ ἔχουν τὰ ἴδια δικαιώματα καὶ δεύτερον ὅτι κάθε λαὸς καὶ κάθε ἄνθρωπος ἔχουν δικαίωμα νὰ λατρεύουν τὸ Θεὸ στὴ μτρική τους γλῶσσα καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν ἔχει κανεὶς δικαίωμα ἢ ἐξουσία νὰ τοὺς στερήσει αὐτὴ τὴ δυνατότητα. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἀπάντηση τοῦ Κυρίλλου ἔχει καὶ ἀγιογραφικὰ ἐρείσματα στὸ χωρίο Ματθαίου 5,45: *ὅπως γέννησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.*

Τὸ ἐπιχείρημά του ἀπὸ τὴ διαχρονικὴ πράξη τῆς Ἐκκλησίας συνδέεται μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι πολλοὶ λαοὶ τότε εἶχαν δική τους γραπτὴ λειτουργικὴ γλῶσσα καὶ τιμοῦσαν τὸ Θεὸ στὴ μτρική τους γλῶσσα.

¹¹ Βίος Κυρίλλου 16, σ. 84.

¹² Βίος Κυρίλλου 16, σ. 84.

Ὅς τέτοιοι μνημονεύονται ὀνομαστικά ἀπὸ τὸν Κύριλλο οἱ ἐξῆς: οἱ Ἀρμένιοι, οἱ Πέρσες, οἱ Ἀβασγοί, οἱ Ἰβηρες, οἱ Σουῆδοι, οἱ Γότθοι, οἱ Ἀβαροὶ, οἱ Τοῦρκοι, οἱ Χάζαροι, οἱ Ἀραβες, οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ Σύροι καὶ πολλοὶ ἄλλοι¹³. Πρέπει κανεὶς νὰ διατηρήσει ἐπιφυλάξεις, ἂν καὶ κατὰ πόσον ὅλοι οἱ ἀνωτέρω μνημονευόμενοι λαοὶ εἶχαν τότε (τὸ 867) δική τους γραπτὴ λειτουργικὴ γλῶσσα. Ὅπωςδῆποτε οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς διέθεταν δική τους λειτουργικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ ὑπῆρχαν καὶ ἄλλοι λαοί, τοὺς ὁποίους δὲν μνημονεύει ὁ Κύριλλος. Ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ τοὺς Αἰθίοπες¹⁴ καὶ τοὺς Βέσσους. Οἱ τελευταῖοι ἦταν θρακικὸ φύλο ποὺ κατοικοῦσε στὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο καὶ ἡ λειτουργικὴ γλῶσσα τοῦ ὁποίου ἐξαφανίστηκε, ἀλλὰ ὑπάρχουν γραπτὲς μαρτυρίες ποὺ ὁμιλοῦν γιὰ τὴν τέλεση τῆς θείας Λειτουργίας στὴ γλῶσσα τῶν Βέσσων¹⁵.

Γιὰ τὴν ἀγιογραφικὴ θεμελίωση τοῦ ἐπιχειρήματός του, ὅτι κάθε λαὸς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ λατρεύει τὸ Θεὸ στὴ μητρικὴ του γλῶσσα, ὁ Κύριλλος ἐπιστρατεύει πολλὰ χωρία τόσο ἀπὸ τὴν Παλαιὰ ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη (συνολικὰ 14, ἥτοι τὰ *Ψαλμ.* 65,4. 95,1. 97,4. 116,1. 150,6. *Ἠσ.* 28,11-12. *Ματθ.* 23,14. 28,18-20. *Μάρκ.* 16,15-17. *Λουκ.* 11,52. *Ἰω.* 1,12. 17,20-21. *Α΄ Κορ.* 14,5-33, 37-40 καὶ *Φιλιπ.* 2,11)¹⁶. Πρέπει νὰ ὑπογραμμιστεῖ καὶ νὰ διευκρινιστεῖ ὅτι τὰ παρατιθέμενα ἀπὸ τὸν Κύριλλο χωρία δὲν στηρίζουν ἅμεσα, ἀλλὰ ἔμμεσα τὴ θέση του. Θὰ μπορούσε κάποιος, γιὰ λόγους συστηματικὸς καὶ μόνον, νὰ τὰ κατατάξει στὶς ἐξῆς κατηγορίες:

α) Προτροπὲς γιὰ ὕμνηση-δοξολόγηση τοῦ Θεοῦ ἀπὸ ὅλη τὴ γῆ καὶ ὅλα τὰ ἔθνη (*Ἀσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ, Ψαλμ.* 95,1-*Ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ πᾶσα ἡ γῆ, Ψαλμ.* 97,4-*Πᾶσα ἡ γῆ προσκυνήσάτωσάν σοι καὶ ψαλάτωσάν σοι, Ψαλμ.* 65,4-*Αἰνεῖτε τὸν Κύριον πάντα τὰ ἔθνη, ἐπαινέσατε αὐτὸν πάντες οἱ λαοί, Ψαλμ.* 116,1-*Πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν*

¹³ *Βίος Κυρίλλου* 16, σ. 84. Βλ. τὰ σχετικὰ σχόλια τοῦ Ταχιάου (*Βίος Κυρίλλου*, σσ. 150-152, σημ. 7-14).

¹⁴ Γιὰ τὴν Γκέεζ, τὴ λειτουργικὴ γλῶσσα τῶν Αἰθίοπων, βλ. Sylvia Pankhurst, *Ethiopia: A Cultural History*, London 1955 (1960), σσ. 111-125. Ἀθ. Κ. Ἀρβανίτη, «Αἰθιοπία», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα* 1 (1962) 1019, 1028. Κιφέλεβ Ζελλέκε, *Περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Αἰθιοπίας Ἐκκλησίας (Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις)*, [Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναις Φιλεκαπαιδευτικῆς Ἑταιρίας ἀριθμ. 54], Διδακτορικὴ διατριβή, Ἀθῆνα 1969, σσ. 26-27, σημ. 22.

¹⁵ Γιὰ τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον θέμα τῶν Βέσσων καὶ τῆς λειτουργικῆς τους γλώσσας, ποὺ συνδέεται ἄρρηκτα μὲ τοὺς Ἀλβανούς, βλ. τὴν ἐργασία τοῦ Gottfried Schramm, *Anfänge des albanischen Christentums. Die frühe Bekehrung der Bessen und ihre langen Folgen*, 2. überarbeitete und erweiterte Auflage, Rombach, Freiburg i. Br. 1999.

¹⁶ *Βίος Κυρίλλου* 16, σσ. 84-87.

Κύριον, *Ψαλμ.* 150,6). Έννοείται ότι οί άνωτέρω προτροπές προϋποθέτουν την ύπαρξη μητρικών γλωσσών σέ όλα τά έθνη, σέ όλόκληρη τή γη.

β) Αποδοχή τής ιδέας ότι οί πιστεύοντες στόν Χριστό είναι τέκνα Θεού (*Ιω.* 1,12 καί 17,20-21) καί κατά συνέπειαν είναι μεταξύ τους ίσοι καί έχουν ίδια δικαιώματα άκόμη καί στό γλωσσικό ζήτημα.

γ) Προτροπές για διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ σέ όλα τά έθνη (*Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τά έθνη, βαπτίζοντες αὐτούς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, Ματθ.* 28,18-20—*Πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, κηρύξατε τὸ Εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει, Μάρκ.* 16,15-17). Έννοείται ότι καί στήν περίπτωση αὐτή ἡ ιεραποστολή γίνεται στή γλώσσα ἐκάστου λαοῦ, άκόμη καί στήν περίπτωση ποῦ ὁ ιεραπόστολος, λόγω άγνοιας τής τοπικῆς γλώσσας, υποχρεώνεται νά χρησιμοποιήσει μεταφραστί.

δ) Κριτικές σέ βάρος τῶν Φαρισαίων καί τῶν νομικῶν ἀπό τὸν Χριστό, ἐπειδὴ ἐμποδίζουν τοὺς ἀνθρώπους νά δεχθοῦν τὸ Χριστιανισμό καί νά εἰσέλθουν στὴ βασιλεία τῶν οὐρανῶν (*Οὐαὶ ὑμῖν, γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι κλείετε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· ὑμεῖς γὰρ οὐκ εἰσέρχεσθε, οὐδὲ τοὺς εἰσερχομένους ἀφίετε εἰσελθεῖν, Ματθ.* 23,14—*Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς, ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως· αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθατε καὶ τοὺς εἰσερχομένους ἐκωλύσατε, Λουκ.* 11,52). Ἀσφαλῶς τὰ χωρία αὐτὰ ἀποτελοῦν ἔμμεση κριτικὴ σέ βάρος τῶν Τριγλωσσιστῶν, γιατί μὲ τὴν αἵρεση τῆς τριγλωσσίας ἐμπόδιζαν τοὺς λαοὺς νά κατανοήσουν τὸ μήνυμα-τὴ διδασκαλία τοῦ Χριστιανισμοῦ (ἀφοῦ ἤραν τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως) καί νά ὑμνοῦν τὸ Θεὸ στὴ γλώσσα τους.

ε) Προτροπὴ γιὰ γλωσσολαλίαν στήν ἐκκλησία, ἡ ὁποία ὅμως πρέπει νά συνοδεύεται μὲ διερμηνεία πρὸς οἰκοδομή. Ὁ συγγραφέας στό σημεῖο αὐτὸ παραθέτει ἐκτενέστατο σχετικὸ κείμενο ἀπὸ τὴν *Α΄ Κορ.* 14,5-33 καί 37-40. Ὁρισμένοι ἐρευνητὲς στό σημεῖο αὐτὸ σχολιάζουν ὅτι ὁ ἀντιγραφὴς τοῦ Βίου ἀπὸ παρανόηση ἀντέγραψε ὁλόκληρο σχεδὸν τὸ κεφάλαιο, ἐπειδὴ σέ αὐτὸ περιέχονται καί ζητήματα ἄσχετα πρὸς τὸ ὑπὸ ἐξέταση θέμα¹⁷. Ἡ ἄποψη αὐτὴ δὲ μὲ βρίσκει σύμφωνο, διότι προσεκτικὴ ἀνάγνωση τοῦ κειμένου τοῦ ἀποστόλου Παύλου δείχνει ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Κύριλλος τὸ παρέθεσε ὁλόκληρο γιὰ νά παραλληλίσει τὴ γλωσσολαλίαν μὲ τὴν τριγλωσσία. Γιὰ νά δείξει δηλαδὴ ὅτι ἡ γλωσ-

¹⁷ Βίος Κυρίλλου 16, σσ. 85-87. Βλ. σχετικὸ σχόλιο τοῦ καθηγητῆ Ταχιάου (*Βίος Κυρίλλου*, σ. 150, σημ. 6).

σολαλία, χωρίς διερμυνεία τῶν «ἀρρήτων λόγων» της, μεταβάλλεται σὲ βαρβαρότητα, παρεξηγήσεις, μανία, ἀκαταστασία (*γένη φωνῶν ἐστὶν ἐν κόσμῳ καὶ οὐδὲν αὐτῶν ἄφωνον. Ἐὰν μὴ εἰδῶ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς, ἔσομαι τῷ λαλοῦντι βάρβαρος καὶ ὁ λαλῶν ἐν ἐμοὶ βάρβαρος*, στ. 10-11– *Ἐὰν οὖν συνέλθῃ ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ πάντες γλώσσαις λαλῶσιν, εἰσέλθωσι δὲ ἰδιῶται ἢ ἄπιστοι, οὐκ ἐροῦσιν ὅτι μαίνεσθε*; στ. 23– *ζηλοῦτε τὸ προφητεύειν καὶ τὸ λαλεῖν γλώσσαις μὴ κωλύετε πάντα εὐσημῶνως καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω*, στ. 39-40). Τὸ ἴδιο φυσικὰ ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν τριγλωσσία, ἀφοῦ μὲ τὴν καθιέρωσή της στὴν Ἐκκλησία γιὰ τοὺς κατόχους ἄλλων γλωσσῶν τὰ ἐβραϊκά, τὰ ἑλληνικά καὶ τὰ λατινικά θὰ εἶναι τὰ ἀρρητα ῥήματα τῆς γλωσσολαλίας.

στ) Ὁμολογία κάθε γλώσσας ὅτι Κύριος εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός (*Πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ πατρός*, *Φιλιπ.* 2,11). Τοῦτο προϋποθέτει ὅτι κάθε γλώσσα-κάθε πιστὸς ἄνθρωπος θὰ ἐκφέρει τὴν ὁμολογία αὐτὴ στὴ μητρικὴ του γλώσσα.

Ἡ δικαίωση τοῦ ἔργου τοῦ ἁγίου Κυρίλλου στὴ Μοραβία ἔγινε ἀπὸ τὸν πάπα Ρώμης Ἀδριανὸ (867-872) ποικιλότροπα:

α) Ὁργάνωσε τιμητικὴ ὑποδοχὴ μὲ ὅλους τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς παρόντες στὴ Ρώμη ἀρχιερεῖς μὲ προπορευόμενο τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ καὶ ἀναμμένες λαμπάδες¹⁸.

β) Στὸ λόγο ποὺ ἐξεφώνησε ὁ πάπας κατὰ τὴν ὑποδοχὴ τοὺς καὶ τὴν παραμονή τοὺς στὴ Ρώμη, ὅταν τοῦ παρουσίασαν τὸ μεταφραστικὸ τοὺς ἔργο στὴ σλαβικὴ, τὸ ἀποτίμησε ὡς ἀποστολικῆς ὄντως *ψυχῆς καὶ χάριτος πνευματικῆς...γέννημα* καὶ πάνω στὴ χαρὰ του δὲν ἔθεσε φραγμοὺς στοὺς ἐπαίνους του: *Ἐμακάριζε τοὺς ἄνδρας, παντοίοις ὀνόμασιν ἀνεκάλει, πατέρας, ἐπιπόθητα τέκνα, χαρὰν οἰκείαν, στέφανον πίστεως, δόξης καὶ κάλλους, ἐκκλησίας διάδημα*¹⁹.

γ) Μάλιστα ὁ ἴδιος ὁ πάπας ἐκήρυξεν ἐπ' ἐκκλησίας τοὺς φωτιστὲς τῶν Σλάβων ἀποστολικούς τε ἄνδρας, ὡς τῷ Παύλῳ τὸν ἴσον ὑποδύντας ἀγῶνα καὶ τὴν ἐθνῶν προσφορὰν τελείαν καὶ ἁγίαν τῷ θεῷ *προσενεγκεῖν σπείσαντας*²⁰. Ἀπλάδῃ ὁ πάπας τοὺς ἀποκάλεσε ἐπίσημα ἀποστολικούς ἄνδρες, γιὰτὶ ἀνέλαβαν τὴ διεξαγωγὴν ἀγῶνα ἰσοῦ

¹⁸ *Βίος Κυρίλλου* 17, σ. 88.

¹⁹ Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, *Βίος καὶ πολιτεία, ὁμολογία τε καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος ἐπισκόπου Βουλγάρων*, ἔκδ. Π. G. Iliev, «The Long Life of Saint Clement of Ohrid. A Critical Edition», *Byzantinobulgarica* 9 (1995), σ. 83⁸⁶⁻⁸⁹.

²⁰ *Βίος Κλήμεντος* 9 (Iliev), σ. 83⁸⁵⁻⁸⁸.

μὲ τὸν ἀγώνα τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ ἔσπευσαν νὰ κομίσουν στὸ Θεὸ τὴν προσφορὰ τῶν ἐθνῶν τελεία καὶ ἁγία. Μὲ ἄλλα λόγια οἱ ἱεραπόστολοι τῶν Σλάβων συμπλήρωσαν καὶ ἐπλήρωσαν τὸ ἔργο τοῦ ἀποστόλου Παύλου στὰ ἔθνη. Καὶ αὐτὸ γιὰ τοὺς ἱεραποστόλους θὰ ἰσχύει στὸν αἰῶνα.

δ) Ὁ πάπας Ἀδριανὸς παρέλαβε ἀπὸ τοὺς ἱεραποστόλους τὰ σλαβικὰ βιβλία, τὰ εὐλόγησε, τὰ ἀπόθεσε στὸ ναὸ τῆς Ἀγίας Μαρίας, τὸν ἀποκαλούμενο *Φάτνη*, καὶ τέλεσε μ' αὐτὰ τὴ θεία λειτουργία²¹. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ὑπογραμμιστεῖ ὅτι ὁ πάπας ἀπόθεσε τὰ σλαβικὰ βιβλία στὴν ἁγία τράπεζα καὶ τὰ πρόσφερε σὰν κάποιο ἀνάθημα (ἀφιέρωμα) στὸ Θεό²², δείχνοντας, μὲ τὴν ἐπιστράτευση χαρακτηρισμῶν τοῦ Παύλου, ὡς *τοιαύτας θυσίας καρπῶ χειλέων εὐαρεστεῖται θεὸς*²³ καὶ *εἰς ὁσμὴν εὐωδίας τὰς τοιουτοτρόπους καρπώσεις δέχεται*²⁴.

ε) Ὁ Ἀδριανὸς ἔδωσε ἐντολὴ σὲ δύο ἐπισκόπους, τὸν Φορμόζο καὶ τὸν Γκαούντεριχ, νὰ προβοῦν στὴ χειροτονία τῶν μαθητῶν τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, τῶν μελλοντικῶν κληρικῶν τῶν Σλάβων στὴ μητρικὴ τους γλῶσσα²⁵.

στ) Καὶ μετὰ ταῦτα δόθηκε ἡ ἄδεια σὲ αὐτοὺς, τοὺς νεοχειροτονημένους κληρικούς, νὰ τελέσουν τὴ θεία λειτουργία σλαβιστὶ στοὺς ναοὺς τοῦ Ἀγίου Πέτρου, τῆς ἁγίας Πετρωνίλλας καὶ τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέου²⁶.

ζ) Ὁ πάπας καταδίκασε τοὺς πιστοὺς ποὺ ἀντιδροῦσαν στὴ λειτουργικὴ χρῆση τῆς σλαβικῆς γλῶσσας καὶ τοὺς ἀποκάλεσε Πιλατιανοὺς καὶ Τριγλωσσίτες²⁷.

η) Μάλιστα ὑποχρέωσε ἕναν ἐπίσκοπο, ποὺ ὑπῆρξε ὁπαδὸς τοῦ Τριγλωσσισμοῦ, νὰ χειροτονήσῃ τρεῖς ἱερεῖς καὶ δύο ἀναγνώστες ἀπὸ

²¹ *Βίος Κυρίλλου* 17, σ. 88. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Santa Maria ad Praesepe, ποὺ σήμερα εἶναι γνωστὴ ὡς Santa Maria Maggiore. Στους Ἑλλήνες τῆς Ρώμης ἦταν γνωστὴ ὡς Φάτνη. Στὸ Βίο τοῦ ἁγίου Μεθοδίου ἡ ἐναπόθεση τοῦ σλαβικοῦ Εὐαγγελίου γίνεται στὴν ἁγία τράπεζα τοῦ Ἀγίου Πέτρου (*Βίος Μεθοδίου* 6, σ. 199).

²² *Βίος Κλήμεντος* 9 (Πιεν), σ. 83⁸⁹⁻⁹³.

²³ Πρβλ. Ἑβρ. 13, 15-16.

²⁴ Πρβλ. Ἑφ. 5,2. Φίλιπ. 4,18.

²⁵ *Βίος Κυρίλλου* 17, σ. 88. Ὁ Φορμόζο ὑπῆρξε ἐπίσκοπος Πόρτο, ὁ ὁποῖος ἀπεστάλη στὴ Βουλγαρία ὡς ἀποστολικὸς λεγάτος (866), καὶ ὁ Gauderich ἐπίσκοπος τοῦ Βέλλετρι. Ὁ τελευταῖος εἶχε ἰδιαίτερη ἀγάπη στὸν ἅγιο Κλήμεντα, ἐπίσκοπο Ρώμης, καὶ γι' αὐτὸ ἀνέθεσε στὸν Ἀναστάσιο Βιβλιοθηκάριο νὰ συγκεντρώσῃ πληροφορίες γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ λειψάνου τοῦ ἀπὸ τοὺς ἁγίους Κύριλλο καὶ Μεθόδιο (*Βίος Κυρίλλου*, σ. 156, σημ. 9-10).

²⁶ *Βίος Κυρίλλου* 17, σ. 88.

²⁷ *Βίος Μεθοδίου* 6, σ. 199.

τοὺς σλάβους μαθητὲς τῶν δύο ἁγίων ἀδελφῶν²⁸.

θ) Ὁ ἴδιος ὁ πάπας χειροτόνησε ἱερέα τὸν Μεθόδιο²⁹.

ι) Ὁ πάπας Ἀδριανὸς πρότεινε τὸ λείψανο τοῦ ἁγίου Κυρίλλου νὰ ταφεῖ στὸν προσωπικό του τάφο στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Πέτρου, ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ παρέμβαση τοῦ Μεθοδίου ἐτάφη στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Κλήμεντος, ἐπισκόπου Ρώμης³⁰.

ια) Καὶ τὸ ἐπιστέγασμα τῆς λειτουργικῆς πανδαισίας σλαβιστὶ συνδέθηκε μὲ τὸν ἀπόστολο τῶν ἐθνῶν. Οἱ σλάβοι μαθητὲς-κληρικοὶ λειτούργησαν τὴ νύχτα πάνω στὸν τάφο τοῦ μεγάλου διδασκάλου τῶν ἐθνικῶν, τοῦ Παύλου³¹. Ἡ πράξη αὐτὴ δὲν ἦταν τυχαία. Εἶχε συμβολικὸ χαρακτήρα. Ἦταν ἡ πανηγυρικὴ ἔγκριση τῆς σλαβικῆς ὡς λειτουργικῆς γλώσσας ἀπὸ τὸν ἀπόστολο τῶν ἐθνῶν καὶ τῆς ἀκροβυστίας.

Καὶ ὁ ἅγιος Κύριλλος στὴν προσευχή του ποὺ ἀνέπεμψε πρὸς τὸ Θεὸ λίγο πρὶν τὴν κοίμησή του ἐπανῆλθε στὸ ζήτημα τῆς λειτουργικῆς γλώσσας, ζητώντας τὴν ἐξουδετέρωση τῆς αἰρέσεως τῶν Τριγλωσσιστῶν: *Ἐσὺ ποὺ λυτρῶνεις ὅλους ἀπὸ κάθε ἄθεο καὶ εἰδωλολατρικὸ κακὸ, καὶ ἀπὸ κάθε φλύαρη καὶ βλάσφημη γλώσσα, ποὺ λέει σὲ βάρος σου βλασφημίες, κατὰστρεψε τὴν αἵρεση τῆς τριγλωσσίας...*³².

Ἡ ἐπιβεβαίωση τοῦ διδασκαλικοῦ ρόλου καὶ τοῦ Μεθοδίου ἐκφράζεται σὲ ἐπιστολὴ τοῦ πάπα Ρώμης Ἀδριανοῦ ποὺ τὴν ἀπνύθυνε πρὸς τοὺς τρεῖς ἡγεμόνες τῶν Σλάβων, Ραστισλάβ, Σβατοπλοῦκ καὶ Κότσελ. Τοὺς γράφει χαρακτηριστικά: *Διότι ὄχι μόνο ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἀποστολικὸ θρόνο (τῆς Ρώμης) ζητήσατε διδάσκαλο, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν εὐσεβέστατο βασιλέα Μιχαήλ. Καὶ κατωτέρω προσθέτει ὅτι τοὺς στέλνει τὸν Μεθόδιο ὡς ἐπίσκοπο, γιὰ νὰ σᾶς διδάξει, ὅπως τὸ ζητήσατε, ἐξηγώντας τὰ βιβλία στὴ γλώσσα σας...*³³. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ πάπας Ρώμης προσωπικὰ ἐπιβεβαιώνει τὸ περιεχόμενο τοῦ αἰτήματος τοῦ ἡγεμόνα τῶν Μοραβῶν Ραστισλάβ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Μιχαήλ, νὰ τοὺς στείλει διδάσκαλο ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ τοὺς ἐξηγήσει τὴν ὀρθὴ πίστη στὴ δική τους γλώσσα³⁴. Στὴν ἴδια ἐπιστολὴ ὁ Ἀδριανὸς θέτει ἕναν περιορισμὸ στὴν τέλεση τῆς θείας Λειτουργίας στὴ σλαβική. *Νὰ διαβάζουν τὸν Ἀπόστολο καὶ τὸ Εὐαγγέλιο πρῶτα*

²⁸ Βίος Μεθοδίου 6, σ. 199.

²⁹ Βίος Μεθοδίου 6, σ. 199.

³⁰ Βίος Κυρίλλου 18, σ. 90.

³¹ Βίος Κυρίλλου 17, σ. 88.

³² Βίος Κυρίλλου 18, σ. 89.

³³ Βίος Μεθοδίου 8, σ. 201.

³⁴ Βίος Κυρίλλου 14, σ. 80. Πρβλ. Βίος Μεθοδίου 5, σ. 198.

στη Ρωμαϊκή (Λατινική) και ύστερα στη Σλαβική³⁵. Ἡ ἀπαίτηση αὐτὴ τοῦ πάπα δὲν ἐσήμαινε ὅτι ἄλλαξε ἡ πολιτικὴ τῆς Ρώμης στὸ ζήτημα τῆς σλαβικῆς γλώσσας. Αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὴ συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς, ὅπου ἀπειλεῖ μὲ ἀφορισμὸ ἐκείνον τὸ διδάσκαλο, ποὺ θὰ μολύνει τὰ βιβλία ποὺ εἶναι γραμμένα στὴ γλώσσα τους (τὴ σλαβική), αὐτός, ἕως ὅτου διορθωθεῖ, νὰ εἶναι ἀφορισμένος, ὅχι μόνον ἀπὸ τὴ θεία κοινωνία ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν³⁶. Ὁ τρόπος διατυπώσεως τῆς ἀπειλῆς δείχνει σαφέστατα ὅτι γίνεται λόγος περὶ ἀναθέματος.

Ἀκόμη καὶ ὁ αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου Βασίλειος Α΄ ὁ Μακεδών (867-886), ὅταν ὁ Μεθόδιος πραγματοποιοῖ ἐπίσκεψη στὴν Κωνσταντινούπολη, πιθανότατα τὸ 881, ἀναγνώρισε ὅχι μόνον τὴ διδασκαλικὴ ἱκανότητά του, ἀλλὰ καὶ τὴν προσφορὰ του στοὺς Σλάβους, τὸν γραπτὸ σλαβικὸ λόγο, γι' αὐτὸ καὶ ὡς δῶρο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Μεθοδίου κράτησε ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του ἓνα παπᾶ καὶ ἓνα διάκονο μὲ τὰ βιβλία (τους)³⁷. Συμβολικὴ πραγματικὰ πράξι! Γιὰ τὸν αὐτοκράτορα δὲν ὑπῆρχε πολυτιμότερο δῶρο ἀπὸ τὰ βιβλία γραμμένα στὴ σλαβικὴ γλώσσα (πιθανότατα μεταφράσεις ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ) καὶ ἀπὸ τοὺς δύο κληρικοὺς ποὺ ἦταν γνῶστες τῆς σλαβικῆς καὶ μπορούσαν νὰ λειτουργοῦν στὴ γλώσσα αὐτή.

Στὸ Βίο τοῦ ἁγίου Μεθοδίου ἀποκαλύπτεται παράλληλα μὲ τὴν ἀρχιερατικὴ του δράση ὡς Ἀρχιεπισκόπου καὶ μία ἄλλη δραστηριότητα, ποὺ σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὴ σλαβικὴ γλώσσα. Πρόκειται γιὰ τὸ μεταφραστικὸ του ἔργο. Σὲ συνεργασία μὲ τὸν Κύριλλο, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ ἴδιος, εἶχε μεταφράσει τὸ Ψαλτήριον, εὐαγγελικὰ καὶ ἀποστολικὰ ἀναγνώσματα καὶ ἐκκλησιαστικὰς Ἀκολουθίας. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπισκοπικῆς του δράσεως, σὲ συνεργασία μὲ δύο ταχυγράφους ἱερεῖς μαθητὲς του, μετέφρασε σὲ διάρκεια ὀκτῶ περίπου μηνῶν (ἀπὸ τὸ Μάρτιον ὡς τὴν 26η Ὀκτωβρίου) ὁλόκληρον τὴν Ἀγία Γραφή³⁸, μὲ ἐξαίρεση τὸ βιβλίον τῶν Μακκαβαίων. Στὸ σημαντικὸ αὐτὸ ἐπίτευγμα τοῦ Μεθοδίου πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ μεταφράσεις τοῦ Νομοκάνονα καὶ πατερικῶν ὁμιλιῶν³⁹.

³⁵ Βίος Μεθοδίου 8, σ. 202.

³⁶ Βίος Μεθοδίου 8, σ. 202.

³⁷ Βίος Μεθοδίου 13, σ. 207.

³⁸ Βίος Μεθοδίου 15, σ. 209. Στὸ Βίο τοῦ ἁγίου Μεθοδίου ὑπάρχει ἡ πληροφορία ὅτι ἡ διαδικασία τῆς μεταφράσεως τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν στὴ Σλαβικὴ ἔγινε μέσα σὲ ἑξὶ μῆνες. Ὁ λανθασμένος ὑπολογισμὸς τοῦ κεμένου ὀφείλεται στὴν ἀντικατάσταση τοῦ γλαγολιτικοῦ γράμματος ποὺ ἀντιστοιχοῦσε στὸν ἀριθμὸ 8, μὲ τὸ κυριλλικὸ γράμμα S' ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸν ἀριθμὸ 6 (Βίος Μεθοδίου, σ. 255, σημ. 3).

³⁹ Βίος Μεθοδίου 15, σ. 209.

Ὅτι τὸ εὐαίσθητο καὶ σημαντικότερο σημεῖο τῆς προσφορᾶς τῶν δύο ἀγίων ἀδελφῶν στοὺς Σλάβους ἦταν ἡ σλαβικὴ λειτουργικὴ γλῶσσα καὶ κατὰ συνέπεια ὁ γραπτὸς σλαβικὸς λόγος, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ πολιτικῆς τοῦ πάπα Ρώμης Ἰωάννου τοῦ Η΄ (872-882). Ἄν καὶ ὁ ἴδιος προσωπικὰ πρωταγωνίστησε γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Μεθοδίου, τὸν ὁποῖο εἶχαν καταδικάσει σὲ ἔξορία οἱ φράγκοι ἐπίσκοποι (870-873)⁴⁰, σὲ ἐπιστολὴ τοῦ ἀπὸ τῆς 14 Ἰουλίου 879 τὸν κατηγόρησε γιὰ τὴν λειτουργοῦσα στὴ σλαβικὴ: *Ἀκούσαμε ἐπίσης ὅτι τελεῖς τὴ λειτουργίαν στὴ βαρβαρική, δηλαδὴ στὴ σλαβικὴ γλῶσσα, πράγμα τὸ ὁποῖο μὲ τῆς ἐπιστολῆς ποὺ στείλαμε στὸν ἐπίσκοπο Ἀγκῶνας Παῦλο τὸ ἀπαγορεύσαμε, νὰ μὴν τελεῖται δηλαδὴ ἡ θεία Λειτουργία σ' αὐτὴ τὴ γλῶσσα, ἀλλὰ εἴτε στὴν Λατινικὴ εἴτε στὴν Ἑλληνικὴ...*⁴¹. Καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτὴ τοῦ πάπα δὲν πρέπει νὰ συνδεθεῖ ἀποκλειστικὰ μὲ τῆς ἀντιδράσεις τοῦ ἡγεμόνα τῆς Μοραβίας Σβατοπλὺκ καὶ τῶν Φράγκων καὶ λατίνων κληρικῶν κατὰ τοῦ Μεθοδίου⁴², ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐμμονὴ τῆς Ρώμης στὴν ἀρχὴ ὅτι γιὰ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησίαν (στοὺς χώρους δικαιοδοσίας της) λειτουργικὴ γλῶσσα εἶναι ἀποκλειστικὰ ἡ λατινικὴ. Τοῦτο ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς ἴδιας τῆς ἐπιστολῆς, ἀφοῦ ὁ πάπας σημειώνει ὅτι ὁ Μεθόδιος ἔχει τὸ ἐλεύθερον νὰ κηρύττει στὴ σλαβικὴ γλῶσσα⁴³.

Ἡ ἰσότητι θέσις τῆς σλαβικῆς στὸν κύκλο τῶν λειτουργικῶν γλωσσῶν τῆς Ἐκκλησίας ἐκφράστηκε ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τοῦ Μεθοδίου στὴν κήδευσί του, κατὰ τὴν ὁποία *ἔψαλαν τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀκολουθίαν στὴ Λατινικὴ, τὴν Ἑλληνικὴ καὶ τὴ Σλαβικὴ*⁴⁴.

Καὶ σὲ μεταγενέστερα ἔργα, κατὰ ἰδιότυπο τρόπο, τονίζεται ἡ προσφορὰ τῶν δύο ἀγίων ἀδελφῶν, μὲ κυρίαρχο πρόσωπο τὸν ἅγιον Κύριλλο. Κατ' ἐξοχὴν τοῦτο προβάλλεται στὸ ἔργο «*Iz bukvnite*» (=Περὶ τῶν γραμμάτων), ἡ συγγραφὴ τοῦ ὁποίου ἀποδίδεται στὸν Černorizec Hrabār, ἄγνωστο βούλγαρο συγγραφέα τοῦ τέλους τοῦ Θ' αἰῶνα ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ι' αἰῶνα, ποὺ κρύβεται ὑπὸ τὸ ψευδώνυμο αὐτό, τὸ ὁποῖο μεταφράζεται στὰ ἑλληνικὰ μὲ τὸ «Μελανοχίτων Γενναῖος» (=μοναχὸς

⁴⁰ Βίος Μεθοδίου 9-10, σσ. 203-204. Πρβλ. Ἀντ.-Αἰμ. Ταχιάου, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος. Οἱ θεμελιωτὲς τῆς ἀρχαίας σλαβικῆς γραμματείας*, ἐκδ. Ἀδελφῶν Κυριακίδου, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 152-154 (ἐφεξῆς: Ταχιάου, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος*).

⁴¹ *Magnae Moraviae fontes historici*, τ. III, σ. 193. Ταχιάου, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος*, σσ. 158-159.

⁴² Ταχιάου, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος*, σσ. 158 κ.ἐξ.

⁴³ Ταχιάου, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος*, σ. 159.

⁴⁴ Βίος Μεθοδίου 17, σ. 211.

Γενναῖος). Τὸ ἐργίδιο αὐτὸ ἀποτελεῖ μία ἀπολογία ὑπὲρ τῆς σλαβικῆς γραφῆς καὶ γλώσσας, ἀλλὰ καὶ ἄμεση καὶ ἔμμεση ἐπίθεση κατὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας⁴⁵. Γιὰ τὸν βούλγαρο συγγραφέα δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία γιὰ τὴ συμβολὴ τοῦ ἁγίου Κυρίλλου στὴ δημιουργία τοῦ σλαβικοῦ ἀλφαβήτου, τῆς σλαβικῆς γραφῆς καὶ τῆς γραπτῆς σλαβικῆς γλώσσας. Καὶ αὐτὸ τεκμηριώνεται, κατ' αὐτόν, ἀπὸ μιὰ σύγκριση τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς μὲ τὴν ἀντίστοιχη σλαβική. Φθάνει ἔτσι στὸ σημεῖο νὰ ὑποστηρίξει μὲ ἐπιχειρήματα τὴν ἀνωτερότητα τῆς σλαβικῆς γραφῆς ἔναντι τῆς ἑλληνικῆς. Ἡ ἀνωτερότητα τῆς πρώτης ἔναντι τῆς δεύτερης ἐπισημαίνεται στὰ ἑξῆς σημεία:

α) Στὸ γεγονός ὅτι ἡ σλαβικὴ γραφὴ εἶναι ἔργο ἑνὸς ἀτόμου, τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου-Κυρίλλου⁴⁶, ἐνῶ γιὰ τὴ συγκρότηση τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου ἐργάστηκαν ἑπτὰ ἄτομα (Παλαμίδης, Κάδμος ὁ Μιλήσιος, Σιμωνίδης ὁ Κεῖος, Ἐπίχαρις, Διονύσιος ὁ Γραμματικός)⁴⁷.

β) Στὸ σύντομο χρονικὸ διάστημα δημιουργίας τῆς σλαβικῆς

⁴⁵ Τὸ «Περὶ τῶν γραμμάτων» ἐργίδιο γνώρισε εὐρύτατη διάδοσι. Ἔχουν ἐπισημανθεῖ πάνω ἀπὸ 80 ἀντίγραφα (μὲ πρωτότυπο κείμενο ἢ διασκευὴ-ἐπεξεργασία τοῦ πρωτοτύπου). Ἡ Α. Kosova- Džambeluka, *Černorizec Hrabăr, O pismeneh*, Sofija 1980, προχώρησε σὲ κριτικὴ ἔκδοσι τοῦ κειμένου (σσ. 113-148). Εἶχε προηγηθεῖ ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο καθηγητὴ Κ. Kuen δημοσίευσιν 78 ἀντιγράφων τοῦ ἔργου (*Černorizec Hrabăr*, Sofija 1967, σσ. 185-418). Παρὰ τὴ μικρὴ ἔκτασι τοῦ ἐργιδίου, ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία εἶναι ἐκτενέστατη. Βλ. ἐνδεικτικῶς τὰ ἔργα τῶν Kosova καὶ Kuen καὶ περαιτέρω τὰ ἑξῆς: J. Hahn, «Černorizec Hrabăr», *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südost-Europas* 1 (1974) 302-303. Kr. Stančev, «Černorizec Hrabăr», *Rečnik na bălgarskata literatura* 3 (1982) 579-581. Donka Petkanova, *Černorizec Hrabăr*, Sofija 1984. Τῆς ἴδιας, «Černorizec Hrabăr», *Starobălgarska literatura. Enciklopedičen rečnik*, Sofija 1992, σσ. 507-508. Τῆς ἴδιας, *Starobălgarska literatura IX-XVIII vek*, Sofija 1997³, σσ. 219-232. Liljana Graševa, «Černorizec Hrabăr», *Kirilo-Metodievskia Enciklopedija* 4 (2003) 497-505, ὅπου ὑπάρχει ἐκτενέστατη εἰδικὴ βιβλιογραφία καὶ ἐπισημαίνονται ὅλες οἱ ἐκδόσεις τοῦ ἔργου. Βλ. συμπληρωματικὰ Δ. Β. Γόνι, «Τσερνορίζετς Χράμπαρ, Περὶ τῶν γραμμάτων. Μιὰ σύγκριση ἑλληνικοῦ καὶ σλαβικοῦ ἀλφαβήτου», *Ἐπιστημονικὴ Ἑπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* ΛΗ' (2003) 311-323, ὅπου καὶ δημοσιεύεται νεοελληνικὴ μετάφρασις τοῦ ενδιαφέροντος αὐτοῦ ἐργιδίου καὶ στὴν ὁποία γίνονται ἐν συνεχείᾳ οἱ παραπομπές.

⁴⁶ Τσερνορίζετς Χράμπαρ, *Περὶ τῶν γραμμάτων*, μτφρ. Δ. Β. Γόνι, σ. 317, στ. 78-80.

⁴⁷ Τσερνορίζετς Χράμπαρ, *Περὶ τῶν γραμμάτων*, σσ. 315-317, στ. 65-75. Ἔχει ἀποδειχθεῖ ὅτι πηγὴ τοῦ Τσερνορίζετς Χράμπαρ ὡς πρὸς τὴν προέλευσι τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τὴ συγκρότησι τοῦ ἀλφαβήτου ὑπῆρξαν τὰ Σχόλια στὴ Γραμματικὴ τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακός. Βλ. Α. Dostál, «Les origines de l'apologie slave par Chrabr», *Byzantinoslavica* 24 (1963) 236-246. Al. Hilgard, *Scholia in Dionysii Thracis Artem Grammaticam recensuit et apparatus criticum indicesque adiecit*, Lipsiae MCMI, σσ. 320-321. Κατὰ τὸν σχολιαστή, ὁ Παλαμίδης βοήθη 16 στοιχεῖα (α, β, γ, δ, ε, ι, κ, λ, μ, ν, ο, π, ρ, σ, τ, υ), ὁ Κάδμος ὁ Μιλήσιος πρόσθεσε 3 γράμματα (θ, φ, χ), ὁ Σιμωνίδης ὁ Κεῖος δύο (η, ω) καὶ ὁ Ἐπίχαρμος ὁ Συρακούσιος τρία (ζ, ξ, ψ). Σημειωτέον ὅτι στὸ παλαιосλαβικὸ κείμενο ἀντὶ Epiharm (Ἐπίχαρμος) ὑπάρχει Epiharii (Ἐπίχαρις).

γραφῆς⁴⁸, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες χρειάστηκαν ὁλόκληρους αἰῶνες γιὰ νὰ συγκροτήσουν τὸ σύνολον τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου τους (24 τοῦ ἀλφαβήτου, 6 δίφθογγοι, 3 γράμματα γιὰ ἀπόδοσι ἀριθμῶν)⁴⁹.

γ) Στὸ γεγονὸς ὅτι γιὰ τὴ μετάφρασι τῶν σλαβικῶν βιβλίων ἐργάστηκε ἓνας μόνος ἄνδρας, ὁ ἅγιος Κύριλλος⁵⁰, ἐνῶ γιὰ τὴ μετάφρασι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀπὸ τὴν ἐβραϊκὴ στὴν ἑλληνικὴ ἐργάστηκαν 70 μεταφραστές (μετάφρασι τῶν Ο΄)⁵¹.

δ) Στὴν ἀγιότητα τοῦ ἐφευρέτη της (Κυρίλλου), ἐνῶ οἱ δημιουργοὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου ἦταν εἰδωλολάτρες⁵².

ε) Στὴν ἄριστη γνώσι τῶν μαθητῶν τῆς σλαβικῆς τόσο τοῦ ὀνόματος τοῦ δημιουργοῦ της ὅσο καὶ τοῦ χρόνου δημιουργίας της. Συγκεκριμένα ὁ συγγραφέας μας γράφει: Ἐάν ρωτήσις τοὺς Ἕλληνες ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων· «Ποιὸς σᾶς δημιούργησε τὰ γράμματα, ἢ σᾶς μετέφρασε τὰ βιβλία, ἢ σὲ ποιὸ χρόνο;», θὰ διαπιστώσις ὅτι σπάνια γνωρίζουν κάποιοι ἀπὸ αὐτοὺς. Ὅμως ἂν θέσις τὸ ἐρώτημα στὰ «ἀλφαβητόπουλα» (πρωτάκια) τῆς σλαβικῆς γλώσσας· «Ποιὸς σᾶς δημιούργησε τὸ ἀλφάβητο ἢ σᾶς μετέφρασε τὰ βιβλία;», ὅλα γνωρίζουν καὶ θὰ σοῦ ἀπαντήσουν· «Ὁ ἅγιος Κωνσταντῖνος ὁ Φιλόσοφος, ὁ καλούμενος Κύριλλος, αὐτὸς μᾶς δημιούργησε τὸ ἀλφάβητο καὶ μετέφρασε τὰ βιβλία καὶ ὁ ἀδελφὸς του Μεθόδιος». Καὶ ἂν τοὺς ρωτήσις γιὰ τὸ χρόνο, αὐτὰ γνωρίζουν καὶ θὰ ποῦν ὅτι ἐγένε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ἑλλῆνα αὐτοκράτορα Μιχαὴλ (842-867) καὶ τοῦ ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων Βόριδος (852-889) καὶ τοῦ ἡγεμόνα τῶν Μοραβῶν Ραστισλάβου (846-870) καὶ τοῦ ἡγεμόνα τῶν Βλατένων (Παννόνων) Κότσελ (861-874) κατὰ τὸ ἔτος 6363 ἀπὸ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου (6363-5500=863)⁵³.

⁴⁸ Τσερνορίζετς Χράμπαρ, *Περὶ τῶν γραμμάτων*, σ. 317, στ. 78-80.

⁴⁹ Τσερνορίζετς Χράμπαρ, *Περὶ τῶν γραμμάτων*, σσ. 315-317, στ. 65-75.

⁵⁰ Τσερνορίζετς Χράμπαρ, *Περὶ τῶν γραμμάτων*, σ. 317, στ. 78-80.

⁵¹ Τσερνορίζετς Χράμπαρ, *Περὶ τῶν γραμμάτων*, σ. 317, στ. 76-78. Ἐπειδὴ τὸ ἔργο *Περὶ τῶν γραμμάτων* ἔχει ἀπολογητικὸ χαρακτῆρα, στὸ συγγραφέα του εἶναι ἐπιτρεπτὴ καὶ ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἀνακρίβεια, ὅπως εἶναι αὐτὰ ποὺ γράφει γιὰ τὴς μεταφράσεις: *Τὰ σλαβικὰ βιβλία ὅμως μόνος τοῦ ὁ ἅγιος Κωνσταντῖνος, ὁ καλούμενος Κύριλλος, τὰ μετέφρασε...* Στὸν μεταφραστικὸ τομέα ἔλαβε μέρος καὶ ὁ ἅγιος Μεθόδιος καὶ μάλιστα σὲ μεγάλο βαθμὸ, ἀφοῦ μετέφρασε ὁλόκληρη τὴν Ἀγία Γραφή. Καὶ τὸ μεταφραστικὸ ἔργο ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ στὴ σλαβικὴ συνεχίστηκε ἐπὶ αἰῶνες.

⁵² Τσερνορίζετς Χράμπαρ, *Περὶ τῶν γραμμάτων*, σ. 317, στ. 82-85: *Γι' αὐτὸ τὰ σλαβικὰ γράμματα εἶναι ἱερότερα καὶ ἀξιώτερα γιὰ τιμὴ, ἐπειδὴ ἅγιος ἄνδρας τὰ ἔχει δημιουργήσει, ἐνῶ τὰ ἑλληνικὰ (τὰ δημιούργησαν) Ἕλληνες εἰδωλολάτρες.*

⁵³ Τσερνορίζετς Χράμπαρ, *Περὶ τῶν γραμμάτων*, σσ. 318-319, στ. 91-101. Τὸ ἔτος 6363 ἀπὸ κτίσεως κόσμου ὡς ἔτος ἐφευρέσεως τῆς σλαβικῆς γραφῆς ἀπὸ τὸν ἅγιο Κωνσταντίνο-

Οἱ ἀνωτέρω θέσεις τοῦ Černorizec Hrabār ἔχουν ἰδιαίτερη ἀποδεικτικὴ σημασία γιὰ τὸ ὑπὸ ἀνάπτυξη θέμα μας, γιατί ὁ συγγραφέας αὐτὸς προέρχεται ἀποδεδειγμένα ἀπὸ τὸ χωρὸ τῆς Βουλγαρίας, ὅπου δὲν ἔδρασαν οἱ ἅγιοι Κύριλλος καὶ Μεθόδιος, ἀλλὰ μόνο μαθητές τους καὶ μάλιστα μετὰ τὸ 885-886, μετὰ τὴν κοίμησιν τοῦ Μεθοδίου καὶ τὸ διωγμὸ τῶν μαθητῶν του ἀπὸ τῆς Μοραβίας⁵⁴. Παρὰ ταῦτα ὁ συγγραφέας εἶναι κατηγορηματικὸς στὸ σημεῖο αὐτό. Χωρὶς καμμιὰ ἐπιφύλαξιν ἀποδίδει στὸν ἅγιο Κύριλλο πᾶν ὅ,τι συνδέεται μὲ τὴ δημιουργία τῆς γραπτῆς παλαιοσλαβικῆς γλώσσας. Σημειωτέον ὅτι ὁ Černorizec Hrabār, παρὰ τὸν τονισμὸ τοῦ ρόλου τοῦ Κυρίλλου στὸ ζήτημα τῆς παλαιοσλαβικῆς γραφῆς, δὲν ρίχνει στὴ σκιά τὸν Μεθόδιο, ἀλλὰ τοῦ δίνει τὴ θέσιν ποὺ τοῦ ἀρμόζει δίπλα στὸν ἀδελφὸ του: *Ὁ ἅγιος Κωνσταντῖνος ὁ Φιλόσοφος, ὁ καλούμενος Κύριλλος, αὐτὸς μᾶς ἔκανε τὸ ἀλφάβητο καὶ μᾶς μετέφρασε τὰ βιβλία καὶ ὁ ἀδελφὸς του Μεθόδιος*⁵⁵. Καὶ τοῦτο εἶναι καὶ εὐλογὸ καὶ δίκαιο, ἀφοῦ σύμφωνα μὲ ὅσα ἐλέχθησαν ἀνωτέρω, ἡ συμμετοχὴ τοῦ Μεθοδίου στὸν μεταφραστικὸ τομέα ὑπῆρξε καὶ μεγαλύτερη καὶ δυσκολότερη.

Ἀπὸ τὸ χωρὸ τῆς Βουλγαρίας προέρχεται καὶ ἓνα ἄλλο σημαντικό γεγονός ποὺ ἐκφράζει μὲ ἀναμφίβολο τρόπο τὴν τιμὴ πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, τοῦ δημιουργοῦ τοῦ σλαβικοῦ ἀλφαβήτου. Πρόκειται γιὰ τὴ δημιουργία ἐνὸς νέου ἀλφαβήτου, ποὺ ὀνομάστηκε Κυριλλικὸ (στὰ σλαβικὰ kirillica), πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου Κυρίλλου. Εἶναι ἓνα ἀπλουστευμένο ἀλφάβητο, ποὺ ἔχει ὡς ἀφετηρία του τὴν ἑλληνικὴ μεγαλογράμματη γραφὴ (24 γράμματα), μὲ τὴν προσθήκην 14 γραμμάτων γιὰ τὴν ἀπόδοσιν φθόγγων ποὺ ὑφίσταντο μόνο στὴ σλα-

Κύριλλο μᾶς δημιουργεῖ προβλήματα, ἂν δεχθοῦμε ὅτι ὁ Τσερνορίζετς Χράμπαρα χρησιμοποιεῖ τὸ βυζαντινὸ χρονολογικὸ σύστημα, κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ Χριστὸς γεννίηκε τὸ ἔτος 5508/9 ἀπὸ κτίσεως κόσμου (6363-5508/9=854/855). Πρὸς ἄρσιν τοῦ ἀδιεξόδου πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ βούλγαρος συγγραφέας χρησιμοποιεῖ τὸ ἀλεξανδρινὸ χρονολογικὸ σύστημα, κατὰ τὸ ὁποῖο ἡ γέννησις τοῦ Χριστοῦ τοποθετεῖται στὸ ἔτος 5500 ἀπὸ κτίσεως κόσμου. Ἄν ἀφαιρέσουμε τὰ 5500/5501 ἀπὸ τὰ 6363, θὰ προκύψει τὸ ἔτος 862/863. Τὸ ἔτος αὐτὸ (862/863) ἀνταποκρίνεται πλήρως στὸ ἔτος δημιουργίας τοῦ σλαβικοῦ ἀλφαβήτου ἀπὸ τὸν ἅγιο Κύριλλο. Εἶναι ἀποδεδειγμένο ὅτι οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Ραστισλάβου ἔφτασαν στὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 862, συνεπῶς τὸ ἔτος αὐτὸ δημιουργήθηκε ἡ γλαγόλιτσα, τὸ παλαιοσλαβικὸ ἀλφάβητο, ἐνῶ τὴν ἐπόμενη χρονιά (863) ἡ βυζαντινὴ ἱεραποστολὴ ἀναχώρησε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν γιὰ τὴ Μεγάλην Μοραβία. Σχετικὰ βλ. K. M. Kuev, «Kām vāprosa za načaloto na slavjanskata pismenost», *Godišnik na Sofijskija universitet, Filologičeski fakultet* 54 (1959/60) 1-108.

⁵⁴ Ταχιάου, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος*, σσ. 167-183.

⁵⁵ Τσερνορίζετς Χράμπαρα, *Περὶ τῶν γραμμάτων*, σ. 318, στ. 95-97.

βική γλώσσα (σύνολο γραμμάτων 38)⁵⁶. Μὲ τὴν ἐνέργειά τους αὐτὴ οἱ ἄμεσοι καὶ ἔμμεσοι μαθητὲς τοῦ Κυρίλλου ἀπαθανάτισαν τὴ μνήμη τοῦ μεγάλου διδασκάλου τους, χαρίζοντας τὸ ὄνομά του στὸν πρῶτο καρπὸ τῆς προσπάθειάς τους γιὰ τὴ συγκρότηση γραπτοῦ σλαβικοῦ λόγου.

Ἡ περιδιάβασή μας σὲ κυριλλομεθοδιανὲς πηγὲς μᾶς ἔδωσε ὑπεύθυνη ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ποὺ ἐτέθη στὴν ἀρχὴ τῆς παρούσας εἰσηγήσεως. Οἱ ἅγιοι Κύριλλος καὶ Μεθόδιος ὑπῆρξαν φωτιστὲς τῶν Σλάβων, ἀλλὰ ὄχι μὲ τὴν κυριολεκτικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, ποὺ συνδέεται μὲ τὸ φῶτισμα, βάπτισμα τῶν Σλάβων. Αὐτὸ ὑπῆρξε ἔργο πολλῶν ἱεραποστόλων σὲ βάθος χρόνου. Οἱ δύο θεσσαλονικεῖς ἀδελφοὶ κατέστησαν φωτιστὲς τῶν Σλάβων σὲ ἓναν ἄλλον τομέα. Στὸν τομέα τοῦ λόγου, τοῦ γραπτοῦ σλαβικοῦ λόγου. Δημιούργησαν, ἀνέπτυξαν καὶ ἐμπλούτισαν τὸν γραπτὸ σλαβικὸ λόγο μὲ τὴ μορφή τῆς παλαιосλαβικῆς γλώσσας, ποὺ κατέστη κτῆμα ὅλων τῶν σλαβικῶν λαῶν, ἀφοῦ ἡ παλαιосλαβικὴ γλώσσα ἦταν ἡ κοινὴ γλώσσα ὅλων τῶν Σλάβων. Καὶ ἀπὸ αὐτὴν προέκυψαν προοδευτικὰ ὅλες οἱ νεοσλαβικὲς γλώσσες. Ἀναμφισβήτητα, λοιπόν, τὸ ἀνεκτίμητο δῶρο τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου στοὺς Σλάβους ὑπῆρξε ὁ γραπτὸς σλαβικὸς λόγος, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι ἡ προσφορά τους αὐτὴ συνδέεται καὶ μὲ μιὰ ἀρχή, γιὰ τὴν ὁποία ἔδωσαν καὶ σκληρὸ ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐπικράτησή της, ὅτι κάθε ἄνθρωπος καὶ κάθε λαὸς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ λατρεύει τὸ Θεὸ στὴ μητρικὴ του γλώσσα.

⁵⁶ Γιὰ τὸ κυριλλικὸ ἀλφάβητο βλ. Iv. Dobrev, «Kirilica», *Kirilo-Methodievska Enciklopedija* II (1995) 301-316, ὅπου παρουσιάζονται καὶ οἱ ἀπόψεις τῶν ἐρευνητῶν σχετικὰ μὲ τὸ χρόνο δημιουργίας τοῦ κυριλλικοῦ ἀλφαβήτου.

Ο ΜΕΓΑΣ ΦΩΤΙΟΣ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ¹

Ιωάννου Μαρκότση,

Θεολόγου - Διευθυντοῦ Λυκείου, Mr Θεολογίας

Γιὰ τὴν εἰσήγηση σκοπίμως ἐπιλέχθηκε ὁ τίτλος αὐτός, καὶ συγ-
κεκριμένα ἡ λέξη ποὺ ἴσως κάποιους ἐνοχλεῖ «πολιτική». Μπορεῖ
νὰ προτιμοῦν πολλοὶ μία ἀνιδιοτελεῖ προσέγγιση, καὶ πράγματι,
καλὰ κάνουν. Κανεὶς δὲν πρόκειται νὰ τοὺς μεμφθεῖ.

Οἱ προσεγγίσεις ὅμως αὐτές, ἀπηχοῦν καὶ ἐκφράζουν μία ἀντί-
ληψη τοῦ σήμερα, μὲ παγιωμένες ἀντιλήψεις καὶ θέσεις γιὰ τὸ τί εἶναι
ὁ κόσμος, οἱ ὁποῖες, δυστυχῶς, δὲν ἔχουν καμιά σχέση μὲ τὸν κόσμο
τῆς προ-προηγούμενης χιλιετίας.

Κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες, ἡ συμβολὴ τοῦ Μ. Φωτίου στὴν
Ἱεραποστολικὴ πολιτικὴ τοῦ Βυζαντίου δὲν εἶναι κατανοητὴ χωρὶς τὴν
συζήτηση γιὰ τὶς σχέσεις Κράτους καὶ Ἐκκλησίας. Κάτι, ποὺ ἐδῶ καὶ
δεκαετίες στὴ χώρα μας οἱ Νεοφωταδιστές ἔχουν ὡς βασικὸ θέμα στὴν
ἀτζέντα τους, ἐπιδιώκοντας ὅμως τὴν ἀποκοπὴ τοῦ ὁμφάλιου λώρου
καὶ τὴν ἐπέλευση ἐνὸς σκληροῦ ἢ βελούδινου διαζυγίου, ἀνάλογα μὲ
τὴν ἰδεολογικὴ προσέγγιση ἐνὸς ἐκάστου.

Κατὰ τὴν περίοδο τῆς πατριαρχίας τοῦ Μεγάλου Φωτίου, τὸν
9ο αἰῶνα, οἱ σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἦσαν διαφορετικές.
Ἀναλόγως τῶν προσωπικοτήτων, ἢ οἱ αὐτοκράτορες ἐπέβαλαν τὴν

¹ Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ προσέγγιση ποὺ παρουσιάζεται στὸ παράρτημα, σσ. 171-189.

βούλησή τους, ἢ οἱ πατριάρχες καθόριζαν, διὰ μέσου τοῦ δόγματος, τὴν πολιτικὴ τῆς αὐτοκρατορίας² -Καισαροπαπισμὸς ἢ Παποκαισαρισμὸς ἀντίστοιχα-. Θὰ ἦταν λάθος νὰ ἐξαχθοῦν συμπεράσματα μὲ ἀριθμούς καὶ ποσοστά. Ὡς τὸ δεχτοῦμε ὡς πραγματικότητα, γιὰ τὴν εἶναι ἡ ἱστορία, χωρὶς νὰ ἐπιμερίζουμε καὶ νὰ καταμετροῦμε περιπτώσεις.

Ὡς θυμηθοῦμε, ὅτι λίγα μόλις χρόνια πρὶν τὴν ἄνοδο τοῦ Φωτίου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, λήγει τὸ θέμα τῆς εἰκονομαχίας, ἀφήνοντας ἀνεπούλωτο τραῦμα στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας.

Ἔτσι τὸ μεγάλο ἱεραποστολικὸ ἄνοιγμα τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν 9ο αἰῶνα καὶ βορειοανατολικά ἀλλὰ καὶ στὴν Ἀπὼ Δύση (γιὰ τότε) συνετελέσθη, καθ' ὃν χρόνον στὸ θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὐρίσκετο ὁ Φώτιος, ἢ κατὰ τὸ μεσοδιάστημα τῆς ἀπομάκρυνσής του, σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὴ θεολογικὴ προσέγγιση τοῦ Φωτίου, δηλαδὴ σύμφωνα μὲ τὴν ἀντιλήψεις καὶ τὸ ὄραμα τοῦ μεγάλου πατριάρχου ποὺ εἶχε δώσει τὸ στίγμα του.

Ἀπὸ ὅποια πλευρὰ καὶ ἂν τὸ δεῖ κανεὶς, εὐκόλα ὁδηγεῖται στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Φώτιος ἦταν μία ἡγετικὴ προσωπικότητα, ποὺ ἄνοιγε δρόμους, ἐνέπνεε, στήριζε καὶ κυρίως δημιουργοῦσε γύρω ἀπὸ τὴν πληθωρικὴ παρουσία του, δίκτυ καὶ τεῖχος ἀσφαλείας γιὰ τοὺς συνεχῆ γάτες του.

Μόνο κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις μπορεῖ νὰ γίνῃ κατανοητὴ ἡ συνολικὴ ἱεραποστολικὴ ἔξοδος τῆς Ἐκκλησίας στοὺς Ρῶς, στὴ Μεγάλῃ Μοραβία καὶ ἡ διαμόρφωση τῆς ἱεραποστολῆς καὶ τοῦ κηρύγματος στὴ Βουλγαρία.

Ἡ ἱεραποστολὴ ἀποτελεῖ ἀναγκαίᾳ συνθήκη τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ τελευταία ἐντολὴ τοῦ ἀναστάντος Κυρίου, κατὰ τὴν ἐμφάνισή του παρὰ τὸ «ὅρος τὸ ὁρισθὲν ὑπ' αὐτοῦ» ἦταν: «*Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετείλαμιν ὑμῖν*»³.

Τὸ ἔργο τῆς ἱεραποστολῆς δὲν εἶναι μονοδιάστατο. Εἶναι ἀπαραίτητο νὰ τὸ τονίζουμε διαρκῶς αὐτό, γιὰ τὴν ἐπικρατεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ἱεραποστολὴ σημαίνει βάπτισμα, τοῦ ὁποίου προϋπόθεση θεωρεῖται ἡ διδασκαλία.

² Βλ. περιπτώσεις ἀποφάσεων 2ης, 4ης καὶ 7ης Οἰκ. Συνόδων.

³ Ματθ. 28, 19-20.

Όμως υπάρχουν βασικές διαδικασίες για την εργασία της ιεραποστολής:

τὸ πορεύεσθαι (δηλαδή μεταβαίνειν) => τὸ ἐξέρχεσθαι.

μαθητεύειν (ποιεῖν μαθητὰς ἢ ποιεῖν μάθημα-διδάσκειν) => διδασκαλία.

βαπτίζειν (ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εἰσάγειν).

διδάσκειν => εὐρύτερη κατοχύρωση καὶ ἐμβάθυνση τῆς προσφερομένης ἀληθείας.

Ὁ τρόπος αὐτός, ἀκολουθήθηκε διαχρονικὰ ἀπὸ τοὺς ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας, ἐξαίρεση δὲ δὲν ἀπετέλεσε καὶ ὁ πατριάρχης Φώτιος.

Στὴν ἐνότητα σχέσεων Ἐκκλησίας – Πολιτείας, μιὰ ἐνδιαφέρουσα σελίδα εἶναι ἡ ἀμεσότητα τῆς ἀνάληψης δράσης ἀπὸ τὸν Φώτιο, ὅταν ὁ Βόρις-Μιχαὴλ ξεκαθάρισε τὸ τοπίο μὲ τοὺς διαφωνοῦντες «βογιάρους». Ἡ ἀποστολὴ κληρικῶν γιὰ νὰ διδάξουν-κατηχήσουν-βαπτίσουν στὴ Βουλγαρία, φανέρωσε ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὴν ἱεραρχικὴ εὐθύνη καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν κατανόηση τῶν λεπτῶν γεωπολιτικῶν ἰσορροπιῶν, οἱ ὁποῖες ἀλληλεπιδροῦν καὶ δημιουργοῦν ἱστορία⁴.

Διὰ τοῦτο, κατὰ τὴ γνώμη μου, δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ σοβαρὴ συζήτηση εἴτε γιὰ χωρισμούς, εἴτε γιὰ διαζύγια (ἐνν. Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας), εἴτε γιὰ παγκόσμιους συσχετισμούς, ἀγνοῶντας τί συμβαίνει μὲ τὴ διαμόρφωση καὶ διατήρηση τῆς καλούμενης «θρησκευτικῆς» ἢ γιὰ μᾶς «ἐκκλησιαστικῆς» πλευρᾶς τῆς προσωπικότητας. Ἡ παρανόηση ποὺ ἡ ἐστίαση σὲ «θρησκευτικούς» πολέμους γίνεται ἀπὸ πολλοὺς, ἔχει ξεπεραστεῖ, καὶ πρέπει νὰ παύσῃ, εἰδικὰ σήμερα, νὰ καθορίζει τὰ μείζονα, ὅπως αὐτά, ζητήματα. Διότι εἶναι ἀποδεδειγμένο, ὅτι γίνεται χρῆση αὐτῶν, μόνο γιὰ ἰδεοληπτικούς λόγους.

Ὅπως ἔχει ἄλλωστε ἐπισημανθεῖ ἀπὸ σημαντικούς ἱστορικούς «ὡς συμπαραστάτης τῆς πολιτείας καὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, παρ' ὅλας τὰς ἐξ αὐτῆς δοκιμασίας του, ὁ Φώτιος διευκόλυνε τὴν Ἑλληνικὴ καὶ θρησκευτικὴ διείσδυση τῆς αὐτοκρατορίας εἰς τὰς σλαβικὰς φυλάς καὶ ἥσκησε μεγίστην ἐπίδρασιν εἰς τοὺς Βουλγάρους καὶ εἰς τοὺς Ρώσους, οἵτινες ἦσαν τότε ἐπικίνδυνοι διὰ τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν»⁵.

Ἔτσι, πρὸς ἐπίρρωσιν, οἱ Ρῶσοι τὸ 860 ἐπετέθησαν κατὰ τῆς

⁴ Βλ. Ταχιάος Ἀντώνιος-Αἰμίλιος, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος οἱ ἐκ Θεσσαλονίκης - Ἡ βυζαντινὴ παιδεία στοὺς Σλαῦους*, Ρέκος, Θεσσαλονίκη, σ. 157-158.

⁵ Φούγιας Μεθόδιος, Μητροπολίτης Πισιδίας, *Εἰσαγωγή στὴν Ἑλληνικὴ ἔκδοση τῆς PG*, ἐκδ. Κέντρο Πατερικῶν Ἐκδόσεων, Ἀθήνα 1991, τ. 101, σελ. οστ'.

Κωνσταντινούπολης. Τὸ γεγονός ἐξέπληξε τοὺς Βυζαντινοὺς. Ἀναζητῶντας συμμάχους ἀποφάσισαν νὰ προσεταιριστοῦν τοὺς Χαζάρους, μὲ τοὺς ὁποίους ἤδη ἀπὸ τὸν 6ο αἰ. βρίσκονταν σὲ ἐπαφί. Ἡ τριανδρία τῆς ἐξουσίας, ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ὁ Γ', ὁ Βάρδας καὶ ὁ πατριάρχης Φώτιος κατόπιν ἐνδελεχῶν συζητήσεων - συσκέψεων ἀποφάσισαν νὰ στείλουν πρὸς τοὺς Χαζάρους τὰ κατάλληλα πρόσωπα γιὰ θρησκευτικὲς (καὶ ὄχι μόνο) συζητήσεις.

Ἡ ἡγεσία τοῦ Βυζαντίου κατέληξε στὰ πρόσωπα τῶν δύο ἀδελφῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου. Μὲ τὴν ἀπόφαση αὐτὴ δόθηκε λύση διὰ τῆς θρησκευτικῆς διπλωματίας, πρακτικὴ ποὺ ὁ μεγαλοφυὴς πατριάρχης ἐνστερνίζεται, ἀποδέχεται καὶ γιὰ τὴν πραγματοποιήσει τῆς συνεισφέρει⁶.

Ἄν θέλουμε νὰ προσεγγίσουμε τὸ ὄραμα τοῦ Φωτίου καὶ νὰ ἐρμηνεύσουμε τὸ «γιατί» τῆς ἐπιτυχίας του, τὴν κατίσχυση τῶν ἀποψέων τῆς μερίδας τῶν Πολιτικῶν ἐναντὶ τῶν Ζηλωτῶν ἢ συντηρητικῶν, κατὰ τὴ θητεία του, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι ὁ Φώτιος ἦταν ἓνας ἡγέτης ποὺ λάμβανε ἀποφάσεις, ξεπερνοῦσε τὰ στερεότυπα ἢ τοὺς φανταστικούς φόβους καὶ λειτουργοῦσε μὲ αὐτὸ ποὺ ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη ὀρίζει ὡς «κριτικὴ καὶ δημιουργικὴ σκέψη» (ἀποφεύγω στὸ σημεῖο νὰ μιλήσω γιὰ τὴν πνευματικὴ ἐρμηνεία).

Ὁ τρόπος ποὺ ὁ Μέγας Φώτιος ἐλάμβανε ἀποφάσεις καὶ διαμόρφωνε τὸ ἡγετικὸ του προφίλ, πρέπει νὰ κριθεῖ ὡς πῆχυς ἡγετῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ σήμερα.

Ἄς γίνουμε πιὸ συγκεκριμένοι. Οἱ Δυτικοὶ (Γερμανοὶ) ἔχουν ἀπλώσει τὴν ἱεραποστολική τους προσπάθεια στὴ Δύση (Μεγάλῃ Μοραβία) ἀλλὰ βρίσκουν δυσκολίες. Τὸ ἔργο τῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου προχωρᾷ, ὁ λαὸς ἀνταποκρίνεται καὶ οἱ Γερμανοὶ ἱεραπόστολοι στὴν ἐν γένει ἀντιπαράθεση ποὺ ἔχει προκύψει μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν δυὸ ἀδελφῶν, προβάλλουν γιὰ ἀντίδραση τὴ θεωρίαν τῆς τριγλωσσίας. Παρὰ τὴ συνοδικὴ καταδίκη τῆς διδασκαλίας αὐτῆς στὴ Δύση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «ἁγιασμένες γλῶσσες» θεωροῦνταν οἱ τρεῖς γλῶσσες στὶς ὁποῖες ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ εἶχε ἀναγραφεῖ ἡ φράση Ι.Ν.Β.Ι. -Ἰησοῦς Ναζωραῖος Βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων-⁷, οἱ Γερμανοὶ ἱεραπόστολοι δημιουργοῦν ἐμπόδια στὴ χρῆση τῆς σλαβικῆς⁸.

⁶ Φούγιας Μεθόδιος, ὁ.π., σελ. 98'.

⁷ «Εβραϊστί, λατινιστί, ἑλληνιστί», βλ. Ἰωάν. 19, 20.

⁸ Βλ. Ταχιάος, ὁ.π. σ. 106 καὶ Φειδᾶς Βλάχσιος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ἀθήνα 1998, τ. Β', σσ. 32-33.

Λαμβάνοντας υπόψη λοιπόν τὸ γεγονός ὅτι οἱ δύο ἀδελφοὶ ἔχουν μεταβεῖ στὴ Μεγάλη Μοραβία, ἔχοντας ὁδηγία καὶ εὐλογία ἐκ μέ-
ρους τῆς πνευματικῆς-ἐκκλησιαστικῆς τους ἡγεσίας νὰ διδάξουν καὶ νὰ
εἰσάγουν ἕνα νέο ἀλφάβητο, ὁδηγούμεθα στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Φώτιος
εἶχε ξεπεράσει τοὺς φραγμοὺς ποὺ μιὰ κοντόθωρη ὀπτικὴ ἐπέβαλε.

Δηλαδή τὴν ἀντίληψη, ὅτι τὸ νὰ λατρεύει κανεὶς τὸ Θεό, νὰ γνω-
ρίζει τὴν ἀποκεκαλυμμένη ἀλήθεια, νὰ ἀνοίγει διὰ τῆς προσευχῆς καὶ
τῆς λατρείας τὴν καρδιά του σ' Αὐτόν, δὲν μπορεῖ ἀλλὰ καὶ δὲν ἐπιτρέ-
πεται νὰ ἔχει γλωσσικοὺς φραγμοὺς. Πολλὰ θὰ εἶχε νὰ διδάξει ἡ πρα-
κτικὴ αὐτὴ καὶ σὲ πολλοὺς σύγχρονους μας.

Ἡ ὀρθόδοξη λοιπόν Ἐκκλησία ἢ κατ' ἀκρίβειαν ἡ τότε Ἀνατολικὴ
Ἐκκλησία (ἂς μὴ λησμονοῦμε ὅτι μιᾶμε γιὰ τὴν πρὸ τοῦ σχίσματος
περίοδο), διὰ τῆς πατριαρχικῆς συγκαταθέσεως τοῦ Μ. Φωτίου, διδά-
σκει τοὺς ἀνθρώπους στὴ γλῶσσα τους. Ὁ εὐαγγελισμὸς τοῦ λαοῦ τοῦ
Θεοῦ, ἡ διαρκὴς Πεντηκοστή, φτάνει στὰ αὐτιά τῶν ἀπανταχοῦ δημι-
ουργημάτων τοῦ Θεοῦ στὴ γλῶσσα ποὺ καταλαβαίνουν. Ἡ Ἐκκλησία
διὰ τῆς κριτικῆς σκέψεως τοῦ Μ. Φωτίου, ἔκανε ἕναν ἀπλὸ συλλογι-
σμό, ὅτι εἶναι δύσκολο, ἂν ὅχι ἀδύνατο, νὰ διδάξεις πρῶτα τὴ γλῶσσα
καὶ κατόπιν τὴν σώζουσα ἀλήθεια. Ὁ κόσμος θὰ σωθεῖ, ὅσο καὶ ἂν
αὐτὸ δὲν ἀρέσει σὲ κάποιους, ὅχι μὲ κριτήριο τοῦ ποῖα γλῶσσα ὁμιλεῖ
ἢ σὲ ποῖα γλῶσσα καταλαβαίνει, ἀλλὰ ποῖα γλῶσσα σωτηρίας υἱοθετεῖ.

Ὅπως ὁ Μ. Φώτιος μάλιστα τονίζει στὴν ἐπιστολὴ στὸν Βόρην-
Μιχαὴλ, *«ἡ σημασία τῆς τελέσεως τῆς Θείας Λατρείας στὴ μητρικὴ
γλῶσσα τοῦ (κάθε) λαοῦ ἦταν ἀπόλυτη γιὰ τὴν βυζαντινὴν ἱεραποστολή,
ἀφοῦ στὴ Θεία Λατεία βιώνονταν ἐμπειρικὰ τὸ ὅλο περιεχόμενο τῆς
χριστιανικῆς πίστεως»*⁹.

Ὁ Φώτιος ὑπῆρξε *«ἀνὴρ μεγάλων ὁραμάτων»*.

Τὸ ὄραμά του ἦταν ἡ ἐπέκταση καὶ διάδοση τῆς χριστιανικῆς
ἀλήθειας διὰ τῆς ἱεραποστολῆς σὲ ὅλο τὸν γνωστὸ κόσμο. Κατανόησε
τὴν ἀνάγκη τῆς ἱεραποστολῆς σὲ ὅλους τοὺς λαοὺς μὲ τοὺς ὁποίους
ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα ἐπικοινωνίας, ἐνίσχυσε καὶ ἐμπέδωσε αὐτὴν ὅπου
εἶχε δειλὰ ἀρχίσει ἢ ἐγκαταλειφθεῖ, ἐπιδιώκοντας πολλαπλὰ ὁφέλη.

1. Τὴν διὰ τῆς πίστεως σωτηρία καὶ ἀποκάλυψη τοῦ λόγου τοῦ
Θεοῦ.

2. Τὸν ἐκπολιτισμὸ τῶν λαῶν αὐτῶν διὰ τῆς ἐπερχομένης ἐκ τῆς
ἀποδοχῆς καὶ οἰκείωσης τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας, ὑψηλότερης κλίμα-
κας ἠθικῶν, πνευματικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀξιών.

⁹ Βλ. Φειδᾶς Βλάσιος, ὅ.π., τ. Β', σ. 23.

3. Τὴν ἀνεξαρτήτως γλώσσας κατήχησης, διάδοση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Γι' αὐτὸ θεωρεῖται ὁ μεγαλόπνοος ἀνανεωτὴς τῆς Βυζαντινῆς ἱεραποστολῆς καὶ μεγαλόπνοος ὁραματιστὴς καὶ ἐνθουσιώδης ὑποστηρικτὴς τῆς¹⁰.

Ὅπως παραδέχονται οἱ ἐκ τῶν ἱεραποστολικῶν ἀγρῶν αὐτῆς τῆς προσπάθειας πιστοί, «*ἡ δράση τοῦ Φωτίου ἔχει σπουδαίαν σημασίαν γιὰ ὅλο τὸν ὀρθόδοξο κόσμον καὶ ἰδιαίτερα γιὰ ὅλα τὰ Σλαβικὰ γένη*». Καὶ ὅπως ἐπὶ λέξει ἔχει εἰπωθεῖ «*ἐμεῖς μέχρι σήμερον στηριζόμεθα ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Φωτίου. Στὴ Δύση, ὅχι σπάνια, ἀποκαλούμαστε Φωτιανοί. Καὶ μεῖς, δὲν ἔχουμε ἀνάγκη νὰ ἀποκηρύξουμε τὴν ὀνομασία αὐτή*»¹¹.

Ἡ συμβολὴ τοῦ Φωτίου στὴν ἱεραποστολὴ δὲν σχετίζεται μόνο μὲ τὴν προσπάθεια ἐπίλυσης ζητημάτων ποὺ ἀναφέρονται σὲ ὀργανωτικὲς ἢ μεθοδολογικὲς δυσκολίες. Ἐμπεριέχει καὶ συγκρουσιακὰ στοιχεῖα. Μάχη μὲ στρεβλὲς δομές, μὲ τοπικὲς ἀντιλήψεις, ἀλλὰ στὴν περίπτωσή μας, μὲ ρήξεις καὶ ἀντιπαραθέσεις σὲ καθαρὰ διοικητικὸ ἐκκλησιαστικὸ ἐπίπεδο, σὲ ἀρχὲς κανονικοῦ δικαίου καὶ τήρησης τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν. Ἔτσι, πρέπει νὰ ἐντυπωσιάσει ἡ μαχητικότητα τοῦ Φωτίου γιὰ τὴν τήρηση τῶν κανόνων, γιὰ τὴν ὅσο καὶ ἂν φαίνεται κοσμικὴ προσέγγιση, διαφύλαξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου σὲ μία ταραγμένη ἐποχὴ μὲ ἐπαμφοτερίζουσα στάση τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, κατάσταση ποὺ ἐπέφερε ἐν πολλοῖς καὶ τὴν ἔκπτωσή του ἀπὸ τὸ θρόνο καὶ τὴν διάρρηξη τῶν σχέσεων τῶν δυὸ ἀδελφῶν ἐκκλησιῶν, τῆς Ρώμης καὶ τῆς Νέας Ρώμης (Κωνσταντινουπόλεως).

Γιὰ τὸν Φώτιο τὸ ζητούμενο ἦταν ἡ ἀλήθεια, τὴν ὁποία δὲν ἔχει νόημα νὰ κηρύττεις στοὺς ἄλλους καὶ νὰ μὴν τὴν ἐφαρμόζεις, χωρὶς νὰ συνυπολογίζεις τὶς συνέπειες ποὺ ἐνδεχομένως ἔχεις. Καὶ ὁ Φώτιος ὑπέστη πολλὰς συνέπειες. Γι' αὐτό, ἐκτὸς τῶν πολλῶν ἄλλων, καὶ χαρακτηρίστηκε Μέγας.

¹⁰ Φειδᾶς, μν. ἔρ., σσ. 21-22.

¹¹ Α.Μ. Ἰβάντζωφ - Πλατώνωφ, παρὰ: Φούγια Μεθοδίου, ὁ.π., σσ. πδ' - πε'.

**ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΑΡΑΧΑΡΑΞΕΙΣ
ΤΩΝ ΣΚΟΠΙΑΝΩΝ.
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ
ΑΓΙΩΝ ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΟΥ**

*Μιχαήλ Γ. Τρίτου
Καθηγητοῦ Α.Π.Θ.*

Οἱ Φωτιστὲς τῶν Σλάβων, Θεσσαλονικεῖς ἱεραπόστολοι Κύριλλος καὶ Μεθόδιος, εἶναι οἱ κατεξοχὴν ἐκφραστὲς τοῦ ὑπερεθνικοῦ, ὑπερφυλετικοῦ καὶ οἰκουμενικοῦ πνεύματος τῆς Ὁρθοδοξίας. Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Σλάβων καὶ ἡ δημιουργία τοῦ σλαβικοῦ ἀλφαβήτου ποὺ ἐπέτυχαν, ἀποτελοῦν ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἐπιτεύγματα τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Πρόκειται γιὰ ἓναν χωρὶς προηγούμενο ἄθλο στὴν πολιτιστικὴ ἱστορία τῆς μεσαιωνικῆς Εὐρώπης¹, ἀφοῦ καθόρισε ἀποφασιστικὰ τὴν πορεία τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ στὴ Βόρεια, Κεντρικὴ καὶ Νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη². Στους Θεσσαλονικεῖς ἱεραποστόλους ὀφείλουν τὴν πνευματικὴ καὶ πολιτιστικὴ τους ἀνάπτυξη τὰ 2/3 τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης, δηλ. οἱ Σλάβοι³.

Μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς Ὁρθοδοξίας ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ὁ κόσμος τῶν Σλάβων δέχθηκε ταυτόχρονα καὶ ἓνα πλῆθος πολιτιστικῶν στοιχείων, φορέας τῶν ὁποίων ἦσαν τὰ βυζαντινὰ κείμενα, ποὺ κυκλοφόρησαν ἀνάμεσά τους σὲ σλαβικὴ μετάφραση⁴. Ἔτσι ἀρχίζει ἡ πιὸ λαμπρὴ

¹ Γιάννας Μαλιγκούδης, *Ἡ παρουσία τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη. Τὸ ἐκπολιτιστικὸ ἔργο τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου τῶν Θεσσαλονικέων*, Ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 5.

² Παν. Κ. Χρίστου, «Επιδιώξεις τῆς ἀποστολῆς Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου εἰς τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην», Ι.Μ.Θ., Κυρίλλω καὶ Μεθοδίῳ τόμος ἐόρτιος ἐπὶ τῇ χίλιостῇ καὶ ἑκατονταετηρίδι, τ. α', ἐν Θεσσαλονίκῃ 1966, σ. 3.

³ Κων. Γ. Νιχωρίτη, *Οἱ ἅγιοι Κύριλλος καὶ Μεθόδιος*, ἐκδ. Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 8.

⁴ Ἀντ. - Αἰμ. Ν. Ταχιάου, *Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου. Τὸ βυζαντινὸ πολιτιστικὸ κληροδότημα στους Σλάβους*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 193.

σελίδα στην ιστορία της πορείας των σλαβικών λαών προς τον πολιτισμό⁵.

Τὸ μεγαλεῖο τῆς προσωπικότητάς τους χαρακτηρίζει ἡ ὀρθόδοξη οἰκουμένη τους συνείδηση. Οἱ ἅγιοι Κύριλλος καὶ Μεθόδιος δὲν ἐπέδωξαν νὰ ἐξελληνίσουν τοὺς Σλάβους, ὅπως ἔκαναν οἱ Φράγκοι στὴ Μεγάλη Μοραβία, ποὺ ἐπέβαλαν τὴ λατινικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ δημιούργησαν σλαβικὸ αὐτοτελὴ φιλολογικὸ λόγο, πάνω στὸν ὁποῖο χτίστηκε ἕνας νέος πολιτισμός. Ἐνας πολιτισμὸς ποὺ ἔχει ὡς βάση τὸν βυζαντινὸ καὶ στοιχεῖα τῆς δικῆς τους ἐθνικῆς ἰδιοπροσωπείας.

Δυστυχῶς, οἱ Σκοπιανοὶ στὴν προσπάθεια πλαστογραφήσεως τῆς ιστορίας μας μὲ τὸν σφετερισμὸ τοῦ ἱστορικοῦ ὀνόματος τῆς Μακεδονίας, συνεχίζουν κατὰ κανόνα τὶς ἀπόψεις στρατευμένων ἐπιστημόνων τιμήματος τῆς βουλγαρικῆς ἐπιστημονικῆς ὁμάδος, ὅτι ὁ Κύριλλος καὶ ὁ Μεθόδιος δὲν ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλὰ Σλάβοι.

Ἀποκορύφωμα αὐτῆς τῆς ἀδιαλλαξίας εἶναι ἡ μετατροπὴ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ τους ἡγεσία τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου Κυρίλλου σὲ ἀντικείμενο ἀλυστρωτικῶν διεκδικήσεων. Σ' αὐτὸν τὸν τάφο, ποὺ βρίσκεται στὴ Ρώμη, στὸ ὑπόγειο τῆς πρωτοχριστιανικῆς βασιλικῆς τοῦ ἁγίου Κλήμεντος κοντὰ στὸ Κολοσσαῖο, ὑπάρχει ἐντοιχισμένη μεταλλικὴ πλάκα τῶν Σκοπιανῶν, στὴν ὁποία ἀναγράφεται ὅτι ὁ Κύριλλος εἶναι «ὁ ἀγιώτερος τοῦ μακεδονικοῦ ἔθνους»⁶.

⁵ Ἰω. Ταρνανίδη, *Πτυχὲς τῆς σλαβικῆς Ὀρθοδοξίας*, Ἐκδ. Οἶκος Ἀδ. Κυρ., Θεσσαλονίκη 1992, σ. 16.

⁶ Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Κλήμεντος ἔχει ἰδιαίτερα μεγάλη ἱστορικὴ ἀξία, γιατί ἀπεικονίζει γεγονότα ποὺ σχετίζονται ἄμεσα μὲ τὸ φωτιστικὸ ἔργο τῶν δύο ἀδελφῶν, καὶ συγκεκριμένα ἀπεικονίζει πραγματικὲς παραστάσεις τῆς ὑποδοχῆς ποὺ αὐτοὶ ἔτυχαν στὴ Ρώμη, καὶ τὸν θάνατο τοῦ Κυρίλλου. Οἱ ζωγραφιὲς στὸν ναὸ ὑπολογίζεται ὅτι ζωγραφίστηκαν τὸ 870 καὶ ἀπεικονίζουν τὰ πραγματικὰ προσωπικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν δύο ἀδελφῶν, ὅταν ζοῦσαν, γιατί πολὺ λίγες ἢ καθόλου εἰκαστικὲς παραστάσεις τῶν δύο αὐτῶν φωτιστῶν τῶν Σλάβων σώζονται σήμερα.

Οἱ ζωγραφιὲς στὸ κάτω μέρος τοῦ νάρθηκα τῆς βασιλικῆς εἰκονίζουν τοὺς ἁγίους Κύριλλο καὶ Μεθόδιο νὰ μεταφέρουν τὰ λείψανα τοῦ ἁγίου Κλήμη στὴ Ρώμη, ὅπου γίνονται δεκτοὶ μὲ ἐνθουσιασμὸ ἀπὸ τὸ ἱερατεῖο καὶ τὸ λαὸ τῆς Ρώμης.

Στὸ κάτω μέρος τῆς βασιλικῆς, δίπλα στὴ βόρεια εἴσοδο, ζωγραφίστηκε ἡ πρώτη παράσταση μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Κυρίλλου. Στὸ κέντρο τῆς σύνθεσης παριστάνεται ὁ Χριστὸς ἀνάμεσα στοὺς Ἀρχαγγέλους Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ. Τὸν Κύριλλο ὀδηγεῖ ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριὴλ καὶ ὁ Ἅγιος Κλήμης. Τὸν Μεθόδιο ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ καὶ ὁ Ἀπόστολος Ἀνδρέας. Οἱ ἴδιοι οἱ δύο ἀδελφοὶ παρουσιάζονται ὡς μοναχοὶ μὲ ἰδιαίτερα τονισμένα τὰ φυσιογνωμικά τους χαρακτηριστικά. Ὑπολογίζεται ὅτι οἱ παραστάσεις ζωγραφίστηκαν γύρω στὸ ἔτος 870 καὶ παρὸλο ποὺ εἶναι πολὺ κατεστραμμένες ἀπεικονίζουν τὴν πραγματικὴ εἰκόνα τῶν ἀδελφῶν, ὅταν ζοῦσαν.

Στὴ δεύτερη παράσταση τοῦ νάρθηκα, ὅπου παρουσιάζεται ἡ σκηνὴ τῆς μετακομιδῆς

Πρὶν ἀναιρέσουμε τίς ἐπιστημονικὰ ἀτεκμηριώτες θέσεις τῶν γειτόνων μας, εἰσαγωγικὰ πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι τὰ τελευταῖα χρόνια παρακολουθοῦμε μὲ ἐθνικὴ ἀγανάκτηση μιὰ ἀνεπίτρεπτη ἀπὸ μέρους τοὺς προσπάθεια πλαστογραφήσεως τῆς ἱστορίας μας ἀπὸ ἓνα ἀρτιπαγὲς κράτος δύο περίπου ἑκατομμυρίων, ὅταν ὁλόκληρη Ἀγγλία καὶ πολὺ περισσότερο Μεγάλῃ Βρεταννία καταπιέθεται κατὰ τίς διαπραγματεύσεις εἰσόδου στὴν Ε.Ο.Κ. γιὰ τὴν ἀποδοχὴ ὡς ἐπίσημης ὀνομασίας, ἐθνωνυμίας, Ἑνωμένου Βασιλείου, ἐπειδὴ ἡ Γαλλία προέβαλε ἐνστάσεις λόγῳ τῆς Γαλλικῆς Βρετάννης⁷.

Οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ κράτους τῶν Σκοπίων, ἐνὸς κράτους χωρὶς ἐνιαῖα ἐθνικὴ συνειδηση, πληθυσμιακὰ ἀδύναμου, γεωπολιτικὰ ὑποβαθμισμένου καὶ μὲ ὀξύτατες ἐσωτερικὰ ἀντιθέσεις, εἶναι ἱστορικὰ ἀβάσιμοι. Εἶναι ἀπόλυτα τεκμηριωμένο ὅτι ἡ ἐγκατάσταση τῶν Σλάβων ἔγινε μόλις τὸν 9^ο αἰ. καὶ ἡ πολιτιστικὴ τους ἱστορία ἀρχίζει τὸν 11^ο αἰ. μὲ θεμελιωτὲς τοὺς ἁγίους Κύριλλο καὶ Μεθόδιο. Ἀντίθετα ἡ Μακεδονία εἶχε χίλια χρόνια ζωὴ πρὶν ἀπὸ αὐτοὺς!

Ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια εἶναι ἀδέκαστη σὲ βάρος τῶν Σκοπιανῶν. Οἱ Μακεδόνες ἦσαν ἀναμφισβήτητα φύλο ἑλληνικό. Τὴν ἑλληνικότητά τους ἀποκαλύπτουν ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, τὰ ἀγάλματα, οἱ ἐπιγραφὲς καὶ τὰ νομίσματα⁸. Ἀποκαλυπτικὲς εἶναι οἱ μαρτυρίες τῶν Ἡροδότου, Πολυβίου, Ἀρριανοῦ, καθὼς καὶ τοῦ γεωγράφου Στράβωνος, ὁ ὁποῖος ἐπιγραμματικὰ δηλώνει: «Ἔστι μὲν οὖν Ἑλλάς καὶ ἡ Μακεδονία»⁹.

Τὴν ἑλληνικότητα τῶν Μακεδόνων ἐπίσης ἐπιβεβαιώνουν: Οἱ ξένοι περιηγητὲς, ἡ παιδεία καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ παραγωγὴ τῆς περιοχῆς,

τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου Κλήμη καὶ χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν 11^ο αἰ. ὁ Κύριλλος φέρει φωτοστέφανο. Μιὰ ἄλλη παράσταση ἀπεικονίζει τὴν ἀποστολὴ τῶν δύο ἀδελφῶν στὴ χώρα τῶν Χαζάρων.

Τὸ 1798, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς γαλλικῆς κατοχῆς τῆς Ρώμης, τὸ λείψανο τοῦ ἁγίου Κυρίλλου ἐξαφανίστηκε. Τελικὰ βρέθηκε ἓνα μέρος τῶν λειψάνων στὴν κατοχὴ τῆς οἰκογένειας τῶν εὐγενῶν Ἀντισι - Ματέϊ. Τὸ 1963 μιὰ ἀπὸ τίς πριγκίπισσες καὶ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογένειας τὰ προσέφεραν στὸν Πάπα Παῦλο τὸν ΣΤ' καὶ αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του τὰ προσέφερε στὴ γενέτειρά του πόλη, τὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου καὶ ἐναποτέθηκαν στὸ ναὸ τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου. Βλ. Ἀντώνη Πρωτοπαπᾶ, «Ἡ βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Κλήμη στὴ Ρώμη», Ἑνατενίσεις, τεύχ. 8, Μάιος - Αὐγούστος 2009, σ. 89.

⁷ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Τὸ ὄνομα», Ἡ γλῶσσα μας 53 (1955), σ. 8.

⁸ Μιχ. Γ. Τρίτου, Ἡ «Μακεδονικὴ» Ἐκκλησία τῶν Σκοπίων, Ἰωάννινα 1999, σ. 6.

⁹ Ἀκριβεῖς παραπομπὲς καὶ πλήρη σχόλια μὲ πλούσια καὶ ἔγκριτη διεθνή βιβλιογραφία βλ. Jean N. Kallérís, Les anciens Macédoniens. Etude Linguistique et historique, Collection de l' Institut Français d' Athènes. Tome I avec une carte historique hors texte, Athènes 1954. Tome II. Première partie. Athènes 1976, Index αὐτοτελής.

τὰ κέντρα ἑλληνικῆς παιδείας ποὺ δημιούργησαν οἱ παροικίες τῶν Μακεδόνων τῆς διασπορᾶς, τὸ δημοτικὸ τραγούδι ποὺ ἐκφράζει ἄριστα τοὺς πόθους καὶ τὴν αὐτοσυνειδησίαν τῶν λαῶν¹⁰. Κυρίως ὅμως ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη ἐπιβεβαιώνει τὴν ἀδιάσπαστη πολιτιστικὴ συνέχεια καὶ συνοχὴ τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ μὲ τὸ σύνολο τοῦ ἑλληνισμοῦ. Οἱ ἀνασκαφές ποὺ ἔγιναν στὴν ἱερὴ πόλιν τῶν Μακεδόνων τὸ Δίον, ἡ ἀνακάλυψη τῶν βασιλικῶν τάφων τῆς Βεργίνας, τῶν τάφων τῆς περιοχῆς Λευκαδίων Ναούσης, τῆς Αἰαντῆς Κοζάνης, τῆς Σίνδου καὶ πρόσφατα τῆς Ἀμφιπόλεως δὲν ἀφήνουν καμμιὰ ἀμφιβολία γι' αὐτό.

Παράλληλα δὲν πρέπει νὰ διαφεύγει τῆς προσοχῆς μας ὅτι οἱ Μακεδόνες εἶχαν τοὺς ἴδιους Θεοὺς μὲ τοὺς ἄλλους Ἑλλήνες, συμμετεῖχαν στὴ θρησκευτικὴ καὶ πολιτιστικὴ ζωὴ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων καὶ πῆραν μέρος σὲ ὅλους τοὺς ἀπελευθερωτικοὺς ἀγῶνες τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους¹¹.

Οἱ σκοπιανοὶ ἱστορικοὶ μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ ἐρασιτέχνη καὶ κυρίως ὡς ἐκφραστὲς τῆς πολιτικῆς ιδεολογίας, ποὺ δυστυχῶς ὑπερισχύει τῆς ψυχραιμίας καὶ τῆς ἀντικειμενικότητος τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, ἀναμασοῦν τὶς ἀντιεπιστημονικὲς ἀπόψεις βουλγάρων ἱστορικῶν καὶ κυρίως τοῦ Georgiev¹², ὅτι οἱ ἀδελφοὶ Κύριλλος καὶ Μεθόδιος κατάγονταν ἀπὸ σλαβικὴ οἰκογένεια.

Ἡ ἐπιχειρηματολογία τους γι' αὐτὸ εἶναι ὅτι γνώριζαν τὴ σλαβικὴ γλῶσσα, ἐργάστηκαν μεταξὺ τῶν σλαβικῶν ἐθνῶν καὶ κατὰ τὴν διεξαγωγὴ τῆς ἱεραποστολικῆς τους πορείας ἐπέδειξαν μεγάλο ζῆλο καὶ ἐνθουσιασμό. Στὶς ἐπιστημονικὰ ἀτεκμηρίωτες αὐτὲς θέσεις ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἑξῆς:

1. Καμὶ ἱστορικὴ πηγὴ δὲν μαρτυρεῖ κατὰ ἄμεσο ἢ ἔμμεσο τρόπο τὴν σλαβικὴ τους καταγωγὴν. Ἄλλωστε στὸ Βυζάντιο ὑπῆρχαν πολλοὶ ποὺ γνώριζαν σλαβικά. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Παναγιώτης Χρήστου¹³, ἂν ὁ τόπος ἀποστολῆς τους ἦταν δεῖγμα κα-

¹⁰ Μαρίας Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Τὸ Μακεδονικὸ ζήτημα*, Ἀθήνα 1988, σ. 30.

¹¹ Βλ. Κων. Βαβούσκου, «*Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν καὶ ἡ ἱστορία του*», ΠΑΑ 69 (1994), τ. β', σ. 318. Τοῦ ἴδιου, C. Vavouscos, *Der Beitrag des Griechentums von Pelagonien zur Geschichte des Neueren Griechenland*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1963. Τοῦ ἴδιου, Κωνστ. Α. Βαβούσκου, «*Ἀπάντησις εἰς ἐπιστολὴν ἐπὶ τοῦ Μακεδονικοῦ*», Νέα Ἑστία, 132, τεύχος 1571, Χριστούγεννα 1992, σσ. 202-224 καὶ Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913*, Thessaloniki 1966.

¹² Kiril i Metodij i razvitioto na bǎlgǎrskata kultura, «*Tarǎstvena sesija za 1100 godišninata na slavyanskata pismenost*», Sofia 1965, σσ. 5-45.

¹³ Ἐπιδιώξεις τῆς ἀποστολῆς Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου εἰς τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην, ὅ.π., σ. 10.

ταγωγής, τότε θα έπρεπε να ἦσαν καὶ Ἄραβες, ἀφοῦ ὁ Κύριλλος εἶχε ἀποσταλεῖ καὶ στὸ χαλιφάτο ἢ καὶ Χάζαροι, γιατί καὶ οἱ δύο τους ἐργάστηκαν μεταξὺ τῶν Χαζάρων. Ὁ ζῆλος τους γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν Σλάβων δὲν ἐρμηνεύεται μὲ κριτήρια ἐθνικιστικά, ἀλλὰ πνευματικά καὶ ἱεραποστολικά. Ὅπως δὲν ἐρμηνεύεται μὲ τέτοια κριτήρια καὶ ὁ ζῆλος τῶν σημερινῶν ἱεραποστόλων, ποὺ κυριολεκτικὰ ἀναλίσκονται γιὰ τὴ διάδοση τοῦ μηνύματος τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας στὶς χῶρες τῆς ἀφρικανικῆς ἡπείρου καὶ ἀλλοῦ.

2. Πολλὲς φορὲς ὁ Κύριλλος χρησιμοποιεῖ τὴν προσωπικὴ ἀντωνυμία «ἡμεῖς» καὶ γιὰ νὰ δηλώσει τὴ βυζαντινὴ του καταγωγὴ καὶ νὰ τὴν ἀντιδιαστείλει μὲ τὸ διαφορετικῆς ἐθνότητος περιβάλλον στὸ ὁποῖο ἀπευθύνεται. Μὲ ξεχωριστὴ παρρησία καὶ θάρρος ἀπευθύνεται στοὺς Σαρακηνούς λέγοντας: «ἐξ ἡμῶν προῆλθον ἅπανσαι αἱ τέχναι»¹⁴. Εἶναι πολὺ εὐστοχὴ ἡ παρατήρηση τοῦ καθηγητοῦ Αἰμιλίου - Ἀντωνίου Ταχιάου, ὅτι ὁ Κύριλλος στὴν προκειμένη περίπτωσι μιλοῦσε μὲ τὸ θάρρος καὶ τὸ κύρος βυζαντινοῦ, ἔχοντας ἀπόλυτη ἐπίγνωση τῆς ὑψηλῆς πολιτιστικῆς στάθμης τῆς πατρίδος του¹⁵.

3. Ἡ ἐλληνικότητα τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου διαφαίνεται καὶ στὸν διάλογο τοῦ Κυρίλλου μὲ τὸν Χαγάνο τῶν Χαζάρων. Ὃταν ὁ Κύριλλος ἐπρόκειτο νὰ ἀναχωρήσει ἀπὸ τὴν χώρα τῶν Χαζάρων, ὁ Χαγάνος θέλησε νὰ τοῦ προσφέρει πολλὰ δῶρα, ὡς εὐγνωμοσύνη γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῆς ἀποστολῆς του σ' αὐτούς. Σύμφωνα μὲ τὸν βιογράφο, ὁ Κύριλλος ἀπάντησε: «Δός μοι ὅσους ἔχεις αἰχμαλώτους ἐνταῦθα, Ἑλλήνας· τοῦτό ἐστι δι' ἐμὲ ἀνώτερον παντὸς δώρου»¹⁶. Στὴν ἀπάντησι αὐτὴ τοῦ Κυρίλλου διαφαίνονται διαυγέστατα τὰ ἐλληνικά του αἰσθήματα, ποὺ εἶναι ἀπόρροια τῆς καταγωγῆς του.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ κατὰ τὴν ἀναχώρησι τοῦ Κυρίλλου ἀπὸ τὴ Μοραβία. Ὁ Κύριλλος ἀντὶ ὁποιουδήποτε δώρου ζητᾷ τὴν ἀπελευθέρωσι ἐννιακοσίων Ἑλλήνων αἰχμαλώτων, ὅπως διαφαίνεται στὸ διασωζόμενο 1603/472 κώδικα τῆς Συνοδικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ καθηγητὴς Αἰμίλιος Ταχιάος παρατηρεῖ: «Καὶ ἂν ἀκόμη δεχθῶμεν ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν μόνο τὸ ἀπόγραφον τοῦτο νὰ διέσωσε τὴν ἀκριβῆ πληροφορίαν περὶ τῆς ἐθνικότητος τῶν αἰχμαλώτων, καὶ πάλιν ἡ ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ τῆς παραλλαγῆς ταύτης ἀπόδοσις

¹⁴ Βίος Κυρίλλου, VI, 53.

¹⁵ «Ἡ ἐθνικότης Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου κατὰ τὰς σλαβικὰς πηγὰς καὶ μαρτυρίας», Ι.Μ.Θ. - Θ.Σ.Α.Π.Θ., Κυρίλλω καὶ Μεθοδίῳ τόμος ἐόρτιος ἐπὶ τῇ χιλιοστῇ καὶ ἑκατοστῇ ἐτηρίδι, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1968, σ. 92.

¹⁶ Βίος Κυρίλλου, XI, 45.

τῆς ἐλληνικῆς ἐθνικότητος εἰς τοὺς αἰχμαλώτους, δηλοῖ ὅτι οὗτος ἦτο πεπεισμένος περὶ τῆς ἐλληνικῆς καταγωγῆς τοῦ Κυρίλλου»¹⁷.

4. Ὁ βιογράφος τοῦ βίου τοῦ Κυρίλλου, ποὺ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι εἶναι ἡ ἀρχαιότερη πηγὴ γιὰ τοὺς δύο θεσσαλονικεῖς μοναχοὺς καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ ἐκεῖ παρεχόμενες πληροφορίες ἔχουν ἰδιαίτερη ἀξία, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Πάπας ἔδωσε ἐντολὴ νὰ πάρουν μέρος στὴν κηδεῖα τοῦ Κυρίλλου στὴ Ρώμη ὅλοι οἱ ἐκεῖ διαμένοντες Ἕλληνες. «Καὶ διέταξεν ὁ ἀποστολικὸς (= ὁ Πάπας) πάντας τοὺς ἐν Ρώμῃ εὕρισκομένους Ἕλληνας, ἐπίσης καὶ τοὺς Ρωμαίους, ὅπως προσελθόντες μετὰ λαμπάδων, ψάλωσιν ἐπ' αὐτῷ»¹⁸. Γιατί νὰ γίνεῖ αὐτὸ ἂν ὁ Κύριλλος δὲν ἦταν Ἕλληνας; Ἦδη ὁ Dvornik μιλάει γιὰ σημαντικὸ ἀριθμὸ Ἑλλήνων ποὺ ζοῦσαν στὴ Ρώμη. Ὁ ἴδιος συγγραφεὺς ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Κύριλλος ἐκάρη μοναχὸς στὴν ἐλληνικὴ Μονὴ τῆς πόλεως¹⁹.

5. Ὁ καθηγητὴς Δημήτριος Γόννης²⁰ στὸ ἄρθρο του «Ἡ καταγωγή τοῦ ἁγίου Κυρίλλου καὶ ἡ ἀπάντησί του γι' αὐτὴ στὸ δεῖπνο τοῦ Χαζάρου Χαγάνου» παραθέτει πλούσια βιβλιογραφία γιὰ τὸ θέμα τῆς ἐθνικότητος τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου καὶ ἀνατρέπει μὲ σοβαρὴ ἐπιχειρηματολογία τὴν ἄποψη βουλγάρων ἱστορικῶν, ποὺ θέλουν τοὺς προγόνους τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου στὴ Βουλγαρία. Τέτοιες πληροφορίες δὲν ἀπαντοῦν στοὺς ἐκτενεῖς βίους τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν τὶς πλέον αὐθεντικὲς καὶ ἀξιόπιστες πηγὲς γιὰ τὰ κυρίλλομεθοδιανὰ προβλήματα.

Ἐπισημαίνουμε ἰδιατέρως τὴν ἄποψη τοῦ κ. Γόννη ὅτι ἡ πληροφορία γιὰ τὴ βουλγαρικὴ καταγωγὴ τοῦ ἁγίου Κυρίλλου ἀποτελεῖ ἱστορικὴ ἀνακρίβεια, ἀφοῦ οἱ Βούλγαροι δὲν εἶχαν καμιά σχέση μὲ τὴ Θεσσαλονικὴ τὸν 9^ο αἰ., χρονικὴ περίοδο ποὺ γεννήθηκε ὁ Κύριλλος²¹.

6. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Σάλτσμπουργκ Ἀλβίνος, σύγχρονος τοῦ Μεθοδίου, σὲ ἐπιστολή του στὸν Πάπα Ἰωάννη Η' ὀνομάζει τὸν Μεθόδιο Ἕλληνα· «*Graecus Methodius nomine*»²². Ἡ ἀναγνώριση ὅμως τῆς ἐλληνικῆς προελεύσεως τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ἔγινε ἐπί-

¹⁷ Ἡ Ἐθνικότης Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, ὁ.π., σ. 93.

¹⁸ Βίος Κυρίλλου, XVIII, 14.

¹⁹ Les légendes de Cyrille et de Méthode vues de Byzance, Prague 1933, σ. 284.

²⁰ «Ἡ καταγωγή τοῦ ἁγίου Κυρίλλου καὶ ἡ ἀπάντησί του γι' αὐτὴ στὸ δεῖπνο τοῦ Χαζάρου Χαγάνου», Ι.Μ.Θ., ΠΣ πρὸς τιμὴν καὶ μνήμην τῶν ἁγίων αὐταδέλφων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου τῶν Θεσσαλονικέων Φωτιστῶν τῶν Σλάβων, Θεσσαλονικὴ 1986, σ. 222, ὑποσ. 7.

²¹ Δ. Γόννη, ὁ.π.

²² Ἀντ.-Αἰμ. Ν. Ταχιάου, Ἡ Θεσσαλονικὴ καὶ ὁ κόσμος τῶν Σλάβων, Θεσσαλονικὴ 2013, σσ. 51-52.

σημα καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Πάπα Ρώμης Ἰωάννη-Παῦλο Β΄, ὁ ὁποῖος στὴν ἐγκύκλιό του *Egregiae virtutis* τῆς 30ῆς Δεκεμβρίου 1980, τοὺς ἀποκαλεῖ «*Κύριλλο καὶ Μεθόδιο, Ἕλληνες ἀδελφούς, γεννημένους στὴ Θεσσαλονίκη, τὴν πόλιν ὅπου ἔζησε καὶ ἐργάστηκε ὁ ἅγιος Παῦλος*»²³.

Ἀνάλογη μὲ τὴν ἐκτίμηση τοῦ Πάπα Ἰωάννη-Παύλου εἶναι καὶ ἐκεῖνη τοῦ Πατριάρχου Μόσχας Κυρίλλου. Σὲ πανηγυρική ὁμιλία του στὴν Ἑρυθρὰ Πλατεία τῆς ρωσικῆς πρωτεύουσας, τὴν ἡμέρα τῆς ἐορτῆς τῶν Θεσσαλονικέων ἀδελφῶν καὶ τὸν ἐορτασμὸ τῆς ἡμέρας τῶν σλαβικῶν γραμμάτων, τὴν 24η Μαΐου 2011, ἐκφώνησε λόγο, ὅπου ἀναφέρθηκε στοὺς καταγομένους ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη Ἕλληνες ἀδελφούς Κύριλλο καὶ Μεθόδιο²⁴.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ δήλωση τοῦ διαπρεποῦς γερμανοῦ γλωσσολόγου - σλαβολόγου Brückner, ὁ ὁποῖος διατύπωσε τὴν ἄποψη ὅτι οἱ μεταφράσεις τοῦ Κυρίλλου στὰ σλαβικά δείχνουν ἄνθρωπο ποὺ γνῶριζε βέβαια ἄριστα τὴν σλαβικὴ γλώσσα, ἀλλὰ ὁ ἴδιος δὲν ἦταν σλάβος²⁵.

Γιὰ τοὺς σλαβικοὺς λαούς, τὸν ἑλληνικὸ λαό, σύνολη τὴν Ὁρθοδοξία, ἀλλὰ καὶ τὸν παγκόσμιο πολιτισμό, οἱ ἅγιοι Κύριλλος καὶ Μεθόδιος ἀποτελοῦν δείχτες πορείας. Παραμένουν πάντοτε σύμβολα μᾶς κοινῆς πνευματικῆς παραδόσεως, ὑπερβάσεως τῶν ἐθνικισμῶν, προβολῆς τῆς οἰκουμενικότητας τοῦ Χριστιανισμοῦ, σεβασμοῦ τῆς ἐτερότητας ἀτόμων καὶ λαῶν, ἀλλὰ καὶ εἰρηνικῆς συνυπάρξεως τῆς ἀνθρωπότητας, ἀνεξαρτήτως πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν διαφορῶν.

²³ Ὁ.π., σ. 52.

²⁴ Ὁ.π., σ. 53.

²⁵ F. Grivec, *Konstantin und Method Lehrer der Slaven*, Wiesbaden 1960, σ. 197.

Η ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΟΥ ΣΤΟΥΣ ΧΑΖΑΡΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΡΩΣ

*Ειρήνης Κασάπη,
Δρος Θεολογίας*

Η σημαντικότερη αποστολή που έφεραν εις πέρας οι δύο Θεσσαλονικείς αδελφοί Κύριλλος και Μεθόδιος υπήρξε αδιαμφισβήτητα η ιεραποστολή στη Μεγάλη Μοραβία το 863. Η διάδοση και η εγκαθίδρυση του Χριστιανισμού στους Σλάβους της κεντρικής Ευρώπης, η επινόηση του σλαβικού αλφαβήτου και η δημιουργία της πρώτης σλαβικής γραμματείας αποτελεί πρωτίστως την ανεκτίμητη προσφορά των δύο αγίων¹. Οι πληροφορίες που αντλούμε ωστόσο από τους Βίους των δύο αδελφών μαρτυρούν σαφώς ότι η ιεραποστολή στη Μεγάλη Μοραβία δεν ήταν ούτε η μοναδική ούτε η πρώτη αποστολή των αγίων εκτός της βυζαντινής επικράτειας².

¹ Βλ. Δ. Γόνης, «Ιεραποστολικοί αγώνες των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου- Άποτίμηση τῆς προσφορᾶς τους», *Δίπτυχα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Κανονάριον-Ἐπετηρὶς 2013- ΒΙΓ*, Ἔτος ἐνενηκοστόν, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2013, σσ. 7-25.

² Για τους Βίους των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου σε νεώτερη έκδοση και νεοελληνική μετάφραση βλ. *Βίος, πολιτεία καὶ ἄθλησις τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Κωνσταντίνου τοῦ Φιλοσόφου, πρώτου καθηγητοῦ καὶ διδασκάλου τοῦ ἔθνους τῶν Σλάβων* (στο ἐξῆς *Βίος Κυρίλλου*) καὶ *Μνήμη καὶ βίος τοῦ μακαρίου πατρὸς καὶ διδασκάλου ἡμῶν Μεθοδίου, ἀρχιεπισκόπου Μοραβίας* (στο ἐξῆς *Βίος Μεθοδίου*) στο ἔργο Ἀ. - Ἀμ. Ταχιάος, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος. Οἱ ἀρχαιότερες βιογραφίαι τῶν Θεσσαλονικέων ἐκπολιτιστῶν τῶν Σλάβων*,

Πράγματι μας είναι γνωστό ότι το 856 περίπου επί βασιλείας του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ' (842-867) ο Κύριλλος κατευθύνθηκε προς το Χαλιφάτο της Βαγδάτης κι εκεί αναμίχθηκε σε θεολογικές συζητήσεις με τους Άραβες του Χαλιφάτου που αφορούσαν τη χριστιανική κυρίως διδασκαλία και την ουσία του τριαδικού Θεού³. Παρόλο που ο βιογράφος του Κυρίλλου υποστηρίζει ότι οι λόγοι αποστολής του Κυρίλλου στους Άραβες ήταν καθαρά θεολογικοί και ότι ο αυτοκράτορας τον απέστειλε, για να κατατροπώσει τους Σαρακηνούς που διέδιδαν ψεύδη περί της χριστιανικής πίστεως, φαίνεται σαφώς από τα ερωτήματα που θέτουν οι Άραβες προς τον άγιο Κύριλλο ότι ο λόγος της αποστολής του σε αυτούς είχε οπωσδήποτε και πολιτική χροιά⁴. Προφανώς η αποστολή του αγίου Κυρίλλου στο Χαλιφάτο της Βαγδάτης είχε παράλληλα και διπλωματικό χαρακτήρα και συνδεόταν με την απαίτηση των Αράβων να καταβάλλουν οι Βυζαντινοί σε αυτούς φόρο προκειμένου να διευθετηθούν οι μεταξύ τους διαφορές και να βελτιωθούν οι συνθήκες διαβίωσης των χριστιανών υπηκόων τους⁵.

Αντίστοιχα και η επόμενη αποστολή του αγίου Κυρίλλου -μαζί με τον αδελφό του Μεθόδιο⁶- προς τους Χαζάρους, το 861 περίπου, έφερε και αυτή διπλωματικό χαρακτήρα, δεδομένου ότι μέσα από το κείμενο

University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2008 (στο εξής Ταχιάς, *Κύριλλος και Μεθόδιος*), σσ. 47-91 και 191-212.

³ *Βίος Κυρίλλου*, σσ. 55-58.

⁴ *Βίος Κυρίλλου*, σσ. 55-58.

⁵ Ταχιάς, *Κύριλλος και Μεθόδιος*, σ. 105 και Άμ. Ταχιάς, *Ιστορία των Σλαβικών Ορθόδοξων Εκκλησιών. Πανεπιστημιακά παραδόσεις*, έκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1976 (στο εξής Ταχιάς, *Ιστορία*), σ. 8. Για τις σχέσεις μεταξύ Αράβων και Βυζαντινών κατά την εποχή εκείνη και τις συνθήκες της βυζαντινής αποστολής στους Άραβες βλ. F. Dvornik, *Byzantine Missions among the Slavs. SS. Constantine-Cyril and Methodius*, Rutgers University Press, New Brunswick-New Jersey 1970, σσ. 285-296.

⁶ Ο Βίος του Μεθοδίου αναφέρει ότι ο Μεθόδιος συνόδευσε τον αδελφό του στην αποστολή στους Χαζάρους ως απλός βοηθός, αλλά η πληροφορία αυτή απουσιάζει από το Βίο του Κωνσταντίνου. Βλ. *Βίος Μεθοδίου*, σ. 197. Σχετικά με την αποστολή των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου στους Χαζάρους και τα επιμέρους προβλήματα αυτής βλ. Δ. Γόνης, «Η καταγωγή του αγίου Κυρίλλου και η απάντησή του γι' αυτή στο δείπνο του Χαζάρου Χαγάνου», *Πρακτικά Συνεδρίου-Εορταστικά έκδηλώσεις προς τιμήν και μνήμην των αγίων αυταδέλφων Κυρίλλου και Μεθοδίου των Θεσσαλονικέων, φωτιστών των Σλάβων (10-15 Μαΐου 1985)*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 213-251, Η.-F. Bajer, *Istorija krymskij gotov kak interpretacija Skazaniya Matfeja o gorode Feodoro* (Η Ιστορία των Γότθων της Κριμαίας ως ερμηνεία της Διηγήσεως του Ματθαίου περί της πόλεως του Θεοδώρου), Ekaterinburg 2001, σσ. 75-96, Α. Γ. Κ. Σαββίδης, «Προβλήματα σχετικά με την αποστολή του Κωνσταντίνου-Κυρίλλου στους Χαζάρους. Η βυζαντινή προσπάθεια εκχριστιανισμού στο ανατολικό σύνορο της Ευρώπης τον 9ο αι.», *Βυζαντικά* 21 (2002) 77-96.

του βιογράφου του αγίου για ακόμη μια φορά διαφαίνεται ότι σκοπός της αποστολής υπήρξε τελικά η απελευθέρωση των Βυζαντινών αιχμαλώτων που κρατούνταν δέσμοι στο κράτος των Χαζάρων. Η αφορμή ωστόσο της αναλήψεως αυτής της αποστολής φαίνεται ότι κι εδώ ήταν η διάδοση της χριστιανικής πίστεως στους κατοίκους της περιοχής μετά από το αίτημα του ηγεμόνα των Χαζάρων και την πληροφορία που παρείχε ο ίδιος ότι οι συμπατριώτες του αποζητούσαν να μάθουν ποια είναι η αληθινή πίστη και αντιμετώπιζαν θρησκευτικά διλήμματα, αφού έως τότε αμφιταλαντεύονταν ακόμη μεταξύ της ιουδαϊκής και της μουσουλμανικής πίστεως⁷. Πριν τη μετάβαση των δύο αδελφών ωστόσο στον τελικό τους προορισμό, ο βιογράφος του αγίου Κυρίλλου μας πληροφορεί ότι ο άγιος αρχικά σταμάτησε στη Χερσώνα της Κριμαίας⁸. Σημειωτέον ότι η Χερσώνα, που βρισκόταν στα όρια της σημερινής Σεβαστουπόλεως, αποτελούσε ιδιαίζουσας σημασίας πόλη για τους Βυζαντινούς και για τις κτήσεις στους στην περιοχή, γεγονός το οποίο μας υποχρεώνει να δεχθούμε ότι και η στάση στη Χερσώνα καθ' οδόν προς τους Χαζάρους εντασσόταν στα σχέδια της βυζαντινής διπλωματικής αποστολής⁹.

Ο βιογράφος εν τούτοις του Κυρίλλου, δεδομένου ότι συντάσσει πρωτίστως ένα αγιολογικό κείμενο, εστιάζει κυρίως στην ιεραποστολική δραστηριότητα του αγίου και στα θαυμαστά περιστατικά, στα οποία

⁷ *Βίος Κυρίλλου*, σσ. 60-76. Οι Χάζαροι ήταν λαός τουρκικής καταγωγής που είχε ιδρύσει το βασίλειό του βορείως της Κασπίας Θάλασσας. Αυτοί σταδιακά ασπάστηκαν την ιουδαϊκή θρησκεία και τελικώς εξιουδαίστηκαν πλήρως. Το κράτος τους καταλύθηκε από τους Ρώσους κατά τον 1^ο αιώνα. Περισσότερα για τους Χαζάρους βλ. Μ. Ι. Artamonov, *Istoriia Hazar* (Ιστορία των Χαζάρων), Leningrad 1962, D. M. Dunlop, *The History of the Jewish Khazars*, Schocken Books, New York City 1967, Α. Ρ. Novosel'cev, *Hazarskoe gosudarstvo i ego rol' v istorii Vostočnoj Evropy i Kavkaza* (Το Χαζαρικό κράτος και ο ρόλος του στην Ιστορία της Ανατολικής Ευρώπης και του Καυκάσου), Nauka, Moskva 1990, C. Zuckerman, «On the Date of the Khazars' Conversion to Judaism and the Chronology of the Kings of the Rus Oleg and Igor. A Study of the Anonymous Khazar Letter from the Genizah of Cairo», *Revue des études byzantines* 53 (1995) 237-270, Α. Φ. Κραλίδης, *Οι Χάζαροι και το Βυζάντιο. Ιστορική και θρησκευτολογική προσέγγιση*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2003.

⁸ *Βίος Κυρίλλου*, σ. 60. Για την ιστορία της Κριμαίας βλ. Α. Ρ. Andreev, *Istoriia kryma. Kratkoe opisaniie prošlogo Krymskogo polyostrovo* (Ιστορία της Κριμαίας. Σύντομη περιγραφή της χερσονήσου της Κριμαίας κατά το παρελθόν), Izdatel'stvo Mežregional'noj centr otraslevoj informatiki Gosatomnadzora Rosii, Moskva 1997.

⁹ Ταχιάος, *Κύριλλος και Μεθόδιος*, σ. 110. Σχετικά με τη σημασία της Κριμαίας για τους Βυζαντινούς βλ. επίσης D. Obolensky, «The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy», *Byzantium and the Slavs. Collected Studies*, Variorum Reprints, London 1971 (στο εξής Obolensky, *Byzantium*), σσ. 5-7.

πρωταγωνιστεί ο τελευταίος, χωρίς να μας αποκαλύπτει άλλες πτυχές της αποστολής αυτής. Έτσι περιορίζεται στο να μας πληροφορήσει ότι κατά τη μετάβασή του στην Χερσώνα ο άγιος Κύριλλος: α) έμαθε μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα την εβραϊκή γλώσσα και γραφή, β) συνάντησε έναν Σαμαρείτη που του προσκόμισε σαμαρειτικά βιβλία, τα οποία μετά από προσευχή άρχισε αμέσως να τα καταλαβαίνει και να τα διαβάσει, και τέλος γ) βρήκε ένα Ευαγγέλιο και Ψαλτήριο γραμμένα με ρωσικά γράμματα, τα οποία, αφού έκανε προσευχή στον Θεό, σε σύντομο χρόνο πάλι κατόρθωσε και αυτά να τα διαβάσει και να τα εξηγήσει με εντυπωσιακή ευχέρεια¹⁰. Οπωσδήποτε αν εξαιρέσουμε τα αγιολογικά στοιχεία, τα οποία είναι συνήθη και κοινά σε αγιολογικά κείμενα και ιδιαίτερα σε Βίους αγίων, δηλαδή στην προκειμένη περίπτωση την υπερφυσική μετά από θεία επέμβαση εκμάθηση τριών γλωσσών από τον άγιο Κύριλλο σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα, τότε η ανωτέρω διήγηση επιτρέπει την εξαγωγή ορισμένων ουσιωδών συμπερασμάτων και ταυτόχρονα κρύβει και ένα αίνιγμα.

Πράγματι η θαυματουργική εκμάθηση τριών γλωσσών από τον άγιο Κύριλλο σημαίνει λογικά ότι ο Κύριλλος κατευθύνθηκε στη Χερσώνα απόλυτα προετοιμασμένος για την αποστολή που αναλάμβανε και για τις συνομιλίες που θα είχε εκεί και επομένως γνώριζε ήδη ή τουλάχιστον ήταν εξοικειωμένος σε μεγάλο βαθμό με τις γλώσσες που ομιλούνταν στην περιοχή μετά από σχετική προεργασία που είχε λάβει χώρα στην Κωνσταντινούπολη προ της αφίξεώς του στην Κριμαία¹¹. Η παραδοχή αυτή ενισχύει την άποψη ότι όντως η οδός που επιλέχθηκε από τον άγιο Κύριλλο και η στάση του στην Χερσώνα πριν τη μετάβασή του στους Χαζάρους δεν ήταν τυχαία και αποτελούσε εξ αρχής έναν από τους σκοπούς της βυζαντινής αποστολής. Η πολυπολιτισμική σύνθεση της περιοχής και η πολιτική σημασία της πόλης της Χερσώνας για τους Βυζαντινούς καθιστούσαν απαραίτητη τη διασφάλιση των βόρειων κτίσεων του Βυζαντίου από την απειλή των φυλών που κατοικούσαν στην περιοχή και ιδιαιτέρως των «Ρως»¹². Αυτοί είχαν

¹⁰ *Βίος Κυρίλλου*, σσ. 60-61.

¹¹ Βλ. Ταχιάς, *Ιστορία*, σ. 8 και Ταχιάς, *Κύριλλος και Μεθόδιος*, σ. 110, όπου και η σχετική βιβλιογραφία αναφορικά με τις γνώσεις του Κυρίλλου πάνω στις σημαντικές γλώσσες.

¹² Κατά την επικρατέστερη θεωρία υπό την ονομασία «Ρως» (Rus') περιγράφονται όλα τα ανατολικά σλαβικά φύλα που υπό την ηγεσία των Σκανδιναβών Βαράγγων συγκρότησαν το πρώτο ρωσικό κράτος. Αρχικά το όνομα αυτό, που εμφανίστηκε κατά το δεύτερο τέταρτο του 9' αιώνα, προσδιόριζε μόνο τους Βαράγγους, αλλά στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε, για να δηλώσει τόσο το κράτος, όσο και τους Σλάβους

καταστήσει ήδη απειλητική την παρουσία τους για τους Βυζαντινούς με επίθεση εναντίον της Κωνσταντινουπόλεως το 860¹³. Και μόνο το γεγονός αυτό καθ' εαυτό επομένως αποτελούσε οπωσδήποτε μια πολύ καλή αφορμή, για να αναλάβει δράση η βυζαντινή διπλωματία, ακόμη και με το πρόσχημα της ιεραποστολής. Εξάλλου για το Βυζάντιο ιεραποστολή και διπλωματία ήταν στοιχεία αλληλένδετα και άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους, δεδομένου ότι για τη βυζαντινή κοσμοθεωρία ο ευαγγελισμός των αλλόφυλων και ο εκπολιτισμός τους ήταν πάντοτε φυσική προτεραιότητα και αυτονόητο καθήκον για την αυτοκρατορία με πολλαπλά οφέλη, πολιτικά, στρατιωτικά, διπλωματικά, οικονομικά, κοινωνικά και φυσικά εκκλησιαστικά¹⁴. Για το λόγο αυτό, όπως πληροφορούμαστε από τη Συνοδική Επιστολή του πατριάρχη Φωτίου προς τους πατριάρχες της Ανατολής, αμέσως μετά την επιδρομή των Ρώσων εναντίον της Κωνσταντινουπόλεως και τη σύναψη συνθήκης ειρήνης, αναλήφθηκε από τους Βυζαντινούς το έργο διαδόσεως του Χριστιανισμού στη Ρωσία¹⁵.

Ωστόσο δυσνόητη και αινιγματική εμφανίζεται η φράση του βιογράφου του Κυρίλλου ότι στην Χερσώνα αυτός βρήκε *Εὐαγγέλιο καὶ Ψαλτήριον, γραμμένα μὲ ρωσικὰ γράμματα, συνάντησε δὲ καὶ ἄνθρωπον πού μιλοῦσε αὐτὴ τὴ γλῶσσα, καὶ συνομίλησε μαζί του, καὶ κατάλα-*

υπνικούς του. Ως προς την προέλευση της λέξεως Rus' έχουν διατυπωθεί διάφορες και αντικρουόμενες απόψεις με συνέπεια η ετυμολογία του ονόματος να παραμένει ασαφής, ενδιαφέρον ωστόσο παρουσιάζει η υπόθεση ότι αυτό προέρχεται από τη λέξη Ruotsi που χρησιμοποιούσαν τα φινικά φύλλα, για να περιγράψουν τους Σουηδούς. Εξάλλου πράγματι και στις βυζαντινές αλλά και τις δυτικές μεσαιωνικές πηγές, όπως και στο Χρονικό του Νέστορος, οι Ρως την εποχή εκείνη ταυτίζονταν με τους Σουηδούς. Βλ. Γιάννα Μαλιγκούδη, *Ιστορία της Ρωσίας Α΄. Η Ρωσία του Κιέβου (9ος αι. -1240)*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1999², σσ. 31-34

¹³ Η επιδρομή αυτή, η οποία έλαβε χώρα το έτος 860, θεωρείται η πρώτη εχθρική ενέργεια των Ρως εναντίον της Κωνσταντινουπόλεως. Παρόλο που έληξε τελικά με την ήττα των Ρώσων, η συνθήκη που υπογράφηκε αμέσως μετά μεταξύ Ρώσων και Βυζαντινών εξασφάλισε στους πρώτους σημαντικά εμπορικά προνόμια στις αγορές της βυζαντινής πρωτεύουσας. Σχετικά με τη ρωσική επίθεση του 860 βλ. Α. Α. Vasiliev, *The Russian Attack on Constantinople in 860*, [The Mediaeval Academy of America-46], Cambridge, Massachusetts 1946.

¹⁴ Ρ. Christou, «The Missionary Task of the Byzantine Emperor», *Βυζαντινά* 3 (1971) 281, Σοφία Πατούρα, «Η διάδοση του Χριστιανισμού στὰ πλαίσια τῆς ἑξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ βυζαντινοῦ Κράτους (4ος-5ος αἰ.)», *Σύμμεικτα* 7 (1987) 215-236, Σοφία Πατούρα, «Τὸ Βυζάντιο καὶ ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν λαῶν τοῦ Καυκάσου καὶ τῆς Κριμαίας (6ος αἰ.)», *Σύμμεικτα* 8 (1989) 405-434, Obolensky, *Byzantium*, σσ. 10-19.

¹⁵ Φωτίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς τῆς Ανατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους*, ΙΓ', PG 102, 721-742.

βε τὸ νόημα αὐτοῦ τοῦ λόγου, συγκρίνοντας στὴ δική του γλώσσα τὰ γράμματα, τὰ φωνήεντα καὶ τὰ σύμφωνα· καὶ κάνοντας προσευχή πρὸς τὸν Θεό, σύντομα ἄρχισε νὰ διαβάζει καὶ νὰ τὰ ἐξηγεῖ. Καὶ πολλοὶ τὸν θαύμαζαν καὶ δόξαζαν τὸν Θεό¹⁶. Ἀπὸ τὴν παράγραφο αὐτὴ εὐλόγως προκύπτει τὸ ἐρώτημα: Πὼς ἦταν δυνατόν ὁ Κύριλλος νὰ βρῇκε στὴν Χερσώνα Εὐαγγέλιο καὶ Ψαλτήριο γραμμένα με ρωσικὰ δηλαδὴ σλαβικὰ γράμματα, ἐφόσον γνωρίζουμε ὅτι ὁ ἴδιος ἐπινόησε τὸ σλαβικὸ ἀλφάβητο, ἀρα καὶ τὴ ρωσικὴ γραφὴ, καὶ τὸ χρησιμοποίησε ἀργότερα κατὰ τὴν ιεραποστολὴ τῶν δύο ἀδελφῶν στὴ Μεγάλῃ Μοραβία; Για νὰ ἀπαντηθεῖ τὸ ἐρώτημα αὐτὸ καὶ νὰ λυθεῖ τὸ πρόβλημα πού προέκυψε ἀπὸ τὴν ἐν λόγῳ παράγραφο τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Κυρίλλου ἔχουν κατὰ καιροὺς προταθεῖ διάφορες θεωρίες, οἱ σημαντικότερες ἀπὸ τὶς ὁποῖες παρατίθενται κατωτέρω:

Α. Σύμφωνα με τὴν πρώτη θεωρία τὰ ρωσικὰ γράμματα (rous'kymi pismeny) στὸ Βίο τοῦ Κυρίλλου δὲν ἀποτελοῦν παρὰ μιὰ ἀβλεψία ἢ ἓνα λάθος τοῦ αντιγραφέα. Ἐχει υποστηριχθεῖ ὅτι στὴ θέση τῶν ρωσικῶν γραμμάτων (rous'kymi pismeny) ἀρχικὰ υπήρχε ἡ φράση συριακὰ γράμματα (sour'skymi ἢ sor'skymi) καὶ ἀναφερόταν στὴ γραφὴ τῆς κοινότητος τῶν Σύρων πού ζοῦσαν στὴ Χερσώνα καὶ ἀποτελοῦνταν κυρίως ἀπὸ ἐμπόρους καὶ Σύρους χριστιανούς πού εἶχαν ἐγκαταλείψει τὴν πατρίδα τους καὶ εἶχαν βρεῖ καταφύγιο στὴ Κριμαία, γιὰ νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὸν ἀραβικὸ ζυγὸ. Τὰ συριακὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐξάλλου ἀνῆκαν στὴν οἰκογένεια τῶν σημιτικῶν γλωσσῶν καὶ ἐτσι δὲν θὰ ἦταν ἀνακόλουθο εἰάν ὁ Κύριλλος μετὰ τὰ εβραϊκὰ καὶ τὰ σαμαρειτικὰ στὴ Χερσώνα ἐρχόταν σὲ ἐπαφὴ καὶ με τὴ συριακὴ γλώσσα. Ὁ αντιγραφέας ὡστόσο τοῦ Βίου ἐκ παραδρομῆς ἢ ἐπειδὴ ἡ λέξη συριακὰ (sour'skymi) τοῦ φαινόταν ἀκατανόητη γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς του, ἔκανε ἀντιμετάθεση τῶν γραμμάτων τῆς ἀρχικῆς λέξεως συριακὰ (sour'skymi) καὶ τελικὰ ἐγγραψε ρωσικὰ (rous'kymi) με συνέπεια τὸ λάθος τοῦ συγκεκριμένου χειρογράφου [sur- > rus-, (sor- > ros)] νὰ παγιωθεῖ καὶ νὰ παρεισφρήσει σὲ ὅλα τὰ ἐπόμενα χειρογράφα πού ἀντιγράφηκαν ἀπὸ αὐτό¹⁷.

¹⁶ Ταχιάος, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος*, σ. 61.

¹⁷ Βλ. A. Vaillant, «Les "lettres russes" dans la Vie de Constantin», *Revue des études slaves* 15 (1935) 75-77. D. Gerhardt, «Goten, Slaven oder Syrer im alten Cherson», *Beiträge zur Namenforschung* 4 (1953) 78-88, K. Horálek, «Sv. Kirill i semitskie jazyki» (Ὁ ἅγιος Κύριλλος καὶ οἱ σημιτικὲς γλώσσες), *For Roman Jakobson. Essays on the occasion of his sixtieth birthday 11 October 1956*, The Hague 1956, σσ. 230-234, R. Auty, «The Gospel and Psalter of Cherson. Syriac or Russian», *To Honor Roman Jakobson. Essays on the Occasion of his Seventieth Birthday*, t. I, The Hague-Paris 1967, σσ. 114-117, R. Jakobson, «Saint Constantin et la langue syriaque», *Selected Writings. Early Slavic Paths and Crossroads*,

Β. Βάσει παρόμοιας λογικής έχει προταθεί ότι ο συντάκτης του Βίου του αγίου Κυρίλλου είχε γράψει αρχικά φραγκικά (*frāž'skymi* ή *prouš'skymi*) γράμματα και στην πορεία αυτά μετατράπηκαν στη λέξη ρωσικά (*rous'skymi*), λόγω ταυτίσεως από τους μεταγενέστερους αντιγραφείς των Σκανδιναβών Βαράγγων Ρως με τους Φράγκους, εξαιτίας της κοινής γερμανικής καταγωγής των δύο αυτών λαών και για το λόγο ότι οι κάτοικοι της Μοραβίας, στους οποίους απευθυνόταν ο Βίος, ήταν περισσότερο εξοικειωμένοι με τους Φράγκους λόγω της γεωγραφικής εγγύτητας μαζί τους και λόγω των ιστορικών συνθηκών. Επομένως ισχυρίζονται οι υποστηρικτές της συγκεκριμένης θεωρίας με τη μικρή αυτή αλλαγή στα ονόματα οι Μοραβοί αναγνώστες θα κατανοούσαν το κείμενο ευχερέστερα¹⁸.

Γ. Ωστόσο έχει κριθεί πιθανότερο, εάν πράγματι στο σημείο αυτό πρόκειται για λάθος του συντάκτη του Βίου, η σύγχυση να είχε οδηγήσει στην ταύτιση των Ρως όχι με τους Φράγκους, που ζούσαν πολλά χιλιόμετρα μακριά από την Χερσώνα, αλλά με έναν άλλο γερμανικό λαό που ζούσε στην περιοχή, τους Γότθους, οι οποίοι είχαν ήδη δεχθεί τον χριστιανισμό νωρίτερα και είχαν αποκτήσει μάλιστα και δικό τους αλφάβητο. Επομένως ο Βίος του αγίου Κυρίλλου στο σημείο αυτό θα ήταν δυνατό να αναφέρεται στη μετάφραση του Ευαγγελίου και του Ψαλτηρίου στη γοτθική γλώσσα που είχε εκπονήσει ο επίσκοπος των Γότθων Ουλφίλας (318-383)¹⁹, ο οποίος είχε επινοήσει και το γοτθικό αλφάβητο. Οι υποθέσεις αυτές όμως κλονίζονται σοβαρά, εάν λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι σε κανένα σωζόμενο χειρόγραφο του Βίου του αγίου Κυρίλλου δεν παρουσιάζεται κάποια διαφορετική γραφή σχετικά με την αμφιλεγόμενη φράση, που να δικαιολογεί τις παραπάνω θεωρίες. Αντιθέτως όλα τα αντίγραφα του Βίου εμπεριέχουν ξεκάθαρα τη φράση ρωσικά γράμματα (*rous'skymi pismeny*) και ως εκ τούτου θε-

Berlin 1985, σσ. 153-158.

¹⁸ G. Ilinskij, «Odin epizod iz korsunskogo perioda žizni Konstantina Filosofo» (Ένα επεισόδιο από την περίοδο της Χερσώνας του Βίου του Κωνσταντίνου Φιλοσόφου), *Slavia* 3 (1924) 45-64.

¹⁹ P. A. Lavrov, «Evangeliie i psaltyr', «rous'skymi» pismeny pisannye, v Žitii Konstantina Filosofo [Το Ευαγγέλιο και Ψαλτήριο, γραμμένο με «ρωσικά» (*rous'skymi*) γράμματα, στον Βίο του Κωνσταντίνου Φιλοσόφου]», *Izvestija po russkomu jazyku i slovesnosti Akademii nauk SSSR* 1 (1928) 38-48, F. Dvorník, *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, Prague 1933, σσ. 184-188. Πρβλ. F. Dvorník, «Byzantine Missions among the Slavs. SS. Constantine-Cyril and Methodius», *The journal of Hellenic Studies* 92 (1972) 255-256, όπου ο ίδιος δέχεται τελικά τη θεωρία των *συριακών γραμμάτων* (*sour 'skymi pismeny*).

ωρείται απίθανο να έχουν προέλθει όλα ανεξαιρέτως από ένα και μόνο αρχικό λανθασμένο αντίγραφο²⁰.

Δ. Εάν πάλι δεν πρόκειται για κάποιο απλό ακούσιο ή εκούσιο λάθος του αντιγραφέα, τότε θα πρέπει να δεχθούμε ότι στο σημείο αυτό ο Βίος του αγίου Κυρίλλου ομιλεί πράγματι για ρωσικά γράμματα (*rous'kymi pismeny*) και αναφέρεται σε κάποιο είδος σλαβικής γραφής, δεδομένου ότι το φαινόμενο της ταύτισεως των Ρώσων και των Σλάβων και ως εκ τούτου της ρωσικής και της σλαβικής γραφής ήταν πολύ συχνό στην αρχαία σλαβική γραμματεία²¹. Η παραδοχή αυτή οδηγεί στο συμπέρασμα ότι κατά τον 9^ο αιώνα οι ανατολικοί Σλάβοι είχαν επινοήσει οι ίδιοι ένα πρώιμο σλαβικό αλφάβητο και βάσει αυτού είχαν μεταφέρει ολόκληρο το Ευαγγέλιο και το Ψαλτήριο στη σλαβονική γλώσσα. Έτσι όταν ο Κύριλλος έφτασε στη Χερσόνα είχε την ευκαιρία να σχετιστεί μαζί τους, να γνωρίσει το αλφάβητό τους και να το χρησιμοποιήσει στη συνέχεια ως βάση για τη δημιουργία του δικού του αλφαβήτου που προοριζόταν για τους Σλάβους της Μεγάλης Μοραβίας²². Για την απόδειξη της θεωρίας αυτής καταβλήθηκε προσπάθεια να συνδεθεί το πρώιμο αυτό αλφάβητο και με κάποια αρχαιολογικά ευρήματα που βρέθηκαν στην περιοχή της Κριμαίας και έφεραν αινιγματικά σημεία²³. Είναι όμως πολύ δύσκολο να γίνει αποδεκτό ότι οι Ρώσοι εκείνης της εποχής είχαν φτάσει σε τόσο υψηλό πολιτιστικό και μορφωτικό επίπεδο, ώστε όχι μόνο να έχουν δημιουργήσει ένα δικό τους αλφάβητο, αλλά να έχουν επιπλέον μεταφράσει στη γλώσσα τους τις υψηλές και

²⁰ Α.-Α. Ταχιάος, *Κύριλλος και Μεθόδιος. Οι θεμελιωτές της αρχαίας σλαβικής γραμματείας*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997 (στο εξής Ταχιάος, *Οι θεμελιωτές*), σσ. 71-72. Για τον πλήρη κατάλογο των χειρογράφων που διασώζουν το Βίο του αγίου Κυρίλλου βλ. B. S. Angelov, H. Kodov, *Kliment Ohridski. Săbrani sâčinienija. Prostranni žitija na Kiril i Metodi* (Κλήμης Αχρίδος. Συλλογή έργων. Οι εκτενείς Βίοι των Κυρίλλου και Μεθοδίου), Sofija 1973, σσ. 34-45.

²¹ Για παράδειγμα το φαινόμενο αυτό έχει παρατηρηθεί και σε κάποια χειρόγραφα που εμπεριέχουν τον Βίο του Κυρίλλου P. A. Lavron, *Materialy po istorii vozniknovenija drevnejšej slavjanskoj pis'mennosti* (Στοιχεία από την Ιστορία της εμφανίσεως της αρχαίας σλαβικής γραμματείας), [Trudy Slavjanskoj Komissii-1], Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Leningrad 1930, σσ. 33-34, F. Grivec-F. Tomšić, *Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes*, [Radovi Staroslavenskog Instituta-4], Zagreb 1960, σσ. 139-140.

²² Ταχιάος, *Κύριλλος και Μεθόδιος*, σ. 111.

²³ Βλ. V. A. Istrin, *1100 let slavjanskoj azbuki* (1100 έτη σλαβικού αλφαβήτου), Nauka, Moskva 1988, σσ. 94-134. A. A. Medynceva, «Načalo pis'mennosti na Rusi po arheologičeskim dannym» (Οι απαρχές της ρωσικής γραμματείας βάσει αρχαιολογικών δεδομένων), *Istorija, kul'tura, étnografija i fol'klor slavjanskih narodov. IX Meždunarodnyj s'zd slavistov. Kiev, sentjabr' 1983 g. Doklady sovetskoj delegacii*, Moskva 1983 (στο εξής Medynceva, «Načalo pis'mennosti»), σσ. 86-97.

αφηρημένες έννοιες του Ευαγγελίου και του Ψαλτηρίου²⁴. Είναι ακόμη δυσκολότερο δε να υποθέσουμε ότι όλα τα ανωτέρω τα είχαν κατορθώσει χρησιμοποιώντας σκόρπια σύμβολα και σημεία²⁵. Επομένως ακόμα κι αν σήμερα γίνεται αποδεκτό οι Σλάβοι ακόμη και πριν τον εκχριστιανισμό τους είχαν τον δικό τους ιδιαίτερο υλικοτεχνικό και λαϊκό πολιτισμό, είναι βέβαιο ότι μόνο μετά την εδραίωση και εξάπλωση του έργου των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου είναι δυνατόν να μιλάμε για ουσιαστική πνευματική αφύπνιση και μορφωτική αναγέννηση των σλαβικών λαών.

Ε. Συνεπώς εάν καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι οι Σλάβοι και κατ' επέκταση οι Ρώσοι δεν ήταν δυνατόν να έχουν, πριν τη δημιουργία του αλφαβήτου τους από τον άγιο Κύριλλο, κάποιο ιδιαίτερο ή ακούントως ανεπτυγμένο αλφάβητο, τότε τα ρωσικά γράμματα (rous'kyi pismeny), σύμφωνα με μια άλλη θεωρία, θα πρέπει και αυτά κατά κάποιον τρόπο να συνδέονται με τον Κύριλλο. Πράγματι βάσει μιας ενδιαφέρουσας ερμηνείας της αινιγματικής φράσεως του Βίου του Κυρίλλου, κατά την οποία δεν αρκεί μόνο η γλωσσολογική ανάλυση, αλλά είναι αναγκαία η τοποθέτηση του ανωτέρω περιστατικού εντός του ιστορικού γίνεσθαι, ο Κύριλλος έφτασε στην Κριμαία έχοντας μαζί του κάποιες πρώιμες μεταφράσεις των ιερών κειμένων στη σλαβική γλώσσα, τις οποίες είχε ο ίδιος εκπονήσει, προφανώς μαζί με τον Μεθόδιο, κατά την παραμονή του στη μονή του όρους Ολύμπου της Βιθυνίας, λίγο πριν δηλαδή από την αναχώρησή του για την Χερσώνα²⁶. Επομένως, όταν έφτασε εκεί δεν βρήκε τυχαία το Ευαγγέλιο και το Ψαλτήριο μεταφρασμένα στα ρωσικά, αλλά ζήτησε να του προσκομισθούν οι σλαβικές μεταφράσεις των κειμένων, που εκείνος είχε προετοιμάσει, έπειτα προχώρησε σε σύγκριση της σλαβικής που γνώριζε ότι ομιλούνταν στην βαλκανική χερσόνησο και της διαλέκτου των ανατολικών Σλάβων που συνάντησε εκεί και, αφού εξοικειώθηκε με τις διαλεκτολογικές διαφορές των δύο γλωσσών, άρχισε να κηρύττει με άνεση και στη γλώσσα εκείνη²⁷.

Η ερμηνεία αυτή μάλιστα συνδέεται με την άποψη ότι αμέσως μετά την επίθεση των Ρως εναντίον της Κωνσταντινουπόλεως το

²⁴ Βλ. Ταχιάς, *Οι θεμελιωτές*, σ. 71.

²⁵ Βλ. Medynceva, «Načalo pis'mennosti», σσ. 86-97.

²⁶ Ταχιάς, *Κύριλλος και Μεθόδιος*, σ. 112, υποσημ. 12.

²⁷ Βλ. περισσότερα Ά.Α. Ταχιάς, «Τὰ “ρωσικά γράμματα” εις τὸν “βίον” τοῦ Κωνσταντίνου-Κυρίλλου», *Θεολογικὸν Συμπόσιον. Τόμος χαριστήριος πρὸς τὸν καθηγητὴν Π. Κ. Χρήστου*, Θεσσαλονίκη 1967, σσ. 289-310.

860, ο πατριάρχης Φώτιος οργάνωσε ιεραποστολή για τη διάδοση του Χριστιανισμού στο Κίεβο, η οποία είχε θεαματικά αποτελέσματα. Οι Ρώσοι, που προηγουμένως ήταν ειδωλολάτρες, εγκατέλειψαν γρήγορα την πατρώα τους θρησκεία, ασπάστηκαν την χριστιανική πίστη και τέθηκαν υπό την πνευματική δικαιοδοσία επισκόπου²⁸. Επομένως σε συνδυασμό με όσα λέχθηκαν παραπάνω, είναι πολύ πιθανό η στάση των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου στην Κριμαία, καθ' οδόν προς τους Χαζάρους, να μην ήταν καθόλου τυχαία, αλλά να ήταν προγραμματισμένη εξαρχής από τις βυζαντινές αρχές και να συνδεόταν άρρηκτα είτε με μια πρώτη απόπειρα διαδόσεως του Χριστιανισμού στους Ρώσους είτε με τον επιτόπιο έλεγχο της καταστάσεως της νεοφώτιστης ήδη τοπικής Εκκλησίας που είχε δημιουργηθεί, καθώς και την ενημέρωση της πρωτεύουσας για τις εκεί σχετικές εξελίξεις²⁹.

Αν όντως είχαν έτσι τα πράγματα θα ήταν δυνατόν να υποστηριχθεί, ως μια προέκταση της ανωτέρω θεωρίας, ότι ο άγιος Κύριλλος ίσως να βρήκε στην Χερσώνα υποτυπώδεις μεταφράσεις (συνόλου ή αποσπασμάτων) του Ευαγγελίου και του Ψαλτηρίου στα ρωσικά, που είχαν εκπονηθεί από μέλη της εκεί τοπικής Εκκλησίας για πρακτικούς λειτουργικούς λόγους, και στη συνέχεια ο ίδιος να τις διόρθωσε και να τις τελειοποίησε με σκοπό την περαιτέρω διάδοση του Ευαγγελίου στην περιοχή. Ως εκ τούτου, αν και δεν μαρτυρείται σαφώς από τις πηγές, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο εκχριστιανισμός μεγάλου αριθμού Ρώσων είναι πιθανό να οφείλεται στη δράση των δύο Θεσσαλονικέων αδελφών και να συνέβη πολύ πριν από το ομαδικό βάπτισμα των Ρώσων το 988 επί ηγεμόνα Βλαδιμίρου³⁰. Η διαπίστωση αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική, επειδή με τον τρόπο αυτό καθίσταται σαφές ότι η σπουδαία ιεραποστολική δραστηριότητα των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου προς τους σλαβικούς λαούς υπήρξε μια μεγαλόπνοη και καλά προετοιμασμένη αποστολή, που είχε ως στόχο να αγγίξει πνευματικά όλους τους σλαβικούς λαούς ανεξαιρέτως της περιοχής εγκαταστάσεώς τους, από την έκταση δηλαδή της τότε Μικράς Ρωσίας έως την έκταση της Μεγάλης Μοραβίας.

Στ. Αν όμως είχε πράγματι εφευρεθεί ένα είδος σλαβικού αλφαβήτου και είχε χρησιμοποιηθεί ήδη με επιτυχία στην Κριμαία, δεν

²⁸ Βλ. Ιω. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία τῆς Ρωσίας (988-1988)*, Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1988³ (στο ἐξῆς Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία τῆς Ρωσίας*), σσ. 14-15.

²⁹ Βλ. Ταχιάος, *Οἱ θεμελιωτές*, σ. 80.

³⁰ Βλ. Ταχιάος, *Ἱστορία*, σ. 9.

είναι δυνατόν να εξηγηθεί η σαφής παραδοχή του βυζαντινού αυτοκράτορα στον Κύριλλο στο ΙΔ΄ κεφάλαιο του Βίου του δευτέρου περί ανυπαρξίας σλαβικού αλφαβήτου και ο έντονος προβληματισμός του αγίου Κυρίλλου σχετικά με δυνατότητα δημιουργίας αλφαβήτου για τους Μοραβούς³¹. Για το λόγο αυτό έχει παρουσιαστεί μια εναλλακτική λύση στο πρόβλημα των ρωσικών γραμμάτων (*rous'kymi pismeny*) του Βίου του αγίου Κυρίλλου που δεν βασίζεται στη φιλολογική ανάλυση του ίδιου του κειμένου, αλλά σχετίζεται με τις ιστορικές συνθήκες που επικρατούσαν στη Ρωσία κατά τη χρονική περίοδο παραγωγής της πλειονότητας των χειρογράφων του Βίου. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή τα αρχαιότερα χειρόγραφα που έχουν σωθεί και περιλαμβάνουν τον Βίο του Κυρίλλου ανάγονται στο ΙΕ΄ αιώνα και είναι ρωσικής συντάξεως, με συνέπεια να αντικατοπτρίζουν την κοσμοθεωρία της Μόσχας εκείνης της περιόδου. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι ο ΙΕ΄ αιώνας είναι για την ανατολική Ευρώπη η εποχή της πτώσεως της Κωνσταντινουπόλεως και της καταλύσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από τους Οθωμανούς (1453), αλλά είναι ταυτόχρονα και η εποχή, κατά την οποία οι Ρώσοι αναδεικνύονται νικητές εναντίον των Μογγόλων και καθίστανται πάλι κύριοι τους κράτους τους, αποτινάσσοντας οριστικά τον μογγολικό ζυγό. Οι συνθήκες αυτές, ως γνωστόν, ευνόησαν την πεποίθηση ότι η Μόσχα παρέμεινε πλέον η μόνη προστάτιδα της ορθόδοξης πίστεως και εξέθρεψαν τη θεωρία της Γ΄ Ρώμης³². Ως εκ τούτου τα χειρόγραφα του Βίου του αγίου Κυρίλλου εκπονήθηκαν μέσα σε αυτό το ιδεολογικό περιβάλλον και χρησιμοποίησαν σκοπίμως αυτήν την ορολογία (ρωσικά γράμματα/ *rous'kymi pismeny*), επειδή με τον τρόπο αυτό επιθυμούσαν να προσδώσουν προτεραιότητα στη δημιουργία του ρωσικού αλφαβήτου έναντι του αλφαβήτου των Μοραβών, αντανakλώντας έτσι την επιθυμία της Μόσχας να ενισχύσει το κύρος και την ισχύ της έναντι όλων των υπόλοιπων Ορθοδόξων, αλλά και έναντι όλων των υπόλοιπων Σλάβων³³.

Όλες οι παραπάνω ερμηνείες της αινιγματικής φράσεως ρωσικά γράμματα (*rous'kymi pismeny*) στο κείμενο του Βίου του αγίου Κυρίλλου αποδεικνύουν με τον πιο εύγλωττο τρόπο εν τέλει ότι, παρά το πλήθος των επιστημονικών μελετών και δημοσιευμάτων αναφορικά με τους δύο φωτιστές των Σλάβων αγίους Κύριλλο και Μεθόδιο,

³¹ Βλ. Ταχιάος, *Κύριλλος και Μεθόδιος*, σ. 80.

³² Βλ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία τῆς Ρωσίας*, σσ. 185-190.

³³ Βλ. H. Goldblatt, «On 'Rus'kymi pismeny' in the Vita Constantini and Rus'ian Religious Patriotism», *Studia slavica mediaevalia et humanistica*, Rome 1986, σσ. 311-328.

ακόμη υπάρχουν ζητήματα ανοικτά, για τα οποία δεν έχει βρεθεί οριστική λύση και δεν έχει δοθεί έως τώρα ικανοποιητική απάντηση. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει για μια ακόμη φορά και φέρνει ξανά στην επιφάνεια ένα από τα συνηθέστερα προβλήματα που αντιμετωπίζει η ιστορική έρευνα, όταν έρχεται αντιμέτωπη με τη σιωπή ή την πενιχρότητα των πηγών και την έλλειψη συμπληρωματικού πηγαίου υλικού. Έτσι και στην περίπτωση των ρωσικών γραμμάτων (*rous'kymi pismeny*) του Βίου του αγίου Κυρίλλου όλες οι θεωρίες που έχουν διατυπωθεί έως τώρα και αναλύθηκαν ανωτέρω έχουν αντίστοιχα πλεονεκτήματα, αλλά και αδυναμίες, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να προσφέρουν μια πειστική και ολοκληρωμένη απάντηση, για να λύσουν με σαφή και αναντίρρητο τρόπο το εν λόγω πρόβλημα. Ως εκ τούτου το ζήτημα των ρωσικών γραμμάτων (*rous'kymi pismeny*) στο Βίο του αγίου Κυρίλλου παραμένει ακόμη και σήμερα ένα από τα άλυτα αινίγματα της κυριλλομεθοδιανής επιστημονικής έρευνας και βιβλιογραφίας³⁴.

³⁴ Βλ. H. Birnbaum, «Some remaining puzzles in Cyrillo-Methodian studies», *Slovo* 47-49 (1997-99) 15.

ΟΙ ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΕΣ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΟΥ ΣΤΗ ΜΝΗΜΕΙΑΚΗ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΤΟΥ ΣΑΜΟΥΗΛ ΚΑΙ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΙΑ

Ιωάννη Σίσσιου
Δρος Ιστορικού Τέχνης

Η είσοδος των Σλάβων στην βυζαντινή κοινοπολιτεία¹ συντελείται χάρη στην Κυριλλομεθοδιανή αποστολή, η οποία αρχίζει να αποδίδει καρπούς στις νοτιοδυτικές περιοχές της αρχιεπισκοπής Αχρίδας κυρίως μέσα από το έργο των μαθητών τους. Το επίτευγμα της μεταμόσχευσης και αφομοίωσης του βυζαντινού πολιτιστικού παραδείγματος σε μια περιοχή που ήταν απομακρυσμένη από τα κέντρα λήψης των αποφάσεων, οφείλεται πιθανόν από την μια πλευρά στην ισχυρή πνευματική θεμελίωση των αγίων Κλήμη και Ναούμ και από την άλλη στην κοινωνική της διαστρωμάτωση και οργάνωση στα πλαίσια των λεγόμενων αρχοντιών². Παρερμηνεία και εκτροπή από το παράδειγμα, έτσι όπως το προσέλαβε ο βαπτισθείς βασιλιάς των Βουλγάρων Βόρης, μπορεί να θεωρηθεί η δηλωμένη επιθυμία των τσάρων Συμέων και Πέτρου να παρεκκλίνουν απ' αυτές τις αρχές και να υποκαταστήσουν τον οικουμενικό αυτοκράτορα³.

¹ Με τον συγκεκριμένο όρο ορίζεται ο χώρος πολιτιστικής ακτινοβολίας του Βυζαντίου. Βλ.σχ. D. Obolensky, *The Byzantine commonwealth*, London 1971.

² Για περισσότερα στοιχεία, τα οποία αφορούν στο θέμα με όλη την παλαιότερη βιβλιογραφία, βλ. C. Пириватрић, *Самуилова држава*, Београд 1998, 168-186.

³ Β. Κατσαρός, *Το σχέδιο εκβυζαντινισμού του ελληνικού χώρου*, Κύριλλος και Μεθόδιος – Παρακαταθήκες πολιτισμού, επ. Κ. Νιχωρίτης, Θεσσαλονίκη 2012, 283-304, όπου τίθενται ερωτήματα

Όπως είναι γνωστό το εξαιρετικής σημασίας βουλγαρικό εκκλησιαστικό ζήτημα, αποτέλεσε θέμα τριβής ανάμεσα στην Ρώμη και την Κωνσταντινούπολη από την εποχή ακόμη παραχώρησης της πρώτης σχετικής αυτονομίας σε επίπεδο αρχιεπισκοπής⁴. Το διπλό αίτημα των Βουλγάρων για πολιτική και εκκλησιαστική αναβάθμιση, που κατατέθηκε στον Ρωμανό Λακαπννό⁵, κατά το χρονικό διάστημα δηλαδή διαμόρφωσης της πρώτης κρατικής υπόστασης, φαίνεται ότι δεν ικανοποιήθηκε και αποτέλεσε μόνο μια μονομερή ενέργεια, η οποία ξεκαθαρίστηκε αργότερα (971) από τον Ιωάννη Τσιμισκή⁶.

Για την εκκλησιαστική οργάνωση της αρχιεπισκοπής Αχρίδας του 10ου και 11ου αιώνα, τα σημαντικότερα στοιχεία τα αντλούμε από τα σιγίλλια⁷ του Βασιλείου Β', στα οποία καταγράφονται όλες οι συντελεσθείσες αλλαγές μετά την κατάλυση του κράτους του Σαμουήλ (1018). Το πρώτο σιγίλλιο το οποίο χρονολογείται το 1019, εκδόθηκε μετά από αίτημα του ευσεβεστάτου μοναχού Ιωάννη αρχιεπισκόπου Αχριδών και πάσης Βουλγαρίας, προκειμένου να προσδιορισθούν οι κληρικοί και οι πάροικοι της κάθε επισκοπής, που υπαγόταν στην δικαιοδοσία του. Το δεύτερο (1020) και το τρίτο σιγίλλιο (1020-1025) συμπληρώνουν τον κατάλογο δικαιοδοσίας της αρχιεπισκοπής με έδρες τις οποίες είχαν καταλάβει πριν γειτονικές μητροπόλεις καθώς και με τις βουλγαρικές επισκοπές, που υπήρχαν επί Πέτρου και Σαμουήλ.

Από την άλλη πλευρά, εξίσου πολύτιμο στοιχείο είναι και η αναγραφή των επισκοπικών θρόνων στα ζωγραφισμένα αιφιδώματα πάνω από το σύνθρονο του Αγίου Αχιλλείου (986), όπου στις συγκεκριμένες θέσεις κατά την τέλεση συλλεΐτουργου κάθονταν δεκαοκτώ επίσκοποι. Οι περισσότεροι θρόνοι (11) μέσω της έρευνας ταυτίστηκαν⁸, ενώ στους υπόλοιπους αδιευκρίνιστους (7) θα μπορούσαν ενδεχο-

και δίνονται απαντήσεις σε σημαντικά ζητήματα υποκατάστασης της ιστορίας από μύθους.

⁴ Ι. Ταρνανίδης, *Η διαμόρφωσις του αυτοκεφάλου της βουλγαρικής εκκλησίας (864-1235)*, Θεσσαλονίκη 1976, 41.

⁵ Λέων ο Διάκονος, *Ιστορία*, εκδ. C.Hase, 123.

⁶ Κατσαρός, *Το σχέδιο*, 287-289, όπου παρατίθεται και το σύνολο της βιβλιογραφίας με τις διάφορες διχογνωμίες.

⁷ Ε. Κωνσταντίνου ή Τέγου-Στεργιάδου, *Τα σχετικά με την αρχιεπισκοπή Αχρίδας σιγίλλια του Βασιλείου Β'*, Θεσσαλονίκη 1988, Gelzer, *Ungedruckte*, 44.35-45.3.

⁸ Οι επισκοπές που ταυτίστηκαν είναι: Πρισιδιάνων, Βιδίνης, Κεφαληνίας, Βεροίας, Ηρακλείας, Βελεβουσιδίου, Σελαφόρου, Σκωπίων, Εδέσσης, Πρέσπας, Σαρδικής, βλ. σχ. Ν. Μουτσόπουλος, *Η βασιλική του αγίου Αχιλλείου στην Πρέσπα*, τομ. Α-Γ, Θεσσαλονίκη 1989, 54-56, Α. Grabar, *Deux temoignages: archeologiques sur l'autocephalie d'une eglise*, ЗРВИ 8, 2, 163-166. Στην έρευνα και την ταύτιση των ονομάτων θα πρέπει να σημειώσουμε ότι βοήθησαν πολύ και οι παλαιότερες καταγραφές που είχαν κάνει ο Miljukov το 1898 και ο Ivanov το 1908.

μένως να προστεθούν ακόμη οι εξής: Καστορίας, Σερβίων, Δυρραχίου, Σιρμίου, Ράσου, Νίσου και Λιπαινίου⁹. Η σύγκριση των στοιχείων των παλαιότερων και νεότερων πινάκων επισκοπών, μας οδηγεί σε ενδιαφέροντες προβληματισμούς γύρω από την διακύμανση των ορίων της αρχιεπισκοπής Αχρίδας και Πρώτης Ιουστινιανής. Κυρίαρχη είναι η διαπίστωση ότι διατηρείται ένας σταθερός κορμός πόλεων, ο οποίος στην ουσία αποτελεί το παλαιό ανατολικό Ιλλυρικό, χωρίς όμως να περιλαμβάνεται σ' αυτό η ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης. Οι μεταβολές που γίνονται με την προσθήκη ορισμένων επισκοπών από την Παλαιά Ήπειρο, την Θεσσαλία και την ανατολική Βουλγαρία, γίνονται για πολιτικούς λόγους από τον Βασίλειο Β', προκειμένου να αποβληθεί ο βουλγαρικός χαρακτήρας και να επιτευχθεί η προγενέστερη ισορροπία για την οποία γίνεται λόγος στο δεύτερο σιγίλλιο.

Ο διορισμός του πρώτου αρχιεπισκόπου Ιωάννη (1019-1037), βουλγαρικής καταγωγής¹⁰, είχε ως βασικό στόχο την επούλωση των πληγών μετά την αυστηρή τιμωρία που επιβλήθηκε για το έγκλημα καθοσίωσης και την αποστασία. Δεν θα συμβεί το ίδιο όμως με τους επόμενους αρχιερείς, οι οποίοι είναι όλοι ελληνικής καταγωγής, κάτοχοι υψηλής μόρφωσης και προσωπικές επιλογές των εκάστοτε αυτοκρατόρων. Επόμενος αρχιερέας της εκκλησίας της Αχρίδας καθίσταται ο Λέων (1037-1056), χαρτοφύλαξ προηγουμένως της Αγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως¹¹, ο οποίος αναλαμβάνει να λύσει σημαντικά ζητήματα σε μια κρίσιμη εποχή κατά την οποία προκύπτει και το οριστικό σχίσμα. Είναι εκπρόσωπος και στενός συνεργάτης του πατριάρχη Μιχαήλ Α' Κηρουλλάριου στον διάλογο που γίνεται μεταξύ βυζαντινών και Λατίνων κληρικών στη νότια Ιταλία. Από μια επιστολή που στέλνει

⁹ Από την παρακολούθηση των ιστορικών γεγονότων μετά το 976 και μέχρι τα τέλη του 10^{ου} αιώνα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι αυτές οι περιοχές ανήκουν στο κράτος του Σαμουήλ. Για περισσότερα στοιχεία βλ. Πιριβατριή, *Самуилова*, 75-104.

¹⁰ Γ. Μίντσης, *Αρχιεπισκοπή Αχριδών (1020-1767)*, Γρηγόριος ο Παλαμάς 765, (1996), 1089-1090.

¹¹ Τα πιο σημαντικά στοιχεία για τον αρχιεπίσκοπο Λέοντα διέσωσε ο επίσκοπος Δεαβόλεως Μιχαήλ γύρω στα 1118 στη συνέχεια του Χρονικού του Σκυλίτση, Β. Prokić, *Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes Codex Vindobonensis hist. grace. LXXIV*, München 1906, 35 (No 58), 49, Ioannis Scylitzae *Synopsis Historiarum*, ed. I. Thurn, Berlin-New York 1973, 400, 433-434, 479. Για τον Λέοντα βλ. H. Gelzer, *Der Patriarchat von Achrida*, Leipzig 1902, 6, Б. Прокієв, *Постанак Охридског нампуархана*, Глас ЦКА XC (1912) 237-240, A. Michel, *Der Autor des Briefes Leos von Achrida*, BNJ 3 (1922) 49-66, του ιδίου, *Humbert und Kerullarios, II*, Padeborn 1930, 123-137, 282-294, H.G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959, 534-535, E. Büttner, *Erzbischof Leon von Ohrid (1037-1056)*, Leben und Werk (mit den Texten seiner bisher unedierten asketischen Schrift und seiner drei Briefe an den Papst), Bamberg 2007, 23-62, The Oxford Dictionary of Byzantium, τομ. 2, 1215.

στον επίσκοπο του Τράνι Ιωάννη (1053), αλλά με ουσιαστικό αποδέκτη τον ίδιο τον Πάπα, μαθαίνουμε τους λόγους της θρησκευτικής αποξένωσης μεταξύ δυτικής και ανατολικής εκκλησίας και την αντίστοιχη επιχειρηματολογία των ορθοδόξων¹². Ακολουθούν κι' άλλες επιστολές απαντητικές στον καρδινάλιο Ουμπέρτο, οι οποίες όμως αντί να εξομαλύνουν την κατάσταση, συμβάλλουν στην τελική έκφραση των αμοιβαίων αναθεμάτων το (1054)¹³.

Την κατάλυση του κράτους του Σαμουήλ, ακολούθησε η αναδιοργάνωση και ανασύσταση της Αρχιεπισκοπής Αχρίδας και στα πλαίσια αυτά ξεκίνησε και η προσπάθεια αναζήτησης και σύνδεσης της νέας εποχής με το όνομα κάποιων ένδοξων ιδρυτών με αποστολική προέλευση, οι οποίοι θα έδιναν ξεχωριστό κύρος στο αυτοκέφαλο της. Αυτή ήταν η σκέψη που οδήγησε στην επιλογή του Λέοντος ν' απεικονιστούν στον καθεδρικό ναό της του Θεού Σοφίας της Αχρίδας οι δύο θεσσαλονικείς αδελφοί και φωτιστές των σλάβων Κύριλλος και Μεθόδιος, η τιμή και προσκύνηση των οποίων ήταν ισχυρή στην περιοχή που ποίμανε τα προηγούμενα χρόνια ο σπουδαιότερος μαθητής τους Κλήμης. Μπορεί να ειπωθεί δηλαδή ότι επί αρχιερατείας Λέοντος ξεκίνησε η υλοποίηση της ιδέας ενοποίησης της τιμής και προσκύνησης των συγκεκριμένων αγίων και η θεμελίωση μιας νέας αυτόνομης εκκλησίας βασισμένης πάνω στο συγκεκριμένο πρότυπο. Σε παλαιότερες μελέτες αυτές οι απεικονίσεις θεωρήθηκαν ότι ήταν μοναδικές και ότι κάλυπταν τα χρονικά όρια των μέσων του 11ου αιώνα¹⁴, ενώ λίγο αργότερα προβλήθηκε και η άποψη για την πρώτη αποτύπωση τους στην αρχική διακόσμηση του Αγίου Αχιλλείου Πρεσπών (986)¹⁵. Ωστόσο οι έρευνες που έγιναν για την ταύτιση των μορφών που εικονίζονταν στα τρία επάλληλα στρώματα του διακονικού του ίδιου ναού στο σημείο πάνω από την σαρκοφάγο του αγίου Αχιλλείου, στερήθηκαν επαρκούς τεκμηρίωσης, λόγω της ολοκληρωτικής καταστροφής των επιγραφών και των παραστάσεων από τη μέση και πάνω¹⁶.

¹² E. Büttner, *Erzbischof Leon von Ohrid (1037-1056)*, Leben und Werk (mit den Texten seiner bisher unedierten asketischen Schrift und seiner drei Briefe an den Papst), Bamberg 2007, 23-62.

¹³ M. H. Smith, "And Take Bread...". *Cerularius and the Azyme Controversy of 1054*, Paris 1978, 106-107, E. Büttner, *Erzbischof Leon von Ohrid*, 51-53.

¹⁴ М.Поровић-Љубинковић, *Одраз култа Ћирила и Методија у Балканској средњовековној уметности*, Кирил Солунски I, Скопје 1970, 123-130.

¹⁵ П. Миљковић-Пепек, *Најстарије светителски култови во Македонија, темели за самостојната Самоилова црква и автокефалност на охридската архиепископија*, Зборник, Музеј на Македонија н.с. бр.1, Средновековна уметност, Скопје 1993, 15-60.

¹⁶ Ανεξάρτητα από τις δυσκολίες που πηγάζαν από την κακή κατάσταση διατήρησης της ζωγραφι-

Ανεξάρτητα όμως από τους προβληματισμούς που αναπτύχθηκαν για το εικονογραφικό πρόγραμμα στην κατώτερη ζώνη του διακονικού του Αγίου Αχιλλείου, είναι σημαντικό να σταθούμε σε άλλες δύο μορφές αρχιερέων που εικονίζονταν στον βόρειο τοίχο του κεντρικού κλίτους και σ' επαφή με το τέμπλο. Η τοιχογραφία αυτή που ανήκει στο δεύτερο στρώμα ζωγραφικής και έχει ως ιδιαίτερο χαρακτηριστικό να ορίζεται από διακοσμημένα τόξα, τα οποία στηρίζονται σε τρεις κολώνες που στεφανώνονται από αντίστοιχα κιονόκρανα, δεν διατηρείται σε καλή κατάσταση, ενώ μετά την αποτοίχιση και συντήρησή της μεταφέρθηκε και φυλάσσεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Φλώρινας. Πρέπει να θυμίσουμε, ότι ήδη από το 1898 ο Η.Милюков¹⁷ είχε καταφέρει να διαβάσει ορισμένα γράμματα στην επιγραφή του δεξιού αρχιερέα, τα οποία τον οδήγησαν στο συμπέρασμα ταυτοποίησης με τον άγιο Αχίλλειο. Το μεγαλύτερο μέρος των επιγραφών που συνόδευαν τους αρχιερείς θεωρήθηκε παλαιότερα ότι έχουν σχεδόν καταστραφεί. Ωστόσο μια προσεκτικότερη παρατήρηση πάνω στα ελάχιστα ίχνη που έχουν απομείνει από την επιγραφή της δεξιάς κυρίως μορφής, αποκαλύπτει τουλάχιστον τέσσερα γράμματα, που είναι τα δύο Λ, το Ο και το τελικό Σ. Ακόμη στην αριστερή πλευρά της επιγραφής υπάρχει θέση για άλλα δύο γράμματα, τα οποία κατά τη γνώμη μας είναι το Ρ και το Ι. Η επιγραφή ολοκληρώνεται ακριβώς από πάνω με τα δύο πρώτα σχεδόν κατεστραμμένα γράμματα του ονόματος ΚΥΡΙΑΛΛΟΣ. Την ανάγνωση του Η.Милюков ως προς το όνομα, εκτός από τον Й. Иванов¹⁸, αποδέχτηκε και ο υπεύθυνος της ανασκαφικής έρευνας του Αγίου Αχιλλείου Ν. Μουτσόπουλος¹⁹, ενώ τον ακολούθησαν και όλοι οι μεταγενέστεροι ερευνητές, χωρίς να εξετάσουν το ενδεχόμενο απει-

κής επιφάνειας και των τριών στρωμάτων, η ταύτιση των τεσσάρων αρχιερέων του διακονικού, έγινε με βάση την πιθανή κοινή παρουσίασή τους με τον άγιο Αχίλλειο. Έτσι ο Ν. Μουτσόπουλος θεώρησε ότι δίπλα στον άγιο Αχίλλειο εικονίζονται οι άγιοι Οικουμενός και Διόδωρος, επειδή συμμετείχαν μαζί του στην Οικουμενική Σύνοδο της Νικαίας (325), βλ. *σχ. Η βασιλική του αγίου Αχιλλείου στην Πρέσπα*, Θεσσαλονίκη 1989, τ. Α, 359-389, τ. Β, 798-819, θέση την οποία δέχτηκε και ο Miljković-Pereck, βλ. *σχ. Les fresques de l'église du Saint Achille a Prespa*, Τιμητικός τόμος αφιερωμένος στον Ν. Μουτσόπουλο, τ.2, Θεσσαλονίκη 1990, 1187-1198. Δύο χρόνια αργότερα ο ίδιος μελετητής άλλαξε την θέση του και θεώρησε ότι πρόκειται για τους αγίους: Μεθόδιο, Κύριλλο, Κλήμη Αχρίδος, Ναύμ, βλ. *σχ. Најстарије култови*, 25.

¹⁷ Н. П. Милюковъ, *Християнские древности западной Македонии*, Рус.Археол. Института въ Константинополь, IV/2, 1899, 47.

¹⁸ Й. Ивановъ, *Български старини из Македония*, София 1931, 56-57.

¹⁹ Ν. Μουτσόπουλος, *Ανασκαφή της βασιλικής του Αγίου Αχιλλείου*, Θεσσαλονίκη 1969, 118-123, Й. Ивановъ, *Български старини из Македония*, София, 1931, 56-57.

κόνισης άλλης μορφής εκτός αυτής του αγίου Αχιλλείου²⁰. Το δεύτερο πρόσωπο με αρχιερατική στολή, το οποίο δυστυχώς στην πορεία του χρόνου έχασε πολλά από τα χαρακτηριστικά του, επιλέχθηκε να συνοδέψει σε μια ενιαία παράσταση την ιδέα της ενοποίησης της τιμής των δύο φωτιστών των Σλάβων, ως ένα ζεύγος αγίων οργανικά δεμένο και τοποθετημένο μέσα στο επιμελώς διακοσμημένο πλαίσιο προκειμένου αυτός ο τονισμός να ξεχωρίζει. Μελετώντας όλα τα δεδομένα, θεωρούμε ότι πλάι στον άγιο Κύριλλο μόνο ο αδελφός του Μεθόδιος θα μπορούσε να εικονίζεται. Η θέση που καταλαμβάνει η τοιχογραφία στον βόρειο τοίχο του κεντρικού κλίτους δεν προσρίζεται για την απεικόνιση του αγίου στον οποίο αφιερώνεται ο ναός²¹. Τα σωζόμενα παραδείγματα του 12ου αιώνα, όπως είναι αυτά του Αγίου Παντελεήμονος στο Νέρεζι²², του Αγίου Νικολάου του Κασνίτζη²³, των Αγίων Αναργύρων²⁴ και του Αγίου Αλυπίου²⁵ στην Καστοριά, μιλούν για μια διαφορετική παράδοση και δείχνουν ότι αυτή η θέση δεν μετακινήθηκε στην περίοδο που μας απασχολεί, από το νότιο τοίχο και από την επαφή της με το τέμπλο²⁶. Πρόκειται για μια καθιερωμένη πρακτική η οποία στην περίπτωση μας συνδέθηκε και με την ανανέωση της διακόσμησης του αγίου Αχιλλείου, που έγινε γύρω στα μέσα του 11ου αιώνα. Θυμίζουμε ότι μέσα σε ανάλογο διακοσμημένο αψίδωμα εικονίζονται ως μεμονωμένες μορφές του βόρειου τοίχου, η ολόσωμη Παναγία Βρεφοκρατούσα στον Άγιο Παντελεήμονα του Νέρεζι και ο ένθρονος Χριστός στον Άγιο Νικόλαο του Κασνίτζη. Συνεπώς το στοιχείο του τονισμού του τιμώμενου προσώπου περικλείεται σ' ένα παρόμοιο περιβάλλον.

²⁰ P. Miljković-Peppek, *Sur les plus anciens cultes de saints chez les Slaves Macedoniens (du IXe au XIIIe siecles)*, Resumes de communicatios, tom II, XVIIIe Congres Intern. Des etudes byzantines, Moscou 1991, 775-776.

²¹ Η συνηθισμένη θέση βρίσκεται στο νότιο τοίχο. Η σκέψη περί απεικόνισης του πάτρωνα, που ήταν ο άγιος Αχιλλεῖος μέσα σ' ένα διακοσμημένο πλαίσιο, το οποίο έχει προετοιμαστεί για να τοποθετηθούν δύο πρόσωπα, όπως όλα δείχνουν στερείται ικανών επιχειρημάτων.

²² I. Sinkević, *The church of St. Panteleimon at Nerezi*, Architecture, Programme, Patronage, Wiesbaden 2000, 58-66.

²³ Σ. Πελεκανίδης – Μ. Χατζηδάκης, *Καστοριά*, Αθήνα 1984, 57-59, εικ. 11.

²⁴ Στο ίδιο, 32, 39, εικ. 10.

²⁵ Ι. Σίσσιου, *Ο Άγιος Νικόλαος του Κυρίτη στην Καστοριά και ο Άγιος Γεώργιος στο Pološko*, Niš & Byzantium IX, (2011), 327.

²⁶ Β. Ј.Ђурић, *Византијске фреске у Јужославији*, Београд 1975, 14-15, L. Hadernmann-Misguisch, *Une longue tradition byzantine. La decoration exterieure des eglises*, Зограф 7, Београд 1977, 7-8, S. Tomeković, *L'esthetique aux environs de 1200 et la peinture de Studenica*, Studenica et l'art byzantin autor de l'annee 1200, Београд 1988, 233-234, Σ. Πελεκανίδης – Μ. Χατζηδάκης, *Καστοριά*, Αθήνα 1984, 24, 44, T. Malmquist, *Byzantine 12th century frescoes in Kastoria, Agioi Anargyroi and Agios Nikolaos tou Kasnitzi*, Upsala 1979,

Τα απολεσθέντα τεκμήρια από τα εκκλησιαστικά ιδρύματα των αγίων Κλήμη και Ναούμ²⁷, δεν μας επιτρέπουν να διερευνήσουμε την ουσιαστική επίδραση των θεολογικών ιδεών στα θρησκευτικά και πολιτικά πράγματα της αρχιεπισκοπής Αχρίδας με γνώμονα πάντα την υπεράσπιση του αυτοκέφαλου λίγα χρόνια πριν και λίγα χρόνια μετά το 1018. Δεν μας επιτρέπουν συγχρόνως να εξετάσουμε εάν η υπεράσπιση του αυτοκέφαλου ήταν βασική θέση των ιεραρχών της και για την περίοδο πριν την εμφάνιση του Σαμουήλ στην περιοχή.

Ωστόσο είναι αλήθεια ότι οι αρχαιολογικές έρευνες στο ναό του αγίου Αχιλλείου Πρέσπας²⁸, δεν συνέβαλαν σε ικανό βαθμό ώστε να αναδειχθούν καινούρια στοιχεία για την αποσαφήνιση των θέσεων της αυτόνομης και ανεξάρτητης εκκλησιαστικής οργάνωσης²⁹ του τσάρου Σαμουήλ (976-1018) και για την ένταξη ή μη των μορφών των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου στο αρχικό πρόγραμμα ενός τόσο σημαντικού μνημείου³⁰. Μοναδικά τεκμήρια για την μνήμη και τιμή τους, μέχρι τουλάχιστον το χρονικό διάστημα της επανίδρυσης της αυτοκέφαλης αρχιεπισκοπής από τον Βασίλειο Β', παραμένουν τα σλαβικά γραπτά μνημεία στα οποία αναφέρεται³¹.

Ο καθεδρικός ναός της αρχιεπισκοπής Αχρίδας είναι κατασκευαστικό και καλλιτεχνικό έργο του 11ου αιώνα, στο οποίο έβαλε την σφραγίδα του ο πρώτος Έλληνας αρχιεπίσκοπος Λέων³². Γνωρίζουμε ότι καταγόταν από την Παφλαγονία της Μικράς Ασίας και ότι χρημάτισε χαρτοφύλακας στην Αγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης, απ' όπου τον κάλεσε το 1037 ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Δ' και τον τοποθέτησε αρχιεπίσκοπο Αχρίδας³³. Η άποψη για την ίδρυση της Αγίας Σοφίας

²⁷ Για τις αρχαιολογικές έρευνες στον κατεστραμμένο ναό του αγίου Ναούμ, βλ. Д. Коцо, *Проучувања и археолошки испитувања на црквата на манастирот св. Наум*, Зборник на археолошки музеј, II, Скопје 1958, 56-80.

²⁸ Ν. Μουτσόπουλος, *Η βασιλική του αγίου Αχιλλείου στην Πρέσπα*, Α, Β, Γ, Θεσσαλονίκη 1989.

²⁹ Р. Љубинковић, *Прилог проучавању самуилове аутокефалне цркве*, Старинар XIX, Београд 1969, 125-126.

³⁰ Για το θέμα παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον οι τελευταίες αναθεωρημένες απόψεις του Π. Мильковић-Пепек στο Зборник н.с. бр.1, Средновековна уметност, Скопје 1993, 11-60, με τον τίτλο *Најстарите култови*, όπου κατατίθενται ορισμένες υποθέσεις για την ενδεχόμενη αποτύπωση των μορφών των αγίων Κυρίλλου – Μεθοδίου και Κλήμη.

³¹ Πρόκειται για την πρώτη μνεία, που γίνεται στο ευαγγέλιο του Assemani (τέλη 10^{ου} – αρχές 11^{ου} αιώνα), βλ. σχ. J. Vajs-J. Kurz, *Evangeliarum Assemani*, Prague 1929, XXI, fol 151, και την προσφώνηση ως αγίου στην σλαβική ακολουθία προς τιμήν του, βλ. σχ. Ы. Ивановъ, *Български старини изъ Македония*, София 1931, 322-327.

³² В. Ђурић, *Црква Свете Софије у Охриду*, Београд 1963.

³³ Τα πιο σημαντικά στοιχεία για τον αρχιεπίσκοπο Λέοντα διέσωσε ο επίσκοπος Δεαβόλεως Μιχαήλ

από τον Σαμουήλ, δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί με απράνταχτα στοιχεία. Πρόσφατα αποδείχτηκε ότι η Αχρίδα ποτέ δεν ήταν πρωτεύουσα του κράτους του Σαμουήλ και συνακόλουθα ούτε έδρα του αρχιερέα του, κάτι το οποίο θα συμβεί μόνο μετά την επανίδρυση της αρχιεπισκοπής, το Φθινόπωρο του 1015³⁴. Είναι επίσης γεγονός ότι στον κατάλογο των Βούλγαρων αρχιεπισκόπων, μόνο ο Λέων αναφέρεται ως κτήτορας της Αγίας Σοφίας, ό κτίσας τήν κάτω έκκλησίαν έπ' όνόματι τής του Θεού Σοφίας³⁵. Μπορεί να θεωρηθεί σωστή η διαπίστωση του ερευνητή της αρχιτεκτονικής του ναού Б.Чипан³⁶, ότι σε ύψος πάνω από τα δύο μέτρα της τοιχοποιίας έχουν χρησιμοποιηθεί διαφορετικά υλικά, πράγμα που δείχνει ότι υπήρξε διακοπή εργασιών, όχι όμως για τόσα χρόνια που ισχυρίζεται ο συγγραφέας³⁷. Η συντάκτρια της δεύτερης μονογραφίας В.М.Схеллевалд, ενώ είναι πεισμένη ότι την εκκλησία έκτισε ο Λέων, αφήνει ένα ενδεχόμενο οι εργασίες να ξεκίνησαν επί αρχιεπισκόπου Ιωάννη (1019-1036)³⁸. Εντούτοις γίνεται ξεκάθαρο ότι η Αγία Σοφία αποτέλεσε αντικείμενο έμπνευσης και υλοποίησης συγκεκριμένων ιδεών και αντιλήψεων για το χώρο, τον τρόπο δόμησης και την εσωτερική διαρρύθμιση, κάτι το οποίο αποκλείει κατασκευαστικές διακοπές και προγραμματικές αλλαγές³⁹.

Από την εξέταση του σωζόμενου εικονογραφικού προγράμματος

γύρω στα 1118 στη συνέχεια του Χρονικού του Σκυλίτση, В. Prokić, *Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes Codex Vindobonensis hist. grace*. LXXIV, München 1906, 35 (No 58), 49, Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum, ed. I. Thurn, Berlin-New York 1973, 400, 433-434, 479. Για τον Λέοντα βλ. Н. Gelzer, *Der Patriarchat von Achrida*, Leipzig 1902, 6, Б. Прокић, *Постанак Охридског нампуархата*, Глас СКА XC (1912) 237-240, А. Michel, *Der Autor des Briefes Leos von Achrida*, BNJ 3 (1922) 49-66, του ίδιου, *Humbert und Kerullarios, II*, Paderborn 1930, 123-137, 282-294, H.G.Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959, 534-535, E. Büttner, *Erzbischof Leon von Ohrid (1037-1056)*, Leben und Werk (mit den Texten seiner bisher unedierten asketischen Schrift und seiner drei Briefe an den Papst), Bmberg 2007, 23-62.

³⁴ С. Пириватрић, *Самуилова држава-обим и карактер*, Београд 1997, 156.

³⁵ Н. Gelzer, *Der Patriarchat von Achrida*, Leipzig 1902, 6, Ы. Иванов, *Български старини из Македонија*, Софија 1921, 566.

³⁶ Б. Чипан, *Света Софија катедрален храм на Охридска архиепископија. Хронологија на архитектурата*, Скопије 1996, 83-86.

³⁷ Για την διερεύνηση όλων των απόψεων γύρω από την αρχιτεκτονική του ναού, την αναζήτηση του κτήτορα, του έμπνευστή της διακόσμησης, καθώς και όλης της προγενέστερης βιβλιογραφίας, βλ. σχ. Б.Тодић, *Архиепископ Лав – творца иконографског програма фресака у Светој Софији охридској*, Византијски свет на Балкану – Охридска архиепископија у византијском свету, Београд 2012, 119-134.

³⁸ В. М. Schellewald, *Die Architektur der Sophienkirche in Ohrid*, Bonn 1986, 125-126, 158-159, 188.

³⁹ В. Кораћ, *Света Софија у Охриду, простор, структура, облици, извори*, Зограф 32, (2008) 29-32.

της Αγίας Σοφίας, προκύπτει η εκτίμηση ότι αυτό στηριζόταν σε μια διαμόρφωση που χαρακτήριζε την εποχή ανάμεσα στον 11ο και τον 12ο αιώνα. Το μεγαλύτερο διατηρημένο τμήμα αφορά λειτουργικά θέματα, παλαιοδιαθηκικά και μορφές αρχιερέων. Γενικά είναι σίγουρο ότι στην επιλογή και την διάρθρωση του προγράμματος οι έμπειροι ζωγράφοι είχαν την σύμφωνη γνώμη του αρχιεπισκόπου⁴⁰. Με τον κτήτορα είναι απαραίτητο να συνδεθούν οι τοιχογραφίες των οποίων η σημασία και τα μηνύματα ταυτίζονται με τα κείμενα που γράφτηκαν κατά τη διάρκεια της συμμετοχής του στα κρίσιμα εκκλησιαστικά γεγονότα των μέσων του 11ου αιώνα. Γι' αυτό στρέφουμε την προσοχή μας στο Ιερό Βήμα, στο οποίο εμφανίστηκαν θέματα με νέο περιεχόμενο. Τα λειτουργικά θέματα τα μελέτησαν ο Α. Grabar, ο Β. J. Бυрић, και ο Α. Lidov⁴¹. Ο πρώτος ερευνήσε την εικονογραφία και οι άλλοι δύο τις ερμήνευσαν κάτω από το δογματικό-λειτουργικό φώς της επιστολογραφίας του Λέοντος με τον επίσκοπο του Τράνι Ιωάννη⁴² και μέσω αυτού με τον Πάπα. Από τις επιστολές φαίνεται ότι ο αρχιεπίσκοπος ήταν ενημερωμένος για όλα τα λεπτά εκκλησιαστικά θέματα και ίσως είναι αυτός ο λόγος που επελέγη να συμμετέχει στις συζητήσεις με τους Λατίνους. Τα κείμενά του περιείχαν υπερασπιστική διάθεση των ορθόδοξων θέσεων, χωρίς ίχνος υποχωρητικότητας, η οποία ενδεχομένως να ώθησε τις εξελίξεις προς το οριστικό σχίσμα. Υπάρχει η εκτίμηση ότι ο ίδιος επεξεργάστηκε όλα τα βασικά θεολογικά επιχειρήματα των ορθοδόξων⁴³ και γι' αυτό μετά δεν εξέπληξε το γεγονός ότι βρέθηκε στη δεύτερη θέση του αναθέματος του Πάπα και αμέσως μετά το όνομα του πατριάρχη Μιχαήλ Α' Κηρουλλάριου. Γι' αυτό θεωρείται δικαιολογημένη η αναζήτηση της σχέσης ανάμεσα στις εκφρασμένες θέσεις του Λέοντος και τις τοιχογραφίες της Αχρίδας. Μόνο έτσι μπορεί να εξηγηθεί η ιδιαιτερότητα στη βυζαντινή ζωγραφική του 11ου αιώνα και ειδικά τα λειτουργικά και δογματικά θέματα.

Όπως είναι γνωστό και οι τρεις επιστολές του Λέοντος σχετίζονται περισσότερο με την Θεία Ευχαριστία και τον άρτο και λιγότερο

⁴⁰ A. Wharton Epstein, *The Political Content of the painting of Saint Sophia at Ohrid*, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 29 (1980), 325.

⁴¹ A. Grabar, *Les peintures murales dans le chœur de Sainte-Sophie d' Ohrid*, CA 15 (1965) 257-265, A. Lidov, *Byzantine Church Decoration and the Great Schism of 1054*, Byzantion 68 (1998) 381-397, B. J. Бυрић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1975, 9-10.

⁴² E. Büttner, *Erzbischof Leon von Ohrid*, 162-261.

⁴³ M. H. Smith, "And Take Bread...". *Cerularius and the Azyme Contraversy of 1054*, Paris 1978, 106-107, E. Büttner, *Erzbischof Leon von Ohrid*, 51-53.

με την αργία του Σαββάτου και κάποια άλλα δευτερεύοντα ζητήματα. Η ουσία της διαμάχης ήταν η χρήση του ένζυμου ή του άζυμου άρτου στην Θεία Κοινωνία. Ο αρχιεπίσκοπος και οι ορθόδοξοι θεολόγοι κατηγορούσαν τους Λατίνους ότι με τη χρήση του άζυμου άρτου ακολουθούσαν την παλιά ιουδαϊκή συνήθεια, που θα έπρεπε να είχε ήδη αλλάξει, επειδή στον Μυστικό Δείπνο εγκαταλείφθηκε ο παλιός νόμος και ο Χριστός τότε ως πρωτιερέας καθιέρωσε το νέο Πάσχα. Παρόμοιες δογματικές αντιλήψεις έκαναν την εμφάνισή τους στις τοιχογραφίες της Αγίας Σοφίας και εκφράστηκαν όχι τόσο με την δημιουργία νέων παραστάσεων, όσο με την βοήθεια μικρών εικονογραφικών αλλαγών με τις οποίες έδωσαν νέα σημασία⁴⁴. Σε διαφορετικές συνθήκες αυτές δεν θα είχαν μεγαλύτερη σημασία, και ενδεχομένως να μην τραβούσαν την προσοχή μας, αν δεν ήταν γνωστό ότι εμφανίστηκαν σε μια ξεχωριστή και ευαίσθητη εποχή για την ενότητα της εκκλησίας. Τα πάντα στο Ιερό Βήμα της εκκλησίας της Αχρίδας σε πρώτη ανάγνωση φαίνονται ίδια, αλλά επί της ουσίας είναι νέα και διαφορετικά. Καταρχήν η αρχαϊκή Παναγία με τον Χριστό στην αρίδα που απέκτησε νέο ενδιαφέρον με τα διαφορετικά χαρακτηριστικά του Χριστού μέσα σε μετάλλιο⁴⁵, μετά το κεντρικό τμήμα της Κοινωνίας των αποστόλων που είναι αλλαγμένο, ακολουθούν οι δύο σκηνές που συνδέονται με τον άγιο Βασίλειο και εικονίζονται για πρώτη και μοναδική φορά στη βυζαντινή τέχνη, όπως και η επιλογή και η κατανομή των αρχιερέων επίσης είναι διαφορετική σε σχέση με τις άλλες εκκλησίες του 11ου αιώνα.

Οι απόψεις του αρχιεπισκόπου, όπως ισχυρίστηκαν ο Ъурић και ο Лидов, με ακρίβεια αποτυπώθηκαν στην Κοινωνία των αποστόλων, στο κεντρικό θέμα της αρίδας του Ιερού Βήματος στην Αγία Σοφία⁴⁶. Εδώ η προσοχή μεταφέρεται από την Κοινωνία των αποστόλων στο γεγονός του ευχαριστηριακού μυστηρίου. Ο Χριστός που παριστάνεται ως αρχιερέας κάτω από κιβώριο και το Ουράνιο Ιερό του οποίου η πόρτα είναι κλειστή, στέκεται μπροστά στην Αγία Τράπεζα πάνω στην οποία υπάρχει το άγιο ποτήριο, ενώ τον δίσκο με τον άρτο και την σφραγίδα του σταυρού τον κρατάει στο στήθος και με το δεξί χέρι

⁴⁴ Тодић, *Архиепископ Лав*, 123-124.

⁴⁵ С. Радојчић, *Прилози за историју најстаријег охридског сликарства*, ЗРВИ 8-2 (1964), 357-359, М. Татић-Ђурић, *Богородица Никопеја*, Зборник радова конгреса Савеза друштва историчара уметности СФРЈ, Охрид 1976, 39-51, А.М.Лидов, *Образ Христа-архиепископа в иконографической программе Софии Охридской*, Зограф 17 (1986) 5-20, Wharton Epstein, *The Political Content*, 318-319.

⁴⁶ Ъурић, *Византијске фреске*, 10, Лидов, *Схизма*, 22-24.

ευλογεί. Με αυτόν τον τρόπο επιδεικνύεται ξεκάθαρα η φύση του άρτου. Αυτός δεν είναι άρτος του ιουδαϊκού Πάσχα, αλλά το αληθινό σώμα του Χριστού, δηλαδή ο ένζυμος άρτος⁴⁷. Αυτός είναι συγχρόνως και εικόνα του ουράνιου Πάσχα, γεγονός που υποδεικνύεται από τους αγγέλους και τους διακόνους που εικονίζονται γύρω από τον Χριστό⁴⁸ καθώς και τους ιπτάμενους αγγέλους με τα καλυμμένα χέρια, οι οποίοι από τα πλάγια προσεγγίζουν το Ουράνιο Ιερό της αψίδας και εντάσσονται στην πομπή των αποστόλων.

Με την επιλογή, την σειρά και την εικονογραφική επεξεργασία των τοιχογραφιών στο Ιερό της Αγίας Σοφίας δημιουργήθηκε ένα νέο πρόγραμμα το οποίο με τη μορφή αυτή δεν θα επαναληφθεί σε άλλη μεταγενέστερη εκκλησία. Γενικά δεν πρέπει να υπάρχει η παραμικρή καχυποψία ότι δημιουργός του ήταν ο αρχιεπίσκοπος Λέων, ο οποίος αποτύπωσε σε εικόνες τις θεμελιώδεις θέσεις του απέναντι στην εκκλησία της Ρώμης ανάμεσα στα 1052 και 1054⁴⁹. Γι' αυτό θεωρούμε ότι σωστά έχει ειπωθεί πως το εικονογραφικό πρόγραμμα της Αγίας Σοφίας είναι μια πραγματεία του αρχιεπισκόπου Λέοντος γύρω από την ορθόδοξη αντίληψη της Θείας Ευχαριστίας⁵⁰. Οι απόψεις του Λέοντος, έτσι όπως καταγράφηκαν στις επιστολές και αποτυπώθηκαν στις παραστάσεις της Αγίας Σοφίας, ήταν και απόψεις του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, όπως και των υπολοίπων ορθόδοξων εκκλησιών πάνω στα ίδια λειτουργικά και δογματικά θέματα.

Οι συνθήκες Σχίσματος των δύο εκκλησιών επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό την σκέψη του Λέοντος και καθόρισαν την απόφασή του να τοποθετήσει στην κατώτερη ζώνη του διακονικού συγκεκριμένους ολόσωμους αγίους. Έτσι όπως έκανε την επιλογή και την κατανομή των μορφών των αρχιερέων, φρόντισε πρώτα απ' όλα να καταδείξει την ενότητα των εκκλησιών ανάμεσα στις οποίες συγκαταλεγόταν και η αρχιεπισκοπή και να ιδεολογικοποιήσει την άποψη του, η οποία έπρεπε να παραμείνει αδιαμφισβήτητη. Στην ιεράρχησή του, εξέχουσα θέση καταλαμβάνουν οι πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως γύρω από τους οποίους συγκεντρώνονται και όλοι οι υπόλοιποι εκπρόσωποι των άλλων εκκλησιών. Ξεχωριστή εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι απ' αυτή την κοινότητα δεν αποκλείει την εκκλησία της Ρώμης. Την κατατάσσει

⁴⁷ Büttner, *Erzbischof Leon von Ohrid*, 182-184.

⁴⁸ Grabar, *Les peintures murales*, 260, Hamann-Mac Lean, *Grundlegung*, 134, Лидов, Схизма и византийская декорация, 19.

⁴⁹ Тодић, *Архиепископ Лав*, 133-134.

⁵⁰ Лидов, Схизма и византийская декорация, 24.

ανάμεσα στις πέντε βασικές, γιατί θέλει να δείξει ότι όσο αυτή βρισκόταν σε κανονική και δογματική ενότητα με τις υπόλοιπες δεν υπήρχε πρόβλημα ν' απεικονιστούν στο διακονικό του ναού οι πάπες Κλήμης, Λέων, Γρηγόριος και Σίλβεστρος. Δίνει και μια άλλη διάσταση ο αρχιεπίσκοπος, όταν κοντά σ' αυτούς τοποθετεί και άλλους δύο Πάπες τον Ιννοκέντιο και τον Βιγίλιο, τα ονόματα των οποίων ασφαλώς όπως γνωρίζουμε συνδέονται με την αρχική ανακήρυξη του αυτοκέφαλου της εκκλησίας του⁵¹. Ήταν αυτός ένας έμμεσος τρόπος ανάδειξης της Αρχιεπισκοπής Αχρίδας σε διάδοχο της βουλγαρικής Αρχιεπισκοπής⁵².

Τα πορτρέτα των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου και ο λόγος της εμφάνισής τους στην Αγία Σοφία της Αχρίδας, απασχόλησαν αρκετούς μελετητές στο παρελθόν⁵³. Ο άγιος Κύριλλος παριστάνεται σε προχωρημένη ηλικία, με λευκή κοντή κόμμωση και γενειάδα, ενώ φέρει αρχιερατική ενδυμασία και το επίθετο διδάσκαλος. Εικονίζεται μαζί με τον αδελφό του Μεθόδιο (διακρίνεται μόνο το κεφάλι του) με την ενδιάμεση παρεμβολή του αγίου Κλήμη Αχρίδας. Η εικονογραφική αυτή ενότητα ερμηνεύθηκε παλαιότερα ως μια πομπή διδασκάλων του χριστιανισμού και του πολιτισμού στην ευρύτερη περιοχή εντασσόμενη μέσα στα πλαίσια της πολιτικής θεώρησης των αρχιεπισκόπων της Αχρίδας να παρουσιάζονται ως συνεχιστές τους⁵⁴.

⁵¹ B. Todić, *Representations de papes romains dans l'église Sainte-Sophie d'Ohrid. Contribution a l'ideologie de l'Archeveche d'Ohrid*, ΔΧΑΕ 4/29 (2008), 105-117.

⁵² Η Αρχιεπισκοπή της Αχρίδας, από την ίδρυσή της (1018), έπρεπε να αναζητά πάντοτε ασφαλές στήριγμα του αυτοκέφαλου της. Μολονότι αποτελούσε επέκταση της βουλγαρικής Αρχιεπισκοπής, αυτό δεν την απήλλαξε από τις βλέψεις της Ρώμης. Η επικράτεια της ανήκε αρχικά στο Βικαριάτο Θεσσαλονίκης (από τις αρχές του 5ου έως το πρώτο μισό του 6ου αιώνα) και στη συνέχεια στην Πρώτη Ιουστινιανή (από τα μέσα του 6ου έως τα πρώτα χρόνια του 7ου αιώνα). Οι απαρχές του Βικαριάτου Θεσσαλονίκης συνδέονται με τον πάπα Ιννοκέντιο, ο οποίος το 412 παρεχώρησε σε αυτό ορισμένα δικαιώματα. Ο πάπας Βιγίλιος, μετά από συμφωνία με τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό, παρεχώρησε πλήρες αυτοκέφαλο καθεστώς στην Πρώτη Ιουστινιανή (545). Για την σχέση της Αρχιεπισκοπής Αχρίδας με την πρώτη Ιουστινιανή βλ. σχ. G. Prinzing, *Entstehung und Rezeption der Justiniana Prima – Theorie im Mittelalter*, *Byzantinobulgarica* 5 (1978), 269-287, Todić, *Representations de papes romains*, 112-113.

⁵³ М. Ђоровић-Љубинковић, *Одраз култа Кирила и Методија у балканској средњовековној уметности*, Кирил Солунски, књ. 1, Скопје 1971, 123-130, Ц. Грозданов, *Појава и продор портрета Климента Охридског у средњовековној уметности*, ЗЛУМС 3, Нови Сад 1967, 53-56, του ίδιου, *Портрети на светителите од Македонија од IX-XVIII век*, Скопје 1983, 17-38, του ίδιου, *Свети Константин-Кирил и свети Методије во византиското сликарство од балканските земји*, Живописот на Охридската Архиепископија, Скопје 2007, 295-297, Радојчић, Прилози, 368, П. Миљковић-Пепек, *Пештерната црква Свети Еразмо крај Охрид*, Скопје 1994, σημ. 133. С. Кукијарис, *О представљању св. Кирила Филозофа као епископа*, Зограф 28, Београд 2000-2001, 50-54, Тодић, *Архиепископ Лав*, 132.

⁵⁴ Σ. Κίσσας, *Εικαστικές παραστάσεις των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου στη θρησκευτική τέχνη*, Πρακτικά Συνεδρίου προς τιμήν των αυταδέλφων Κυρίλλου και Μεθοδίου, Θεσσαλονίκη 1986, 324.

Η νεώτερη προσέγγιση του B. Todić έδωσε μια διαφορετική διάσταση στην ερμηνεία της διδασκαλικής αποστολής των δύο αδελφών. Ο συγκεκριμένος μελετητής θεωρεί ότι η πρόθεση του Λέοντος δεν ήταν μόνο η ανάδειξη αυτού του ρόλου, αλλά η καθιέρωση της εκκλησίας της Αχρίδας ως φορέα μεγάλου αποστολικού έργου και η ισότιμη ένταξή της δίπλα στις παλαιές και με κύρος εκκλησίες. Έτσι εξηγείται η επιδίωξη επαναφοράς της τιμής και προσκύνησής τους σ' ένα γνώριμο γι' αυτούς και φιλόξενο περιβάλλον που παραδοσιακά την διατηρούσε και την υπέθαλπε. Αυτός είναι ο λόγος που απεικονίστηκαν, εσκεμμένα θα λέγαμε, στον ίδιο χώρο οι πάπες της Ρώμης και οι φωτιστές-επίσκοποι με κύρος στον κόσμο των Σλάβων. Όπως ο Ιννοκέντιος και ο Βιγίλιος, ενώ δεν είχαν καταταχθεί ποτέ μεταξύ των αγίων της ανατολικής εκκλησίας, απεικονίζονται στην Αγία Σοφία και αναφέρονται με αυτή τους την ιδιότητα, έτσι και ο άγιος Κύριλλος ουδέποτε υπήρξε επίσκοπος, αλλά παρουσιάζεται στον ίδιο ναό με αρχιερατική ενδυμασία. Είναι αυτός ένας σοφός τρόπος επικύρωσης στη συνείδηση των πιστών, των θρησκευτικών οραμάτων του Λέοντος⁵⁵.

Μήπως όμως δεν είναι αυτή η πρώτη απόπειρα του Λέοντος για την καθιέρωση στην μνημειακή εικονογραφία των μορφών των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου με αυτά τα χαρακτηριστικά; Οι δύο μορφές των αρχιερέων στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε και βρίσκονται στο βόρειο τοίχο του Αγίου Αχιλλείου Πρεσπών, οδηγούν την σκέψη μας στον σχετικό προβληματισμό, ο οποίος βέβαια αφορά στη δεύτερη φάση διακόσμησης του σημαντικού ναού της Αρχιεπισκοπής, που λίγα χρόνια πριν είχε συνδεθεί με την αποστασία του Σαμουήλ. Η περίοπτη θέση που καταλαμβάνουν οι άγιοι με την αρχιερατική ενδυμασία, αντικριστά από τον άλλοτε ολόσωμο Χριστό του νότιου τοίχου⁵⁶, φανερώνει την βαθύτερη πρόθεση για τον ποθητό ρόλο της τιμητικής παρουσίας τους. Στον προβληματισμό αυτό βοηθά και η τεχνοτροπική ανάλυση του ζωγραφικού στρώματος, που το κατατάσσει χρονολογικά στη δεκαετία 1040-1050 και το συνδέει με την κτητορική δραστηριότητα του αρχιεπισκόπου Λέοντος⁵⁷. Είναι περιττό να τονίσουμε πόσο μεγάλη

⁵⁵ Тодић, *Архиепископ Лав*, 132.

⁵⁶ Η προσεκτική εξέταση της μορφής του δευτέρου στρώματος ζωγραφικής, που επίσης αποτοχίστηκε και βρίσκεται στο Μουσείο της Φλώρινας, μας οδήγησε στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για την μορφή του Χριστού. Όρθιος ο Χριστός με ανασηκωμένο το δεξί χέρι σε στάση ευλογίας κοιτάζει προς τον απέναντι τοίχο, όπου είναι τοποθετημένες οι δύο μορφές. Διαφορετική είναι η άποψη του Ν. Μουτσόπουλου, που αναγνώρισε τον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο.

⁵⁷ Στην χρονολόγηση των τοιχογραφιών στον 11^ο αιώνα συγκλίνει ο Σ. Πελεκανίδης, *Βυζαντινά και*

σημασία είχε ακόμη για το Βυζάντιο η απεικόνιση των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου στον Άγιο Αχίλλειο Πρεσπών σε αυτή τη χρονική συγκυρία για πολιτικούς και διοικητικούς λόγους⁵⁸.

Πρέπει όμως να θυμίσουμε ότι η τοποθέτηση έμπιστων και αξίων προσώπων στον εκκλησιαστικό οργανισμό της Αχρίδας εφαρμόστηκε και επί Αλεξίου Α΄ Κομνηνού. Όσο η δυτική Εγνατία Οδός και η αρχιεπισκοπή Αχρίδας εξακολουθούσαν ν' αποτελούν σημαντικό κεφάλαιο για το Βυζάντιο, τα στελέχη που απάρτιζαν τους μηχανισμούς εξουσίας, συνειδητά επιλέγονταν από τα υψηλά κλιμάκια της Κωνσταντινούπολης, όπως η εξέχουσα προσωπικότητα Θεοφύλακτος Ήφαιστος⁵⁹. Μετά την γόνιμη θητεία του Λέοντος, γνωρίζουμε ότι ο σπουδαίος διανοούμενος και επιφανής λόγιος υπήρξε μαθητής του Μιχαήλ Ψελλού, διάκονος της Αγίας Σοφίας και μαΐστωρ των ρητόρων, μέχρι την στιγμή που με τον βασιλικό λόγο της 6ης Ιανουαρίου του 1088 ανέλαβε τα καθήκοντα του αρχιεπισκόπου Αχρίδας⁶⁰. Το μορφωτικό επίπεδο και τις επιστημονικές του γνώσεις είχε την ευκαιρία να τα εκτιμήσει ο αυτοκρατορικός περιγύρος κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσης του Κωνσταντίνου⁶¹, γιού του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα. Ο πολιτικός σχεδιασμός του Αλεξίου, πριν ακόμη γεννηθεί ο γιός του Ιωάννης Β΄, προέβλεπε ότι ο δεκαετής Κωνσταντίνος τον οποίο αρραβώνιασε με την κόρη του Άννα, με την απόκτηση της κατάλληλης παιδείας, προοριζόταν να γίνει συναυτοκράτορας⁶². Η στενή επαφή του Θεοφύλακτου

μεταβυζαντινά μνημεία της Πρέσπας, Θεσσαλονίκη 1960, 78, πιν. XXI-2, ενώ συμφωνούν και οι περισσότεροι μεταγενέστεροι μελετητές. Στην εικόνα που παραθέτει ο Σ. Πελεκανίδης, διακρίνεται καλύτερα η κόμη και η κοντή γενειάδα του δεξιού αρχιερέα, χαρακτηριστικά τα οποία τον φέρνουν πολύ κοντά στη μορφή του αγίου Κυρίλλου της Αγίας Σοφίας Αχρίδας. Στην περίπτωση που απεικονιζόταν ο άγιος Αχίλλειος, τότε η γενειάδα του θα έπρεπε να είναι μακριά.

⁵⁸ Έχει ιδιαίτερη βαρύτητα το γεγονός ότι μετά την κατάλυση του κράτους του Σαμουήλ, η επίσημη ονομασία της Αρχιεπισκοπής Αχρίδας, που δόθηκε από τον Βασίλειο Β΄ είναι «και πάσης Βουλγαρίας» και όπως έγραφε αργότερα ο Ν. Γρηγοράς, *το δε όνομα, καθάπερ άλλο τι μνημείον εκείνων, έναπολέλειπται τη̃ αρχιεπισκοπή̃*, (Γρηγοράς Ι, 27), ενώ συνδέεται διοικητικά με το θέμα της Βουλγαρίας.

⁵⁹ PG 126, 1194A-1240B, P. Gautier, *Theophylacte d' Achrida Discours, traits, poesies*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 16:1, ed. I. Karayannopoulos, Thessalonique 1980, 246-285, του ιδίου, *L'episcopat de Theophylacte Hephaios, archeveque de Bulgarie*, Revue des etudes byzantines, XXI, (1963), 165-168, M. Mullet, *Theophylact of Ochrid. Reading the Letters of a Byzantine Archbishop*, Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs 2, Birmingham 1997.

⁶⁰ Д. Оболенски, *Шест византийских портрета*, Београд 1991, 48-50.

⁶¹ Προς τιμήν του Κωνσταντίνου Δούκα ο Θεοφύλακτος έγραψε το 1085 τον «Λόγο εις τόν πορφυρογέννητον κύρ Κωνσταντῖνον», βλ. P. Gautier, *Theophylacte d' Achrida*, 48-49.

⁶² Р. Катичић, *Теофилакт Охридски*, ВИИИЈ III, Београд 2007, 257-360, όπου εξετάζονται αναλυτικά το περιεχόμενο και οι παραλήπτες των επιστολών του Θεοφύλακτου. Σχετικά με βιογραφικά ζητήματα βλ. του ιδίου R. Katičić, *Βιογραφικά περί Θεοφύλακτου Αχρίδας*, ΕΕΒΣ

με το παλάτι οδήγησε στην οικοδόμηση μιας φιλικής σχέσης με τον ίδιο τον αυτοκράτορα⁶³, η οποία ίσως βοήθησε στην αποδοχή της πρότασης μετακίνησής του στην Αχρίδα. Γιατί η εγκατάλειψη της πρωτεύουσας σε μια χρονική περίοδο που η πνευματική και καλλιτεχνική παραγωγή βρισκόταν στο αποκορύφωμά της, δεν ήταν και η πιο εύκολη απόφαση. Για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες κλήθηκε να ποιμάνει την αρχιεπισκοπή, έγραψαν αρκετοί μελετητές του έργου του, ερμηνεύοντας με διαφορετικό τρόπο το περιεχόμενο των επιστολών του⁶⁴.

Η πνευματική και διανοητική συγκρότηση του Θεοφύλακτου ασφαλώς έχει αναφορά στην τεράστια παράδοση που συνάντησε στην Αχρίδα. Ο αναγνώστης των γραπτών του μπορεί να επαναφέρει στη μνήμη του, ότι οι ιδρυτές αυτής της παράδοσης, Κύριλλος και Μεθόδιος, εκτός από την επινοήση του σλαβικού αλφαβήτου, μετέφρασαν ελληνικά λειτουργικά βιβλία, δημιούργησαν λογοτεχνική γλώσσα με πρότυπο την ελληνική, γλώσσα την οποία καταλάβαιναν εκείνη την εποχή όλοι οι Σλάβοι⁶⁵. Αυτή η γλώσσα η παλαιοσλαβική, κοινή κληρονομιά των λαών που συμμετείχαν στην βυζαντινή κοινοπολιτεία, έγινε η δίοδος μέσω της οποίας εξασφαλίστηκε η μόνιμη επιρροή του κόσμου που μιλούσε ελληνικά. Ήταν η δυνατή πολιτιστική σχέση ανάμεσα στους σλάβους και το Βυζάντιο. Έτσι οι ορθόδοξοι Σλάβοι απέκτησαν ένα διεθνές μέσο για την λειτουργία, την γραφή και την λογοτεχνία. Χάρη στους αγίους Κύριλλο και Μεθόδιο και τους μαθητές τους, δημιουργήθηκε η βάση μιας πολιτιστικής παράδοσης στην οποία ενώθηκαν ελληνικά και σλαβικά στοιχεία.

Η παράδοση που συνδέθηκε με τον Κύριλλο και τον Μεθόδιο, οικοδόμησε από την αρχή της εμφάνισής της (τον 9ο αιώνα) μια ξεκάθαρη ιδεολογία. Αυτή η ιδεολογία στηρίχθηκε πάνω στην πίστη ότι μπροστά στον Θεό όλες οι γλώσσες είναι ισότιμες καθώς και η γλώσσα στην οποία τελείται η χριστιανική λειτουργία είναι ευλογημένη. Απ'

30 (1960-1961), 364-385, Оболенски, портрета, 48.

⁶³ Για τον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό, ο Θεοφύλακτος συνέγραψε πανηγυρικό Λόγο με αφορμή την γέννηση του διαδόχου, μέσω του οποίου παρότρυνε τον αυτοκράτορα να χρίσει τον γιό του συναυτοκράτορα, βλ. Gautier, *Theophylacte*, 29-36, 68-96.

⁶⁴ Δ. Ξανάλατος, *Θεοφύλακτος ό Βουλγαρίας και ή δράσις αυτού έν Αχρίδι*, Θεολογία 16 (1938), 228-240, όπου εκφράζεται ή άποψη για την «τιμητική εξορία» του Θεοφύλακτου, Златарски, *Истотия*, II, 264-269, έργο στο οποίο διατυπώνεται ο ισχυρισμός ότι επρόκειτο για τιμωρία του Θεοφύλακτου, λόγω της φιλίας του με την βασίλισσα Μαρία. Διαφορετικές είναι ή ερμηνείες των Катичић, *Теофилакт*, 259, και Оболенски, *Шест византийских портрета*, 50-51, στις οποίες ανιχνεύεται ως κυρίαρχο στοιχείο ή σπουδαιότητα της περιοχής για το Βυζάντιο.

⁶⁵ Κ. Νιχωρίτης, *Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος*, Θεσσαλονίκη 2003, 155-171.

αυτό προκύπτει ότι κάθε λαός ο οποίος αποκτά μια τέτοια γλώσσα εξασφαλίζει περίοπτη θέση και ανεβαίνει στην κλίμακα του λαού που προορίζεται να υπηρετήσει τον Θεό. Η συγκεκριμένη ιδεολογία αποτυπώθηκε στα πρώιμα λογοτεχνικά έργα, όπως είναι οι βίοι των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου⁶⁶. Οι Σλάβοι διατήρησαν αυτήν την κληρονομιά και τον επόμενο αιώνα συνεισέφεραν σημαντικά ώστε να διευρυνθεί. Η μεταφραστική – αντιγραφική σχολή της Αχρίδας, που ίδρυσε ο Κλήμης, έγινε ο άμεσος κληρονόμος της μοραβικής παλαιοσλαβικής σχολής.

Οι συγγραφείς που έγραψαν στα τέλη του 9ου και στις αρχές του 10ου αιώνα, ήταν οι πιο θερμοί υποστηρικτές των ιδρυτών της παράδοσης⁶⁷. Δύο αιώνες αργότερα, γράφοντας στο ύφος του αγίου Κλήμη, του οποίου ήταν μακρινός κληρονόμος, ο Θεοφύλακτος μπορούσε να αξιοποιήσει την πλούσια λογοτεχνική παράδοση που συνδέθηκε με την παράδοση Κυρίλλου και Μεθοδίου. Στον εκτενή βίο του αγίου Κλήμη υπάρχουν ορισμένα χωρία στα οποία διακρίνεται ο θαυμασμός του Θεοφύλακτου γι' αυτήν την Κυριλλομεθοδιανή παράδοση, ενώ παράλληλα διαπιστώνεται και η κρυφή του επιθυμία να ταυτιστεί μ' αυτή⁶⁸. Με αυτή τη γνώση συντάσσει πραγματεία στην οποία απαριθμεί τις κατηγορίες των βυζαντινών απέναντι στους Λατίνους, με αποκορύφωμα το θέμα της εκπόρευσης του Αγίου Πνεύματος. Έχει ξεχωριστή σημασία ότι στην πραγματεία περιλαμβάνεται όλη η κριτική που ξεκίνησε ήδη από την εποχή του Φωτίου και εντάθηκε επί Μιχαήλ Κηρουλλαρίου. Ακόμη, σε σύνδεση με τα προηγούμενα, παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον η μέρημα του Θεοφύλακτου για την ευρύτερη περιοχή των Πρεσπών και τον ναό του Αγίου Αχιλλείου, στον οποίο οργανώνει εκτός των άλλων και αρχιερατικές συνόδους⁶⁹. Επιπλέον δεν παραλείπει στην επιστολογραφία του με βυζαντινούς τοπικούς άρχοντες να εκθειάσει την συμπεριφορά και την συνεισφορά τους στην

⁶⁶ Оболенски, *Шест византийских портрета*, 75-76.

⁶⁷ G. Soulis, *The Legacy of Cyril and Methodius to the Southern Slavs*, Dubarton Oaks Papers, XIX (1965), 19-43.

⁶⁸ Θυμιάζει τον άγιο Κύριλλο για τον οποίο λέει: «ὁ πολὺς μὲν τὴν ἔξω φιλοσοφίαν, πλείων δὲ τὴν ἔσω, καὶ τῆς τῶν ὄντων ὄντως φύσεως ἐπιγνώμων, μᾶλλον τοῦ ἐνός ὄντος, ὃ τὰ πάντα ἐκ μὴ φαινομένων το εἶναι ἔλαβον», και εντοπίζει την συνεισφορά του Αγίου Πνεύματος στη δωρεά του Λόγου, «πρὸς τὸν παράκλητον ἀποβλέπουσιν, οὗ πρῶτον δῶρον αἱ γλῶσσαι καὶ τοῦ λόγου βοήθεια».

⁶⁹ Πρόκειται για αρχιερατική σύνοδο που έγινε στο χώρο της βασιλικής του Αγίου Αχιλλείου κατά την περίοδο της πανήγυρης, βλ. σχ. P.G. 126, 540, η ΚΓ' επιστολή προς τον Γρηγόριο Καματηρό, «παρέσομαι γάρ σοι Θεοῦ με πορεύοντος, μετὰ τὴν ἐν τῷ ἐν ἀγίοις Ἀχιλλέως τελουμένην ἐνταῦθα σύνοδον και ὄγομαι, και κατασπάσομαι τὴν πανυπέρλαμπρον σου εὐγένειαν».

εύρυθμη λειτουργία του εκκλησιαστικού κέντρου των Πρεσπών⁷⁰.

Η στάση των αρχιερέων της Αχρίδας, όπως όλα δείχνουν, παραμένει ενιαία και διέπεται από την αρχή του σεβασμού της παράδοσης για την τιμή και προσκύνηση των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου. Στον χώρο των Πρεσπών, όπου κυριαρχούσε με την αρχιτεκτονική της η βασιλική του Αγίου Αχιλλείου, οι μορφές των αγίων είχαν μόνιμη θέση στα εικονογραφικά προγράμματα των εκκλησιών. Γνωρίζουμε ότι ο Θεοφύλακτος έκανε τεράστια προσπάθεια να αποκαταστήσει την άθλια εικόνα του ναού και όπως φαίνεται συνδέθηκε με την διακόσμηση του τρίτου στρώματος ζωγραφικής του διακονικού (~1107) της βασιλικής, στην οποία εικάζεται ότι απεικονίστηκαν εκτός από τους αγίους Κύριλλο και Μεθόδιο, και οι δύο μαθητές τους Κλήμης και Ναούμ⁷¹. Ωστόσο μπορεί να ειπωθεί ότι η Πρέσπα είναι η περιοχή στην οποία διατηρήθηκαν στα προγράμματα ναών της, με ευθύνη ενός ακόμη εκκλησιαστικού ηγέτη, οι μορφές των δύο αυταδέλφων. Πάνω στην ίδια παράδοση στηρίχθηκε και ο Ιωάννης Καματηρός, ο οποίος ορίστηκε το 1183 αρχιεπίσκοπος Αχρίδας⁷². Για την συμβολή του στη διαμόρφωση του εικονογραφικού προγράμματος, απεικονίζεται στην κτητορική παράσταση της πρόσοψης του Αγίου Γεωργίου (1191) στο Κουρμπίνβο⁷³. Ο ναός του Αγίου Γεωργίου που βρίσκεται στη βορειοανατολική όχθη της μεγάλης Πρέσπας και σε μικρή απόσταση από τον Άγιο Αχίλλειο,

⁷⁰ Στην επιστολή ΝΓ΄ προς τον άρχοντα των Πρεσπών Μακρεμβολίτη, ευχαριστεί για την βοήθεια του στην επιτυχία της συνόδου, βλ. σχ. P.G. 126, 469-470, «πλὴν ἀλλ' ἡ τῶν κανόνων φωνὴ διακελευομένη τὴν ἱεράν ἡμῖν σύνοδον, φωνὴ πάντως οὐσα Χριστοῦ, ἐξανίστησί τε τῆς κλίνης, καὶ πρὸς τὴν ἐνισχύει, καὶ τὸν κράββατον φέρειν δίδωσι. Προσδέχου τοῖνυν ἡμᾶς, σὺν αὐτῷ γε φάναι τῷ τοιαῦτα θαυματουργοῦντι, κατὰ τὴν Πρέσπαν (ἐνταῦθα γάρ ἡ συνέλευσις) καὶ περιπλακισμένους, καὶ προσφυσομένους, καὶ τῆς νίκης καταπολαύοντας διαθέσεως».

⁷¹ Είναι αποκαλυπτική η επιστολή ΚΣΤ΄ που στέλνει στον γιό του σεβαστοκράτορος (γύρω στα 1107), από τον οποίο ζητά πολιτική και οικονομική στήριξη, προκειμένου να αποκατασταθούν οι ζημιές και να επανέλθει στην προγενέστερη κατάσταση, βλ. σχ. P.G. 529-532, «σὺ δε ἐγκαίνισον, ἵνα σοὶ καὶ πνεῦμα εὐθὲς ἐν τοῖς ἐγκάτοις σου ἐγκαινισθεῖ παρὰ Θεοῦ, τοῦ τὴν πεπτωκυῖαν ἡμῶν σκηνὴν καὶ φύσιν ἀναστήσαντος καὶ καινίσαντος. Ὅς καὶ τὴν ἐν πᾶσιν ἔργοις, στρατιωτικοῖς τε καὶ πολιτικοῖς, τῇ δεξιᾷ σου χειρὶ δόξῃ δραστηριότητα, τοῦ κραταίου καὶ φιλοχρίστου Πατρός καὶ δεσπότου ἡμῶν, μιμητὴν σε ποιῶν ἀκριβέστατον», И. Снегаров, *История на Охридската архиепископия I*, 22-26, 165-168.

⁷² V. Laurent, *Un sceau inedit du protonotaire Basile Kamateros, Byzantion VI* (Bruxelles 1931), 266-267.

⁷³ Η κτητορική παράσταση αποκαλύφθηκε στις εργασίες συντήρησης των τοιχογραφιών του 1958, όταν αφαιρέθηκε το στρώμα ζωγραφικής του 19^{ου} αιώνα, βλ. σχ. А.Николовски, З.Блазић, *Конзерваторски и истражувачки работи на црквата Св.Горги во с. Курбиново*, Разгледни, Скопје 1958, 468-477, А.Николовски, *Конзерваторски работи на црквата Св.Горги во с. Курбиново*, Културно Наследство I, Скопје 1959.

είναι ένα από τα πιο σημαντικά μνημεία του 12ου αιώνα⁷⁴. Μετά την αποκάλυψη των προσώπων των κτητόρων, έγιναν οι πρώτες διαπιστώσεις οι οποίες επιβεβαίωσαν τη σύνδεση αυτής της διακόσμησης με το εσωτερικό του ναού⁷⁵. Στην αριστερή πλευρά της σύνθεσης εικονίζονται δύο ηγετικές μορφές. Εικονίζεται ο Ισαάκ Β΄ Άγγελος (1185-1195) και η αυτοκράτειρα, πριγκίπισσα της Ουγγαρίας, Μαργαρίτα⁷⁶. Στη δεξιά πλευρά η πρώτη μορφή αφορά αρχιερέα. Πρόκειται για τον αρχιεπίσκοπο της Αχρίδας ο οποίος τοποθετείται από την άλλη πλευρά της εισόδου, απέναντι από τον βυζαντινό αυτοκράτορα. Αυτό γίνεται επειδή η συγκεκριμένη περιοχή ανήκει στην δικαιοδοσία του. Ο Ιωάννης Καματηρός σύμφωνα με τον Χωματηνό πριν γίνει αρχιεπίσκοπος ήταν υψηλόβαθμος αξιωματούχος στη βυζαντινή αυλή και μεγάλος υποστηρικτής του Ανδρόνικου Κομνηνού στη μάχη του για την κατάληψη του βυζαντινού θρόνου⁷⁷. Το 1183 συμμετείχε στην απομάκρυνση του ανήλικου διαδόχου Αλεξίου Β΄, γιού του Μιχαήλ Κομνηνού. Ωστόσο υπάρχει και η άποψη ότι ο Ιωάννης Καματηρός δυνάμωσε την θέση του την εποχή του Αλεξίου Γ΄ Άγγελου, που ήταν παντρεμένος με την ξαδέλφη του Ευφροσύνη. Για την απότομη είσοδο της οικογένειας των Καματηρών στην εξουσία συνηγορεί το γεγονός ότι ο συνονόματος ξάδελφός του Ιωάννης Καματηρός (1198-1200) καταλαμβάνει τον πατριαρχικό θρόνο⁷⁸. Η δεύτερη μορφή αφορά βυζαντινό τοπικό αξιωματούχο.

⁷⁴ Р. Љубинковић, *Стара црква села Курбинова – Преспанско језеро*, Старијар XV, Београд 1942, 101-123, М.Рајковић, *Трагом једног византијског сликара*, ЗРВИ 3, Београд 1955, 207-212, V. Lazarev, *Storia della pittura bizantina*, Torino 1967, 110-111, R. Hamann-Maclean und Hallensleben, *Die Monumentalmalerei in Serbien und Makedonien*, Gissen 1963, 18, 46-47, L. Hadermann-Misguisch, *Tendances expressive et recherché ornamentals dans la peinture byzantine de la seconde moitié du XIIe siècle*, Byzantion XXXV 2, Bruxelles 1965, 430-448, eadem, *Les eaux vives de l'Ascension dans le contexte visionnaire des theophanies de Kurbinovo*, Byzantion VIII 2 (1969), 374-385, eadem, *La Grande Theophanie de Saint Georges de Kurbinovo et le décor du registre des prophetes*, Recueil des travaux (1967-1974), 1975, 285-295, eadem, *Une longue tradition byzantine. La decoration exterieure des eglises*, Зограф 7, (Београд 1977), 7-8, В.Ј.Ђурић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1974, 14-15, 183-184, R. Hamann-Maclean, *Grundlegung zu einer Geschichte der mittelalterlichen Monumentalmalerei, in Serbien und Makedonien*, Gissen 1976, 30, 118-119, 147, П.Миљковић-Пепек, *За некои градителски и сликарски проблеми на црквата во Курбиново*, Ликовна Уметност 4-5, Скопје 1978-1979, 17-36, S. Tomeković, *Le "manierisme" dans l'art mural a Byzance (1164-1204)*, Paris 1984, I, II.

⁷⁵ L. Hadermann-Misguisch, *Tendances expressives*, 430-448.

⁷⁶ Για περισσότερες исторικές λεπτομέρειες, βλ. σχ. Г.Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1969, 376-377.

⁷⁷ H. Gelzer, *Der Patriarchat von Achrida*, II, Снегаров, История I, 206-207.

⁷⁸ Ф. Баришић-Б.Ферјанчић, *Вести Димитрија Хоматијана «о власти Драгувита»*, ЗРВИ 20 (Београд 1981), 41-49.

Το ενδιαφέρον για την συγκεκριμένη σύνθεση είναι ξεχωριστής σημασίας, επειδή μέσω αυτής διακρίνεται με τον καλύτερο τρόπο η θέση του ζωγραφικού συνόλου στην ανάπτυξη της τέχνης του 12ου αιώνα.

Γενικά ο ναός του Αγίου Γεωργίου στο Κουρμπίνοβο μπήκε στο κέντρο του επιστημονικού ενδιαφέροντος ήδη από το 12ο βυζαντινολογικό συνέδριο, στο οποίο εκφράστηκαν αντικρουόμενες απόψεις που αφορούσαν στην καλλιτεχνική αξία της διακόσμησης και στα εικαστικά της χαρακτηριστικά⁷⁹. Για την ζωγραφική του Αγίου Γεωργίου έγινε λόγος και στο 15ο βυζαντινολογικό συνέδριο⁸⁰. Όσο κατά τη διάρκεια της συντήρησης των τοιχογραφιών υπήρχαν ζητήματα χρονολόγησής τους, μετά την έκδοση μονογραφίας από την L. Hadermann-Misguisch⁸¹, αυτό το σύνολο παρουσιάστηκε σε όλες του τις λεπτομέρειες και συνδέθηκε με τον καλλιτεχνικό χώρο της Καστοριάς και τον ναό των Αγίων Αναργύρων. Η ουσιαστική αποτίμηση της ακτινοβολίας και της διεισδυτικής επιρροής των δύο αυτών ζωγραφικών συνόλων δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί. Στις παλαιότερες έρευνες αναζητήθηκαν μόνο τα πρόσωπα τα οποία διατύπωσαν αυτή την πρωτόγνωρη για την εποχή εικαστική γλώσσα και έγιναν οι συγκρίσεις με απομακρυσμένα έργα λόγω του εντοπισμού κάποιων συγγενικών τεχνοτροπικών χαρακτηριστικών. Το φαινόμενο όμως της εμφάνισης μιας τέτοιας ομάδας καλλιτεχνών σε μια τόσο σημαντική περιοχή, που υπάγεται εκκλησιαστικά στην αρχιεπισκοπή Αχρίδας, δεν μπορεί να εξηγηθεί μόνο μέσα από την ανάλυση της προσωπικότητας ενός παραγγελιοδόχου και τις οικονομικές του δυνατότητες ή μέσα από την προβολή των αρετών ενός ζωγράφου. Έχει να κάνει με ένα συλλογικό αίτημα, το οποίο τροφοδοτήθηκε από τις ίδιες τις πολιτικές εξελίξεις στη βυζαντινή περιφέρεια και το οποίο κλήθηκαν να υπερασπιστούν και να υλοποιήσουν οι συγκεκριμένοι δημιουργοί. Τα ίδια τα μνημεία, μας δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για

⁷⁹ Στα πρακτικά του 12^{ου} βυζαντινολογικού συνεδρίου (Βελιγράδι-Αχρίδα 1961) κατατέθηκαν οι παρακάτω περιλήψεις με αναφορές στη ζωγραφική του Αγίου Γεωργίου στο Κουρμπίνοβο: В.Лазарев, Живопись XI-XII веков в Македония, 129-134, О. Demus, 53, S. Pelekanidis, 58, С. Радојичић, 63-64. Αναλυτική παρουσίαση όλων των απόψεων, βλ. σχ. Ц. Грозданов - L. Hadermann-Misguisch, Кърбиново, Скопје 1992, 9-10.

⁸⁰ Στο βυζαντινολογικό συνέδριο που έγινε στην Αθήνα το 1976 η ζωγραφική του Κουρμπίνοβο υπήρξε πάλι θέμα αρκετών εισηγήσεων: V. J. Djuric, *La peinture murale byzantine: XIIIe-XIIIe siecles*, 21-24, 27, 30, L. Hadermann-Misguisch, *La peinture monumentale tardocomnene et ses prolongements au XIIIe siecle*, 99-127, 107, J. Lafontaine-Dosogne, *L' evolution du programme decoratif des eglises*, 143, 145, 148, M. Chadzidakis, *L' evolution de l' icone aux XIe - XIIe siecles et la transformation du temple*, 157-192, XVe Congres international d' etudes byzantines, Rapports et co-rapports, Athenes 1976.

⁸¹ L. Hadermann-Misguisch, *Kurbinovo I-II*, Bruxelles 1975, 287-289, Ц. Грозданов, Кърбиново, Скопје 2006, 70-76.

το κυοφορούμενο αίτημα, που δεν είναι εντελώς καινούριο, αλλά βασίζεται στην κληρονομιά που άφησαν πνευματικοί άνθρωποι, που βρέθηκαν στην κεφαλή της εκκλησίας της Αχρίδας. Τα πρώτα δείγματα μιας αισθητής αλλαγής στη δημιουργική διαδικασία εμφανίζονται στον Άγιο Παντελεήμονα του Νέρεζι και τον Άγιο Νικόλαο του Κασνίτζη, όπου η διαφορετικότητα εκφράζεται μέσω κάποιων θεμάτων που συγκροτούν το πλαίσιο διαμόρφωσης της ορθόδοξης πανοπλίας. Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι βρισκόμαστε στον ίδιο βυζαντινό πολιτισμό, η αγωνία υπεράσπισης ενός συστήματος αξιών, οδηγεί στην ανάγκη μεταφοράς των ιδεών γύρω από το πρόσωπο του Χριστού, στην εικονογράφηση των διαφορετικών τύπων του. Η ζωγραφική γίνεται το μέσο της κοινωνίας για τη μεταποίηση αυτών των ιδεών και την πρόταση ταυτότητας.

Σε μια γενική μορφή τα στοιχεία αυτού του συστήματος αξιών, υπάρχουν στο έργο του Θεοφύλακτου Αχρίδας. Στη δική του θεωρητική επεξεργασία προβάλλεται ένα ανθρωπολογικό πρότυπο, το οποίο έρχεται να υπερασπιστεί ξανά την τριαδικότητα και τον εσταυρωμένο Χριστό, σε μια χρονική συγκυρία κατά την οποία εμφανίζονται τάσεις αμφισβήτησής του. Το πρότυπο είναι το κεντρικό στοιχείο σε κάθε καλλιτεχνική τεχνική και εμπεριέχεται στην λέξη παράδοση, για να γίνει στοιχείο της προσωπικής ταυτότητας και με αυτόν τον τρόπο να δεθεί με την πολιτισμική-συλλογική ταυτότητα⁸². Εδώ μιλάμε για ζωντανή παράδοση, δηλαδή για τον φυσικό μηχανισμό της ανθρώπινης δημιουργίας, της οποίας ηγετικό πρότυπο είναι το πρόσωπο. Το πρόσωπο, το οποίο ειδικά αυτή την περίοδο ακτινοβολεί και συγχρόνως αποπέμπεται και τελικά είναι αναγκασμένο να καταφεύγει στην έρημο προκειμένου να υπερασπιστεί τη σταυρική του παράδοση. Το παράδειγμα των Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου και των μαθητών τους, είναι πάντα επίκαιρο, προβάλλεται ως κυρίαρχο πρότυπο και ευδοκιμεί μέσα απ' αυτή την αντίφαση. Δύο προκαθήμενοι της εκκλησίας της Αχρίδας, ο Θεοφύλακτος και ο Χωματίνος, με τα συγγράμματά τους διέσωσαν μοναδικά στοιχεία για τον τρόπο του βίου, τα οποία αξιοποιήθηκαν διδακτικά στη ζωγραφική παράδοση και συγκεκριμένα στις διακοσμήσεις του Αγίου Γεωργίου στο Κουρμπίνοβο και των Αγίων Αναργύρων στην Καστοριά. Ωστόσο σε συνθήκες κρίσης και πολιτειακού δεσποτισμού, όπως είναι αυτές του δεύτερου μισού του 12ου αιώνα, το ανθρωπολογι-

⁸² Θ. Ζιάκκας, *Προβλήματα προσωποκεντρικής παράδοσης*, Περιοδικό Άρδην, τ. 9, Αθήνα 2010, Ι. Ζηζιούλας, *Ελληνισμός και χριστιανισμός, η συνάντηση των δύο κόσμων*, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΣΤ, Εκδοτική Αθηνών.

κό ιδανικό τείνει να συγκροτηθεί μέσω του παραδείγματος της θέωσης ορισμένων τοπικών αγίων, όπως είναι οι άγιοι Κύριλλος, Μεθόδιος, Κλήμης και Ναούμ Αχρίδας.

Στο ναό του Αγίου Γεωργίου, οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος εικονίζονται σε φυσικές διαστάσεις σχεδόν μετωπικά με μια ελαφρά στροφή ο ένας προς τον άλλο⁸³. Ο Κύριλλος κρατάει κλειστό ευαγγέλιο και ευλογεί με το δεξί του χέρι. Στην αριστερή πλευρά διαβάζουμε την επιγραφή ο ΑΓΙΟΣ ΚΥΡΙΛΛΟΣ και στη δεξιά ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΩΝ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ. Φοράει φαιλόνιο στο χρώμα της ελιάς και λευκό ωμοφόριο στο οποίο είναι ζωγραφισμένοι μεγάλοι μαύροι σταυροί. Πλούσια είναι η διακόσμηση στο επιτραχήλιο με πολύ λεπτές πινελιές που αναδεικνύουν σχέδια παρόμοια στην ενδυμασία όλων των αρχιερέων. Το γραμμικό στυλιζάρισμα το οποίο παρατηρείται στον ρουχισμό των αγγέλων δεν υπάρχει στις πτυχώσεις του αγίου. Ο Κύριλλος έχει λευκή κόμη και γραμμικά σχεδιασμένη γενειάδα η οποία όμως δεν είναι μακριά, ενώ στενεύει στο τελείωμά της. Το πρόσωπο είναι ζωγραφισμένο με σκούρα ώχρα και το σχέδιο με μαύρο.

Και η επιγραφή του αγίου Μεθοδίου διατηρείται. Στη δεξιά πλευρά αναγράφεται ΜΕΘΟΔΙΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΩΝ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ. Με το αριστερό κρατάει κλειστό ευαγγέλιο, ενώ ανασπκώνει το δεξί μπροστά στο στήθος. Το φαιλόνιό του έχει βιολετί χρώμα και όλα τα υπόλοιπα μέρη της ενδυμασίας του δεν διαφέρουν από τα αντίστοιχα του Κυρίλλου. Το πρόσωπο του αγίου σε σύγκριση μ' αυτό του αδελφού του αναδεικνύει την αρχαιότερη ηλικιακή του κατάσταση, στοιχείο που συμβαδίζει με τα ιστορικά στοιχεία που μας πληροφορούν για τον θάνατό τους⁸⁴.

Στους Βίους, στις Ακολουθίες, στα εγκώμια και σε όλες τις ιστορικές πηγές οι θεσσαλονικείς αδελφοί έχουν τον τίτλο του διδασκάλου⁸⁵. Επιπλέον ο άγιος Κύριλλος φέρει και τον τίτλο Φιλόσοφος⁸⁶.

⁸³ Η ανακοίνωση της αποκάλυψης των μορφών έγινε με αφορμή τον εορτασμό των 800 χρόνων από τη δημιουργία του ζωγραφικού συνόλου, βλ. σχ. Д. Барћиева, *Курђиново – 800 години подојна. Вонредно откритие: св. Методије и св. Кирил во «Св. Горзи»*, ЛИК, Скопје (25 Септември) 1991.

⁸⁴ Св. Grozdanov-D. Barћieva, *Sur les portraits des personnages historiques a Kurbinovo*, Зборник Радова Византолошког института, XXXIII, Београд 1994, 61-74.

⁸⁵ Αναφέρεται ως άλλος Κύριλλος στην Ακολουθία προς τιμήν του αγίου Κωνσταντίνου του Φιλοσόφου, του μετονομασμένου σε Κύριλλο και διδασκάλου της σλαβικής γλώσσας, που γράφτηκε από άγνωστο συγγραφέα, βλ. Ђ. Трифуновић, *Кирило и Методије*, μετάφραση της Ακολουθίας από την παλαιοσλαβική στη σερβική γλώσσα, Београд 1964, 134.

⁸⁶ Ο τίτλος, του αποδόθηκε παράλληλα μ' αυτόν του διδασκάλου στο πανεπιστήμιο της Μαγναύρας Κωνσταντινουπόλεως και αναφέρεται τόσο στον Βίο του αγίου Κυρίλλου, όσο και στις υπόλοιπες

Από τον ψευδο Κωδινό μαθαίνουμε ότι ο τίτλος του διδασκάλου απονεμόταν σε συγγραφείς θεολογικών έργων και ιεραποστόλους⁸⁷. Στην κατηγορία αυτή ανήκε ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδας Λέων ο Μουγγός, ο οποίος αναφέρεται ως διδάσκαλος. Στη βυζαντινή μνημειακή τέχνη πριν από το Κουρμπίνοβο τον τίτλο του διδασκάλου φέρει στο ναό της Αγίας Σοφίας (1052-1054) ο άγιος Κύριλλος. Στον 14ο αιώνα στην τέχνη των Βαλκανίων στις απεικονίσεις του αγίου Κυρίλλου χρησιμοποιείται πάντοτε η επωνυμία Φιλόσοφος.

Είναι γνωστό ότι ο φωτιστής των Σλάβων Κωνσταντίνος-Κύριλλος δεν ήταν επίσκοπος και ότι λίγο πριν τον θάνατό του στη Ρώμη (869) έγινε μοναχός, ενώ ο Μεθόδιος έγινε επίσκοπος Παννονίας⁸⁸. Ανεξάρτητα από αυτό στη ζωγραφική της αρχιεπισκοπής Αχρίδας όπου συναντάμε τη μορφή του παριστάνεται ως επίσκοπος. Ακόμη και στις διάφορες Ερμηνείες προτείνεται να ζωγραφίζεται ως επίσκοπος. Αν και ο εκτενής Βίος του Κυρίλλου, όπως όλα δείχνουν, δεν ήταν γνωστός στην Αρχιεπισκοπή Αχρίδας, στην παράδοση και στη συνείδηση των πιστών καθιερώθηκε ο διδάσκαλος των Σλάβων ως αρχιερέας.

Απέναντι από τον Άγιο Κύριλλο Αλεξανδρείας και τον Κύριλλο Φιλόσοφο, στον βόρειο τοίχο διακρίνεται ένας αρχιερέας σε στάση τριών τετάρτων με τα χαρακτηριστικά του αγίου Κλήμη Αχρίδας. Έχει πλατύ μέτωπο και φτωχή κόμη, ενώ το πρόσωπό του αρχίζει να στενεύει προς την γενειάδα. Με το αριστερό χέρι το οποίο είναι ανασπκωμένο κρατάει μπροστά στο στήθος κλειστό ευαγγέλιο, ενώ δεν διακρίνεται λόγω των καταστροφών τί ακριβώς κάνει με το δεξί. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου είναι τέτοια που παρόμοια συναντάμε σε πολλά μνημεία της αρχιεπισκοπής Αχρίδας. Η μορφή του δεύτερου αρχιερέα που στρέφεται ελαφρά προς τον άγιο Κλήμη και φανερώνει ένα πρόσωπο σε προχωρημένη ηλικία με κοντή λευκή κόμμωση και γραμμικά σχεδια-

ιστορικές πηγές πολλές φορές. Όσον αφορά στον τίτλο διδάσκαλος Βουλγάρων, πρέπει να πούμε ότι στις βυζαντινές πηγές οι λαοί και η γλώσσα στην οποία έφεραν σε πέρας την αποστολή τους, αποκαλούνται Σλάβων, Βουλγάρων, η γλώσσα των Μισσών. Ц. Грозданов, *Кирило и Методије у уметности Пећке патриаршије*, Косовско-метохијски зборник, 1, Београд 1990, 143-152, του ίδιου, *Книжевно-историските основи на монашките претстави на св. Кирил Филозоф*, Спектар 14, Скопје 1989, 19-27, του ίδιου, *Портрети на септимелите од Македонија од IX-XVIII век*, Скопје 1983, 17-38.

⁸⁷ Pseudo-Codinos, *Traite des offices (introduction, texte et traduction par Jean Vearpeux)*, Paris 1966, 318.

⁸⁸ С. Кукијарис, *О представљању св. Кирила Филозофа*, 50-54, М. Поповић-С. Габелић-Б. Цветковић-Б. Поповић, *Црква Светог Николе у Станичењу*, Београд 2005, (Συλλογικό έργο), το κείμενο για τον Κύριλλο Φιλόσοφο έγραψε η С. Габелић, 146-153, Е.Бакалова, *Стенописите на църквата при село Беренде*, София 1976, 24-25.

σμένη γενειάδα, παραπέμπει στον πάπα Κλήμη της Ρώμης, πρόσωπο το οποίο υπήρξε και το πνευματικό του πρότυπο⁸⁹.

Είναι γνωστή η σημασία που έχει το γεγονός της ανακάλυψης των λειψάνων του Ρωμαίου πάπα στη Χερσόνα της Κριμαίας, κατά τη διάρκεια της αποστολής των θεσσαλονικέων αδελφών στους Χαζάρους, το 861, και η παράδοσή τους στη Ρώμη, το 868, στον πάπα Αδριανό Β΄⁹⁰. Η ταύτιση στηρίζεται στην κοινή παρουσίαση του ενός αγίου δίπλα στον άλλο, όπως ακριβώς γίνεται με τον άγιο Κύριλλο τον Φιλόσοφο και τον άγιο Κύριλλο Αλεξανδρείας. Προκειμένου να διατηρηθεί η τιμή και προσκύνηση στον Ρωμαίο πάπα που συνδέθηκε με την αποστολή στους Χαζάρους και την Μοραβία, ο πρώτος μαθητής του Κυρίλλου και του Μεθοδίου προσέλαβε το μοναχικό όνομα απ' αυτόν. Για τον λόγο αυτό η μνήμη του εορτάζεται την ίδια μέρα (25 Νοεμβρίου) με αυτή του Ρωμαίου πάπα. Στην γραμματεία και τις πηγές τα ονόματά τους προκαλούν σύγχυση στους αντιγραφείς κειμένων και ορισμένες φορές έξω από τα όρια της αρχιεπισκοπής Αχρίδας παρατηρείται και συμφυρμός ανάμεσα στις μορφές τους, όπως γίνεται στον Άγιο Νικήτα στα Σκόπια (1320). Στην λογοτεχνική σχολή της Αχρίδας και συγκεκριμένα στο ευαγγέλιο του Ασεμάνι (~1000) μνημονεύεται η ημερομηνία της ανακάλυψης των λειψάνων, η οποία ταυτίζεται με την ημέρα της γιορτής του. Άλλωστε η μορφή του απεικονίζεται ανάμεσα στους άλλους πάπες της Ρώμης στο διακονικό της Αγίας Σοφίας της Αχρίδας, στον χώρο που υπάρχουν και τα πορτρέτα των αγίων Κυρίλλου, Κλήμη και Μεθοδίου.

Στο Ιερό βήμα του Αγίου Γεωργίου στο Κουρμπίνοβο παριστάνεται ακόμη ένας αρχιερέας, ο οποίος κατέλαβε σημαντική θέση στην εκκλησιαστική παράδοση της Αχρίδας. Πρόκειται για τον άγιο Αχίλλειο (+330) επίσκοπο Λαρίσης και συνοδικό στην πρώτη Οικουμενική της Νίκαιας. Τα λείψανά του μεταφέρθηκαν στην Πρέσπα από τον τσάρο Σαμουήλ μετά την κατάληψη της Λάρισας από τον ίδιο το 986⁹¹. Ο άγιος Αχίλλειος εικονίζεται στην αιψίδα του Ιερού ανάμεσα στους οκτώ πιο σημαντικούς αρχιερείς δίπλα στον άγιο Αθανάσιο και πριν από τον άγιο Νικόλαο. Ο Σαμουήλ αφιέρωσε τον καθεδρικό ναό του κράτους του στο όνομα του συγκεκριμένου αγίου και η Πρέσπα έγινε το δεύτερο

⁸⁹ Ц. Грозданов, *Одноот мезу портретите на Климент Охридски и Климент Римски во живописот*, Кирил Солунски I, Скопје 1970, 99-106.

⁹⁰ Кирил и Методи (ed. А. Теодоров-Балан), *Житие Кирилово*, VIII, 42, XVII, 64-67.

⁹¹ Βυζαντινές πηγές για την ιστορία των λαών της Γιουγκοσλαβίας, Βελιγράδι 2007, Τόμος 3, 82, 83, 194-195, όπου παρατίθεται και όλη η παλιότερη βιβλιογραφία.

κέντρο τιμής και προσκύνησής του μετά την Λάρισα. Η περιοχή των Πρεσπών, στην οποία βρίσκεται η εκκλησία, είναι περισσότερο γνωστή ως μικρή Πρέσπα και ανήκε από τον 11ο αιώνα στην επαρχία Δεαβόλεως. Η μορφή του αγίου Αχιλλείου συναντάται σε όλους τους ναούς των Πρεσπών και της ευρύτερης περιοχής. Εικονίζεται ακόμη στο ναό των Αγίων Αναργύρων Καστοριάς, στο ναό του Αγίου Παντελεήμονος στο Νέρεξι, στην αρχαιότερη ζωγραφική της μονής Στουντένιτσα, στον ναό του Αγίου Αχιλλείου στη Σερβία. Την εποχή που διακοσμούνταν ο ναός του Αγίου Γεωργίου στο Κουρμπίνοβο, ο Άγιος Αχίλλειος ονομαζόταν μεγάλη εκκλησία και είχε τουλάχιστον τρία στρώματα ζωγραφικής⁹².

Το έργο των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου, το οποίο έγινε ξανά επίκαιρο στην περιοχή της Αχρίδας χάρη στους μαθητές τους Κλήμη και Ναούμ, βρήκε ανταπόκριση μέσω αυτής της οδού στον κόσμο των Σλάβων. Η δική τους δράση ανέδειξε συγχρόνως και το έργο των φωτιστών. Μετά τον θάνατο των αγίων Κλήμη και Ναούμ, η μνήμη και η τιμή των δύο αδελφών διατηρήθηκε στις μονές που ίδρυσαν γύρω από τη λίμνη της Αχρίδας. Η μονή του Αγίου Παντελεήμονος και η μονή των Αρχαγγέλων δυστυχώς δεν σώζονται και οι μορφές των αδελφών στον Άγιο Αχίλλειο Πρεσπών, στον Άγιο Γεώργιο στο Κουρμπίνοβο και στην Αγία Σοφία Αχρίδας, είναι τα αρχαιότερα τεκμήρια για την εικονογραφία τους, τόσο στο Βυζάντιο όσο και στον σλαβικό κόσμο. Μετά το τραγικό τέλος της αποστολής τους στη Μοραβία, το ενδιαφέρον για τους φωτιστές θα λέγαμε ότι ατόνησε. Στην γραμματεία και την τέχνη της Κωνσταντινούπολης και της Θεσσαλονίκης, η μνήμη τους δεν διατηρήθηκε, εκτός από μία παράσταση, η οποία σώζεται στο Μηνολόγιο του Βασιλείου του Β' και στην οποία προβάλλεται η μεταφορά των λειψάνων του αγίου Κλήμη της Ρώμης από την Κριμαία. Ο Ι. Дүжєв θεωρούσε ότι επικεφαλής της συγκεκριμένης πομπής ήταν οι δύο θεσσαλονικείς αδελφοί⁹³. Επίσης δεν υπάρχουν ισχυρά επιχειρήματα για την στήριξη της υπόθεσης ορισμένων ερευνητών ότι αποτυπώθηκαν παραστάσεις τους στο ναό του Αγίου Κυρίλλου στο Κίεβο.

Στο ναό του Αγίου Κλήμη στη Ρώμη συναντούμε τις μορφές των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου, οι οποίες απεικονίστηκαν μετά τον θάνατό τους. Οι μορφές είναι σήμερα αναγνωρίσιμες και ταυτισμένες χάρη στα αντίγραφα του 11ου αιώνα που δημιουργήθηκαν από τα πρωτότυ-

⁹² P.G. 126, 465, 469.

⁹³ I. Дүжєв, *Une miniature byzantine meconnue avec les images de Cyrille et Methode*, Byzantion XXXVII (Bruxelles 1966), 61-73.

πα⁹⁴. Σε καλύτερη κατάσταση διατηρείται η παράσταση της μεταφοράς των λειψάνων του αγίου Κλήμη Ρώμης, από το δεύτερο μισό του 11ου αιώνα, στην πομπή της οποίας εικονίζονται οι δύο αδελφοί μπροστά στον πάπα Αδριανό Β'⁹⁵. Μετά από την παράσταση αυτή δεν διατηρήθηκε κάποια εικαστική παράδοση στη Ρώμη, ούτε διαπιστώθηκαν αμοιβαία δάνεια από και προς τον κόσμο των Σλάβων.

Από τις αρχαιότερες απεικονίσεις των αγίων Κυρίλλου, Μεθοδίου και Κλήμη, ξεχωριστή αξία έχουν αυτές του Κουρμπίνου. Στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό στις αντίστοιχες της Αγίας Σοφίας και επιβεβαιώνουν την αρχιεπισκοπική θέση απέναντι στους αδελφούς μετά την πτώση του κράτους του Σαμουήλ. Σε ό,τι αφορά τα πρόσωπα, οι επιγραφές για την ταύτιση των αγίων Κυρίλλου και Κλήμη σώζονται, ενώ για το τρίτο πρόσωπο, το οποίο θεωρείται ότι είναι του αγίου Μεθοδίου, εκφράστηκαν αρκετές διχογνωμίες. Οι απεικονίσεις στο ευαγγέλιο του Ασεμάνι βοηθούν στην αποσαφήνιση της τυπολογίας⁹⁶. Τα τυπολογικά χαρακτηριστικά του προσώπου, με κάποια δυσκολία αναγνώρισης λόγω καταστροφής στα μάτια και το στόμα, είναι αυτά με τα οποία πέρασε στο αγιολόγιο⁹⁷, δηλαδή πλατύ μέτωπο, χωρίς μαλλιά, με τονισμένες ρυτίδες στον κενό χώρο και πλούσια γενειάδα, η οποία στενεύει προς τα κάτω.

Τη συνεισφορά των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου και των μαθητών τους για τον εκχριστιανισμό των Σλάβων τόνισαν ιδιαίτερα οι αρχιεπίσκοποι Αχρίδας Θεοφύλακτος και Χωματνός και αργότερα ο Κωνσταντίνος Καβάσιλας και ο Γρηγόριος Α'. Γι' αυτό οι απεικονίσεις τους στα μνημεία που αναφέραμε θεωρούνται ως μια εικαστική ολοκλήρωση, η οποία συνοδεύει τα λογοτεχνικά και ιστορικά τεκμήρια στην σλαβική και ελληνική γλώσσα. Διατηρώντας τη μνήμη και τιμή των αγίων, οι αρχιεπίσκοποι της Αχρίδας κατάφεραν να αποκαταστήσουν την καλύτερη δυνατή επικοινωνία με τον κόσμο των Σλάβων.

⁹⁴ А. Василиев, *Образи на Кирил и Методий в чуждото и нашето изобразително искусство*, Хияда и сто години словянска писменост 863-1963, София 1963, 396-404, L. Boyle, *Saint Clement*, Rome 1963, 41-42, В.Пантурски, С.Босилков, *Кирил и Методий в Рим*, София 1970, 30-38, А.Божков, *Изображения на Кирил и Методий през вековете*, София 1989, 39.

⁹⁵ L. Boyle, *Saint Clement*, 41-42.

⁹⁶ J. Vajs-J.Kurz, *Evangelorum Asemani I*, Prague 1929, XXI, fol.151, A.Djurova, *Il Vangelo Assemani*, Sofia 1981, 23-24.

⁹⁷ Ц. Грозданов, *Појава и породор портрета Климента Охридског у средњовековној уметности*, ЗЛУМС 3, Нови Сад 1967, 53-56, του ίδιου, *Портрети на светителите од светителите од Македонија од IX-XVIII век*, Скопје 1983, 17-38.

1. Άγιοι Μεθόδιος και Κύριλλος - Δεύτερο στρώμα ζωγραφικής Αγίου Αχιλλείου Πρεσπών

2. Άγιος Κύριλλος - Δεύτερο στρώμα
ζωγραφικής Αγίου Αχιλλείου Πρεσπών

3. Άποψη Αγίου Αχιλλείου Πρεσπών

4. Δυτική πλευρά Αγίου Αχιλλείου Πρεσπών

5. Άποψη από το ασκητήριο της Ελεούσας Πρεσπών

6. Ο άγιος Δημήτριος
Δεύτερο στρώμα ζωγραφικής
Αγίου Αχιλλείου Πρεσπών

7. Δυτική πλευρά Αγίας Σοφίας Αχρίδας

8. Ανατολική πλευρά Αγίας Σοφίας Αχρίδας

9. Νότιος τοίχος διακονικού Αγίας Σοφίας Αχρίδας

10. Άγιοι Κύριλλος και Κλήμης Αχρίδας

11. Δυτική πλευρά Αγίου Γεωργίου
στο Κουρμπίνοβο

12. Νότια πλευρά Αγίου Γεωργίου στο Κουρμπίνοβο

13. Σεβίζων άγγελος στην κεντρική αψίδα του Αγίου Γεωργίου στο Κουρμπίνοβο

14. Σεβίζων άγγελος στην κεντρική αψίδα των Αγίων Αναργύρων Καστοριάς

15. Η Κάθοδος στον Άδη - Άγιος Γεώργιος Κουρμπίνου

16. Άγιος Κύριλλος - Άγιος Γεώργιος Κουρμπινοβου

17. Άγιος Μεθόδιος - Άγιος Γεώργιος Κουρμπίνου

18. Ο Χριστός Ειρήνη - Άγιος Γεώργιος Κουρμπινοβου

19. Άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας - Άγιος Γεώργιος Κουρμπίνου

20. Οι άγιοι Αθανάσιος ο Μέγας, άγιος Αχιλλειος, άγιος Νικόλαος - Άγιος Γεώργιος Κουρμπινοβου

21. Νότια πλευρά Αγίων Αναργύρων Καστοριάς

22. Άγιος Γεώργιος - Άγιοι Ανάργυροι Καστοριάς

23. Άγιος Δημήτριος - Άγιοι Ανάργυροι Καστοριάς

24. Άγγελος από την σκηνή της Ανάληψης - Άγιοι Ανάργυροι Καστοριάς

25. Άγιος Αχιλλεῖος - Άγιοι Ανάργυροι Καστοριάς

26. Άγιος Ελευθέριος - Άγιοι Ανάργυροι Καστοριάς

27. Άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος - Άγιος Γεώργιος Κουρμπινοβου

ΤΟ ΣΛΑΒΙΚΟ ΑΛΦΑΒΗΤΟ, ΕΠΙΒΕΒΑΙΩΣΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Αντωνίου - Αϊμιλίου Ν. Ταχιάου

Όμοτ. καθηγητοῦ Α.Π.Θ.,

*Άντεπιστέλλοντος μέλους τῆς Ἀκαδημίας Αθηνών,
ἀλλοδαποῦ μέλους τῆς Σερβικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνῶν
καὶ τῆς Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν*

Ο κόσμος των Σλάβων, πολυπληθής σε αριθμό, εμφανιζόταν τον 9ο αιώνα διάχυτος γεωγραφικά στον χώρο της ανατολικής, κεντρικής και νότιας Ευρώπης. Ἐτσι δήλωνε μια πολύ δυναμική παρουσία μέσα στον ευρωπαϊκό χώρο, αλλά στην χορεία των πολιτισμένων λαών εισήλθε με αρκετά μεγάλη καθυστέρηση. Ενώ γύρω του υπήρχαν λαοί με προηγμένο πολιτισμό, ο κόσμος των Σλάβων άργησε να αναπτύξει έναν δικό του πολιτισμό, ώστε να καταταχθεί μεταξύ των εθνών που θα διαδραμάτιζαν ενεργό ρόλο στην Ιστορία της Ευρώπης. Ενώ δεν έλειπε από αυτούς η τέχνη του προφορικού λόγου, η οποία εκδηλωνόταν στο δημοτικό τραγούδι και στο παραμύθι, και ενώ υπήρχε και ο λαϊκός υλικός πολιτισμός της οικιακής καθημερινότητας, εντούτοις οι Σλάβοι δεν είχαν κατορθώσει να καταγράψουν όλα αυτά τα λαογόννητα αγαθά. Ένας από τους βασικούς λόγους, που προκάλεσαν αυτήν την καθυστέρηση, ήταν, όπως γνωρίζουμε, η έλλειψη γραπτού λόγου, η οποία βέβαια οφειλόταν στην ανυπαρξία αλφαβήτου. Οι ιστορικές μαρτυρίες, οι οποίες μιλούν για μια πρωτόγονη επικοινωνία των Σλάβων μέσω γραπτών σημείων και αναφέρονται στην αποτύπωση ή κατα-

χώριση υπομνηστικών μνημάτων με τα σημεία αυτά, μας καθιστούν γνωστό ότι αυτοί εξυπηρετούνταν με δανεικά και όχι με αυτόνομα μέσα¹. Ζώντας σε κάποια συνάφεια με λαούς οι οποίοι είχαν προηγήνη γραφή, και ερχόμενοι σε συναλλαγές μαζί τους, οι Σλάβοι αναγκάζονταν ή να κάνουν χρήση των μέσων γραπτής επικοινωνίας που χρησιμοποιούσαν οι λαοί αυτοί, ή να δανείζονται τα μέσα αυτά κατά τρόπο ατελή και μη ολοκληρωμένο. Μια από τις εγκυρότερες μαρτυρίες γι' αυτήν την πραγματικότητα, προέρχεται από έναν Βούλγαρο λόγιο, ο οποίος έγραφε μάλλον στις αρχές του 10ου αιώνα, σε εποχή δηλαδή που είχε ήδη εδραιωθεί στη Βουλγαρία το φιλολογικό και πνευματικό έργο των Κωνσταντίνου-Κυρίλλου και Μεθοδίου από τους μαθητές των δύο αδελφών που είχαν καταφύγει στη χώρα αυτή. Ο εν λόγω συγγραφέας, ο οποίος κρύβεται πίσω από το ψευδώνυμο «μοναχός Χράμπρ» (Храбър), που σημαίνει γενναίος, φαίνεται ότι είχε άρτια για την εποχή του βυζαντινή μόρφωση, γεγονός που οδήγησε κάποιους επιστήμονες, όχι αδικαιολόγητα, στην ταύτισή του με τον τσάρο Συμεών, ο οποίος, όπως γνωρίζουμε είχε σπουδάσει στην Κωνσταντινούπολη². Δεν πρόκειται εδώ να ασχοληθούμε με την ταύτιση του Χράμπρ, αλλά θα αρκεστούμε απλώς να υπενθυμίσουμε ότι είναι ο πρώτος Σλάβος συγγραφέας, ο οποίος παρέχει πολύ ενδιαφέρουσες και διαφωτιστικές πληροφορίες επάνω στο θέμα της χρήσης σημείων γραφής από τους Σλάβους, προτού ακόμη ο Θεσσαλονικεύς Κύριλλος εφεύρει το σλαβικό αλφάβητο.

Η σύντομη διατριβή του Χράμπρ επιγράφεται: «Χράμπρ του μελανοσχήμου περί γραμμάτων» και αρχίζει ως εξής: «Παλιά λοιπόν οι Σλάβοι, όντας εθνικοί, δεν είχαν γράμματα, αλλά με χαράγματα και σημάδια έγραφαν και μάντευαν. Όταν όμως βαπτίσθηκαν, αναγκάστηκαν να γράφουν τη σλαβική γλώσσα ατάκτως με ρωμαϊκά και ελληνικά γράμματα»³. Από τα λεγόμενα του Χράμπρ είναι προφανές ότι δεν υπήρχε σύγχρονη χρήση γραμμάτων του ελληνικού και λατινικού αλφαβήτου από όλους τους Σλάβους, αλλά αυτή εξαρτάτο από τη συνάφεια που είχε με τους πολιτισμένους λαούς ο καθένας από τους σλαβικούς

¹ Βλέπε Л. Дончева-Петкова, *Знаци върху археологически паметници от средновековна България*, VII-X век, София 1980, В. Бешевлиев, *Правългарски епиграфски паметници*, София 1981, 19-30, Α.-Α. Ταχιάος, *Κύριλλος και Μεθόδιος οι θεμελιωτές της αρχαίας σλαβικής γραμματείας*, Θεσσαλονίκη 1992, 68-69, 82.

² Περί αυτού βλέπε: К. Куев, *Черноризец Храбър*, София 1967, και Α. Джамбелука-Коссова, *Черноризец Храбър «О писменехъ»*, София 1980.

³ Джамбелука-Коссова, *Черноризец Храбър*, 144.

λαούς χωριστά. Βεβαίως όταν ο Χραμπρ μιλάει για χαράγματα, αναμφιβόλως αναφέρεται στη ρουνική γραφή, την οποία χρησιμοποιούσαν στα αρχαία χρόνια οι σκανδιναβικοί και γερμανικοί λαοί, με τους οποίους οι Σλάβοι βρίσκονταν σε επαφή⁴. Με την επικράτηση της λατινικής γλώσσας στην Ευρώπη, οι Σλάβοι που έπρεπε να συναλλάσσονται με τους ευρωπαϊκούς λαούς, χρησιμοποιούσαν στις σημειώσεις τους το λατινικό αλφάβητο «ατάκτως», δηλαδή χωρίς να μπορούν να αποδώσουν σωστά τους φθόγγους της δικής τους γλώσσας. Το ίδιο πρόβλημα υπήρχε και με την ελληνική γραφή. Είναι άξιο ιδιαίτερης προσοχής το γεγονός, ότι θέλοντας ο Χραμπρ να επισημάνει τις δυσκολίες που είχαν οι Σλάβοι στην απόδοση των φθόγγων τους με τα δάνεια γράμματα από άλλες γλώσσες, αναφέρει πιο συγκεκριμένως τις δυσκολίες τους με την ελληνική, στην οποία δεν μπορούσαν να βρουν φθόγγους που να αντιστοιχούν σε ορισμένους της σλαβικής γλώσσας.

Η αναφορά αυτή του Χραμπρ στην ελληνική γλώσσα δεν ήταν τυχαία. Ο συγγραφέας αυτός, ο οποίος χωρίς καμιά αμφιβολία ήταν Βούλγαρος, έχει υπόψη του την βουλγαρική πραγματικότητα, η οποία αντικατοπτρίζεται καθαρά στις πρωτοβουλγαρικές επιγραφές, αυτές που ήταν χαραγμένες στην ελληνική γλώσσα⁵. Στο σημείο αυτό δεν πρέπει να λησμονείται ότι οι Βούλγαροι βρίσκονται ακόμη στην προ του εκσλαβισμού τους εποχή. Είναι πάντως προφανές ότι η χρήση από τους Σλάβους και τους Βουλγάρους τόσο της ρουνικής όσο και της λατινικής και ελληνικής γραφής, σήμαινε για τον Χραμπρ μια εξάρτηση και έλλειψη πολιτιστικής αυτοτέλειας, γεγονός το οποίο εμμέσως υποδηλώνεται στα λεγόμενα του.

Η πραγματικότητα αυτή μεταβάλλεται ριζικά στον σλαβικό κόσμο με το έργο των Θεσσαλονικέων αδελφών Κυρίλλου και Μεθοδίου. Το έτος 862 έφθανε στην Κωνσταντινούπολη πρεσβεία της Μεγάλης Μοραβίας, μιας σλαβικής χώρας της κεντρικής Ευρώπης, ο ηγεμόνας της οποίας Ραστισλάβ, ζητούσε από τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ' να του στείλει διδάσκαλο, ο οποίος θα μπορούσε να διδάξει στους Μοραβούς τη χριστιανική πίστη στη γλώσσα τους, ώστε, όπως έγραφε ο Μοραβός ηγεμόνας, «ώστε, βλέποντας αυτό και οι άλλοι λαοί να μας

⁴ Μ. Москов, «Прабългарски рунически знаци», *Кирило-методиевска енциклопедия*, Том III, София 2003, 256-259.

⁵ Για τις παλαιοβουλγαρικές επιγραφές σε ελληνική γλώσσα βλέπε: V. Beševliev, *Die Protobulgarischen Inschriften*, Berlin 1963, В. Бешевлиев, *Протобългарски надписи*, София 1979, και του ίδιου *Първобългарите. Бит и култура*, София 1981.

μμηθούν»⁶. Για τον σκοπό αυτόν ο αυτοκράτορας Μιχαήλ επέλεξε τον Κωνσταντίνο-Κύριλλο, τον επιλεγόμενο Φιλόσοφο, και τον αδελφό αυτού Μεθόδιο, στους οποίους και ανέθεσε τη σπουδαία αυτή αποστολή, για την επίτευξη της οποίας όμως έπρεπε να υπερπηδηθεί μια ουσιώδης δυσκολία. Οι Σλάβοι δεν είχαν δικό τους αλφάβητο και παρίστατο ήδη άμεση ανάγκη να εφευρεθεί ένα ειδικά γι' αυτούς. Το τεράστιας ιστορικής σημασίας αυτό έργο το επωμίστηκε ο Κύριλλος. Ο βιογράφος του μας λέει τα εξής για τον τρόπο με τον οποίο συνέθεσε το σλαβικό αλφάβητο: «Κατά την προτέρα του συνήθεια, ο Φιλόσοφος, πήγε μαζί με τους άλλους συνεργάτες, και επιδόθηκε στην προσευχή. Και συντόμως ο Θεός, ο οποίος ακούει την προσευχή των δούλων του, φανερώθηκε σ' αυτόν. Και τότε συνέθεσε γράμματα, και άρχισε να γράφει τον ευαγγελικό λόγο: “Εν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος κτλ.»⁷, δηλαδή μετέφρασε το Κατὰ Ἰωάννην Ευαγγέλιο. Με την πολύ λιτή αυτή περιγραφή ο Βίος του Κυρίλλου μας μεταδίδει ένα από τα πιο συγκλονιστικά γεγονότα στην Ιστορία της ανθρωπότητας, δηλαδή την εισαγωγή του τεράστιου πλήθους των Σλάβων στον χώρο του παγκόσμιου πολιτισμού. Βεβαίως το κείμενο αυτό είναι καθαρά θρησκευτικού χαρακτήρα και βλέπει τα πράγματα υπό την προοπτική της θείας επενέργειας στη Ιστορία. Ωστόσο δεν απέχει καθόλου από την πραγματικότητα. Ο Κύριλλος βρισκόταν σε εκκλησιαστικό περιβάλλον, πιθανότατα στη μονή του ὄρους Ὀλυμπος της Βιθυνίας, όπου ήταν νηούμενος ο αδελφός του Μεθόδιος, και ήταν φυσικό πριν από την έναρξη του έργου να επιδόθηκε στην προσευχή. Αυτή η διαδικασία επιβεβαιώνεται και από τον βιογράφο του Μεθοδίου, ο οποίος αναφέρει ανάλογα πράγματα. Ενώ λοιπόν από τις μαρτυρίες αυτές προκύπτει σαφώς ότι ο συνθέτης του σλαβικού αλφαβήτου ήταν ο Κύριλλος, και μόνον αυτός, εντούτοις τόσο ο βιογράφος αυτού όσο και εκείνος του Μεθοδίου μιλούν για παρουσία και συνεργατών, οι οποίοι στον Βίο του τελευταίου αποκαλούνται «αυτοί πού ἦσαν του ἰδίου πνεύματος», δηλαδή ομοϊδεάτες. Δεν μπορεί να υπάρξει αμφιβολία ότι επρόκειτο για ομάδα Ελλήνων και Σλάβων

⁶ Π. Α. Лавров, *Ματєριалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности*, The Hague-Paris 1966, 26, και Α.-Α. Ταχιάος, *Κύριλλος και Μεθόδιος. Οί ἀρχαιότερες βιογραφίες τῶν Θεσσαλονικέων εκπολιτιστῶν των Σλάβων*, Θεσσαλονίκη 2008, 80.

⁷ Лавров, *Ματєριалы*, 27, Ταχιάος, *Κύριλλος και Μεθόδιος. Οί ἀρχαιότερες βιογραφίες*, 81, 139-140.

συνεργατών, οι οποίοι συνεπικουρούσαν τον Κύριλλο στο έργο του⁸. Αυτοί είναι πολύ πιθανό να διευκόλυναν τον Κύριλλο στην εκφορά των σλαβικών φθόγγων, για τους οποίους έπρεπε να δημιουργηθούν ειδικά σημεία.

Ο Κύριλλος γνώριζε ξένες γλώσσες και είχε ευχέρεια στην ανάγνωση πολλών αλφαβήτων, το αλφάβητο όμως που εφεύρε ο ίδιος είχε μορφολογικώς έναν χαρακτήρα εξωτικό και δεν σχετιζόταν προς τα άλλα γνωστά αλφάβητα της εποχής. Αργότερα το αλφάβητο αυτό, ως γνωστόν, ονομάστηκε «γλαγολιτικό» (σλαβικά «γκλαγκόλιτσα»- глаголица), από τη σλαβική λέξη «γκλαγκόλ», που σημαίνει ρήμα, ρήση, λέξη. Η προέλευση, όπως και το θέμα της ομοιότητας του αλφαβήτου αυτού προς γνωστά αλφάβητα της εποχής, παραμένει ένα μυστήριο, με το οποίο ασχολήθηκε πολύ η επιστήμη, χωρίς όμως να μπορέσει να δώσει μια οριστική απάντηση⁹. Νομίζω ότι η πιο ικανοποιητική ερμηνεία για την προέλευση αυτού του αλφαβήτου έχει δοθεί από τη διαπρεπή διευθύντρια του Τμήματος Ελληνικών Χειρογράφων της Δημόσιας Βιβλιοθήκης της Πετροπόλεως και ειδική στην ελληνική παλαιογραφία, την αείμνηστη Ελισάβετ Γκράνστρεμ, η οποία με σοβαρότατα επιχειρήματα υποστήριξε ότι, κατά τη σύνθεση του γλαγολιτικού αλφαβήτου, ο Κύριλλος χρησιμοποίησε βυζαντινά αστρονομικά και αλχημικά σημεία¹⁰. Έτσι το σλαβικό αλφάβητο αποκτούσε μια ιδιαιτερότητα αυτοτέλειας, γιατί δεν βασιζόταν σε προϋπάρχοντα, γνωστά γράμματα, αλλά σε σημεία που έκρυβαν μυστήριο και εξωκοσμικές αναφορές. Αν στο στοιχείο αυτό προσθέσουμε το πολύ βασικό, που είναι η θεία έμπνευση, για το οποίο μιλούν με έμφαση οι βιογραφικές πηγές των Θεσσαλονικέων αδελφών, τότε φαίνεται καθαρά ότι ο Κύριλλος θέλησε να συνδέσει τον σλαβικό γραπτό λόγο με κάτι το μοναδικό, κάτι το ιερό και πρωτόγνωρο στην Ιστορία των λαών. Δύο είναι λοιπόν τα βασικά στοιχεία που συνδέονται με την δημιουργία αυτού του αλφαβήτου, πρώτο ότι, κατά την επικρατήσασα στους Σλάβους πεποίθηση, ήταν θεόπνευστο, και ως εκ τούτου ιερό, και δεύτερο ότι ήταν κάτι το αυτοτελές, το ανεξάρτητο και πρωτότυπο.

⁸ Α. - Ε. Ταхиаос, «Создание и деятельность литературного круга Константина Кирилла до Моравской миссии», *Константин Кирил Философ. Доклады от симпозиума, посветен на 1100-годишнината от смърта му*, София 1971, 285-293.

⁹ Περί του αλφαβήτου αυτού και της εκτενούς γι' αυτό βιβλιογραφίας βλέπε, Π. Илчев, «Глаголица», *Кирило-Методиевска Енциклопедия*. Том I, София 1985, 491-509.

¹⁰ Е. Э. Гранстрем, «О происхождении глаголической азбуки», *Труды Отдела древнерусской литературы*, XI (1955), 300-313.

Στην εδραίωση αυτής της πεποίθησης συνετέλεσε αρχικά το απαντητικό γράμμα του αυτοκράτορα Μιχαήλ στο αίτημα του ηγεμόνα της Μεγάλης Μοραβίας Ραστισλάβ. Εδώ διαβάζουμε: «Ο Θεός...βλέποντας την πίστη και την προσπάθειά σου, εθδόκησε ώστε και τώρα, στα χρόνια μας να αποκαλύψει γράμματα στη γλώσσα σας, κάτι που δεν είχε δοθεί παρά μόνο στα αρχαία χρόνια, ώστε να συγκαταλεχθείτε και εσείς στα μεγάλα έθνη, τα οποία δοξάζουν τον Θεό στη δική τους γλώσσα. Έτσι σου στείλαμε αυτόν, στον οποίο ο Θεός τα αποκάλυψε, άνδρα τίμιο και ευσεβή, πολύ μορφωμένο και φιλόσοφο. Λάβε λοιπόν, λάβε δώρο το καλύτερο, πιο πολύτιμο από κάθε χρυσό και ασήμι, και πολύτιμους λίθους, και πλούτη που φεύγουν...»¹¹. Έτσι λοιπόν ο Βυζαντινός αυτοκράτορας επισήμαινε στον ηγεμόνα των Σλάβων Ραστισλάβ την αξία που είχε ο θησαυρός που του έστελνε, γιατί αυτός θα αποτελούσε το όργανο με το οποίο θα περνούσαν οι Σλάβοι στην πλευρά του πολιτισμένου κόσμου και θα γίνονταν ισάξιοι των άλλων λαών, αυτών που είχαν ήδη ανεπτυγμένο πολιτισμό και πνευματική καλλιέργεια. Στο τέλος μάλιστα της επιστολής του τον προέτρεπε να ανάπτυξει με το αλφάβητο αυτό έγκαιρα γραπτό λόγο, ώστε να αφήσει στις επόμενες γενεές τέτοια ένδοξη ανάμνηση, όπως ήταν αυτή που είχε αφήσει ο μέγας αυτοκράτορας Κωνσταντίνος. Τόση λοιπόν σπουδαιότητα θα είχε, κατά τον Μιχαήλ, η συμβολή του Ραστισλάβ στην ανάπτυξη σλαβικής γραμματείας με τον σταλέν από το Βυζάντιο αλφάβητο, όση είχε και η ανακήρυξη του Χριστιανισμού σε νόμιμη θρησκεία από τον Μέγα Κωνσταντίνο. Με μια λέξη θα συντελείτο μια τομή στην Ιστορία του πολιτισμένου κόσμου.

Οι Σλάβοι πραγματικά δέχθηκαν το αλφάβητο του Κυρίλλου ως προϊόν θείας έμπνευσης, η οποία το καθιστούσε διαφορετικό από τα λοιπά γνωστά αλφάβητα, τα οποία ήταν απλά ανθρώπινα επινοήματα. Η αντίληψη αυτή παρείχε έδαφος για την ανάπτυξη μιας μυστικιστικής θεώρησης της διαδικασίας εφεύρεσης του σλαβικού αλφαβήτου. Αυτή ακριβώς η μυστικιστική προσέγγιση προσέδιδε στο γεγονός της ανακάλυψής του μια ιδιαιτερότητα, με την οποία συνδεέεται άμεσα και η δημιουργηθείσα στους Σλάβους πεποίθηση, ότι με το αλφάβητο αυτό, αποκτούσαν αυτοτέλεια και πνευματική αυτονομία. Αμέσως απομακρύνονταν και απελευθερώνονταν από την επίδραση του γερμανικού κλήρου, ο οποίος είχε επιβάλει στους Σλάβους της Μεγάλης Μοραβίας

¹¹ Лавров, Материалы, 27. Ταχιάος, Κύριλλος και Μεθόδιος. Οί αρχαιότερες βιογραφίες, 81.

τη λατινική γλώσσα. Και εδώ ανακύπτει το ερώτημα: βρισκόταν πράγματι στις προοπτικές της πολιτικής του Βυζαντίου και στις προθέσεις του Κυρίλλου και Μεθοδίου αυτή η αυτοτέλεια των Σλάβων; Η απάντηση πρέπει να είναι ανεπιφύλακτα καταφατική, γιατί την επιβεβαιώνει το γράμμα του αυτοκράτορα Μιχαήλ προς τον Ραστισλάβ. Με τη δημιουργία ανεξάρτητης σλαβικής γραφής, ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος προωθούσαν αυτοί οι ίδιοι την αυτοτέλεια των Σλάβων και τη διαφοροποίησή τους από τους άλλους λαούς. Τα αποτελέσματα φάνηκαν γρήγορα, όταν οι Μοραβοί απέκτησαν την πνευματική τους αποδέσμευση από την πνευματική επίδραση του γερμανικού κλήρου, δημιουργώντας δική τους, πνευματικά αυτόνομη σλαβική εκκλησιαστική ζωή. Μπορούσαν πια να τελούν τις εκκλησιαστικές τους ακολουθίες και το κήρυγμα στη δική τους σλαβική γλώσσα, και αυτό ακριβώς ήταν εκείνο που είχε ζητήσει ο Ραστισλάβ από τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ'. Το σλαβικό αλφάβητο του Κυρίλλου είχε καταστεί πια ένα στοιχείο ενότητας και τεκμήριο αυτοτέλειας των σλαβικών λαών.

Αυτή την πραγματικότητα μπορούμε να την επισημάνουμε στα πρώτα κιόλας δείγματα της σλαβικής γραμματείας. Το έτος 855 ο Μεθόδιος πέθανε στη Μοραβία και η γερμανική κατάκτηση της χώρας είχε ως αποτέλεσμα την εκδίωξη από εκεί των μαθητών του¹². Τώρα ο κυριλλομεθοδιανός κύκλος μεταφέρεται στη Βουλγαρία και η σλαβική γραμματεία αρχίζει να γνωρίζει εδώ ραγδαία άνθηση. Ένας μαθητής των Θεσσαλονικέων αδελφών, ο επίσκοπος Πρεσλάβας της Βουλγαρίας, Κωνσταντίνος, διακρίνεται ήδη ως συγγραφέας και μάλιστα ως ο πρώτος συνθέτης σλαβικών ποιημάτων¹³. Ο Κωνσταντίνος αυτός συνέθεσε δύο ποιήματα, από τα οποία το ένα είναι μια προσευχή με αλφαβητική ακροστιχίδα και το άλλο μια έμμετρη πρόσκληση στην ανάγνωση του Ευαγγελίου¹⁴. Και στα δύο αυτά ποιήματα βρίσκουμε στοιχεία που δηλώνουν μια σλαβική αυτοσυνειδησία και ίσως και έναν κάποιου μορφής πανσλαβισμό. Στο πρώτο ποίημα, στο οποίο ο Κωνσταντίνος απευθύνεται στον Θεό, διαβάζουμε:

¹² Ταχιάος, *Κύριλλος και Μεθόδιος οι θεμελιωτές της αρχαίας σλαβικής γραμματείας*, 166-167.

¹³ Για τον Κωνσταντίνο βλέπε Л. Грашева, «Константин Преславский», *Кирило-Методиевска Енциклопедия*. Том II, София 1995, 426-440.

¹⁴ Βλέπε Б. Ангелов и М. Генев, *Стара българска литература (IX-XVIII в) в примери, преводи и διόλιнография*, 80-91, και Α.-Α. Ταχιάος, «Τὰ πρῶτα σλαβικά θρησκευτικά ποιήματα τῆς ἐποχῆς τῶν ἁγ. Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου», *Ἐκκλησία. Ἔτος ΜΓ'* (1966), 474-478. Βλέπε και R. Jakobson, «The Slavic Response to Byzantine Poetry», *XII Congrès International des études byzantines. Rapports VIII*, Ochride 1961, 249-265.

Ίπταται τώρα και Σλάβων το γένος.
 Όλοι τους στράφηκαν προς το βάπτισμα,
 Θέλοντας παιδιά Σου να κληθούν.

Και παρακάτω:

Ο λαός ο νέος πάντα αποδίδει αίνο
 Στον Πατέρα, τον Υιό και το Πανάγιο Πνεύμα¹⁵.

Ανάλογες εκφράσεις υπάρχουν και στο δεύτερο ποίημα του Κωνσταντίνου, το οποίο σε μερικά σημεία μοιάζει να είναι ένα εγερτήριο σάλπισμα για τους Σλάβους. Εδώ πρέπει να γίνει μια παρατήρηση: ενώ το ποίημα γράφεται στη Βουλγαρία, ο Κωνσταντίνος δεν μιλάει για Βουλγάρους αλλά για Σλάβους. Το πράγμα έχει την εξήγησή του. Η Βουλγαρία βρίσκεται στο τελευταίο στάδιο εκσλαβισμού της¹⁶. Έχοντας οι Βούλγαροι ηγεμόνες υποτάξει τεράστια πλήθη Σλάβων, συγχωνεύονται στη συνέχεια με αυτούς και οικειοποιούνται τη γλώσσα τους, γιατί διαπιστώνουν ότι αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να δημιουργηθεί ένα τεράστιο ομοιογενές κράτος, αφού οι Σλάβοι δεν μπορούν να εκμάθουν ούτε την ελληνική αλλ' ούτε και την τουρκική γλώσσα των Πρωτοβουλγάρων. Έτσι, ενώ οι Πρωτοβούλγαροι προσφέρουν τις προϋποθέσεις για την οργάνωση ενός λαμπρού ισχυρού κράτους, οι Σλάβοι προσφέρουν τη γλώσσα τους και τον πολυτάλαντο ψυχισμό τους.

Το έργο των μαθητών του Κυρίλλου και Μεθοδίου μέσα στον βουλγαρικό χώρο εδραιώνει αρχικώς τη γλαγολιτική γραφή, η οποία, παραδόξως, βρίσκεται στη Βουλγαρία έναν ισχυρό αντίπαλο, την ελληνική γραφή, εκείνη των πρωτοβουλγαρικών επιγραφών. Ο ανταγωνισμός τους αντικατοπτρίζει και στην πάλη ανάμεσα στον εισαχθέντα στην χώρα Χριστιανισμό, που εκφράζεται με τη γλαγολιτική γραφή, τήν οποία είχε ανακαλύψει ο Κύριλλος, και στους εκπροσώπους της άρχουσας βουλγαρικής τάξης, που εμμένουν στη θρησκεία των Πρωτοβουλγάρων, και θέλουν τη διατήρηση της ελληνικής γραφής. Τα προβλήματα που προέκυψαν βρήκαν τη λύση τους όταν από τον 10ο κιόλας αιώνα άρχισε να επικρατεί στη Βουλγαρία μια νέα γραφή, αυτή που ονομάστηκε «κυριλλική», προς τιμήν του αγίου Κυρίλλου¹⁷. Ενώ

¹⁵ Ангелов и Генев, *Стара българска литература*, 81. Ταχιάος, «Τὰ πρῶτα σλαβικά θρησκευτικά ποιήματα», 476.

¹⁶ Βλέπε D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500–1453*, London 1974, 39–34.

¹⁷ Η κυριλλική γραφή είχε 38 γράμματα, από τα οποία τα 24 ήταν αντίγραφα από την ελληνική μεγαλογράμματη γραφή. Περί αυτής βλέπε И. Добрев, «Кирилица», *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Том II, София 1995, 301-315.

στην πραγματικότητα η γραφή αυτή δεν ήταν εκείνη που δημιούργησε ο Κύριλλος, εντούτοις αποδίδοντας σ' αυτήν ο δημιουργός της Επίσκοπος Πρεσλάβας Κωνσταντίνος τό όνομα του Θεσσαλονικέως ιεραποστόλου, της προσέδωσε αμέσως ιερό κύρος και αυθεντία, με την οποία και επιβλήθηκε στον κόσμο των Σλάβων αλλά στη συνέχεια και των Ρουμάνων. Η κυριλλική γραφή, αποτελώντας από άποψη μορφολογική ένα είδος σύγκρασης γλαγολιτικής και μεγαλογράμματης ελληνικής γραφής, καθιερώνεται στη συνέχεια στον σλαβικό κόσμο και ως στοιχείο ταυτότητας του. Τη χρησιμοποιούν Ρώσοι, Βούλγαροι, Σέρβοι, Ουκρανοί, Λευκορώσοι, Σλάβοι της Πελαγονίας, της Δαρδανίας, της Αλβανίας, Ρουμάνοι, Μολδαβοί κ. ά. Με την κυριλλική γραφή δημιουργήθηκε ένα πνευματικό σύνορο, το οποίο περιχαράκωνε πνευματικά τους Σλάβους που έμεναν ενωμένοι με τη βυζαντινή παράδοση, και μολονότι δήλωνε την πλήρη αυτοτέλειά τους παρέμενε ένα αιώνιο, διαχρονικό σύμβολο πνευματικού δεσμού με τον ελληνικό κόσμο.

Η ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΟΥ

Κωνσταντίνου Νιχωρίτη

Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Μακεδονίας,

τμ. Βαλκανικῶν, Σλαβικῶν καὶ Ἀνατολικῶν Σπουδῶν (ΒΣΑΣ)

Ὅπως μαρτυρεῖται στη Βυζαντινὴ χρονογραφία, σλαβο-βουλγαρικοὶ πληθυσμοὶ επανειλημμένα μεταφέρθηκαν στη Μ. Ἀσία: Το 665, ἐπὶ Κώνσταντος τοῦ Β΄, το 688-689, ἐπὶ Ιουστινιανοῦ τοῦ Β΄ καὶ το 762 ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς Σλάβων μετοίκησαν ἐθελουσίως στην Μ. Ἀσία. Ἡ παραμονὴ τοῦ Μεθοδίου σὲ μοναστήρι τοῦ Ολύμπου τῆς Βιθυνίας, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ἐδῶ παρουσία τοῦ Κυρίλλου, μᾶς οδηγοῦν στὴν ὑπόθεσις ὅτι στὸ χώρο αὐτό, πολὺ πιθανόν με τὴ βοήθεια στενῶν τοὺς συνεργατῶν Σλάβων μοναχῶν, οἱ δύο ἅγιοι κατέστρωσαν τὸ σχέδιο τῆς δημιουργίας τοῦ σλαβικοῦ ἀλφαβήτου καὶ τῆς μετάφρασης τῶν πρώτων λειτουργικῶν κειμένων στα σλαβικά γιὰ τοὺς Σλάβους τῆς ἐνδοχώρας. Κατὰ τὸ Δ. Ζακυθινό: «Ὁ Μιχαὴλ ὁ Γ΄ ἐχειραγῶγησε τὸ τέως ἀγνωστον καὶ παρημελημένον ἰδίωμα τοῦ Αἵμου εἰς τὸν θρόνον τῆς τρίτης λειτουργικῆς γλώσσης τῆς Ευρώπης».

Τὸ ἔργο τῶν Θεσσαλονικέων Φωτιστῶν τῶν Σλάβων ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου συνέβαλε στὴν ἐνταξὴ τῶν Σλάβων στὸ Βυζαντινὸ πολιτισμὸ καὶ στα ἐλληνικὰ γράμματα.

Πρὶν ἀποδώσουμε τὴν πρέπουσα τιμὴ καὶ προσκύνησι στὰ πρόσωπα τῶν Θεσσαλονικέων ἀδελφῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, ἀποτιμώντας τὸ ἔργο τοὺς, θὰ σταθῶ γιὰ λίγο καὶ στὸν ἐκλεκτό τοὺς

δάσκαλο, καθηγητή και ποδηγέτη του έργου τους, τον Μ. Φώτιο¹:

Ο Μέγας Φώτιος όταν ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο η δικαιοδοσία του προς βορρά είχε ως όριο τη Μακεδονία, τη Θράκη και την Κριμαία, ενώ όταν απομακρύνθηκε από τον θρόνο η ιεραποστολική του παρουσία εκτεινόταν από την κεντρική Ευρώπη μέχρι τη Βαλτική και τον Βόλγα.

Η συμβολή του μεγαλόπνοου πατριάρχη στην ιεραποστολική αυτή έκρηξη του Οικουμενικού Πατριαρχείου, η οποία σφραγίσθηκε κυρίως με το έργο των φωτιστών των Σλάβων, Θεσσαλονικέων αδελφών, Κωνσταντίνου Κυρίλλου και Μεθοδίου², υπήρξε συγκλονιστική,

¹ Αντιπροσωπευτική βιβλιογραφία για τον Φώτιο βλ. Δράγα, Γ., στη νέα έκδοση της *Patrologia Graeca* του J.-P. Migne, τ. 101, (έκδοση π. Ι. Διώτη) Αθήναι, 1991, σσ. ρκγ' - σλς'. Χρήστου, Π., Η μνήμη του ιερού Φωτίου, *Κληρονομία*, τόμ. 23 (1991), Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 129-154. Βλ. Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου: *Μνήμη Αγίων Γρηγορίου του Θεολόγου και Μ. Φωτίου Αρχιεπισκόπων Κωνσταντινουπόλεως* (Θεσσαλονίκη 14-17 Οκτωβρίου 1993), Θεσσαλονίκη 1994. Βλ. Πρακτικά ΙΕ' Θεολογικού Συνεδρίου Θεσσαλονίκης με θέμα: «Ο Μέγας Φώτιος», Ι. Μ. Θεσσαλονίκης (11-14 Νοεμβρίου 1994), Θεσσαλονίκη 1995.

² Βλ. εκτενέστατη βιβλιογραφία στις κλασικές συλλογές: Iljinskij, G.A., *Opyt sistematičeskoj Kirillo-Mefodievskoj bibliografii*. Pod redakciej i s dopolnenijami M. G. Popruženka i St. Romanskogo, Sofia 1934. Popruženko, M., Romanski, St., *Kirilo-Mefodievskaja bibliografija za 1934-1940 god.*, Sofia 1942. I. E. Mozaeva, *Bibliografija po Kirilo-Mefodievskoj problematike, 1945-1974g.*, Moskva 1980. Dujčev, Iv., Kirmagova, A. Paunova, A., *Kirilometodievskaja bibliografija 1940-1980*, Sofia 1983. Lavrov P., *Materialy po istorii vozniknovenija drevnejšej slavjnskoj pis' menosti*, Leningrad 1930. Επίσης βλ. Αναστασίου, Ι., Βίος Κωνσταντίνου - Κυρίλλου, Βίος Μεθοδίου με βάση τη γερμανική μετάφραση του J. Bujnoch. *Επιστημονική Έπετηρίς Θεολογικής Σχολής*, 1(1966)118-161. Η ελληνική αυτή μετάφραση επανεκδόθηκε στον τιμητικό τόμο του Συνεδρίου της Ι. Μ. Θεσσαλονίκης επ' ευκαιρία της 1100-ετηρίδος της πάνσεπτης μνήμης του Αγίου Μεθοδίου (10-15 Μαΐου 1985), Θεσσαλονίκη 1986, 462- 516. Εκδόσεις των ανωτέρω Βίων έχουν γίνει μέχρι σήμερα πολλές. Θα αναφέρω τις πιο πρόσφατες κριτικές εκδόσεις των Griveč F., - Tomšič, F., Constantinus et Methodius Thessalonicenses. *Fontes Radovi Staroslovenskog Instituta u Zagrebu*, Kn. 4, (1960). Βλ. Κριτική έκδοση της Ακαδημίας Επιστημών Σόφιας από τους Angelov B., Kodov, Hr., *Kliment Ohridski (săbrani sačinjenja)*, τ. 3, Sofia 1973. Ταχιάος Αντώνιος - Αμύλιος, *Κύριλλος και Μεθόδιος. Οι Αρχαιότερες Βιογραφίες των Θεσσαλονικέων Εκπολιτιστών των Σλάβων*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2008. Dvornik, F. *Les Slaves, Byzance et Rome au IX siècle*. Paris, 1926. Καραγιαννόπουλος, Ι., Το ιστορικό πλαίσιο του έργου των αποστόλων των Σλάβων, *Κυρίλλω και Μεθοδίου, τόμος εόρτιος, επί τη Χιλιοστή και εκατοστή ετηρίδι*, 1, Θεσσαλονίκη 1966, 141-152. Tăpkova-Zaimova, V., L'idée byzantine de l'unité du monde et l'Etat bulgare, *Histoire de l'antiquité, Moyen Age*, Sofia 1966, 218- 230. Dvornik, F., *Byzantine Missions among the Slavs*, New Brunswick 1970. G. Ostrogosky, *Byzanz und die Welt der Slawen*, Darmstadt, 1974. Obolensky, D. *The Empire and its Northern Neighbours, 565-1018*, Cambridge Medieval History, Vol. IV, Cambridge 1966, 473-518. Του ιδίου, *The Byzantine Commonwealth, Eastern Europe 500-1453*, London 1971. Του ιδίου, *Byzantium and the Slavs*, London 1971. Havlik, L. E., *Byzantium and the Slavs of the Danubian*

όχι μόνο για την επιλογή των εμπνευσμένων προσώπων, αλλά και για τη μοναδική εναρμόνιση του οικουμενικού ιεραποστολικού σχεδιασμού με τη διαχρονική αποστολική συνείδηση της Εκκλησίας. Ο σχεδιασμός αυτός ήταν δικό του έργο. Οι συνεργοί του ανέλαβαν και εκπλήρωσαν με εκπληκτική συνέπεια τον πολύπλοκο αυτό ιεραποστολικό σχεδιασμό. Αυτή ήταν η συνείδηση της Εκκλησίας³.

Ο πατέρας τους Λέων καταγόταν από ευγενή και πλούσια οικογένεια και κατείχε το στρατιωτικό αξίωμα του δρουγαρίου. Ήταν δηλαδή διοικητής του δρουγού, που αντιστοιχούσε στη σημερινή μεραρχία, και βρισκόταν υπό τις διαταγές του στρατηγού. Σε κάποια πηγή αναφέρεται το όνομα της μητέρας του, που την έλεγαν Μαρία. Η είδηση αυτή κατά τη γνώμη μου είναι μεταγενέστερη. Οι ευσεβείς γονείς τους απέκτησαν επτά παιδιά.

Ο Μεθόδιος γεννήθηκε περίπου το 815 μ.χ. Ήταν μεγαλύτερος από τον αδελφό του Κωνσταντίνο-Κύριλλο (826/827), αλλά δεν επιδόθηκε, όπως εκείνος, σε επίπονες σπουδές. Οι γονείς του φαίνεται ότι τον προόριζαν για τη διοίκηση⁴. Οι νομικοί τον αγαπούσαν από την

Countries in the 9th Cent., *Rapports, co-rapports et communications tchécoslovaques pour le V-e Congrès de l'Assoc. Internat. Byzantine Empire, Black Sea - Venice-Genoa, Villach 1987*. Havlik, L. E., *Oer päpstliche Schutz und die Slaven, Annales Instituti Slavici*, Vol. H/1, 1966, 10-32. Του ιδίου, *Bulgaria and Moravia between Byzantium, the Franks and Rome, Palaeobulgarica*, 13 (1989)1, 5-20. Ταρνανίδης, Ι., *Πτυχές σλαβικής Ορθοδοξίας*, Θεσσαλονίκη 1989. Nichoritis K., *Atonska knižovna tradicia v rozprostranienieto na Kirilo-metodievskite izvori. – Kyrilo-Metodievski Studii*, 7, Sofia 1990, 276 σ. Χρήστου Π., «Κύριλλος και Μεθόδιος», Οι Θεσσαλονικείς φωτισταί των Σλάβων, Έκδοσις Β', Θεσσαλονίκη 1988. Βλ. Πρακτικά Συνεδρίων: *Κυρίλλω και Μεθοδίου, τόμος εόρτιος, επί τη Χίλιοστή και εκατοστή επηρίδι*, τ. Ι, Επιμέλεια, Αναστασίου, Θεσσαλονίκη 1966., τ. ΙΙ, Θεσσαλονίκη, 1968. *Πρακτικά Συνεδρίου Ι. Μ. Θεσσαλονίκης προς τιμήν και μνήμην των αγίων ανταδελφών Κυρίλλου και Μεθοδίου των Θεσσαλονικέων*, Φωτιστών των Σλάβων (10-15 Μαΐου), Θεσσαλονίκη 1986. *Πρακτικά Συνεδρίου, «Θεσσαλονίκη Μεγάλη Μοραβία»* (Θεσσαλονίκη, 16-19 Οκτωβρίου του 1997). Θεσσαλονίκη 1999. **Παρακαταθήκες πολιτισμού**, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, «Η πολιτισμική κληρονομιά του έργου των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου ως παράγοντας ενότητας με τους λαούς της Ν. Α. Ευρώπης», (Αμύνταιο, 21 – 22 Μαΐου 2010), επιμέλεια, Κ. Γ. Νιχωρίτης, εκδόσεις: Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012. Νιχωρίτης, Κ., *Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος (Ο πνευματικός βίος και ο πολιτισμός των Σλάβων)*. Εκδόσεις Μπαρμπουνάκη Θεσσαλονίκη 2013, 760 σ.

³ Φειδά, Βλ., Κύριλλος και Μεθόδιος ως Βυζαντινοί ιεραπόστολοι, στο: *Πρακτικά του Συνεδρίου προς τιμήν και μνήμην των αγίων ανταδελφών Κυρίλλου και Μεθοδίου των Θεσσαλονικέων, φωτιστών των Σλάβων (10 – 15 Μαΐου 1985*, Ιερά Μητρόπολις Θεσσαλονίκης), Θεσσαλονίκη 1986, σ. 69.

⁴ Στο 2^ο κεφάλαιο, του *Εκτενούς Βίου του Μεθοδίου*, αναφέρονται τα πνευματικά χαρίσματα και η σεβαστή καταγωγή του Μεθοδίου, τα οποία εκτίμησε ο αυτοκράτορας και του ανέθεσε τη διοίκηση μια περιοχής που διέμεναν Σλάβοι. Τονίζει την υπεροχή του έναντι όλων των άλλων

παιδική ηλικία και μιλούσαν γι' αυτόν με μεγάλη εκτίμηση. Ο ίδιος ο Αυτοκράτορας εκτίμησε τις ικανότητές του και τον διόρισε διοικητή σε μια σλαβική αρχοντία. Οι ειδικοί δεν συμφωνούν στην προσπάθειά τους να προσδιορίσουν τον τόπο της αρχοντίας αυτής. Άλλοι την τοποθετούν κοντά στη Θεσσαλονίκη, άλλοι στον ποταμό Στρυμόνα και άλλοι στην Μ. Ασία. Ο βιογράφος του βλέπει πίσω από την ενέργεια αυτή του Αυτοκράτορα το χέρι της Θείας Προνοίας, που ήθελε να προετοιμάσει το Μεθόδιο για το ιεραποστολικό έργο μεταξύ των Σλάβων, για το οποίο τον προόριζε. Έπρεπε σιγά-σιγά να μάθει τα ήθη και τα έθιμα των Σλάβων και να μυηθεί στα μυστικά της γλώσσας τους. Παρέμεινε μία δεκαετία στη διοίκηση και μετά άλλαξε το πολυτελές ένδυμα του διοικητού με το σκούρο και φτωχό ένδυμα του μοναχού στην Ι. Μ. του αγίου Πολυχρονίου στον Όλυμπο της Βιθυνίας, όπου χρημάτισε και ηγούμενος. Στο ίδιο μοναστήρι λίγο αργότερα προσέφυγε και ο μικρότερός του αδελφός Κύριλλος και αφιερώθηκαν και οι δύο στην προσευχή και στη μελέτη.

Ο αδελφός του Μεθοδίου Κωνσταντίνος - Κύριλλος φοίτησε στη σχολή της Μαγναύρας κοντά στον Μ. Φώτιο και τον Λέοντα τον Μαθηματικό στην Πόλη, εργάστηκε ως αρχειοφύλακας, βιβλιοφύλακας, γραμματέας του Πατριαρχείου και καθηγητής φιλοσοφίας στη Μαγναύρα. Πλην των ελληνικών, γνώριζε καλά λατινικά, εβραϊκά, σλαβικά, συριακά, αραβικά, ενώ έμαθε και την τουρκόφωνη διάλεκτο των Χαζάρων, τη σαμαρειτική γλώσσα. Ο Κωνσταντίνος, σε νεότατη μάλιστα ηλικία, συμμετείχε και σε άλλες, διπλωματικές κυρίως, αποστολές.

α) Στην αποστολή στους «Σαρακηνούς»⁵, δηλαδή τους

ιεραποστόλων που έδρασαν στις σλαβικές χώρες. Βλ. Grivec F., Tomšić F., *Constantinus et Methodius*, σ. 65.

⁵ Βλ. 6^ο κεφάλαιο, του *Εκτενούς Βίου του αγίου Κυρίλλου*. Επίσης βλ. Dvornik, F. *Les leégendes de Constantin et de Méthodevues de Byzance*, Prague 1993, s. 85-103.

Με τον όρο Αββασίδες ή αλλιώς Αμπασίδες, χαρακτηρίζονται οι Άραβες χαλίφες, των οποίων η δυναστεία άρχισε το 750 μ.χ., όταν εκθρόνισαν τους Ομαϊάδες και με έδρα τη Βαγδάτη συνεχίστηκε ως τα μέσα του 13^{ου} αιώνα.

Οι Αμπασίδες ήταν απόγονοι του Αμπάς, θείου του Μωάμεθ. Το κύρος και η δύναμη, τα οποία τους χαρακτήριζαν χάρη στη συγγένειά τους αυτή με τον προφήτη, τους οδήγησαν με ευκολία να εκμεταλλευθούν τη δυσαρέσκεια του πληθυσμού απέναντι στους Ομαϊάδες και να καταλάβουν την εξουσία. Η πτώση των Ομαϊαδών προήλθε από την επανάσταση των εμπόρων και βιοτεχνών των πόλεων, που συνειδητοποιήσαν τη συνεισφορά τους στον οικονομικό τομέα και ήθελαν να περάσουν στα χέρια τους τα πολιτικά ζητήματα του βασιλείου. Οι Σιίτες, ιδιαίτερα αυτοί της Περσίας, υπό την καθοδήγηση του Αμπού Μουσλίμ συνέβαλαν στην επιτυχία των Αμπασίδων. Ο ίδιος εκτελέστηκε μαζί με πολλούς συντρόφους του.

Αββασίδες Άραβες του χαλιφάτου της Βαγδάτης την περίοδο 855-856

Μετά την κατάληψη της εξουσίας των Αμπασίδων ακολουθεί η μεταφορά της έδρας από τη Συρία στο Ιράκ από τον πρώτο χαλίφη Αλ Σαφάχ (750-754). Η πρώτη αυτοκρατορική έδρα ήταν μια μικρή πόλη, η Χασμίγια, η οποία έπειτα μεταφέρθηκε στην Ανμπάρ.

Ο δεύτερος κατά σειρά χαλίφης, ο Αλ Μασούρ (754-775), μετέφερε εκ νέου την έδρα της αυτοκρατορίας στη δυτική όχθη του ποταμού Τίγρη, κοντά στα ερείπια της παλαιάς πρωτεύουσας την Σασανιδών, της Κτισφώντος, με τις πέτρες της οποίας χτίστηκε η νέα πόλη που ονομάστηκε «η πόλη της ειρήνης» (Madīnat al-Salam) και έγινε ευρέως γνωστή με την ονομασία Βαγδάτη. Χτισμένη σε θέση – κλειδί, σε σταυροδρόμι, η νέα πρωτεύουσα έμελλε να γίνει «η αγορά της οικουμένης».

Οι Αμπασίδες συνέχισαν την κυριαρχία τους ως ένα μοναρχικό χαλιφάτο, όπου η ισχύς τους είναι ακλόνητη μέχρι την περίοδο της βασιλείας του Χαρούν Αλ-Ρασίντ (786-809). Την εποχή αυτή ο μουσουλμανικός πολιτισμός φθάνει σ' ένα βαθμό εκλέπτυνσης που θα μείνει θρυλικός.

Η Βαγδάτη δεν είναι μόνο το πολιτικό και οικονομικό κέντρο του κόσμου, αλλά κι ένα ιερό της τέχνης, της παιδείας και της σκέψης. Οι τέχνες με τις οποίες ασχολούνταν οι Αμπασίδες, καλύπτουν ένα μεγάλο πεδίο και αναπτύχθηκαν και στις χώρες που υποδουλώθηκαν σε αυτούς. Οι τέχνες, ιδιαίτερα η αρχιτεκτονική και η διακόσμηση, αναμορφώνονται ριζικά την περίοδο των Αμπασίδων. Ένα χαρακτηριστικό δείγμα αρχιτεκτονικής των Αμπασίδων είναι το Τέμενος στη Σαμάρρα, μια πόλη που βρίσκεται κοντά στη Βαγδάτη, και κατασκευάστηκε περίπου στα τέλη του 8ου αιώνα, το οποίο έχει διατηρήσει ακόμη και ως ερείπιο τη μεγαλοπρέπειά του. Η διακόσμηση έχει δεχθεί ολοκληρωτικές αλλαγές, με σημαντικότερη το ότι σε παλαιότερες εποχές σκάλιζαν την πέτρα, αλλά οι Αμπασίδες καινοτόμησαν και άρχισαν να χρησιμοποιούν γύψινα και να τα επικολλούν σε κατασκευασμένους με τούβλα τοίχους. Χειροτεχνούσαν και μικρά αντικείμενα από γυαλί, χαλκό, μπρούτζο και ασήμι, υλικά που τα επεξεργάζονταν με τον ίδιο τρόπο. Στην πόλη της Σαμάρρας βρίσκονται αρκετά έργα τους, όπως καλλιτεχνικά, λογοτεχνικά και λαμπρά επιστημονικά έργα, επίσης ανέπτυξαν γνώσεις στα μαθηματικά, στην αστρονομία και τέλος έκαναν πολύ σημαντικές έρευνες και μελέτες, που αποτυπώνουν το μύθο των Αράβων εκείνης της εποχής.

Αυτός ο πολιτισμός φθάνει στο απόγειό του την εποχή του Αλ-Μαμούν (813-833). Ο χαλίφης αυτός ήταν εξαιρετικά καλλιεργημένος και του δόθηκε η ευκαιρία να ενθαρρύνει την ανάπτυξη και την πάλη των ιδεών μέσα σε μια ατμόσφαιρα ελευθερίας, που ήταν σπάνια για την εποχή αυτή. Το 830 ιδρύει ένα μεταφραστικό κέντρο του οποίου το όνομα ήταν: «Νταρ αλ χίκμα», δηλαδή «οίκος της Σοφίας». Εξαιτίας του κέντρου αυτού πολλά χαμένα ελληνικά χειρόγραφα έφτασαν σ' εμάς σε αραβική μετάφραση.

Από τον 9ο αιώνα αρχίζει η παρακμή των Αμπασίδων. Στα κοινωνικά προβλήματα, που ήδη υπήρχαν, έρχονται να προστεθούν και τα οικονομικά που οφείλονταν βασικά στην υπερβολική πολυτέλεια που απαιτούσαν στην αυλή και στα υπέρογκα ποσά που ζητούνταν για τη συντήρηση του γραφειοκρατικού μηχανισμού. Έτσι, οι χαλίφδες πήραν την απόφαση να εκμισθώνουν τα τιμήματα του κράτους σε τοπικούς κυβερνήτες, όπου αυτοί υποχρεούνταν να καταβάλλουν ένα ποσό, ώστε να εξασφαλισθεί η συντήρηση των υπαλλήλων και των στρατιωτικών δυνάμεων. Το 836 η αυτοκρατορική έδρα μεταφέρεται στη Σαμάρρα. Το 945 μετά την εισβολή της περσικής οικογένειας των Μπουβαϊχιδών στη Βαγδάτη οδηγεί στην απώλεια ό,τι είχε απομείνει από την εξουσία των Αββασίδων. Το 1055 όμως, οι Σελτζούκοι Τούρκοι απέπεμψαν τους Μπουβαϊχιδες, με σκοπό να φτιάξουν μια τεράστια αυτοκρατορία, όπως και έπραξαν, και παραχώρησαν, φαινομενικά

σε ηλικία 28/29 ετών, ως μέλος αντιπροσωπείας του Μ. Φωτίου, συμμετέχοντας στις διαπραγματεύσεις για ανταλλαγή αιχμαλώτων μεταξύ της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και του Χαλιφάτου, αλλά και σε υψηλού επιπέδου θεολογικές συζητήσεις περί της Αγίας Τριάδος με Μουσουλμάνους θεολόγους στην Αυλή του χαλίφη Αλ-Μουταουακκίλ (847-861), στη Σαμάρρα.

Η διπλωματία και η Ιεραποστολή, οι δύο αυτές λειτουργίες, ήταν στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους στο Βυζάντιο. Ο αυτοκράτορας ήταν ο προστάτης της Ορθοδοξίας και βασίλευε «ελέω Θεού» και γι' αυτό η διάδοση της χριστιανικής πίστης ήταν ιερό καθήκον και ένα είδος δεοντολογίας μέσα στην οικουμενική της αποστολή. Έτσι, ο διπλωμάτης, ο διαπραγματευτής με τους εχθρούς ή τους «βαρβάρους» είχε δίπλα του τον Ιεραπόστολο, γιατί εκεί όπου θα έφτανε η πολιτική και η πολιτιστική επιρροή της οικουμενικής αυτοκρατορίας έπρεπε να φτάσει και η θρησκευτική πίστη πάνω στην οποία θεμελίωσε την πολιτική της ιδεολογία.

Η είσοδος του Κυρίλλου στον κόσμο της Ιεραποστολής έγινε κάτω από συγκεκριμένες χρονολογικές συνθήκες, όταν ο νεαρός καθηγητής φιλοσοφίας ήταν μόλις είκοσι τεσσάρων ετών. Εκείνη τη χρονιά κάποιο ιδιαίτερο γεγονός στις Βυζαντινό-αραβικές σχέσεις προκάλεσε μια διαπραγματευτική αποστολή, στην οποία κλήθηκε να συμμετάσχει και ο Κύριλλος. Ο νέος Χαλίφης των Αράβων Αλ-Μουταουακκίλ (847-861), είχε καταπατήσει τα Βυζαντινά εδάφη (Μ. Ασίας μέχρι την Άγκυρα και το Αμόριο)⁶. Οι Μουσουλμάνοι δρούσαν συστηματικά, αφού άρπαξαν τις πιο πλούσιες περιοχές της αυτοκρατορίας, και δεν έπαυσαν ποτέ

τουλάχιστον, στους Αβασίδες χαλίφδες την κυριαρχία (Γ. Ν. Αικατερινίδης, Εγκ. Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, τ. 8 σελ. 10-15).

Όλα τα γεγονότα που προηγήθηκαν, οδήγησαν στην ολοκληρωτική πτώση και καταστροφή των Αμπασίδων. Στις αρχές του 13^{ου} αιώνα, οι Μογγόλοι εισβάλλουν στον μουσουλμανικό κόσμο, το 1258 καταλαμβάνουν τη Βαγδάτη και καταλύουν το χαλιφάτο των Αμπασίδων. Οι Αμπασίδες, ωστόσο, καταφέρνουν να διατηρούν το αξίωμα του πνευματικού ηγέτη, το οποίο χάνουν τελείως με την άφιξη των Οθωμανών Τούρκων, που με σφοδρότητα κατέλαβαν πολλές περιοχές τα έτη 1516-1517. Το οριστικό τέλος της δυναστείας όμως, ήρθε με την απομάκρυνση του Al-Mutawakkil III σαν φυλακισμένου, από τον Semi I, στην περιοχή της Κωνσταντινούπολης, όπου είχε επίσημο ρόλο, μέχρι το θάνατό του το 1543. Βλ. F. Sarre και Herzfeld, *Die Auwgradungen von Samarra* (Βερολίνο, 1913-1948, 4 τόμ.). K. A. C., Creswell, *Early Muslim Architecture, t.II: Early Abbasids, Umayyads of Cordova, Aghlabids, Tulunids and Samamids* (Οξφόρδη, 1940). D. Sourdel, *Le Vizirat, abbasside de 749 a 936* (A. Maisonneure, 1961, 2 τόμ.)

⁶ Πρβ. Π. Χρήστου, *Κύριλλος και Μεθόδιος, Οι Θεσσαλονικείς φωτιστές των Σλάβων*, Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 27.

να κάνουν επιδρομές στις ανατολικές της επαρχίες με κύριο σκοπό τη λεηλασία. Κάτω από την κυριαρχία των μουσουλμάνων Αράβων ζούσαν ακόμη πολλά εκατομμύρια χριστιανοί. Έπρεπε οι άνθρωποι αυτοί να πάρουν θάρρος και είτε να απαιτήσουν είτε να αναγκάσουν με κάποιον τρόπο τους κατακτητές να συμπεριφέρονται ηπιότερα. Τα Βυζαντινά όπλα δεν μπορούσαν να επηρεάσουν σημαντικά την κατάσταση.

Το 865 στάλθηκε στο Χαλιφάτο της Βαγδάτης ο Φώτιος για πολιτικές διαπραγματεύσεις. Ο πατέρας του Αλ-Μουταουακκίλ, χαλίφης της δυναστείας Αμπασίντ αλ-Μουτασίμ, είχε μεταφέρει το 836 την πρωτεύουσα των χαλιφάτων από τη Βαγδάτη στη Σαμάρρα, αρχαία ασσυριακή πόλη που βρισκόταν στον πάνω ρου του Τίγρη ποταμού. Η Σαμάρρα παρέμεινε το κέντρο του Χαλιφάτου ως το 892. Στη νέα πρωτεύουσα που ιδρύθηκε, κτίστηκαν καινούργια παλάτια και τζαμιά, τα οποία αύξησαν την αίγλη και την ομορφιά της. Σε αυτό το μέρος, λοιπόν, ήρθε ο Κύριλλος, με μια βυζαντινή διπλωματική αντιπροσωπεία, που ήταν η πρώτη στη διπλωματική του καριέρα, για να κάνουν διαπραγματεύσεις. Στην αντιπροσωπεία αυτή, την οποία απέστειλε ο Αυτοκράτορας Μιχαήλ ο Γ' (841-867), συμμετείχε και ο ασκηρής Γεώργιος, ο οποίος πιθανότατα ήταν ο αρχηγός της⁷.

Η αποστολή απέβλεπε στη βελτίωση της θέσης των εκεί χριστιανών με τις συζητήσεις που θα γίνονταν με τον Χαλίφη Αλ-Μουταουακκίλ. Υπήρχε ελπίδα ότι θα ήταν δυνατή η κάμψη του φανατισμού και της ορμής των Αράβων με το λόγο, αλλά περισσότερο υπήρχε ελπίδα ότι το φρόνημα των υπόδουλων χριστιανών θα αναπτρωνόταν με την είδηση ότι κάποιος δυναμικός ομόθρησκος τους επισκέφτηκε στην πρωτεύουσα του Χαλιφάτου και ντρόπιασε τους μουσουλμάνους θεολόγους⁸.

⁷ Βλ. Βίος Κωνσταντίνου-Κυρίλλου, κεφ. 6.

⁸ (Εδώ αποδίδουμε το κείμενο σε ελεύθερη νεοελληνική μετάφραση, απευθείας από το παλαιοσλαβικό). Τότε οι Αγαρηνοί, που ονομάζονται και Σαρακηνοί, ξεστόμισαν βλασφημία ενάντια στη μία θεότητα της Αγίας Τριάδας και είπαν: «Πώς είναι δυνατόν να πιστεύετε εσείς οι Χριστιανοί σε έναν θεό και μετά αυτόν να τον διαχωρίζετε σε τρεις και να λέτε ότι είναι ένας Πατέρας, ένας Υιός και ένα Άγιο Πνεύμα; Αν μπορείτε να το εξηγήσετε αυτό, τότε στείλτε κάποιον άνθρωπο που να μπορεί να μιλήσει για αυτό και να μας πείσει».

Ο Φιλόσοφος ήταν τότε είκοσι τεσσάρων χρόνων. Ο αυτοκράτορας κάλεσε την Σύγκλητο, κάλεσε και αυτόν και του είπε: «Φιλόσοφε, ακούς τι λένε οι άθεοι Αγαρηνοί εναντίον της πίστης μας; Επειδή εσύ είσαι υπηρέτης και μαθητής της Αγίας Τριάδας πήγαινε και απάντησέ τους και ο Θεός, αυτός που όλα τα τελειοποίησε, αυτός που υμνείται στην Τριάδα, ο Πατέρας, ο Υιός και το Άγιο Πνεύμα μακάρι να χαρίσει δύναμη και χάρη σε σένα και στα λόγια σου. Μακάρι να σε στρέψουν σαν δεύτερο Δαβίδ εναντίον του Γολιάθ, τον οποίο εκείνος νίκησε με τρεις πέτρες και σε φέρει

πάλι κοντά μας άξιο για τη βασιλεία των ουρανών».

Όταν άκουσε αυτά ο Φιλόσοφος, είπε: «Ευχαρίστως θα πάω εκεί για χάρη της χριστιανικής πίστης, γιατί τι πολυτιμότερο υπάρχει σε αυτόν τον κόσμο για μένα από το να πεθάνω και να ζω για χάρη της Αγίας Τριάδας;».

Αφού διόρισαν γραμματέα του τον Γεώργιο, τους έστειλαν. Όταν έφθασαν εκεί είδαν ότι υπήρχαν ζωγραφισμένες εικόνες δαιμόνων στην εξωτερική πλευρά σε όλες τις πόρτες των σπιτιών των χριστιανών, οι οποίοι έκαναν μαγείες και μορφασμούς. Ρώτησαν τον Φιλόσοφο λέγοντας: «Φιλόσοφε, μπορείς να καταλάβεις τι σημαίνουν αυτά τα σχέδια;». Και εκείνος τότε είπε: «Βλέπω πρόσωπα δαιμόνων και υποθέτω ότι στα σπίτια αυτά κατοικούν Χριστιανοί. Οι δαίμονες δηλαδή δεν μπορούν να ζήσουν με αυτούς αλλά φεύγουν έξω, μακριά από αυτούς. Εκεί όμως που δεν υπάρχει εξωτερικά αυτό το σχέδιο, κατοικούν μέσα μαζί με τους ανθρώπους».

Συζήτηση με τους μωαμεθανούς:

Όταν οι Αγαρνηοί, άνθρωποι σοφοί που έχουν εντρυφήσει στις επιστήμες, οι οποίοι ήταν μορφωμένοι στη γεωμετρία, στην Αστρονομία καθώς και σε όλες τις άλλες επιστήμες, κάθισαν σε δείπνο, εξέταζαν και τον ρωτούσαν λέγοντας: «Φιλόσοφε, βλέπεις το εξάισιο θαύμα, πώς δηλαδή ο θεϊκός προφήτης Μωάμεθ, αυτός που έφερε το χαρμόσυνο μήνυμα από το Θεό, άλλαξε τους ανθρώπους και πώς όλοι εμείς τηρούμε το νόμο του και δεν τον παραβαίνουμε καθόλου; Αλλά εσείς, που ακολουθείτε τον νόμο του Χριστού του προφήτη σας, τηρείτε τον νόμο άλλοι με αυτόν τον τρόπο και άλλοι με άλλον τρόπο. Όπως ακριβώς αρέσει στον καθένα σας, έτσι και κάνετε».

Ο Φιλόσοφος απάντησε αυτά: «Ο Θεός μας μοιάζει με το βυθό της θάλασσας. Ο προφήτης λέει για αυτό: “Κάποιοι θα διηγηθεί για τη γενιά του, ότι η ζωή του φεύγει από τη γη”. Πολλοί βυθίζονται σε αυτό το βάθος, για να τον αναζητήσουν και σε όσους δόθηκε η δύναμη της κατανόησης, παίρνουν με τη βοήθειά του την πληρότητα της σύνεσης, κολυμπάνε και επιστρέφουν. Αντίθετα, από τους αδύναμους, όσοι προσπαθούν πάνω σε σάπια πλοία να διαπεράσουν τη θάλασσα, άλλοι πνίγονται και άλλοι με δυσκολία αναπνέουν και κινούνται προς τα εκεί με λιποθυμική αδυναμία. Αντίθετα, η δική σας θάλασσα είναι στεγνή και χωρίς κύματα και μπορεί ο καθένας να την περάσει, μικρός ή μεγάλος. Γιατί υπάρχουν μόνο ανθρώπινες συνήθειες και οτιδήποτε μπορεί ο καθένας να τηρήσει. Ο Μωάμεθ άλλωστε τίποτε δεν σας απαγόρευσε. Γιατί δεν περιόρισε την οργή και το πάθος, αλλά τα επέτρεψε. Σε τι άβυσσο θέλει να σας ρίξει! Κάθε λογικός άνθρωπος μπορεί να το καταλάβει αυτό. Ο Χριστός αντίθετα σηκώνει το βαρύ από κάτω και το ανεβάζει στα ύψη και διδάσκει τους ανθρώπους με την πίστη και με τις θεϊκές πράξεις. Άλλωστε είναι ο δημιουργός όλων των πλασμάτων. Δημιούργησε τον άνθρωπο μεταξύ των αγγέλων και των ζώων και τον ξεχώρισε από τα ζώα με την ικανότητα της ομιλίας και της σκέψης, ανάλογα βέβαια με την περιοχή που προσεγγίζει, γίνεται ο άνθρωπος συμμετοχος στη φύση και με τα ανώτερα και με τα κατώτερα (όντα)».

Τότε τον ξαναρώτησαν: «Πώς γίνεται ο Θεός σας να τιμάται σε τρεις μορφές ενώ είναι ένας Θεός; Αν το γνωρίζεις αυτό, εξήγησέ το. Ονομάζετε τον Πατέρα, τον Υιό και το Άγιο Πνεύμα. Αν λοιπόν μιλάτε έτσι, τότε δώστε του και γυναίκα, για να γεννηθούν από αυτόν πολλοί θεοί». Για αυτά απάντησε ο Φιλόσοφος: «Μη λέτε απερίσκεπτα τέτοιες βλασφημίες κατά του Θεού. Γιατί διδαχθήκαμε σωστά από τους πατέρες, τους προφίτες και τους δασκάλους (της Εκκλησίας) να δοξάζουμε την Τριάδα τον Πατέρα, τον Λόγο και το Πνεύμα, τρεις υποστάσεις σε μία ουσία. Και ο Λόγος απέκτησε με την Παρθένα σάρκα και γεννήθηκε για τη δική μας σωτηρία, ως και ο δικός σας προφήτης ο Μωάμεθ το ομολογεί καθώς έγραψε τα εξής: “Στείλαμε το Πνεύμα μας στην Παρθένα και ευδοκίμησε για να γεννήσει”. Έτσι και εγώ σας φανερώνω από αυτά μαρτυρία για την Τριάδα.

Επειδή αυτοί πληγώθηκαν από αυτά τα λόγια έστρεψαν το θέμα αλλού λέγοντας: «Τότε το

Κατά την άφιξή τους στη Βαγδάτη οι εικόνες που αντίκρισαν οι αυτοκρατορικοί απεσταλμένοι ήταν πολύ δυσάρεστες. Είδαν ζωγραφισμένες δαμιονικές μορφές έξω από τα στίτια των χριστιανών. Η

πράγμα έχει έτσι, όπως λες εσύ, ξένε. Αν όμως ο Χριστός είναι ο Θεός σας, γιατί εσείς δεν ενεργείτε όπως εκείνος ορίζει; Γιατί έχει γραφτεί στα βιβλία των Ευαγγελίων: “Να προσεύχεστε για τους εχθρούς σας. Να κάνετε καλό σε αυτούς που σας μισούν και σας καταδιώκουν και να γυρνάτε και το άλλο μάγουλο σε αυτούς που σας χτυπούν”. Αλλά εσείς δεν ενεργείτε έτσι, αλλά οξύνετε τα όπλα ενάντια εκείνων, οι οποίοι σας κάνουν αυτό». Και σε αυτά απάντησε ο Φιλόσοφος: “Όταν σε έναν νόμο υπάρχουν δύο εντολές, ποιος τον ακολουθεί πραγματικά, αυτός που τηρεί την μία ή αυτός που τις σέβεται και τις δύο;» και απάντησαν: «Αυτός που τις σέβεται και τις δύο». Τότε είπε ο Φιλόσοφος: «Ο Θεός είπε: “Να προσεύχεστε για αυτούς που σας αδικούν”. Με αυτά τα λόγια είπε πραγματικά. Κανένας δεν μπορεί σ’ αυτή τη ζωή να δείξει μεγαλύτερη αγάπη από εκείνον, ο οποίος δίνει τη ζωή του για χάρη των φίλων του”. Αυτό κάνουμε και εμείς για χάρη των φίλων, για να μη ζημιωθεί και η ψυχή τους μαζί με την αιχμαλωσία του σώματος».

Και εκείνοι είπαν πάλι: «Ο Χριστός πλήρωσε με δικά του χρήματα και τους άλλους φόρους. Γιατί λοιπόν και εσείς δεν τον ακολουθείτε σε αυτό και όταν πια αμύνεστε, γιατί τουλάχιστον δεν δίνετε για χάρη των αδελφών σας και των φίλων σας φόρους στον μεγάλο και ισχυρό ισλαμλίτικο λαό; Σας ζητάμε λίγα μόνο, μόνο ένα χρυσό σολδίο και εφόσον υπάρχει ο κόσμος, θα έχουμε ειρήνη μεταξύ μας όπως κανένας άλλος». Ο φιλόσοφος απάντησε: “Όταν κάποιος ακολουθεί τα βήματα του δασκάλου του και επιθυμεί να προχωρήσει και άλλο πάνω στα ίδια ίχνη, όπως εκείνος, αλλά τον συναντάει κάποιος άλλος και προσπαθεί να τον απομακρύνει, είναι αυτός φίλος του ή εχθρός του;», και εκείνοι είπαν: «Εχθρός του». Τότε απάντησε ο Φιλόσοφος: «Τι είδους εξουσία υπήρχε όταν ο Χριστός πλήρωσε τους φόρους, ισλαμλίτικη ή ρωμαϊκή;». Απάντησαν: «Η Ρωμαϊκή». Τότε είπε εκείνος: «Λοιπόν δεν πρέπει να μας περιφρονείτε, επειδή όλοι πληρώνουμε φόρους στους Ρωμαίους».

Έπειτα, έθεσαν πολλές άλλες ερωτήσεις, για να τον δοκιμάσουν σε όλους τους τομείς γνώσης, την οποία και οι ίδιοι κατείχαν. Και εκείνος τους τα εξήγησε όλα, και, όταν τους έπεισε σε όλα, του είπαν: «Πώς είναι δυνατόν να τα κατανοείς όλα;». Τότε ο Φιλόσοφος τους είπε: «Κάποιος άνθρωπος άντλησε νερό από τη θάλασσα και το μετέφερε σ’ έναν ασκό υπερηφανευόμενος για αυτό και λέγοντας στους ξένους: “Βλέπετε το νερό; Κανένας δεν έχει από αυτό εκτός από εμένα”. Τότε τον πλησίασε κάποιος που ζούσε κοντά στη θάλασσα και του είπε: “Δεν ματαιοφρονείς, καθώς υπερηφανεύεσαι για έναν ασκό που αναδύει δυσωδία; Έχουμε από αυτό ολόκληρη θάλασσα”. Έτσι ακριβώς συμπεριφέρεστε και εσείς. Από εμάς προήλθαν όλες οι επιστήμες».

Τότε θέλησαν να τον καταπλήξουν και του έδειξαν μία άμπελο (κλίμα), η οποία είχε φυτευτεί και μεγάλωσε αμέσως στο χώμα. Και όταν εκείνος τους εξήγησε πώς συνέβη αυτό, του έδειξαν όλο τον πλούτο και τα ανάκτορα, τα οποία ήταν στολισμένα με χρυσό και ασήμι, με πολυτελείς πέτρες και μαργαριτάρια, λέγοντας: «Φιλόσοφε, δες λοιπόν το μεγάλο θαύμα! Μεγάλη είναι η δύναμη και πολὺς ο πλούτος του Αμερουμνί, του κυρίαρχου των Συρακουσών». Τότε τους είπε ο Φιλόσοφος: «Καθόλου θαυμαστό δεν είναι αυτό. Δόξα και ύμνος στο Θεό που δημιουργήσε όλα αυτά και που για παρηγοριά έχει δώσει στους ανθρώπους, επειδή σε αυτόν ανήκουν όλα και σε κανέναν άλλο».

Τέλος έστρεψαν πάλι την κακία τους προς αυτόν δίνοντάς του να πει δηλητήριο. Αλλά ο φιλεύσπλαχνος Θεός ο οποίος είπε “Κι αν ακόμα πιείτε κάτι θανάσιμο, να μη σας βλάψει”, τον έσωσε από αυτό και τον οδήγησε πάλι υγιή στη χώρα του.

σχεδίαση των δαιμονικών αυτών παραστάσεων ήταν προφανώς μέτρο καταπίεσης, ασύστολης προσβολής και εξύβρισης των χριστιανών από μέρους των μωαμεθανικών αρχών⁹. Ρώτησαν τον φιλόσοφο: «Μπορείς να καταλάβεις, φιλόσοφε, τι είναι αυτό το σημείο;» και αυτός είπε: «Βλέπω την εικόνα δαιμόνων και αντιλαμβάνομαι ότι εδώ μέσα ζουν χριστιανοί, και αυτοί (οι δαίμονες), μη μπορώντας να ζήσουν μέσα φεύγουν έξω από αυτούς και όπου δεν υπάρχει αυτό το σημείο απ' έξω, σημαίνει ότι είναι μαζί τους μέσα»¹⁰. Έτσι, πήραν μια πρώτη γεύση ετοιμότητας και ευστροφίας των μελών της βυζαντινής αποστολής.

Η αποστολή του Κωνσταντίνου στο αραβικό κράτος έφερε κάποια ανακούφιση στους εκεί χριστιανούς. Κατά την επιστροφή του αυτός πέρασε από το ασκητήριο του αδελφού του Μεθοδίου, στον Όλυμπο της Βιθυνίας, και έμεινε λίγο καιρό μαζί του για ανάπαυση.

β) Στην αποστολή στη Νότια Ρωσία, στη Χερσώνα της Ταυρικής Χερσονήσου (Κριμαίας).

Η σημασία του διαμερίσματος του Καυκάσου για την ασφάλεια του Βυζαντίου οφειλόταν στην πολιτική και γεωγραφική θέση του, γιατί στους ακρόποδες του μεγάλου αυτού ισθμού που χωρίζει τη Μαύρη Θάλασσα από την Κασπία, ο ελληνορωμαϊκός πολιτισμός της Μεσογείου συναντούσε και αντιμαχόταν τη δυτική επέκταση των πολιτισμών της Ασίας: στο βορρά, με τους νομάδες της Ευρασίας που κινούνταν προς τη Μαύρη Θάλασσα και το Δούναβη στο νότο, με τους κατακτητές του οροπεδίου του Ιράκ που προσπαθούσαν να διεισδύσουν στη Μικρά Ασία και στο Βόσπορο. Η διπλή αυτή κίνηση των βαρβάρων προς τη Δύση εγκυμονούσε συνεχείς κινδύνους για το Βυζάντιο, και η αυτοκρατορική διπλωματία αποσκοπούσε τόσο στην επίτευξη μια συμφέρουσας ισορροπίας δυνάμεων στις πεδιάδες της βόρειας πλευράς του Καυκάσου, όσο και στη δημιουργία ενός προμαχώνα που θα εξασφάλιζε την Κωνσταντινούπολη από ενδεχόμενες επιθέσεις των Περσών και των Αράβων δια μέσου της Μικράς Ασίας. Βασικός και μόνιμος στόχος της πολιτικής του Βυζαντίου στο διαμέρισμα αυτό ήταν η δημιουργία μιας αλυσίδας συμμαχικών ή υποτελών κρατών από τον κάτω Βόλγα και την Αζοφική Θάλασσα ως τη λίμνη Βαν (Θεσπίτιδα λίμνη) της Αρμενίας. Οι κάτοικοι των κρατών αυτών μπορούσαν να προσφέρουν στο Βυζάντιο υπηρεσίες ανάλογες προς τη γεωγραφική θέση και τα στρατιωτικά τους μέσα: στην ανατολική ακτή της Μαύρης

⁹ Βλ. Βίος Κωνσταντίνου-Κυρίλλου, κεφ. 6.

¹⁰ Ένθ. αν.

Θάλασσας, οι Ζυγχοί (Ζιγανείς) και οι Αβασγοί μπορούσαν να βοηθήσουν τη δράση του βυζαντινού στόλου στα ύδατα του Καυκάσου και να ενισχύσουν μ' αυτόν τον τρόπο το αριστερό διαμέρισμα του βορειοανατολικού μετώπου της αυτοκρατορίας. Νοτιότερα, κατά μήκος της ακτής, οι Λαζοί και οι Τσάννοι φρουρούσαν τις διαβάσεις προς τις βόρειες ακτές της Μικράς Ασίας· οι Γεωργιανοί στην κεντρική περιοχή του Καυκάσου, και βορειότερα στην περιοχή του Τέρεκ οι Αλανοί, φρουρούσαν τη στενωπό Νταριάλ και μπορούσαν να εμποδίσουν την κάθοδο των νομάδων της Ευρασίας προς τη βυζαντινή Μικρά Ασία. Η διπλωματία του Ιουστινιανού εξομάλυνε τις σχέσεις του Βυζαντίου με τις φυλές του Καυκάσου. Οι τέσσερις πρώτες προσπλητίστηκαν τον έκτο αιώνα στο χριστιανισμό από Βυζαντινούς ιεραπόστολους και η νέα εκκλησιαστική οργάνωση που εγκαθιδρύθηκε στις χώρες τους αποδείχτηκε στο σύνολό της αποτελεσματικότερο μέσο για να τις κρατάει υποτελείς της εξωτερικής πολιτικής του Ανατολικού Ρωμαϊκού Κράτους. Οι δρόμοι και τα οχυρωματικά έργα που κατασκεύασαν οι Βυζαντινοί στις χώρες αυτές ήταν τα υλικά αντίστοιχα των κολακευτικών, αν και λιγότερο βέβαιων, δεσμών που αναγκάστηκαν να συνάψουν οι αρχηγοί των χωρών αυτών με την αυτοκρατορική Αυλή της Κωνσταντινούπολης. Οι Βυζαντινοί μπορούσαν να υπολογίζουν, για τη φρούρηση του ανατολικού άκρου της ευρωπαϊκής στέπας και γενικά για τη διατήρηση της ισορροπίας δυνάμεων κατά μήκος του βόρειου μετώπου της αυτοκρατορίας, στις φυλές που κατοικούσαν ανάμεσα στον κάτω Βόλγα και στην Αζοφική Θάλασσα, το βορειότερο άκρο του διαμερίσματος του Καυκάσου αν, βέβαια, κέρδιζαν τη φιλία τους κι αν διέθεταν επαρκή δύναμη. Και στην περίπτωση αυτή, ο Ιουστινιανός συμμαχώντας με τους Σαβείρους, τους κατοίκους των δυτικών ακτών της Κασπίας, και με τούς Ουτηγούρους, που ήταν εγκαταστημένοι στις ακτές της Αζοφικής Θάλασσας, έδειξε στους διαδόχους του την τακτική που έπρεπε να ακολουθήσουν.

Στο κεντρικό τμήμα του ημικύκλιου που όριζε κατά τον έκτο αιώνα τη σφαίρα των ενδιαφερόντων της αυτοκρατορίας στο βορρά, κι ανάμεσα στα δύο άκρα του που κατέληγαν το ένα στο μέσο Δούναβη και το άλλο στον κάτω Βόλγα, βρισκόταν ο δεύτερος άξονας του βορείου βυζαντινού μετώπου. Σ' όλη την περίοδο που καλύπτεται από αυτό το κεφάλαιο, οι κτήσεις του Βυζαντίου στην Κριμαία και κυρίως στην πόλη Χερσώνα (την αρχαία Χερσόνησο) χρησίμευαν σαν προωθημένα προπύργια της βυζαντινής διπλωματίας στη βορεινή στέπα.

Η σπουδαιότητά τους ήταν εν μέρει οικονομική, γιατί η Κριμαία προμήθευε στο Βυζάντιο πρώτες ύλες από το εσωτερικό, ψάρια από τους ποταμούς της νότιας Ρωσίας, αλάτι από την περιοχή της Αζοφικής, γούνες και μέλι από τα δάση του βορρά και πουλούσε στους βαρβάρους τα κατεργασμένα προϊόντα της βυζαντινής βιομηχανίας. Από πολιτική άποψη η Χερσώνα και η γειτονική της περιοχή, που παρέμεινε υποτελής ή υπαγόμενη στο Βυζάντιο κατά το μεγαλύτερο μέρος της εξεταζόμενης περιόδου, ήταν μια ανεκτίμητη στρατηγική θέση, ένας πύργος ελέγχου απ' όπου μπορούσε κανείς να κατοπτρεύσει ολόκληρο τον βαρβαρικό κόσμο της νότιας Ρωσίας. Τον κόσμο αυτόν η αυτοκρατορική διπλωματία προσπαθούσε πάντα να επηρεάσει και να ελέγξει. Η ασφάλεια των βαλκανικών επαρχιών της αυτοκρατορίας, όπως συχνά απέδειξαν οι μετέπειτα εξελίξεις, εξαρτιόταν τόσο από την επαγρύπνηση των πρακτόρων της στην Κριμαία όσο και από την επιρροή που ασκούσε το Βυζάντιο στο βόρειο τμήμα της περιοχής του Καυκάσου.

Στα τέλη του 860 αρχές του 861, μια επιχείρηση προπαρασκευαστικού περιεχομένου εν' όψει της χαζαρικής, κατά την οποία ο Κωνσταντίνος, συνοδευόμενος από τον μεγαλύτερό του αδελφό Μεθόδιο, μετέβησαν εκεί στα πλαίσια των διπλωματικών ελιγμών της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, πριν ξεκινήσουν για την επίσκεψη στο Χανάτο των Χαζάρων. Την αποστολή αυτή είχε προκαλέσει, όπως δείχνουν τα πράγματα, η απειλητική για την Κωνσταντινούπολη επιδρομή των «Ρως» (των σκανδιναβικής προέλευσης Βίκινγκς), τον Ιούνιο του 860. Πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους στην Κριμαία, οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος με τους συνοδούς τους, βρήκαν τα ιερά λείψανα του αγίου Κλήμεντος Ρώμης (εικ. 1), που άνοιξαν νέους ορίζοντες και νέες προοπτικές στο ιεραποστολικό τους έργο¹¹.

¹¹ Ήρθαν στον αυτοκράτορα κάποιοι απεσταλμένοι των Χαζάρων και είπαν: «Από την αρχή γνωρίζουμε μόνο τον ένα Θεό αυτόν που είναι κύριος των όλων και υποκλινόμαστε μπροστά στρεφόμενοι προς την ανατολή. Διατηρούμε όμως ακόμη τις ντροπιαστικές μας συνήθειες. Οι Εβραίοι από τη μία μας λένε να δεχτούμε την πίστη και τον δρόμο της ζωής τους, ενώ οι Σαρακηνοί από την άλλη, οι οποίοι μας προσφέρουν ειρήνη και πολλά δώρα, μας πιέζουν στην πίστη τους και λένε "Η δική μας πίστη είναι καλύτερη από την πίστη των άλλων λαών". Για αυτό το λόγο απευθυνόμαστε σε εσάς, σας υπενθυμίζουμε την παλιά φιλία και παραμένουμε πιστοί στην αγάπη, γιατί είστε μεγάλος λαός και η κυριαρχία σας προέρχεται από τον Θεό. Σας ζητάμε λοιπόν συμβουλή παρακαλώντας σας να στείλετε κάποιον, που ξει κοντά σας, που γνωρίζει καλά τις Γραφές, για να ακολουθήσουμε την πίστη σας, αφού νικήσει τους Εβραίους και τους Σαρακηνούς με τα επιχειρήματά του».

γ) Στην αποστολή προς τους Χαζάρους¹² το έτος 861, που αποτέλεσε στην ουσία συνέχιση της προηγούμενης αποστολής.

Τότε οι άγιοι αφού διέσχισαν την Ταυρική Χερσόνησο, πέρασαν την Αζοφική θάλασσα και μέσω της Χαζαρικής οδού έφθασαν στην

Μετά από αυτό ζήτησε ο αυτοκράτορας να βρύνε τον Φιλόσοφο και, όταν αυτός βρέθηκε, αφού του ανακοίνωσε τα λόγια των Χαζάρων του είπε: «Φιλόσοφε, πήγαινε σε αυτούς τους ανθρώπους, δώσε τους απάντηση και μίλησέ τους για την Αγία Τριάδα, η οποία μακάρι να σου δώσει δύναμη σε αυτό το έργο, γιατί το έργο αυτό κανένας άλλος δεν μπορεί να το εκπληρώσει». Τότε εκείνος είπε: «Αφέντη μου! Αφού με διατάξεις, θα πάω για αυτή τη συζήτηση έστω και με τα πόδια, χωρίς παπούτσια και χωρίς όλα εκείνα όσα δεν ήθελε ο Θεός να έχουν οι μαθητές του». Ο αυτοκράτορας απάντησε: «Αν επιθυμείς να το κάνεις αυτό από μόνος σου, τότε αυτό που λες μου αρέσει. Αλλά από τη στιγμή που γνωρίζεις την αυτοκρατορική δύναμη και την αίγλη της, πήγαινε με επίσημη εντολή και με την αυτοκρατορική υποστήριξη».

Έτσι λοιπόν ξεκίνησε για το ταξίδι και όταν έφτασε στην Χερσόνα, έμαθε εκεί την Εβραϊκή γλώσσα και τη γραφή, μετέφρασε τα οχτώ μέρη της γραμματικής και την κατανόησε ακόμα καλύτερα.

Εκεί ζούσε κάποιος Σαμαρείτης, ο οποίος πήγε και συζήτησε μαζί του. Πήρε μαζί του μάλιστα και σαμαρειτικά βιβλία και του τα έδειξε. Ο Φιλόσοφος του τα ζήτησε και κλείστηκε στο σπίτι του αφιερώνοντας τον εαυτό του στην προσευχή. Όταν ήλθε η γνώση από τον Θεό, άρχισε να διαβάζει αλάνθαστα τα βιβλία. Όταν το είδε αυτό ο Σαμαρείτης άρχισε να φωνάζει λέγοντας: «Σωστά όσοι πιστεύουν στον Χριστό λαμβάνουν γρήγορα το Άγιο Πνεύμα και τη Χάρη». Αμέσως έδωσε τον γιο του να βαπτιστεί και ο ίδιος βαπτίστηκε μαζί του.

Εύρεση των λειψάνων του Αγ. Κλήμεντα: Όταν άκουσε ότι ο Άγιος Κλήμης βρισκόταν ακόμα στη θάλασσα, προσευχήθηκε λέγοντας: «Πιστεύω στον Θεό και εμπιστεύομαι τον Άγιο Κλήμεντα, ότι θα βρω το λείψανό του και θα το βγάλω από τη θάλασσα». Προέτρεψε για αυτό τον αρχιεπίσκοπο και μαζί με ολόκληρο τον κλήρο και μαζί με θεοσεβείς ανθρώπους επιβίβαστηκαν σε ένα πλοίο και έπλευσαν προς το συγκεκριμένο μέρος. Όταν έφτασαν εκεί, αφού η θάλασσα γαλίνεψε εντελώς, άρχισαν να σκάβουν ψέλλοντας ύμνους. Τότε μύρισαν μία υπέροχη ευωδία σαν από πολύ θυμίαμα και φάνηκαν τα ιερά λείψανα, τα οποία με πολύ σεβασμό και πολλούς ύμνους τα ύψωσαν και όλοι οι πολίτες τα έφεραν μέσα στην πόλη, όπως γράφει ο ίδιος στην “Εύρεσή” τους.

Αλλά όταν ήρθε ένας στρατιωτικός γκέτης των Χαζάρων με τον στρατό του, πολιόρκησε την χριστιανική πόλη και την κατέλαβε. Μόλις το πληροφορήθηκε αυτό ο Φιλόσοφος, πήγε σε αυτόν χωρίς καθυστέρηση. Ο Χάζαρος γκέτης του υποσχέθηκε ότι θα βαπτιστεί και απομακρύνθηκε χωρίς να βλάψει εκείνους τους ανθρώπους.

Συνάντηση με τους Ούγγρους. Ο Φιλόσοφος τότε συνέχισε το ταξίδι του και ενώ προσευχόταν την πρώτη ώρα του επιτέθηκαν οι Ούγγροι. Ούρλιαζαν σαν λύκοι και ήθελαν να τον χτυπήσουν. Αλλά εκείνος ούτε φοβήθηκε ούτε διέκοψε την προσευχή του παρά μόνο φώναξε: «Κύριε ελέησον», γιατί είχε μόλις τελειώσει την ακολουθία.

Εκείνοι όταν το είδαν αυτό, του έδειξαν φιλική διάθεση, κατά θεία εντολή, και άρχισαν να υποκλίνονται μπροστά του. Και όταν μάλιστα άκουσαν από το στόμα του τα διδακτικά λόγια, τον άφησαν ελεύθερο με όλη την ακολουθία του.

¹² Βλ. Κραλίδη, Α., Οι Χάζαροι και το Βυζάντιο. Αθήνα 2003, σσ. 183-222.

αυλή της θερινής κατοικίας του χαγάνου των Χαζάρων, τη Σαματάρ. Εκεί, κατά πάσα πιθανότητα, έλαβε χώρα η πολυθρύλητη συνάντηση του Κωνσταντίνου με τον χαγάνο και τους σοφούς Ιουδαίους και Μουσουλμάνους θεολόγους της Αυλής του τελευταίου. Ο Κωνσταντίνος διεξήγαγε τρεις συζητήσεις με τους Ιουδαίους και εξήλθε νικητής. Ο βιογράφος του Μεθοδίου αναφέρει: «και οι δύο κατανίκησαν και καταντρόπιασαν τους Ιουδαίους, ο μεν Μεθόδιος με την προσευχή, ο δε Φιλόσοφος με τις ομιλίες του» (...απελευθέρωση 200 Ελλήνων αιχμαλώτων και αφετέρου την υπόσχεσή του για φιλία και συμμαχία με την αυτοκρατορία)¹³.

Η σημασία της συμμαχίας των Χαζάρων για τη διπλωματία του Βυζαντίου έγινε πιο έκδηλη όταν στον θρόνο της Κωνσταντινούπολης ανέβηκε ο Μιχαήλ Γ΄. Πιθανόν στα τέλη του 860, μια βυζαντινή πρεσβεία ξεκίνησε από την Κωνσταντινούπολη για τη Χαζαρία. Επικεφαλής ήταν ο Κωνσταντίνος και συνοδευόταν από τον μεγαλύτερο αδερφό του, τον μοναχό Μεθόδιο. Καθώς ο δρόμος του περνούσε από την Χερσώνα, ο Κωνσταντίνος πέρασε εκεί όλο το χειμώνα, ετοιμάστηκε για την αποστολή του μαθαίνοντας εβραϊκά και πήρε μέρος σε διάφορες θεολογικές συζητήσεις με τους Εβραίους ραβίνους, στην κατοικία του χάνου, που φαίνεται ότι την εποχή εκείνη βρισκόταν στη Σαμανδάρ, στην περιοχή του κάτω Τέρεκ. Οι ραβίνοι είχαν μεγάλη επιρροή στην Αυλή των Χαζάρων. Όμως ο βιογράφος του Κωνσταντίνου, που έγραψε τον βίο του τον 9ο αιώνα, παρουσιάζει μεν τον χάνο και τους υπηκόους του σαν μονοθεϊστές και οπαδούς της Βίβλου, αλλά υπαινίσσεται καθαρά, κατά τη γνώμη τουλάχιστον του συγγραφέα του παρόντος κειμένου, ότι δεν είχαν ακόμα δεχτεί οριστικά τον ιουδαϊσμό. Το συμπέρασμα αυτό δεν είναι ασυμβίβαστο με τις παλαιότερες χρονολογίες στις οποίες τοποθετούν οι εβραϊκές και ισλαμικές πηγές τον προσπλυτισμό των Χαζάρων στον ιουδαϊσμό, γιατί μπορούμε να υποθέσουμε ότι μερικοί χάνοι είχαν αποδεχτεί τον ιουδαϊκό μονοθεϊσμό ανάμεσα στο 730 και στο 860, όχι όμως και όλα τα παραγγέλματα του Μωσαϊκού Νόμου. Δεν είναι ίσως συμπτωματικό το γεγονός ότι η αρχαιότερη αναφορά σχετικά με την περιτομή των Χαζάρων και την τήρηση «όλων των παραδόσεων του ιουδαϊσμού» τοποθετείται χρονολογικά γύρω στα έτη 864-866. Απ' αυτό μπορούμε να συμπεράνουμε, ότι η ηγεσία των Χαζάρων ασπάστηκε επίσημα το Μωσαϊκό Νόμο λίγο μετά την άφιξη των απεσταλμένων του Κωνσταντίνου.

¹³ Βίος Κωνσταντίνου Κυρίλλου VIII-XII κεφ. Επίσης βλ. Dvornik, F. *Les légendes*, 146-147.

Όμως, αν η πρεσβεία του Κωνσταντίνου δε σημείωσε ιδιαίτερη επιτυχία στον θρησκευτικό τομέα, τα αποτελέσματα της ιεραποστολής στη Σαμανδάρ συμποσούνται στον προσπλυτισμό διακοσίων περίπου ατόμων και σε μια αόριστη δήλωση συμπάθειας του χάνου προς τον χριστιανισμό, φαίνεται ότι στον πολιτικό τομέα εκπλήρωσε τον σκοπό της.

Η συμμαχία του Βυζαντίου με τη Χαζαρία επικυρώθηκε άλλη μία φορά και ο χάνος, με επιστολή του προς τον Μιχαήλ Γ', ανακοίνωσε ότι ήταν πρόθυμος να υπηρετήσει την αυτοκρατορία σε ώρες ανάγκης. Δε γνωρίζουμε ποια ακριβώς ήταν η φύση των «υπηρεσιών» που ζήτησε η αυτοκρατορία από τους Χαζάρους στα 860-861, αλλά σίγουρα μπορούμε να υποθέσουμε ότι η ιεραποστολή του Κωνσταντίνου σχετιζόταν με ένα νέο κίνδυνο που είχε εμφανιστεί την εποχή εκείνη στο βορρά και κατά συνέπεια να την εξετάσουμε κάτω από το πρίσμα της πολιτικής που ακολούθησε το Βυζάντιο στην περίοδο αυτή, στην τρίτη δεκαετία του ένατου αιώνα. Τα αξιοσημείωτα επιτεύγματα της πολιτικής αυτής, που σημάδεψαν ανεξίτηλα την Ιστορία της Ευρώπης, καθορίστηκαν πιθανόν από τρεις βασικούς παράγοντες: το σθένος και την πρωτοβουλία που, ύστερα από τις Βαρβαρικές επιδρομές της μετά Ιουστινιανής περιόδου και την κρίση της εικονομαχίας, μπόρεσε τώρα η βυζαντινή διπλωματία να αναπτύξει πέρα από τα βόρεια σύνορα της αυτοκρατορίας μια χωρίς προηγούμενο επέκταση του ιεραποστολικού έργου της Εκκλησίας, που συνδεόταν τώρα στενότερα παρά ποτέ με τους στόχους της αυτοκρατορικής διπλωματίας, και που έμελλε ν' αναδείξει την έβδομη δεκαετία του ίδιου αιώνα ως μία από τις πιο ένδοξες της Βυζαντινής εκκλησιαστικής ιστορίας· τέλος, το γεγονός ότι αυτήν ακριβώς την εποχή η θρησκευτική και πολιτιστική επίδραση του Βυζαντίου μπόρεσε ν' απλωθεί πέρα από τα παραδοσιακά όρια του βόρειου μετώπου της αυτοκρατορίας και, εισχωρώντας βαθιά στην ανατολική και κεντρική Ευρώπη, να προσεταιριστεί ένα μεγάλο τμήμα του απέραντου σλαβικού κόσμου.

Το ιστορικό αυτής της επιτυχίας αρχίζει την 18η Ιουνίου του 860, όταν ένας σκανδιναβικός στόλος από διακόσια πλοία κατέπλευσε από τη Μαύρη Θάλασσα στο Βόσπορο και πολιορκήσε την Κωνσταντινούπολη. Η κατάσταση ήταν πραγματικά κρίσιμη για την πόλη: ο βυζαντινός στόλος βρισκόταν πιθανόν στη Μεσόγειο, πολεμώντας τους Άραβες, ο αυτοκράτορας με τον στρατό βρισκόταν σε εκστρατεία στη Μικρά Ασία. Τα προάστια και οι ακτές ήταν εκτεθειμένες

στις βίαιες ληστρικές επιδρομές των βαρβάρων. Μέσα στην πολιορκούμενη πόλη, ο πατριάρχης Φώτιος παρότρυνε τους κατοίκους να έχουν πίστη και μετάνοια. Η ισχυρή οχύρωση έσωσε την Κωνσταντινούπολη για άλλη μια φορά, και πιθανόν πριν φτάσει βιαστικά ο αυτοκράτορας με το στρατό του οι εισβολείς έλυσαν την πολιορκία και υποχώρησαν στην βορεινή πατρίδα τους.

δ) Στην αποστολή στη Μοραβία¹⁴

Οι δύο άγιοι έδρασαν κατά το δεύτερο μισό του 9ου αι. στη Μοραβία, σε μια χώρα της κεντρικής Ευρώπης, που την εποχή αυτή ήταν μήλο της έριδος και πεδίο ανταγωνισμών. Για να μπορέσει κανείς να κατανοήσει τα γεγονότα της εποχής εκείνης, πρέπει να προσφύγει και στις πηγές της πολιτικής ιστορίας. Αυτό δεν είναι παράξενο, αφού τότε η Ιεραποστολή εντασσόταν και στις διπλωματικές δραστηριότητες του αυτοκράτορα και των ηγεμόνων.

Τα γεγονότα βέβαια αυτά είναι γνωστά, αλλά θα τα θυμίσουμε με κάθε δυνατή συντομία, διότι ο αντίκτυπός τους στο ιεραποστολικό έργο των αγίων υπήρξε ανάλογος και ουσιαστικός¹⁵.

Το έτος 843 με τη συνθήκη του Βέρντεν το Φραγκικό Κράτος διαιρείται σε δύο. Ο Λουδοβίκος ο Γερμανικός (843 -876) με τη συνθήκη αυτή έγινε κύριος της Σαξονίας, της Σουαβίας, της Βαυαρίας και ορισμένων περιοχών της δυτικής όχθης του Ρήνου. Για την εξασφάλιση των ανατολικών συνόρων από τους Σλάβους, τόσο ο Κάρολος ο Μέγας όσο και ο Λουδοβίκος ο Ευσεβής (πατέρας του Λουδοβίκου του Γερμανικού) είχαν κατορθώσει να υποτάξουν τους Σλάβους της Βοημίας και της Μοραβίας και να τους αναγκάσουν να αναγνωρίσουν την επικυριαρχία τους. Για να εξασφαλίσουν μάλιστα και εκκλησιαστική επιρροή, οι επσκοπές του κράτους τους, του Regensburg και του Passau, και η αρχιεπισκοπή του Salzburg, ανέπτυξαν σημαντική δραστηριότητα στην Βοημία, τη Μοραβία, τη Νίτρα (Σλοβακία) και τη σημερινή Δυτική Ουγγαρία. Στη Βοημία δεν είχαν μεγάλες επιτυχίες. Τα αίτια της αποτυχίας τους οφείλονταν στην αδυναμία προσαρμογής, στην έλλειψη διπλωματικότητας και στην άρνηση να χρησιμοποιήσουν τη σλαβική γλώσσα. Αντιθέτως στη Μοραβία και τη Νίτρα είχαν αρκετά θετικά αποτελέσματα. Σ' αυτό συνετέλεσε και η βοήθεια που προσέφεραν οι τοπικοί ηγεμόνες.

¹⁴ Βίος Κωνσταντίνου Κυρίλλου -XIV-XIV κεφ.

¹⁵ Καραγιαννόπουλος Ι., Το ιστορικό πλαίσιο. Wasilewski T., Bizancjum i Slowiane w IX wieku, Warszawa 1972.

Το 833, περίπου, ο ηγεμόνας της Μοραβίας Moimir Α΄ εξεδίωξε τον ηγεμόνα της Νίτρας Priwina και προσάρτησε τη χώρα στην δική του ηγεμονία. Ο διάδοχός του Ραστισλάβος (846-870) επεξέτεινε τα σύνορα του κράτους του και έτσι δημιούργησε τη Μεγάλη Μοραβία. Η χώρα τότε συνόρευε ακόμη και με τη Βουλγαρία. Προοδευτικώς απομακρύνθηκε ο Ραστισλάβος από την πολιτική εξάρτηση του Φραγκικού κράτους. Από το 850 περίπου έπαυσε να στέλνει αντιπροσώπους του στη γερμανική Δίαιτα (Εθνοσυνέλευση). Συγχρόνως και το έργο των Φράγκων ιεραποστόλων ατόνησε. Ο Λουδοβίκος ο Γερμανικός προσπάθησε εκ νέου να υποτάξει τη Βοημία και τη Μοραβία. Οι πολεμικές του επιχειρήσεις δεν έφεραν αποτέλεσμα. Οι Βοημοί τον κατέκτησαν, ενώ οι Μοραβοί (855) τον ανάγκασαν σε υποχώρηση.

Ο Ραστισλάβος έγινε πανίσχυρος ηγεμόνας. Άρχισε να επεμβαίνει στα εσωτερικά του φραγκικού κράτους. Το 860 επιτέθηκε εναντίον του Priwina (ηγεμόνα τώρα υπό τον Λουδοβίκο) και τον φόνευσε. Στην επανάσταση του υιού του Λουδοβίκου, Carloman, κατά του πατέρα του, ο Ραστισλάβος τάχθηκε με το μέρος του νεαρού επαναστάτη (861). Οι δυνάμεις του Λουδοβίκου ήταν ανίσχυρες να καταβάλουν τον επικίνδυνο αντίπαλο. Γι' αυτό ο Λουδοβίκος αναζήτησε συμμάχους. Στο αίτημά του, αυτό ανταποκρίθηκε ο χαγάνος των Βουλγάρων Βόρης. Και αυτό το έκανε ο Βόρης με μεγάλη ευχαρίστηση, διότι ένωθε επικίνδυνα περικυκλωμένος στη βόρεια Βαλκανική από το φιλόδοξο Ραστισλάβο και στο Νότο από το Βυζάντιο. Το τελευταίο είχε απελευθερώσει στρατιωτικές δυνάμεις από τα ανατολικά, κατά των Αράβων, μέτωπο που έδινε σκληρά χτυπήματα στη Βουλγαρία. Οι διαπραγματεύσεις Φράγκων και Βουλγάρων διήρκεσαν 3 χρόνια (860-863). Οι δύο ηγεμόνες θα οργάνωναν κοινή εκστρατεία κατά του Ραστισλάβου, ενώ ο Βόρης θα ασπάζόταν το χριστιανισμό από Φράγκους κληρικούς.

Ο Ραστισλάβος, για να εξουδετερώσει το θανάσιμο κλοιό που δημιούργησε η φραγκο-βουλγαρική συνθήκη, ζήτησε κατ' αρχάς τη βοήθεια του πάπα. Ο πάπας Νικόλαος ο Α΄ όμως αρνήθηκε ν' αναμειχθεί στο ζήτημα και να ασκήσει την επιρροή του στο Λουδοβίκο. Μετά ταύτα ο Μοραβός ηγεμόνας στράφηκε προς το Βυζάντιο (862). Το αίτημά του ήταν διπλό: η συμμαχία του Βυζαντίου και η αποστολή ορθοδόξων διδασκάλων, για να κηρύξουν το χριστιανισμό στη σλαβική γλώσσα. Το Βυζάντιο, επί κεφαλής του οποίου βρίσκονταν τρεις αξιόλογες μορφές (αυτοκράτορας Μιχαήλ Γ΄, ο πατριάρχης Φώτιος και ο καίσαρας Βάρδας), εξετίμησε την περίπτωση και από πολιτική και από εκκλη-

σιαστική σκοπιά και δέχτηκε τις προτάσεις του Ραστισλάβου. Έτσι ξεκίνησε η ιεραποστολή των αδερφών Κυρίλλου και Μεθοδίου και των μαθητών τους στη Μοραβία το 863 (εικ. 2).

Στο μεταξύ τα βυζαντινά στρατεύματα εμφανίστηκαν στα βουλγαρικά σύνορα και ο βυζαντινός στόλος έκανε επίδειξη δυνάμεως στις βουλγαρικές ακτές και στον ποταμό Δούναβη. Ο Βόρης βρέθηκε σε πολύ δύσκολη θέση και αναγκάστηκε να υποκύψει στη βυζαντινή δύναμη. Το 864 δέχτηκε το χριστιανισμό ο λαός του και αυτός βαπτίστηκε και έλαβε το όνομα Μιχαήλ.

Κατά την περίοδο αυτή οι σχέσεις Ρώμης και Κωνσταντινούπολης βρίσκονται σε μεγάλη ένταση· ο πάπας Νικόλαος Α΄ δεν αναγνωρίζει την κανονικότητα της ανόδου του Φωτίου στον πατριαρχικό θρόνο, ο δε πατριάρχης Φώτιος καταγγέλλει τις καινοτομίες της Δύσης και ιδιαίτερα την κακοδοξία της περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος και εκ του Υιού, το λεγόμενο Filioque. Μάλιστα το έτος 867, σε σύνοδο, που πραγματοποιείται στην Κωνσταντινούπολη, καταδικάζεται επίσημα η κακοδοξία αυτή και αποφασίζεται η καθαίρεση του πάπα Νικολάου του Α΄¹⁶.

Δύο έτη αργότερα στην Κωνσταντινούπολη, το 869-870, καταδικάζεται από τους δυτικούς και τους αντιπάλους του ο Φώτιος. Μόνο με την άνοδο στον παπικό θρόνο του Ιωάννη του Η΄ (872-883) και ειδικά μετά τη σύνοδο του 879-880, η οποία αποκατέστησε το Φώτιο, επέρχεται η γαλήνη στις σχέσεις των δύο Εκκλησιών.

Η παλαιοσλαβική γραφή δημιουργήθηκε από τους αγίους Κύριλλο και Μεθόδιο με βάση το νοτιοσλαβικό βαλκανικό γλωσσικό ιδίωμα του 9ου αι., που είχε παρθεί ίσως στην Μ. Ασία. Από το πρώτο στάδιο της δημιουργίας της ακόμη αρχίζει να χρησιμοποιείται ως λόγια γλώσσα της Μοραβίας και της Πανονίας, όπου κατοικούν Δυτικοί Σλάβοι. Κατά το Γάλλο σλαβολόγο A. Vaillant: «η παλαιοσλαβική ήταν κοινή γλώσσα όλων των Σλάβων ως τον 9ο και 10ο αι. Παρόλο που, μετά την διάσπαση και εξάπλωση του σλαβικού κόσμου, είχαν αρχίσει από τον 7ο και 8ο αι. να σχηματίζονται τοπικές διάλεκτοι, η παλαιοσλαβική μητέρα-γλώσσα εξακολουθούσε να χρησιμοποιείται και να είναι κατανοητή από όλους τους Σλάβους»¹⁷. Αυτό το νοτιοσλαβικό βαλκανικό γλωσσικό ιδίωμα ίσως να το πήραν οι άγιοι από την Μ. Ασία.

¹⁶ Κουκουσάς Β., *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας στο Βυζάντιο*. Θεσσαλονίκη 2010, σσ. 34-57.

¹⁷ Βλ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μ. *Το Μακεδονικό ζήτημα*, Αθήνα 1992, σ. 33.

Η παραμονή του Μεθοδίου σε μοναστήρι του Ολύμπου της Βιθυνίας, καθώς επίσης και η εδώ παρουσία του Κυρίλλου μας οδηγούν στην υπόθεση ότι στο χώρο αυτό, πολύ πιθανόν με τη βοήθεια στενών τους συνεργατών Σλάβων μοναχών, οι δύο άγιοι κατέστρωσαν το σχέδιο της δημιουργίας του σλαβικού αλφαβήτου και της μετάφρασης των πρώτων λειτουργικών κειμένων στα σλαβικά για τους Σλάβους της ενδοχώρας. Κατά το Δ. Ζακυθινό: «ο Μιχαήλ ο Γ΄ χειραγώγησε το τέως άγνωστο και παρημελημένον ιδίωμα του Αίμου εις τόν θρόνον της τρίτης λειτουργικής γλώσσης της Ευρώπης»¹⁸.

Το έργο των Θεσσαλονικέων Φωτιστών των Σλάβων, αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου, συνέβαλε στην ένταξη των Σλάβων στον Βυζαντινό πολιτισμό και στα ελληνικά γράμματα.

Με τη δημιουργία του σλαβικού αλφαβήτου και την καλλιέργεια της σλαβικής γλώσσας ανυψώνοντάς την από ένα πτωχό προφορικό λεξιλόγιο, με την υπαγωγή της στους συντακτικούς κανόνες της γραπτής ελληνικής γλώσσας, σε γλώσσα ικανή να αποδώσει φιλοσοφικούς, θεολογικούς, νομικούς, στρατιωτικούς και διοικητικούς όρους και σημασιολογικές έννοιες των ελληνικών κειμένων που έπρεπε να μεταφρασθούν στα σλαβικά. Με την βοήθεια των μεταφράσεων ο Σλάβος αναγνώστης γνώρισε το ιστορικό παρελθόν της ανθρωπότητας υπό το πρίσμα του Βυζαντινού συγγραφέα, με λίγα λόγια, μέσα από τη βυζαντινή ιστορική σκέψη και ιδεολογία. Μαζί με τα ιδεώδη της πίστεως οι δύο Αυτάδελφοι δίδαξαν στους Σλάβους την αγάπη και την ευγένεια και τους ενεφύσησαν το πνεύμα της θυσίας. Χάρισαν τους πρώτους γραπτούς νόμους, με τους οποίους οργάνωσαν καθεστώς ευνομίας και ευταξίας. Τους προσέφεραν γλώσσα γραπτή και έτοιμη να χρησιμοποιηθεί στην θεολογία, τη λογοτεχνία, την επιστήμη και την παιδεία. Η γλώσσα αυτή αποτέλεσε κρίκο που συνέδεσε όλον τον σλαβικό κόσμο.

Για τους σλαβικούς λαούς και για τον ελληνικό, οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος παραμένουν πάντοτε ορόσημα ανεξάντλητης πνευματικής ακτινοβολίας και προσφοράς, διότι είναι εκείνοι, οι οποίοι με το έργο τους ενέταξαν τους Σλάβους στον βυζαντινό πολιτισμό διδάσκοντάς τους, την ελληνορθόδοξη παιδεία.

Στη Μοραβία, ο λαός και ο ηγεμόνας τους, τούς υποδέχθηκαν με μεγάλες τιμές (863). Οι αδελφοί είχαν να επιτελέσουν πολύπλευρο

¹⁸ Ζακυθινός, Δ., Κωνσταντίνος ο Φιλόσοφος και η διαμόρφωση των σλαβικών γλωσσών, *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 45 (1970), Αθήναι 1971, σ. 74. Dujčev, Iv., «Văprosăt na vizantijsko-slavjanskite otnošenia i vizantijskite opiti za sâzdavane na slavjanska azbuka prez pârvata polovina na IX v., *Izvestia na Instituta za bălgarska istoria* 7 (1957) 241-263.

έργο: α) την εκπαίδευση των μαθητών και την προετοιμασία για το ιερατικό και ιεραποστολικό τους έργο, β) τη μετάφραση σε πρώτο στάδιο όλων των λειτουργικών βιβλίων και αναγνωσμάτων, που ήταν αναγκαία για την τέλεση της λατρείας στα σλαβικά, γ) την καταπολέμηση των ειδωλολατρικών ηθών και εθίμων (πολυγαμία, θυσίες, διαζύγια, πορνείες, μοιχείες) και δ) την εξουδετέρωση των αντιδράσεων του φραγκικού και λατινικού κλήρου (αιρετικοί Τριγλωσσίτες ή Πιλατιανοί), που πολεμούσε την χρησιμοποίηση της σλαβικής γλώσσας στο κήρυγμα και στη λατρεία επειδή δήθεν τρεις ήταν οι ιερές γλώσσες (εβραϊκή, ελληνική, λατινική)¹⁹.

Στη Μοραβία έμειναν 40 μήνες (863-867). Ο κύκλος της εκπαίδευσης των μαθητών τους είχε τελειώσει. Έπρεπε να μεταβούν στην Κωνσταντινούπολη, για να χειροτονηθούν οι μαθητές τους. Πήραν, λοιπόν, με τους μαθητές τους το δρόμο της επιστροφής. Πέρασαν από την Παννονία και ο ηγεμόνας της χώρας Κότσελ τους κράτησε για κάμποσο καιρό, για να διδαχθεί τη σλαβική γραφή. Τους παρέδωσε μάλιστα και 50 μαθητές, για να τους διδάξουν τη σλαβική. Με τη μεγάλη αυτή συνοδεία συνέχισαν το δρόμο τους.

Ξαφνικά όμως πολλά πράγματα άλλαξαν στον πολιτικό τομέα και οι δύο αδελφοί έκριναν σκόπιμο να μην επιστρέψουν στο Βυζάντιο. Το έδαφος της Βουλγαρίας δεν ήταν πρόσφορο για διέλευση, διότι ο Βόρης είχε διώξει από τη Βουλγαρία τους βυζαντινούς ιεραποστόλους και στη θέση τους είχε καλέσει Φράγκους. Ο Μιχίλ ο Γ΄ δολοφονή-

¹⁹ Όπως μας πληροφορούν οι βιογράφοι των δύο αδελφών, την εποχή εκείνη υπήρχαν και οι θεωρητικοί εχθροί της εισαγωγής της σλαβικής γλώσσας στη λατρεία. Ήταν οι καλούμενοι Τριγλωσσίτες ή Πιλατιανοί. Οι Τριγλωσσίτες υποστήριζαν ότι υπάρχουν μόνο τρεις ιερές γλώσσες, η εβραϊκή, η ελληνική και η λατινική. Τις γλώσσες αυτές τις επέλεξε ο Θεός. Μόνο με αυτές μπορεί κανείς να τιμά το Θεό. Οι Τριγλωσσίτες αναζήτησαν και ερείσματα αγιογραφικά της θεωρίας τους στην Καινή Διαθήκη. Είναι γνωστό ότι ο Πιλάτος έδωσε εντολή να βάλουν επάνω στο σταυρό του Κυρίου την επιγραφή «Ιησούς ο Ναζωραίος, ο βασιλεύς των Ιουδαίων» (Ιωάν. 19, 19-20. Πρβλ. Λουκ. 23, 38), γραμμένη στην εβραϊκή, την ελληνική και τη λατινική. Επειδή συνέδεαν τη διδασκαλία τους με τον Πιλάτο και τις τρεις γλώσσες της ανωτέρω επιγραφής, ο άγιος Κύριλλος τους ονόμασε Πιλατιανούς και Τριγλωσσίτες και καταπολέμησε τις αιρετικές τους απόψεις. Η πρώτη σύγκρουση με τους Τριγλωσσίτες έγινε επί μοραβικού εδάφους. Ο βιογράφος του Κυρίλλου μας πληροφορεί ότι ο Κύριλλος τους πολέμησε και τους νίκησε με χωρία της Αγίας Γραφής, χωρίς όμως να παραθέσει έστω και ένα χωρίο. Βλ. *Βίος, πολιτεία και άθληση του εν αγίοις πατρός ημών Κωνσταντίνου του Φιλοσόφου, πρώτου καθηγητού και διδασκάλου του έθνους των Σλάβων* 3-4, 6, 8-12, νεοελληνική μετάφραση στο έργο του Α. - Αμ. Ταχιάου, *Κύριλλος και Μεθόδιος. Οι αρχαιότερες βιογραφίες των Θεσσαλονικέων εκπολιτιστών των Σλάβων*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2008, (εφεξής: *Βίος Κυρίλλου*). *Βίος Κυρίλλου* 15, σ. 82.

θηκε και ο πατριάρχης Φώτιος εκθρονίστηκε. Αυτοκράτορας έγινε ο Βασίλειος ο Μακεδών και πατριάρχης ο Ιγνάτιος.

Όταν έφθασαν στη Βενετία (867), τους περίμεναν εξαγριωμένοι οπαδοί των Τριγλωσσιτών²⁰. Ο Κωνσταντίνος σε διαλογική αναμέτρηση κατατρόπωσε τους αντιπάλους του. Ο πάπας Νικόλαος ο Α΄ τους κάλεσε επισήμως στην έδρα του για να τους επιπλήξει. Ο Νικόλαος πεθαίνει και το 867, ανέρχεται στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Ρώμης ο Αδριανός Β΄ (867-872). Στη Ρώμη η υποδοχή που τους οργάνωσε ο Αδριανός ήταν αποθεωτική. Ο ίδιος ο πάπας και οι πιστοί τους περίμεναν στην πύλη της πόλης με αναμμένα κεριά. Είχαν πληροφορηθεί,

²⁰ Η δεύτερη σύγκρουση με τους Τριγλωσσίτες έλαβε χώρα στη Βενετία, όπου βρίσκονταν οι άγιοι αδελφοί με τους μαθητές τους στην πορεία τους προς τη Ρώμη. Η σχετική συζήτηση έλαβε μεγάλη οξύτητα και αγριότητα. Την αγριότητα της σκηνής αποδίδει η παρορμηώδης έκφραση: *συνάχθησαν εναντίον του Λατίνου επίσκοποι και ιερείς και μοναχοί, όπως τα κοράκια επάνω στο γεράκι*. Οι συνομιλητές του Κυρίλλου δεν περιορίστηκαν μόνο στην επανάληψη της γνωστής θέσεως για τις τρεις ιερές γλώσσες, αλλά προχώρησαν και στην άσκηση κριτικής. Ζήτησαν εξηγήσεις από τον Κύριλλο, γιατί δημιούργησε γραφή για τους Σλάβους και μάλιστα τη διδάσκει, αφού δεν την είχε εφεύρει προηγουμένως *«ούτε απόστολος, ούτε πάπας της Ρώμης, ούτε ο Γρηγόριος ο Θεολόγος, ούτε ο Ιερώνυμος, ούτε ο Αυγουστίνος»*. Η επιλογή των προσώπων, που είχαν τη δυνατότητα να δημιουργήσουν μια νέα λειτουργική γλώσσα, δεν είναι τυχαία. Οι απόστολοι αναμφίβολα είχαν το δικαίωμα, με τη χάρη του αγίου Πνεύματος, μέσα στα πλαίσια της Πεντηκοστής, να δημιουργήσουν μία καινούργια γλώσσα (να κηρύττουν στην πράξη σε οποιαδήποτε γλώσσα). Το ίδιο δικαίωμα παρείχαν οι Δυτικοί και στον πάπα, τον ηγέτη της Εκκλησίας τους. Τα άλλα τρία ονόματα αντιπροσωπεύουν Πατέρες και εκκλησιαστικούς συγγραφείς με μεγάλο κύρος στην Ανατολή και στη Δύση, που έγραψαν ο πρώτος στα ελληνικά και οι άλλοι δύο στα λατινικά.

Ο Κύριλλος, παρά τις απειλητικές διαθέσεις των συνομιλητών του, δεν διστάζει να δώσει εκτενή απάντηση στο προκλητικό ερώτημά τους. Η απάντησή του έχει τρία σκέλη, στα οποία παρατίθενται: α) λογικά επιχειρήματα, β) επιχειρήματα αντλημένα από την πράξη της Εκκλησίας ως προς τις λειτουργικές γλώσσες των λαών και γ) επιχειρήματα από την Αγία Γραφή.

Τα λογικά επιχειρήματά του, τα αντλεί από την ίδια τη φύση. Είναι η βροχή, ο ήλιος και ο αέρας, τα αγαθά των οποίων ο Θεός τα χαρίζει σε όλους ανεξαιρέτα τους ανθρώπους και μάλιστα με όμοιο τρόπο. Δεν διστάζει καθόλου να θέσει, με τη σειρά του, στους Τριγλωσσίτες αδυσώπτητα ερωτήματα: Πώς αυτοί, χωρίς ντροπή, αναγνωρίζουν μόνο τρεις γλώσσες λειτουργικές και περιφρονούν και τους άλλους λαούς και τους χαρακτηρίζουν τυφλούς και κωφούς. *Εξηγήστε μου, τους λέει, καθιστάτε τον Θεό αδύναμο, ότι δεν μπορεί να το δώσει αυτό, ή ζηλόφθονο ώστε να μη θέλει να το δώσει*. Στο σημείο αυτό ο άγιος Κύριλλος εμμέσως αλλά σαφώς διακηρύσσει δύο αλήθειες: Πρώτον ότι όλοι οι λαοί είναι ίσοι ενώπιον του Θεού και έχουν τα ίδια δικαιώματα και δεύτερον ότι κάθε λαός και κάθε άνθρωπος έχουν απαραβίαστο δικαίωμα να λατρεύουν το Θεό στη μητρική τους γλώσσα και κατά συνέπεια δεν έχει κανείς δικαίωμα ή εξουσία να τους στερήσει αυτή τη δυνατότητα. Εννοείται ότι η απάντηση του Κυρίλλου έχει και αγιογραφικά ερείσματα στο χωρίο Ματθαίου 5,45: *«όπως γέννησθε υιοί του πατρός υμών του επί τοις ουρανοίς, ότι τον ήλιον αυτού ανατέλλει επί πονηρούς και αγαθούς και βρέχει επί δικαίους και αδίκους»*.

ότι οι δύο αδελφοί έφεραν τα λείψανα του αγίου Κλήμεντος, πάπα Ρώμης, και έσπευσαν να τους υποδεχθούν²¹.

Ο νέος πάπας, αποσκοπώντας στην προσάρτηση των Δυτικών Σλάβων, επιδοκιμάζει ανεπιφύλακτα το ιεραποστολικό έργο των Θεσσαλονικέων αδελφών, ευλογώντας τη χρήση της σλαβικής γλώσσας στη θεία λατρεία και το όλο έργο τους.

Ο ίδιος ο πάπας χειροτόνησε τον Μεθόδιο ιερέα. Άλλοι επίσκοποι χειροτόνησαν μαθητές των δύο αδελφών. Ακόμη και τριγλωσσίτης επίσκοπος αναγκάστηκε να λάβει μέρος στις χειροτονίες. Οι μαθητές τους, με συλλειτουργούς Λατίνους κληρικούς, τέλεσαν τη λειτουργία στη σλαβική σε 3 ναούς της Ρώμης και πάνω στον τάφο του αποστόλου Παύλου.

Ο μικρότερος αδελφός του Μεθοδίου, ο Κωνσταντίνος, πενήντα μέρες πριν το θάνατό του εκάρη μοναχός και έλαβε το όνομα Κύριλλος. Στις 14 Φεβρουαρίου του 869 ο Κύριλλος, ύστερα από οδυνηρή νόσο, άφησε τον κόσμο αυτό σε ηλικία 42 ετών (εικ. 3).

Εδώ θα ήθελα να σταθώ σε δύο σημεία από τον εκτενή βίο του αγίου Κυρίλλου: Το πρώτο σημείο είναι, ότι ο Κύριλλος από την επιθανάτια κλίνη του παρακάλεσε το Μεθόδιο να μην εγκαταλείψει το ιεραποστολικό τους έργο, εξαιτίας της αγάπης που έτρεφε προς την Ιερά του Μονή. Δεύτερο σημείο είναι η επιμονή του ιδίου του πάπα να αρνηθεί στο Μεθόδιο να ενταφιάσει τον προσφιλή του αδελφό στην Ιερά του Μονή, σύμφωνα με την εντολή της μητέρας τους. Η κίνηση αυτή δηλώνει ένα διπλωματικό χειρισμό από τη μεριά του. Ο Κύριλλος ήταν ο πρώτος διδάσκαλος των Σλάβων και ο δημιουργός της σλαβικής γραφής και, παράλληλα, θα αποτελούσε και τον πρώτο άγιο και προστάτη της νεοϊδρυθείσας αρχιεπισκοπής Μοραβών και Πανόνων με αρχιεπίσκοπο τον ίδιο τον άγιο Μεθόδιο²².

Με τον τρόπο αυτό, καθώς επίσης και με την ανάρρηση του Μεθοδίου στο επισκοπικό αξίωμα, ο πάπας αποσκοπούσε στη σύσφιξη των δεσμών των Σλάβων της Κεντρικής Ευρώπης με τη Ρώμη.

Ο Μεθόδιος από τη δική του πλευρά υπάκουσε στην προσταγή του αδελφού του, η μόνη άλλωστε επιλογή που του έμενε ήταν η συνεργασία με τον πάπα. Αυτό φαινόταν ως μοναδική λύση για να συνεχίσει το έργο του απέναντι στις μύριες δυσκολίες που συναντούσε από τους Φράγκους και τους Βαυαρούς. Πολύ περισσότερο αφού στη

²¹ Βίος Κωνσταντίνου Κυρίλλου -XVI-XVII κεφ.

²² Βίος Κωνσταντίνου Κυρίλλου -XVIII κεφ.

Ρώμη πάπας ήταν ο Ιωάννης ο Η΄ (872-882), γνωστός για τις ορθόδοξες αντιλήψεις του.

Ο ηγεμόνας της Παννονίας Κότσελ ζήτησε από τον πάπα να ορισθεί ο Μεθόδιος ως κεφαλή της εκκλησιαστικής οργάνωσης. Αίτημα, το οποίο πρόθυμα ικανοποίησε ο πάπας Αδριανός ο Β΄, διότι με τον τρόπο αυτό θα αποδυνάμωνε την παρουσία της παντοδύναμης αρχιεπισκοπής του Σαλτσβούργου στο χώρο της Μοραβίας και Παννονίας.

Αν και δέχθηκε με μεγάλες τιμές ο Κότσελ τον Μεθόδιο, φαίνεται ότι δεν ικανοποιήθηκε από το γεγονός ότι ήλθε ο Μεθόδιος ως απλός ιερέας. Γι' αυτό λίγο αργότερα τον έστειλε με συνοδεία 20 επισήμων ανδρών στη Ρώμη, για να τον χειροτονήσει ο πάπας επίσκοπο της Παννονίας. Ως αρχιεπίσκοπος της Παννονίας ο Μεθόδιος εγκαταστάθηκε στην έδρα του, το Σίρμιο.

Ο διορισμός του Μεθοδίου στη θέση αυτή εξυπηρετούσε την πολιτική του Κότσελ (ανεξαρτησία έναντι του φραγκικού κλήρου) και του πάπα (δημιουργία επισκοπής υπό τη δικαιοδοσία του σε περιοχές που διεκδικούσαν οι Φράγκοι με τάσεις επέκτασης στο Α. Ιλλυρικό). Γι' αυτό οι Φράγκοι κληρικοί έδρασαν αστραπιαίως.

Την άνοιξη του 870 συνέλαβαν τον Μεθόδιο, πιθανότατα στη Μοραβία, και με μυστικό τρόπο τον οδήγησαν στο Ρέγκενσμπουργκ (εικ. 4). Εκεί έγινε η ψευδοδίκη του και η καταδίκη του από Φράγκους επισκόπους και από τον Λουδοβίκο τον Γερμανικό. Βασική κατηγορία ήταν ότι εργαζόταν σε περιοχές που ανήκαν σε ξένη δικαιοδοσία (των Φράγκων επισκόπων). Πάλι με μυστικό τρόπο τον έκλεισαν σε μονή της Σουαβίας, όπου τον έθεσαν σε αυστηρό περιορισμό²³. Ο Μεθόδιος υπέφερε τα πάνδεινα για 30 μήνες και απελευθερώθηκε στις αρχές του 873 από την αυστηρή παρέμβαση του νέου πάπα Ιωάννη του Η΄. Ο Μεθόδιος επέστρεψε στη Μοραβία, η οποία είχε μεν επανακτήσει την ανεξαρτησία της, αλλά αποτελούσε το πεδίο δράσης ενός πολυάριθμου γερμανικού κλήρου. Η αντίδραση, όμως, του γερμανικού κλήρου στη Μοραβία εναντίον της σλαβικής λατρείας έπαιρνε ολοένα και μεγαλύτερες διαστάσεις. Η διαμάχη αυτή κορυφώθηκε, όταν κατηγορήθηκε στη Ρώμη ο Μεθόδιος από τους Γερμανούς κληρικούς ως αιρετικός. Η κατηγορία αυτή είχε ως αποτέλεσμα να κληθεί από τον πάπα ο Μεθόδιος στη Ρώμη (το 880), για να απολογηθεί ενώπιον της κουρίας των καρδιναλίων. Ο Μεθόδιος δικαιώνεται επίσημα με βούλα τον Ιούνιο του 880. Ο Πάπας διακηρύσσει τη συγκατάθεσή του να διδάσκεται ο Λόγος

²³ Βίος Μεθοδίου–Χ κεφ. Βλ. Griveč F., Tomšič, F., Constantinus et Methodius, σ. 69.

του Θεού στη σλαβική γλώσσα και επανεπιβεβαίωσε τον Μεθόδιο ως Αρχιεπίσκοπο της Μοραβικής Εκκλησίας.

Οι αντίπαλοι του Μεθοδίου διέδιδαν, μεταξύ άλλων, ότι ο αρχιεπίσκοπος είχε χάσει την υποστήριξη ακόμη και του βυζαντινού αυτοκράτορα, που ήταν οργισμένος μαζί του. Δυστυχώς για τους αντιπάλους του, τότε έλαβε από τον αυτοκράτορα Βασίλειο τον Α΄ την εξής επιστολή: «Σεβαστέ πάτερ, επιθυμώ πάρα πολύ να σε δω. Κάμε, λοιπόν, σε μας τη χάρη και έλα γρήγορα να σε δούμε, εφόσον ακόμη βρίσκεσαι στον παρόντα κόσμο, και να δεχθούμε την ευλογία σου»²⁴. Έτσι, περί το τέλος του 881 ο Μεθόδιος αξιώθηκε να δει για τελευταία φορά την Κωνσταντινούπολη. Η συγκίνησή του ήταν απερίγραπτη. Ο αυτοκράτορας και ο εκ νέου ενθρονισθείς πατριάρχης Φώτιος τον υποδέχθηκαν με μεγάλες τιμές. Και οι δύο, αφού ενημερώθηκαν, επιδοκίμασαν και επικρότησαν το ιεραποστολικό του έργο. Ο αυτοκράτορας μάλιστα κράτησε μια σειρά από τις μεταφράσεις στη σλαβική και δύο σλάβους μαθητές του Μεθοδίου (έναν πρεσβύτερο και έναν διάκονο).

Όταν επέστρεψε από το Βυζάντιο, ο Μεθόδιος επιδόθηκε κυρίως στο μεταφραστικό έργο (εικ. 5). Τότε ολοκλήρωσε τις μεταφράσεις ολόκληρης της Αγίας Γραφής, του Νομοκάνονα και λόγων των Πατέρων. Άλλες πηγές (βοημικές και μοραβικές) αναφέρουν, ότι ο Μεθόδιος βάπτισε χριστιανό τον ηγεμόνα της Βοημίας Μποριβόι και έδρασε ιεραποστολικά με τους μαθητές του ακόμη και στην Πολωνία.

Ο Μεθόδιος εκοιμήθη στη Μοραβία στις 6 Απριλίου 885, σε ηλικία περίπου 70 ετών, και ετάφη στον καθεδρικό ναό της μητρόπολής του, την οποία οι αρχαιολογικές έρευνες τοποθετούν στην πόλη Μικούλτσκιτσε, στις όχθες του ποταμού Μοράβα. Μετά τον θάνατό του περιήλθε η διοίκηση της Μοραβικής Εκκλησίας στα χέρια του γερμανογενούς επισκόπου Βίχιγκ, εκπνεφρασμένου εχθρού των σλαβικών βιβλίων και της βυζαντινής παράδοσης, οπαδού του Filioque, ο οποίος κατόρθωσε τελικά να απαγορεύσει την τέλεση της θείας λατρείας στη σλαβική.

Μετά τον θάνατο του αγίου Μεθοδίου το 885, το έργο της Κυριλλομεθοδιανής ιεραποστολής στους Σλάβους της κεντρικής Ευρώπης διαλύεται. Πολλοί από τους μαθητές του Μεθοδίου πωλούνται στους εβραίους της Βενετίας ως δούλοι²⁵. Μεγάλη προσπάθεια κατέβαλε κρατικός υπάλληλος του Βυζαντινού αυτοκράτορα Βασιλείου να τους εξαγοράσει και να τους ελευθερώσει. Μερικοί από αυτούς τον ακολούθησαν στην

²⁴ Βίος Μεθοδίου–XIII κεφ.

²⁵ Ivanov, J., *Bálgarski starini iz Makedonia*. Sofia 1931, s. 306.

Κωνσταντινούπολη, όπου τους παρουσίασε στον Αυτοκράτορα.

Οι γεροντότεροι απ' αυτούς καταδικάστηκαν σε ισόβια εξορία παίρνοντας το δρόμο προς τη Βουλγαρία, όπου βρήκαν πρόσφορο έδαφος για τη συνέχιση του όλου έργου. Η κατ' εξοχήν πηγή από την οποία αντλούμε τις πιο βασικές πληροφορίες για το διωγμό που υπέστησαν οι μαθητές των αγίων από Φράγκους και Βαυαρούς, καθώς επίσης και για τη μετέπειτα συνέχιση του έργου των διδασκάλων τους στη Βουλγαρία, είναι ο Εκτενής Βίος του αγίου Κλήμεντος Αχρίδος, που γράφτηκε από το Θεοφύλακτο αρχιεπίσκοπο Αχρίδος²⁶. Έτσι η Μοραβία και η Πανονία έμειναν χωρίς δασκάλους και γνώρισαν τη λύσσα του Βαυαρικού κλήρου που προσπάθησε να εξαφανίσει ό,τι ιερό και όσιο άφησαν πίσω τους στα μέρη αυτά οι διδάσκαλοι του Βυζαντίου και, ως αποτέλεσμα, αναστέλλεται η επιθυμία του σλαβικού ποιμνίου να τελεί τη Θεία Λειτουργία στη μητρική του γλώσσα. Όλα αυτά συνέβησαν με την ευλογία του πάπα Στεφάνου Ε' (885-882), διαδόχου του Ιωάννη του Η', διότι το όλο έργο της Κυριλλό - Μεθοδιανής ιεραποστολής δεν ήταν τίποτε άλλο, παρά ένας ανθός της Ορθόδοξης βυζαντινής πνευματικότητας.

Ο βασιλέας των Βουλγάρων Βόρης, επειδή δεν απέφεραν καρπούς οι τριετείς επαφές που είχε με τη Ρώμη, στρέφεται πάλι προς την Κωνσταντινούπολη. Το Βυζάντιο πλέον επανορθώνει το σφάλμα του στέλλοντας αρχιεπίσκοπο, στον οποίον παραχωρείται μια σχετική αυτονομία, αν και παραμένει κάτω από τη δικαιοδοσία της πατριαρχικής έδρας. Έκτοτε οι Βούλγαροι παραμένουν σταθεροί στην πολιτιστική τροχιά του Βυζαντίου.

Όταν οι μαθητές του Μεθοδίου απελάθηκαν από τη Μοραβία, διέσχισαν την κοιλάδα του Δούναβη και έφτασαν στη Βουλγαρία. Ο Βόρης τους υποδέχτηκε με σεβασμό, διότι τώρα θα μπορούσε ο λαός του να αφομοιώσει τον βυζαντινό πολιτισμό και να διατηρήσει ταυτόχρονα μια πολιτική και πνευματική ανεξαρτησία. Οι μαθητές έφεραν μαζί τους, τα προϊόντα του συγγραφικού έργου των διδασκάλων τους και όλης της Κυριλλό - Μεθοδιανής αποστολής. Στη Βουλγαρία επί ασφαλούς βάσεως συνεχίστηκε το ιεραποστολικό τους έργο. Εδώ περατώθηκε η μετάφραση των λειτουργικών βιβλίων της πρώιμης ορθόδοξης σλαβικής λειτουργικής ζωής (εικ. 6).

Στην Βουλγαρία την περίοδο αυτή συναντώνται και οι δύο τά-

²⁶ Nichoritis, K., Atonskata knižovna tradicija v razprostranienieto na Kyrillo-metodievskite izvori. - *Kyrilo-Metodievski Studii*, 7, 1990, ss. 109-139.

σεις της Βυζαντινής ιεραποστολής, δηλαδή ο εκχριστιανισμός και το σλαβικό βιβλίο μαζί.

Κάτι που δεν το πρόσφερε ο Φώτιος άμεσα, το πρόσφερε έμμεσα, το 886, όταν ήλθαν στη Βουλγαρία οι μαθητές των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου – πνευματικά εγγόνια του ιδίου του Φωτίου.

Σήμερα οι μεθοδεύσεις των δυνάμεων εκείνων που εποφθαλμιούν την ενότητα ανάμεσα τους λαούς τους Βαλκανικής, με την παραπληροφόρησή τους και την παρερμηνεία πολλών θεμάτων, κατορθώνουν να τους φέρουν σε αντίθεση, ακόμα και σε θέματα που εκ των πραγμάτων δημιουργήθηκαν για να συσφίξουν τις σχέσεις των Σλάβων με τους Έλληνες: είναι το έργο των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου, που αφιέρωσαν τη ζωή τους στην ένταξη των Σλάβων στην τροχιά του Ελληνορθόδοξου πνεύματος. Το έργο τους αποδεικνύει και την ελληνική τους καταγωγή.

Η έλλειψη ελληνικών αγιολογικών και υμνολογικών κειμένων προς τιμήν των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου, κατά τον 9ο - 10ο αι., αποδεικνύει, κατά τη γνώμη ορισμένων, Σλάβων κυρίως, ερευνητών, τη μη ελληνική καταγωγή των Θεσσαλονικέων αδελφών²⁷.

Η ανάδειξη των Θεσσαλονικέων αδελφών Κυρίλλου και Μεθοδίου σε αγίους είχε τοπικό χαρακτήρα (εικ. 7, 8). Τιμήθηκαν από το στενό τους περιβάλλον, δηλ. τους μαθητές τους. Οι μαθητές τους, μαζί με τη διάδοση του σλαβικού βιβλίου, διέδωσαν και την τιμή των αγίων αδελφών. Στην Ελλάδα δεν τιμήθηκαν, διότι έλειπε ο τάφος τους και τα λείψανά τους, δηλαδή οι άμεσες μαρτυρίες της αγιότητάς τους. Δεν συμβαίνει το ίδιο και με τους μαθητές τους Κλήμη και Ναούμ, οι οποίοι τιμήθηκαν πλουσιοπάροχα στην ελληνική αγιολογική και υμνολογική παράδοση, διότι υπήρχαν οι άμεσες μαρτυρίες της αγιότητάς τους: τάφος, λείψανα, εικόνες κ.ά.

Η πρώιμη περίοδος (Μοραβίας – Βουλγαρίας 9ος - 10ος αι.), ήταν η περίοδος κατά την οποία ζούσαν οι μαθητές των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου και οι πηγές ήταν αυθεντικές. Κατά τη δεύτερη μεσοβουλγαρική ή νοτιοσλαβική περίοδο (11ος-14ος αι.) οι πηγές αυτές δεν διαδόθηκαν στους νότιους Σλάβους, αλλά αντικαταστάθηκαν από σύντομα Συναξάρια (παραλλαγές), όπου υπάρχουν ιστορικές ανακρίβειες. Τέτοια στοιχεία ανακριβή αναφέρουν, ότι στην καταγωγή τους ήταν «Βούλγαροι» ή ότι «ο πατέρας τους ήταν Έλληνας και η μητέρα

²⁷ Nichoritis, K., Cyril and Methodius in the Greek literary tradition, *CYRILLO-METHODIANUM*, X, Θεσσαλονίκη, 1986 (1995), σ. 11-53.

τους Βουλγάρα και την έλεγαν Μαρία», κ.ά. Δυστυχώς τα κείμενα αυτά έχουν επηρεάσει μερικώς και τα έργα των αρχιεπισκόπων Αχριδών που συντάχθηκαν προς τιμήν των μαθητών των αγίων²⁸.

Οι άγιοι τιμούνται: στις 14 Φεβρουαρίου ο άγιος Κύριλλος, στις 6 Απριλίου ο άγιος Μεθόδιος και μεταγενέστερα δημιουργήθηκε ο κοινός τους εορτασμός, 11 Μαΐου, παρόμοια με την κοινή εορτή των Τριών Ιεραρχών. Στην ελληνική παράδοση οι άγιοι είναι γνωστοί με την ονομασία άγιοι Επτάριθμοι δηλαδή οι άγιοι Κύριλλος, Μεθόδιος και οι μαθητές: Γοράσδος, Κλήμης, Ναούμ, Αγγελάριος και Σάββας (εικ. 9, 10, 11, 12). Προς τιμήν των αγίων Επταρίθμων σήμερα συναντούμε 4 ελληνικές Ακολουθίες²⁹.

Η πρώτη ακολουθία προς τιμήν των αγίων Επταρίθμων έχει εκδοθεί στην Βενετία το 1714 και τιμά τους αγίους στις 26 Νοεμβρίου, για τον τοπικό εορτασμό των αγίων Επταρίθμων στην Κεφαλληνία, δηλαδή το σημερινό Βεράτι της Αλβανίας³⁰.

Επίσης και στη Μοσχόπολη το 1742 εκδόθηκε προς τιμήν των αγίων Επταρίθμων, από τον Γρηγόριο Μοσχοπολίτη μία άλλη ακολουθία και είχε ως ημέρα εορτασμού την 17ην Ιουλίου³¹. Στην ορθόδοξη σλαβική παράδοση συναντάμε τον εορτασμό των αγίων και σε άλλες ημέρες, αλλά δεν είναι αντικείμενο του παρόντος.

Η Ελλάδα, ως χώρα μέλος της ΕΕ, γεωγραφικά είναι το Ανατολικό σύνορο, αλλά πολιτισμικά, είναι η γέφυρα ανάμεσα στον Ανατολικό και το Δυτικό πολιτισμό. Οι Έλληνες συνυπήρχαν με αλλόγλωσσες Ορθόδοξες κοινότητες στον ευρύτατο βαλκανικό χώρο από το Μοριά μέχρι το Δούναβη και από την Τεργέστη μέχρι το Βουκουρέστι, «με κοινό πολιτισμικό πλαίσιο την Ορθόδοξη εκκλησιαστική παράδοση και την παρακαταθήκη των ελληνικών γραμμάτων», όπως εκφράζονταν συνθετικά από τους μεγάλους λογίους και διδασκάλους του Γένους και τα σημαντικά σχολεία που λειτουργούσαν (εικ. 13, 14).

²⁸ Νιχωρίτης, Κ., *Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος (Ο πνευματικός βίος και ο πολιτισμός των Σλάβων)*, σσ. 145-196.

²⁹ Ένθ. αν. σσ.168-196.

³⁰ Ένθ. αν. σσ. 270-289.

³¹ Νιχωρίτης, Κ. «Οι Εκδόσεις της Μοσχόπολης και οι άγιοι Επτάριθμοι (Κύριλλος, Μεθόδιος, Κλήμης, Ναούμ, Γοράσδος, Αγγελάριος και Σάββας)». *Ηπειρωτικά Γράμματα*, περίοδος Β', έτος Ε', τεύχος 10. Ιωάννινα 2006, σ. 299-322.

1. Ανεύρεση των λειψάνων του αγίου Κλήμη πάπα Ρώμης στη Χερσώνα από τους αγίους Κύριλλο και Μεθόδιο. (μικρογραφία από το μηνολόγιο του Βασιλείου Β', 10ος αι.).

2. Τοιχογραφία του 9ου αι. από τη βασιλική του Αγίου Κλήμεντος στη Ρώμη. Ο άγιος Κύριλλος παίρνει την εντολή από τον Μιχαήλ Γ' για την αποστολή στη Μοραβία.

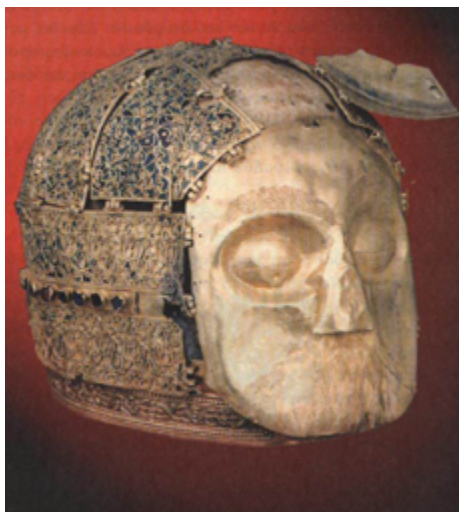
3. Ο τάφος του Αγίου Κυρίλλου στην κρύπτη της Βασιλικής του Αγίου Κλήμεντος Πάπα Ρώμης στη Ρώμη.

4. Παλιός καθεδρικός ναός του Ρέγκεζμπουργκ.
Εδώ το 870 δικάστηκε ο άγιος Μεθόδιος από τον κλήρο των Βαυαρών σε ισόβια φυλακή.

5. Ο άγιος Μεθόδιος πραγματοποιεί τη σλαβική μετάφραση της Βίβλου με τη συνδρομή ταχυγράφου μαθητού. (Μικρογραφία του ρωσικού χρονικού του Ραδζιβίλ, 15ος αι.).

6. Λειψανοθήκη (Τιμία κάρα) του Αγ. Κλήμεντος Αχρίδος. (Μονή Τιμίου Προδρόμου Βεροίας).

7. Οι Άγιοι Επτάριθμοι – Μονή Σλήμνιτσας Πρεσπών – 1612.

8. Οι Άγιοι Επτάριθμοι – Μονή Σλήμνιτσας Πρεσπών – 1612. (Σχέδιο Ι. Σίσιου).

9. Οι Άγιοι Επτάρηθμοι. Ναός Γεννήσεως της Θεοτόκου – Μονή Αρδευσούσης (1744).

10. Οι Άγιοι Επτάρηθμοι.
Ναός Γεννήσεως της Θεοτόκου
Μονή Αρδευσούσης (1744).
(Σχέδιο Ι. Σίσιου).

11. Ο Άγιος Ναούμ, από την παράσταση των Αγίων Επταρίθμων στο ναό του Προφήτη Ηλία Σιάτιστας – 1744.

12. Ο άγιος Σάββας, από την παράσταση των Αγίων Επταρίθμων στο ναό του Προφήτη Ηλία Σιάτιστας – 1744.

13. Άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος – Γλυπτό - Βλαδιβοστόκ (20ος αι.).

14. Άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος
Περίβολος Ι. Ν. Αγ. Κυρίλλου και Μεθοδίου Θεσσαλονίκης.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΟΥ

Δημοσθένη Α. Χατζηλέλεκα

Διδασκάλου, Κοινωνικού Ανθρωπολόγου

Ph.D., M.Ed., M.B.A. in Ed., M.A. in Theology, Post-Graduate Diploma in Ed.

Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος υπήρξαν οι μεγάλοι διδάσκαλοι και παιδαγωγοί, οι οποίοι θεμελίωσαν τις διαπολιτισμικές αρχές της σύγχρονης εκπαίδευσης, που είναι αναγκαίες να εμπεριέχονται στις γενικότερες αρχές που οφείλει να υπηρετεί η εκπαίδευση σε κάθε δημοκρατική κοινωνία, η οποία δείχνει ευαισθησία στην προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και επιδιώκει την καλλιέργεια ενός κλίματος σεβασμού και αποδοχής του πλουραλισμού στους κόλπους της. Υπήρξαν από τους πρώτους διδασκάλους, οι οποίοι υπέδειξαν την υπέρβαση της μονοδιάστατης αντίληψης στο χώρο της εκπαίδευσης και πρότειναν τα πρώτα αποτελεσματικά εκπαιδευτικά εργαλεία, που θα υπηρετούσαν τις αρχές και τους σκοπούς της εκπαίδευσης, όταν αλληλεπιδρούν πολιτισμοί και ομάδες. Διαχειρίστηκαν τη διαφορετικότητα υπό το πρίσμα της ομαλής συμβίωσης και της καλλιέργειας της αποδοχής, έχοντας ως τελικό ζητούμενο την αρμονική συνύπαρξη, τον ειλικρινή σεβασμό της προσωπικότητας των λαών που εκχριστιάνισαν και εκπολίτισαν. Υπήρξαν φορείς πολιτικής, γλωσσικής, θρησκευτικής και εκπαιδευτικής ελευθερίας. Αντιμετώπισαν τους Σλάβους ως ελεύθερο λαό. Με την παροχή της γραφής και τη μεταφύτευση του Βυζαντινού πολιτισμού στους Σλάβους θέλησαν να τους μάθουν να σκέφτονται ελεύθερα, να σκέφτονται υψηλά. Ακόμη και το βυζαντινό κείμενο που προσφέρθηκε στους Σλάβους για την πνευματική τους καλλιέργεια δεν τους επιβλήθηκε, αλλά ήταν προϊόν σλαβικής επιλογής. Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος θέλησαν να δημιουργήσουν τις πνευματικές και

μορφωτικές προϋποθέσεις, την πολιτισμική εκείνη υποδομή, η οποία θα μπορούσε να δεχθεί έναν πνευματικό πολιτισμό, όχι παθητικά αλλά δυναμικά. Μέσα από την υγιή και δημιουργική διαπολιτισμική όσωση ήθελαν να οδηγήσουν τους Σλάβους στον τρόπο της δημιουργίας, της πρωτότυπης δικής τους λογοτεχνικής παραγωγής. Με την παροχή του γραπτού λόγου επιδίωξαν να οδηγήσουν τους Σλάβους στην πολιτισμική τους συνειδητοποίηση, τη διαφύλαξη του πολιτισμού τους, τη δημιουργία ενός γνήσιου σλαβικού πολιτισμού, που θα στηρίζεται στη δική του παράδοση.

Μαθαίνοντάς τους να προσλαμβάνουν δημιουργικά και γόνιμα στοιχεία από άλλους πολιτισμούς, θα μπορούσαν να συνυφάνουν τον δικό τους πολιτισμό, να καταγράψουν τον δικό τους πολιτισμό, να δημιουργήσουν τη δική τους πολιτισμική ταυτότητα και τη δική τους αυτοφυή πολιτισμική παραγωγή. Οι δύο Θεσσαλονικείς αδελφοί, ως φορείς μορφωτικών αξιών και γνώσεων που προέρχονταν από τις δύο υψηλές παραδόσεις: της κλασικής αρχαιότητας και της χριστιανικής, θέλησαν να δημιουργήσουν τις πνευματικές και πολιτισμικές εκείνες δομές, το στερεό και βαθύ πολιτισμικό υπόβαθρο για να διαμορφώσουν οι ίδιοι οι Σλάβοι και όχι μόνο, αυτοτελή λογοτεχνία και εθνικό πνευματικό βίο. Πέρα από εθνοκεντρισμούς, θέλησαν να μεταδώσουν επιστημονικές γνώσεις, να καλλιεργήσουν υψηλές πολιτισμικές αξίες, στάσεις και τρόπους συμπεριφοράς.

Εστιάζοντας στο φαινόμενο της πολιτισμικής ετερότητας, θέλησαν να αναδείξουν την ποικιλία των κοινωνικών και πολιτισμικών μορφών, να επισημάνουν το γεγονός ότι οι πολιτισμοί διαπλέκονται, αλληλεπιδρούν και εξελίσσονται. Ανέδειξαν τις ιδέες της αρμονικής πολιτισμικής συμβίωσης, της αλληλοαποδοχής και αλληλεγγύης, που μπορούν να δομηθούν σε ένα πλαίσιο αμοιβαίας κατανόησης και σεβασμού, συμβάλλοντας στη δημιουργία μιας ανοικτής κοινωνίας.

Θέλησαν να μεταβιβάσουν έναν πολιτισμό, ο οποίος θα είναι ένα πολυδύναμο και πολύπλοκο σύνολο γνώσεων, αξιών, γλωσσών και διαλέκτων, ηθικών κανόνων, στάσεων ζωής, σχημάτων συμπεριφοράς, συμβόλων. Προώθησαν τη συνεργασία και τον σεβασμό της διαφορετικότητας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τη δημιουργία της πολιτισμικής αυτονομίας.

Κατέδειξαν τη σημασία της δημιουργίας του πολιτισμικού πλαισίου και της πολιτισμικής ταυτότητας στους Σλάβους. Σεβάστηκαν την ετερότητά τους, τους αναγνώριζαν το δικαίωμα της πολιτισμικής αυτονομίας και της διαφορετικότητας.

Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος θέλησαν να εκπαιδεύσουν τους

Σλάβους στην ενσυναίσθηση, δηλ. να μάθουν να κατανοούν τους άλλους, να μάθουν να καλλιεργούν τη συμπάθειά τους για τους άλλους. Τους εκπαιδεύσαν για αλληλεγγύη, αποσκοπώντας στη συνοικοδόμηση της συλλογικής συνείδησης. Τους εκπαιδεύσαν στον διαπολιτισμικό σεβασμό, έχοντας ως προοπτική το άνοιγμά τους στους άλλους πολιτισμούς. Η εκπαίδευση που τους παρείχαν ήταν εναντίον του εθνοκεντρικού τρόπου σκέψης. Θέλησαν να τους απαλλάξουν από τα εθνικά στερεότυπα και τις προκαταλήψεις, που θα τους εμπόδιζαν στη διαπολιτισμική τους επικοινωνία με τους Βυζαντινούς και τους άλλους λαούς. Τα μαθησιακά περιεχόμενα που μεταφράζουν για τους Σλάβους διατρέχονται από διαπολιτισμικότητα και τους διδάσκονται με σκοπό τον αμοιβαίο πολιτισμικό εμπλουτισμό. Η προαναφερόμενη διαπολιτισμική παιδαγωγική, που θέλησαν να εφαρμόσουν οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος, είναι τόσο σύγχρονη, που ερευνάται από τη σύγχρονη παιδαγωγική επιστήμη. Ο H. Essinger, μιλώντας για τη μορφή των αρχών της διαπολιτισμικής παιδαγωγικής, κάνει λόγο για: α) Εκπαίδευση για ενσυναίσθηση, β) Εκπαίδευση για αλληλεγγύη, γ) Εκπαίδευση για διαπολιτισμικό σεβασμό, δ) Εκπαίδευση εναντίον του εθνικιστικού τρόπου σκέψης¹. Αυτές τις αρχές ενστερνίστηκαν αιώνες πριν, οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος. Η διαπολιτισμική παιδαγωγική των αγίων παραπέμπει στον σύγχρονο Χάρτη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, για τον οποίο ο Α. Παπάς αναφέρει ότι η προσήλωση σ' αυτόν μπορεί να μας δώσει το μέτρο της σωστής και ισορροπημένης διαπολιτισμικότητας².

Η εκπαίδευσή τους βασίζεται σε ανθρωπιστικές αξίες. Θέλουν να ενισχύσουν τις θετικές στάσεις έναντι της πολιτισμικής ετερότητας. Ο διαπολιτισμικός προσανατολισμός είναι μια στρατηγική επιλογή της εκπαιδευτικής τους πολιτικής, επιζητώντας τη διαπολιτισμική επικοινωνία. Ενθαρρύνουν τους μαθητές τους στην ανάπτυξη του ανθρωπισμού, της αποδοχής της πολιτισμικής ετερογένειας και την απόρριψη των στερεότυπων. Δρομολογούν τη συνάντηση των πολιτισμών με αφετηρία την πολιτισμική ισοτιμία και αμοιβαιότητα, τις πολιτισμικές ανταλλαγές. Με τη δημιουργία της νέας γλώσσας ήθελαν να συμβάλλουν δημιουργικά στη γλωσσική και πολιτισμική πολυμορφία, στην ανάπτυξη των πολιτισμών.

Προσπαθούν να βρουν τους αρμούς του Ορθόδοξου Χριστιανισμού με την παιδαγωγική της θρησκείας, με τον πολιτισμό. Επιδιώκουν να εισάγουν στους Σλάβους τον διακουλτουραλισμό, που σημαίνει την

¹ H. Essinger, "Interkultureller Erziehung in multiethnischen Gesellschaften", in *Die Drucke*, 1990/52/22 - 31.

² Α. Παπάς, «Διαπολιτισμική Παιδαγωγική και Διδακτική», Αθήνα, 1998, σ. 301.

επικοινωνία μεταξύ των πολιτισμών³. Επιδιώκουν την πνευματική τους καλλιέργεια, την εσωτερική τους διαχρονικών αξιών και πεποιθήσεων, την διαμόρφωση ενός παγκόσμιου ήθους, βασισμένου στην εσωτερική μόρφωση του ανθρώπου με πανανθρώπινα ιδεώδη. Υπερβαίνουν υποκρισίες, τυπολατρίες, συγκρούσεις, μισαλλοδοξίες και φανατισμούς, με την καλλιέργεια της εσωτερικής ειρήνης και της αγάπης, της αγαπτικής αλληλοπεριχώρησης. Προσπαθούν να τροφοδοτήσουν τους Σλάβους από τις ρίζες του βυζαντινού πολιτισμού, ως αρχικό βηματισμό της κατανόησης του διαφορετικού. Στοχεύουν στην αναγνώριση από τους Σλάβους του διαφορετικού πολιτισμού τους, της συνειδητοποίησης της μοναδικότητας έναντι της πολλαπλότητας, του πλουραλισμού των διαφορετικοτήτων - προσώπων και λαών. Επιζητούν να αισθανθούν οι Σλάβοι τη διαφορετικότητά τους και μετά να συναντήσουν τον Βυζαντινό πολιτισμό. Διακηρύσσουν την οικουμενικότητα του Ελληνικού πολιτισμού και την υπέρβαση του εθνοκεντρισμού. Προσπαθούν να διδάξουν τον Βυζαντινό πολιτισμό, ο οποίος σύμφωνα με τον Β. Ν. Τατάκη⁴ φανερώνει τα δύο κυριότερα χαρακτηριστικά του ελληνικού πνεύματος: α) Έχει την ικανότητα να δέχεται οργανικά και δημιουργικά, να αφομοιώνει μηνύματα άλλων λαών ή πολιτισμών και β) έχει το υπόβαθρο και την ικανότητα να συνθέτει και να μεταπλάθει, να ακτινοβολεί και να προβάλλει αγέραστα διδάγματα.

Θέλουν να δώσουν στους Σλάβους το δικαίωμα έκφρασης της διαφορετικότητάς τους, το δικαίωμα της ειρηνικής συνύπαρξης, επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης με τους άλλους πολιτισμούς. Προσπαθούν να δημιουργήσουν τη νέα πολιτισμική οντότητα, η οποία θα διαθέτει τη δική της πολιτισμική κληρονομιά και τον δικό της κώδικα αξιών, που θα υπερβαίνει την τοπικότητα και θα καλλιεργεί την οικουμενικότητα.

Τους προσδίδουν έναν πολιτισμό, του οποίου το περιεχόμενο και οι πολιτισμικές αξίες θα έχουν την οικουμενική αναγνώριση. Τους προσδίδουν τη συνείδηση της διαχρονικότητας. Εμπλουτίζουν την ταυτότητά τους και την ανανεώνουν. Διαμορφώνουν ιδεολογία, αντίληψη και τρόπο ζωής, που αφορούν στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, μεταξύ Θεού και ανθρώπου, ατόμου και ομάδας, φύλων και συζύγων. Δίνουν δημιουργική πνοή στα δικά τους πολιτισμικά στοιχεία. Δημιουργούν ένα σώμα πολιτισμού με οικουμενική πολιτισμική ταυτότητα, η οποία εμπεριέχει τα ιδιαίτερά του χαρακτηριστικά, αλλά και

³ Σταμάτης Πορτελάνος, *Διαπολιτισμική και διαθεματική διδακτική στο μάθημα των Θρησκευτικών, διαγενεαλογική θεολογία και διακουλτουραλισμός*, εκδόσεις: ΕΝΝΟΙΑ, πρώτη έκδοση: Ιούνιος 2010, Αθήνα, σ. 16.

⁴ Β. Ν. Τατάκης, *Μελετήματα χριστιανικής φιλοσοφίας*, «Αστήρ», Αθήνα 1981², σ. 163.

στοιχεία καθολικότητας και οικουμενικότητας. Μέσα από την αναζήτηση των δικών τους πολιτισμικών αναφορών και των δομικών στοιχείων της οικείας πολιτισμικής ταυτότητας διαδίδουν μια κουλτούρα καθολικών αρχών. Κάνουν τον πολιτισμό τους προσβάσιμο στους Σλάβους, αλλά και στην ανθρωπότητα.

Με τη διαπολιτισμική προσέγγιση που επιχειρούν έναντι των Σλάβων επέτρεψαν τη συνάντηση των επιμέρους πολιτισμικών κληρονομιών, την αλληλεπίδραση και τη διαλεκτική στην επίτευξη της μετοχής στα πανανθρώπινα αγαθά. Μέσω της διαπολιτισμικής αγωγής, ο σλαβικός πολιτισμός έγινε μέρος του καθολικού πολιτισμού του ανθρώπινου είδους. Δεν στόχευσαν στην ομογενοποίηση των διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων και στην αλλοίωση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της σλαβικής πολιτισμικής οντότητας. Δεν καταργούν τη διαφορετικότητα. Δεν επιδιώκουν την πολιτισμική αλλοίωση. Δεν αποβλέπουν στη βίαιη επιβολή της δικής τους γλώσσας και θρησκείας. Στόχος τους είναι να διατηρηθεί η πολιτισμική και γλωσσική τους ταυτότητα. Αναπτύσσουν τα πλαίσια καλλιέργειας της δικής τους ταυτότητας, μέσω της προσφοράς της αγάπης και της αλήθειας.

Σύμφωνα με τον Στ. Πορτελάνο, οι προϋποθέσεις για μια διαπολιτισμικότητα συνίσταται στην ανοιχτοσύνη του εαυτού και των κοινωνιών για τη γνώση και την υποδοχή του άλλου ως μέρος του όλου, στη συλλογική ευθύνη για το μέρος του κόσμου και στη συνείδηση ως λειτουργικό όργανο διαμόρφωσης προσωπικότητας⁵. Αυτές είναι οι προϋποθέσεις που θέτουν και οι Άγιοι στον διαπολιτισμικό τους αγώνα. Με την διαπολιτισμική τους διάκριση δομείται η συναντίληψη. Διαχειρίζονται με ήθος τη διαφορετικότητα, χωρίς να υπάρχει διάθεση για κυριαρχία και εξουσιαστικότητα. Η διαφορετικότητα αξιοποιείται και εξελίσσεται, η ελευθερία του πνεύματος διαφυλάσσεται.

Δεν καταργούν αυτό που βρίσκουν, αλλά το αναδιαμορφώνουν. Δεν καταλύουν τον πολιτισμό των Σλάβων, αλλά τον συμπληρώνουν, τον κάνουν οικουμενικό, κινούμενοι από την ανόθευτη αγάπη του Χριστού. Δε διαγράφουν την ιδιοσυστασία της πολιτισμικής παράδοσης του σλαβικού λαού, αλλά την αξιοποιούν ως τη νέα δυναμική.

Μιλώντας με σύγχρονους παιδαγωγικούς όρους, είναι από τους πρώτους διαπολιτισμικούς παιδαγωγούς που επισήμαναν έμμεσα ότι η Διαπολιτισμική Παιδαγωγική είναι μια νέα ματιά στο φαινόμενο της Αγωγής και ως τέτοια, αφορά όλους τους παράγοντες της εκπαιδευτικής διαδικασίας, γηγενείς και αλλοδαπούς, σε όλη την πυραμίδα του

⁵ Σταμάτης Πορτελάνος, *Διαπολιτισμική και διαθεματική*, 2010, ό. π., Αθήνα, σ. 137.

εκπαιδευτικού συστήματος. Είναι ταυτόχρονα η υπέρβαση στο χώρο της εκπαίδευσης της μονοδιάστατης αντίληψης, η οποία λειτουργεί μονοπολιτισμικά, μονογλωσσικά και «εθνο-ομογενοποιητικά». Οι έννοιες της γνωριμίας, της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, της επικοινωνίας, της συνεργασίας, που συμπυκνώνουν το νόημα μιας διαπολιτισμικής πορείας, τις οποίες καλλιέργησαν οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος, γίνονται τα κατάλληλα εκείνα εργαλεία που διευκολύνουν τη διαπολιτισμική προσέγγιση και του σύγχρονου εκπαιδευτικού. Πρωτοστατούν στην αναδιαπραγμάτευση των αντιλήψεων για τη διαφορετικότητα υπό το πρίσμα της ομαλής συμβίωσης και της καλλιέργειας της αποδοχής, έχοντας ως τελικό ζητούμενο την αρμονική συνύπαρξη.

Ξεπερνώντας τα ενυπάρχοντα στερεότυπα, τις προκαταλήψεις, τον ρατσισμό, την ξενοφοβία και τον εθνοκεντρισμό αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες και προχωρούν στη λήψη πρωτοποριακών μέτρων, με άμεση επιρροή στον εκπαιδευτικό σχεδιασμό, δίνοντας βάση στην καλλιέργεια πολιτισμικών αξιών και όχι στην απλή μετάδοση γνώσεων. Οι πρωτοβουλίες αυτές υποστηρίζονται σήμερα και από Διεθνείς Οργανισμούς, όπως ο Ο.Η.Ε. και το Συμβούλιο της Ευρώπης. Είναι τόσο διαχρονικοί και εστιάζουν τόσο πρόωρα σε κάποιες βασικές παραδοχές, που τις αποδέχεται και η σύγχρονη Παιδαγωγική επιστήμη. Μέσα από το έργο τους επισημαίνεται έμμεσα, ότι η ανθρωπότητα δεν εξελίσσεται μονότονα, ομοιόμορφα, αλλά με μια αφάνταστα μεγάλη ποικιλία κοινωνικών και πολιτιστικών μορφών⁶, οι οποίες λαμβάνονται υπόψη στον σχεδιασμό του εκπολιτισμού των Σλάβων. Το συμπέρασμα που συνάγεται, όταν μελετά κανείς το έργο των Αγίων Κυρίλλου είναι ότι για τους Αγίους, κανένας πολιτισμός δεν είναι μόνος του. Οι πολιτισμοί διαπλέκονται, αλληλεπιδρούν και εξελίσσονται. Υπάρχει η ανάγκη να διατηρηθεί η πλούσια ποικιλία των πολιτισμών⁷. Η παράλληλη συνύπαρξη και η αρμονική συμβίωση δομείται μόνο επάνω σε ένα πλαίσιο αμοιβαίας κατανόησης και σεβασμού.

Δημιούργησαν το πολιτισμικό πλαίσιο, μέσω του οποίου ο πολιτισμός τους θα μεταδίδεται από γενιά σε γενιά, μέσα από τη διαδικασία της διδασκαλίας, της μάθησης, της βίωσης και με τον τρόπο αυτό θα διασφαλίζεται η πολιτισμική συνέχεια και η εξελικτική διαδικασία.

Υπεραμύνθηκαν, μέσα από το τεράστιο έργο που δημιούργησαν, ότι η μεταβίβαση του σλαβικού πολιτισμού δε γίνεται παθητικά, αλλά δυναμικά μέσα από τη διαλογική αλληλεπίδραση των ενεργών υποκειμένων. Έμαθαν στους Σλάβους να δημιουργούν και να συνθέτουν τα

⁶ C. Levi- Strauss, *Φυλές και Ιστορία*, Μπάιρον, 4^η έκδοση, Αθήνα, 1987, σ. 8.

⁷ C. Levi- Strauss, *Φυλές και Ιστορία*, Μπάιρον, 4^η έκδοση, Αθήνα, 1987, σ. 73.

δικά τους πολιτισμικά συμβάντα, δημιουργικά, μέσα από δυναμικές διαλογικές αλληλεπιδράσεις, ανάμεσα σε εξίσου ενεργά υποκείμενα.

Επιζητούν να αναδείξουν τη σλαβική πολιτισμική κληρονομιά, να διατηρήσουν και να ανασυστήσουν την ποικιλία, χωρίς να τείνουν να επιβάλλουν την ενοποίηση, χωρίς να αναπαράγουν στερεότυπα, να καλλιεργούν προκαταλήψεις και διαχωριστικές γραμμές. Ο «άλλος» είναι σεβαστός στην ετερότητά του. Αναγνωρίζουν στον «άλλο» το δικαίωμα αυτονομίας και διαφορετικότητας. Στοχεύουν στη διάνοιξη των ζωογόνων εκείνων πηγών, από τις οποίες οι Σλάβοι θα αρδεύουν και θα διαμορφώνουν τη διαπολιτισμική ατομική και ομαδική τους ταυτότητα, που θα προϋποθέτει τη διαλογική αναγνώριση του άλλου.

Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος είναι οι πρώτοι διδάσκαλοι που θεμελιώνουν τη διαπολιτισμική εκπαίδευση. Διασφαλίζουν ίσες ευκαιρίες ανεξάρτητα από εθνική, φυλετική, πολιτισμική και κοινωνική προέλευση. Ανοίγουν τον δρόμο για συνεχή και δυναμική αλληλεπίδραση, για συνεργασία ανάμεσα στα άτομα διαφορετικών εθνικών και πολιτισμικών προελεύσεων, με σκοπό την ισονομία, την αλληλοκατανόηση, την αλληλοαποδοχή και αλληλεγγύη, συμβάλλοντας στη δημιουργία ανοικτών κοινωνιών.

Μετασχηματίζουν τους κοινωνικούς θεσμούς και παρέχουν τη δυνατότητα στους Σλάβους να εκφραστούν ατομικά και συλλογικά. Δίνεται στους Σλάβους η ελευθερία της πολιτισμικής αυτοεκπλήρωσης.

Μέσα από το έργο τους διαφαίνεται έμμεσα η θέση τους, ότι η διαπολιτισμική εκπαίδευση βασίζεται σε ανθρωπιστικές αξίες. Έδειξαν τον δρόμο του προσανατολισμού της εκπαίδευσης, η οποία πρέπει να στρέφεται στις ίσες ευκαιρίες των μαθητών, στην καλλιέργεια θετικών στάσεων απέναντι σε άτομα με διαφορετική εθνική, πολιτισμική, φυλετική και θρησκευτική προέλευση, στην ενίσχυση του αυτοσυναισθήματος, το κοίταγμα των κοινωνικών φαινομένων, υπό το πρίσμα διαφόρων πολιτισμών και όχι μόνο του κυρίαρχου.

Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος έδειξαν το δρόμο της διαπολιτισμικής επικοινωνίας με τον σλαβικό πολιτισμό, μέσω της διαπολιτισμικής αγωγής, η οποία στοχεύει στη συνάντηση των πολιτισμών στη βάση της ισοτιμίας και της αμοιβαιότητας, στον παραμερισμό των εμποδίων που παρεμβάλλονται κατά τη συνάντηση των «πολιτισμικών ανταλλαγών» και του «πολιτισμικού εμπλουτισμού».

Στην προσπάθεια δημιουργίας της νέας γλώσσας, ως ευεργέτημα αιώνιο προς τους Σλάβους, ξεκινούν με τη δημιουργία προϋποθέσεων για δημιουργική διαπολιτισμική επικοινωνία μεταξύ τους, για αποτελεσματική μεταφορά της γνώσης. Λαμβάνουν υπόψη τους το πολυσύν-

θετο πλέγμα σχέσεων ανάμεσα στους Βυζαντινούς και τους Σλάβους. Κάνουν τη γλώσσα όργανο διάδοσης τής χριστιανικής διδασκαλίας. Συνδέουν στενά την ελληνική γλώσσα με την Ορθόδοξη διδασκαλία του Χριστού, με τη λειτουργική λατρεία, με τον Ελληνισμό. Μιλάνε για την Ορθόδοξη διδασκαλία ζωντανά, βιωματικά, με θείο ενθουσιασμό και πάθος, με θεία έμπνευση. Επικοινωνούν με τους Σλάβους και τους κάνουν κοινωνούς της πίστης τους. Κατατείνουν στη μεταλαμπάδευση του βαθύτερου πνευματικού βιώματος, σε μια πνευματική συνάντηση αγαπητικής συνύπαρξης. Εστιάζουν στην ανάπτυξη της προσωπικότητας των Σλάβων στην καθολική παιδεία της υπόστασής τους.

Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος, ως επιστήμονες γλωσσολόγοι, στους λαούς της Μοραβίας (σημερινή Τσεχία και Σλοβακία), της Παννονίας (σημερινή Ουγγαρία), που δεν είχαν γραφή και διέθεταν μόνο προφορικό λόγο δημιουργούν σύστημα γραφής, για να γράψουν τη διδασκαλία του Ευαγγελίου – τη Θεία Λειτουργία. Συμβολίζουν με γράμματα του ελληνικού αλφάβητου τους σλαβικούς φθόγγους - τη ντοπιολαλιά τους και δημιουργούν το γλαγολιτικό αλφάβητο, το οποίο αργότερα από τον άγιο Μεθόδιο και τους μαθητές των αγίων απλοποιήθηκε και δημιουργήθηκε το κυριλλικό αλφάβητο, προς τιμήν του αγίου Κυρίλλου.

Το αλφάβητο αυτό προήλθε από το αλφάβητο της Ελληνικής γλώσσας, επαυξημένο με έναν αριθμό παράγωγων γραμμάτων, για να αποδώσει τους φθόγγους της Σλαβικής (γλώσσα η οποία χαρακτηρίζεται από μεγάλη ποικιλία ουρανικών συμφώνων)⁸. Με τη δημιουργία της αρχαίας Σλαβικής γλώσσας (της λεγόμενης Σλαβονικής) διαδόθηκαν στους Σλάβους τα λειτουργικά κείμενα, η Αγία Γραφή, τα θαυμάσια κείμενα των Πατέρων. Η ανάπτυξη της σλαβονικής φιλολογικής γλώσσας επέδρασε σε όλο το φάσμα της πολιτισμικής έκφρασης των Σλάβων.

Είναι οι πρώτοι, οι οποίοι διαμορφώνουν τα πλαίσια διαπολιτισμικής προσέγγισης της πολιτισμικής ετερογένειας.

Μέσα από το έργο τους διαφαίνεται η σημασία που δίνουν στη μητρική γλώσσα ως βάση για τη δημιουργία μιας νέας γλώσσας. Για τη δημιουργία της νέας γλώσσας, η βάση τους είναι η μητρική τους προφορική γλώσσα, που είναι προσαρμοσμένη στις δικές τους γλωσσικές δυνατότητες και στη δική τους γλωσσική ιδιοσυγκρασία. Η μητρική γλώσσα αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία οικοδομείται η εκμάθηση της νέας γλώσσας. Τα γλωσσικά γονιμοποιά στοιχεία αντλούνται μέσα

⁸ Γ. Μπαμπινιώτης, *Η ελληνική γλώσσα ως όχημα διάδοσης της χριστιανικής διδασκαλίας*, περιοδικό «Διάλογοι καταλλαγής», αρ. φύλλου. 89, Απρ.-Μάιος-Ιούν. 2008.

από τη μελέτη και τη βίωση του προφορικού σλαβικού λόγου, ο οποίος γίνεται ο καμβάς εξύφανσης της νέας γραπτής γλώσσας, η οποία ενέχει τη διαπολιτισμική αντίληψη των πραγμάτων. Θεωρούν τη δημιουργία της γραπτής σλαβικής γλώσσας, τη διατήρηση της γλωσσικής και πολιτιστικής σλαβικής κληρονομιάς και την ανάπτυξή της, ως βασικό ανθρώπινο δικαίωμα, ως παγκόσμιο πολιτισμικό κεφάλαιο, που πρέπει να καλλιεργηθεί και να αλληλοπορευτεί με τον παγκόσμιο πολιτισμό.

Η εκπαιδευτική αυτή μεταρρύθμιση των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου, θα λέγαμε με σύγχρονους εκπαιδευτικούς όρους, είναι πάντα επίκαιρη και αποτελεί σήμερα μια έμμεση υπόδειξη προς τους δασκάλους, για σεβασμό του ετερογενούς μορφωτικού κεφαλαίου των ξένων μαθητών. Υποδεικνύουν τη διάθεση για ουσιαστική διαπολιτισμική επικοινωνία, προσηλωμένη στις αρχές της δημοκρατίας και του σεβασμού των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, όπως θα λέγαμε σήμερα, που θα βγαίνει αυθόρμητα ως στάση και συμπεριφορά και θα συμπορεύεται με τη φυσική λειτουργία του εκπαιδευτικού μέσα στην τάξη, σε κλίμα συνεννόησης, δικαιοσύνης, δημοκρατίας και αποδοχής, για να θεμελιωθεί μια νέα προσέγγιση της πολυπολιτισμικότητας του σύγχρονου σχολείου.

Διδάσκουν στους Σλάβους ότι είναι διαφορετικοί και μοναδικοί. Θεμελιώνουν ένα στέρεο πολιτισμικό εποικοδόμημα. Επιδιώκουν την πνευματική τους καλλιέργεια με την εσωτερίκευση διαχρονικών αξιών, τη δημιουργία μιας τοπικής κουλτούρας που θα προσφέρει με τη σειρά της στη μορφοποίηση ενός πανανθρώπινου ήθους, που θα βασίζεται στην εσωτερική πνευματική καλλιέργεια του σλαβικού κόσμου με πανανθρώπινα ιδεώδη. Θέλουν να συνδέσουν τα έργα τους με την παγκοσμιότητα και την αιωνιότητα, διδάσκουν την «Αλήθεια» που θα τους ενώσει όλους. Θεμελιώνουν τον πολιτισμό τους στην πνευματική ελευθερία και το νόημά της.

Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος επιδίωξαν τον συγκερασμό των διαφορετικών πολιτισμών και μέσα από αυτόν, τη δημιουργία μιας νέας πολιτισμικής ταυτότητας στηριζόμενη στην αμοιβαιότητα και στην πραγματική χριστιανική αλληλεγγύη.

Ως σύμμαχοί τους, τους αντιμετωπίζουν χωρίς προκαταλήψεις. Ο στόχος τους είναι η ενίσχυση των ικανοτήτων τους. Δίνουν σε όλους τους Σλάβους τη δυνατότητα εκμάθησης ενός ενιαίου πολιτισμικού κώδικα. Εστιάζουν περισσότερο στην αλληλεπίδραση ανάμεσα στον Βυζαντινό και στον Σλαβικό πολιτισμό, στην αμοιβαία συνεργασία και παραπέρα ανάπτυξή τους. Χρησιμοποιούν δημιουργικά τα στοιχεία του οικείου πολιτισμού. Αναγνωρίζουν τις ανάγκες της προσωπικότη-

τας και της αλληλεπίδρασης των πολιτισμικών ομάδων. Ανακαλύπτουν το πλέγμα των αλληλεπιδράσεων, λαμβάνουν υπόψη τους τη διαφορά και την ποικιλομορφία.

Είχαν προετοιμαστεί πολύπλευρα προκειμένου να παρουσιάσουν τη νέα γνώση, να ενισχύσουν την εκμάθησή της και να καλλιεργήσουν τις ικανότητες και τις δεξιότητες των Σλάβων. Για τη μετουσίωση αυτών των γνώσεων, ώστε να δεχτούν τη νέα γνώση και να αντιδράσουν κατάλληλα οι Σλάβοι, είχαν προετοιμαστεί σωστά. Σύναψαν μαζί τους θετικές σχέσεις, για να τους στηρίζουν και να τους προσελκύουν.

Ήταν χαρισματικοί δάσκαλοι. Είχαν ετοιμότητα αντίδρασης και παρενέβαιναν διαφοροποιημένα. ανάλογα με τις φυλετικές και πολιτιστικές διαφορές. Παρατηρούν, συμμετέχουν και υποβοηθούν στην ανάπτυξη θετικών στάσεων απέναντι στις άλλες εθνοπολιτικές ομάδες. Στέκονται υπεύθυνα απέναντι στις πολυσύνθετες ψυχοπνευματικές λειτουργίες των ανθρώπων με βάση τις οποίες ερμηνεύουν τον κόσμο που τους περιβάλλει.

Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος τα είπαν και τα έπραξαν όλα περί διαπολιτισμικότητας. Αντιλαμβάνονται και βιώνουν τη διαπολιτισμική επικοινωνία τόσο έντονα - είναι διαχρονικοί κοινωνοί της διαπολιτισμικότητας. Έκαναν πράξη τη διαπολιτισμικότητα πολλούς αιώνες πριν τη σημερινή πραγματικότητα. Ο Habermas, δηλώνει ότι στην επικοινωνία εμπλέκονται τα στοιχεία του πολιτισμού, της κοινωνίας και της προσωπικότητας. Μιλάμε έτσι, για μια διαπολιτισμική επικοινωνία, όπου η μετάδοση των μηνυμάτων μεταξύ πομπού και δέκτη δεν έχει να κάνει απλώς και μόνο με τις λέξεις. Η επικοινωνία μεταξύ ατόμων της ίδιας κοινωνικοπολιτισμικής ομάδας και μη, εγείρει το πώς και το γιατί μια ομάδα ανθρώπων αντιλαμβάνεται τα πράγματα με τον ένα τρόπο και μια άλλη ομάδα με τον δέον. Δεν μεταδίδεται μόνο ένα γλωσσικό μήνυμα αλλά και η σκέψη, ο στοχασμός, η διάνοηση, ο εσωτερικός μονόλογος - ο πολιτισμός και οι πράξεις⁹. Τα όσα δηλώνει ο Habermas, τα είχαν κάνει πράξη στους Σλάβους, οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος, αρκετούς αιώνες πριν.

Κάθε τους προσέγγιση αναζητά την αρμονική συνύπαρξη, την προαγωγή των αρχών της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος ενισχύουν τον πολιτισμό των Σλάβων με έναν ισχυρό κώδικα αξιών. Τους προσφέρουν καθολικές και οικουμενικές αξίες. Το έργο τους ανα-

⁹ Ι. Κατσής, Π. Μουσταφάς, Ι. Σπινθουράκη, (1996), *Ο ρόλος της γλώσσας και του πολιτισμού στη διαπολιτισμική επικοινωνία*. Στο: Γεωργιγιάνης, Π. (επιμ.) (1997), *Εκπαίδευση και Διαπολιτισμική Επικοινωνία*, 1ο Διαβαλκανικό Συνέδριο, 3-5 Μαΐου 1996, Αθήνα: Gutenberg, σσ. 165, 166.

δεικνύει είτε άμεσα, είτε έμεσα τη θεματική και την προβληματική της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Αναδεικνύουν και διδάσκουν εμπράκτως, στους Σλάβους τις αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, που αποτελούν διαχρονικό ζητούμενο, καθώς συνεισφέρουν στην ομαλή λειτουργία του κοινωνικού συνόλου.

Ο θρησκευτικός διαπολιτισμός των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου

Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος με τη θρησκευτική αγωγή τους προσπαθούν να ανοίξουν τους ορίζοντες της σλαβικής ψυχής, με μαθητεία σε γνώσεις, πεποιθήσεις και προτάσεις που υπερβαίνουν τους ατομισμούς. Θέλουν να τους μεταφέρουν εμπειρίες συμβατές με το μυστήριο της ζωής. Θέλουν να μεταλαμπαδεύσουν το ισχυρό πολιτισμικό υπόβαθρο του Βυζαντινού πολιτισμού συνάμα με το θρησκευτικό στοιχείο. Συνδέουν στενά τον πολιτισμό και την Ορθοδοξία. Καταβάλλουν προσπάθειες αντίληψης της συμμετοχής και μέθεξης του κτιστού στις ενέργειες του ακτίστου. Απομακρύνουν τα όποια εμπόδια θα παρακώλυαν τους Σλάβους να φθάσουν στην αντίληψη του θείου καλέσματος, στην τελειότητα. Διδάσκουν την ελευθερία από την ιδιοτέλεια, την αγαπνητική σχέση που διδάσκει ο Ιησούς στο Ευαγγέλιο. Επιχειρούν να ενσταλάξουν την ιδέα της μέθεξης του ανθρώπινου στο θείο, τονίζοντας τον μυστηριακό τρόπο, που σημαίνει ταυτόχρονα την ανύψωση του ανθρώπου. Η θρησκευτική αγωγή προσφέρεται για την ερμηνεία της «φύσης» του κτιστού και του ακτίστου, για την αιτία ύπαρξής τους και το νόημα της σχέσης τους.

Προσφέρουν μια διαπολιτισμική θεολογία, η οποία αναφέρεται στο υπερβατικό συνεκτικό στοιχείο που ενώνει χωρίς διακρίσεις όλους τους λαούς, η οποία είναι διαποτισμένη με στοιχεία υπερεθνικής αυτογνωσίας. Με τον πολιτισμό που μετέφεραν, επέδρασαν στη νέα κοινωνία και έγιναν ο πολιτισμικός δίαυλος αφύπνισης και διακίνησης πολιτισμικών αγαθών. Η αλληλοπεριχώρηση δημιούργησε την οικουμενικότητα. Το πολιτισμικό πρότυπο γίνεται ο ίδιος ο Χριστός, ο οποίος συναντά με την ίδια αγάπη αλλοεθνείς και αλλόθρησκους. Οι Σλάβοι προσεγγίζονται με το πνεύμα της ασύνορης αγάπης. Δεν τοποθετούνται απέναντί τους, αλλά δίπλα τους, θεωρούνται κατ' εικόνα και ομοίωση του Χριστού, γεφυρώνουν τις πολιτισμικές τους «αποστάσεις».

Διδάσκουν την οικουμενικότητα του Χριστιανισμού, που με την πνευματική της έννοια δεν καταργεί τη διαφορετικότητα, αλλά επαγγέλλεται την υπερεθνική ενότητα της ανθρωπότητας, την ενότητα μιας

κοινωνίας χάριτος και αγάπης, που υπερβαίνει τα φυσικά στοιχεία της διαφορετικότητας¹⁰. Ο ερχομός τους στους Σλάβους αποτελεί πρόταση διαπολιτισμικής συμπεριφοράς. Στο πρόσωπο του πλησίον - των Σλάβων ανακαλύπτεται ο Χριστός. Οι Σλάβοι δεν θεωρούνται ξένοι, αλλά συνάνθρωποι, λογίζονται ως πολιτισμικό «κεφάλαιο», που εντάσσεται σε έναν μελλοντικό παγκόσμιο πολιτισμό αμοιβαιότητας και ανθρωπισμού. Καλλιέργησαν στους Σλάβους την ορθόδοξη χριστιανική κουλτούρα, η οποία στηρίζεται στην αρχή της ομοείδειας του ανθρωπίνου γένους. Τους καλλιέργησαν την αρχή του σεβασμού του «άλλου», ως ομοούσια ύπαρξη με τη διαφορετική πολιτισμική του έκφραση. Συνέδεσαν οντολογικά τις δύο κουλτούρες.

Η θρησκεία, η οποία συνδέεται με τις ζωτικές λειτουργίες της ανθρωπίνης ύπαρξης και τον κοινωνικό βίο¹¹, θεωρείται από τους αγίους Κύριλλο και Μεθόδιο ως άξονας και συνθετικό στοιχείο πολιτισμού. Θεωρούν ότι η Ορθοδοξία ενέχει τα κριτήρια κουλτούρας, που είναι από τα πρωταρχικά στοιχεία επιδίωξης της διαπολιτισμικής αγωγής. Μέσω της Ορθοδοξίας καλλιεργούν στους Σλάβους το όραμα, τους συντάσσουν στην αληθινή ελευθερία, τους εισάγουν στην αυθεντική πίστη και ζωή. Η προσπάθεια καλλιέργειας της δογματικής συνείδησης προς τους Σλάβους είναι η πνευματική γνώση, που προέρχεται από τη βαθιά αφομοιωμένη πείρα της Θείας Χάρης, την ενεργή ενοίκηση του Θεού μέσα τους. Στηρίζονται στο ενδοπολιτισμικό πνευματικό και ηθικό υπόβαθρο του Χριστιανισμού και επιχειρούν το διαπολιτισμικό, επικοινωνιακό άνοιγμα προς τους Σλάβους, τον πνευματικό παιδαγωγικό βηματισμό επικοινωνίας. Επιζητούν την απόκτηση του φωτισμού από τους Σλάβους, της σοφίας και της σύνεσης. Προάγουν σχέσεις κοινωνικής αρμονίας και συλλογικότητας. Επιχειρούν να τους γνωρίσουν την καθολική Αλήθεια, να δημιουργήσουν προϋποθέσεις ταύτισης με το Αγαθό και τις αρετές, να τους δημιουργήσουν ανάταση ψυχής, να τους κληρονομήσουν τη μνήμη της Αλήθειας. Τους προσφέρεται η βιωμένη σχέση του Θεού με τις ενέργειές του, που τους διαμόρφωσε ως προσωπικότητες, ως Αγίους. Τους προσφέρεται το δόγμα, αφού έγινε πρώτα ζωή, βιωμένη πίστη με θεανθρώπινη συνέργεια. Το δόγμα τους δωρίζεται ως αποτέλεσμα αγιοπνευματικής, θεανθρώπινης εμπειρίας, οργανικά συνδεδεμένο με τη ζωή τους και όχι ως θεωρητικό πλαίσιο αναφοράς της πίστης. Το δόγμα, η ιερή συλλογική εμπειρία, τούς κληροδοτείται ακέραια.

Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος είναι θρησκευοπαιδαγωγοί, οι

¹⁰ Σταμάτης Πορτελάνος, *Διαπολιτισμική και διαθεματική*, 2010, ό. π., Αθήνα, σ. 71.

¹¹ Σταμάτης Πορτελάνος, *Διαπολιτισμική και διαθεματική*, 2010, ό. π., Αθήνα, σ. 137.

οποίοι με την παιδαγωγική βάση της Ορθοδοξίας δομούν τη διαπολιτισμική στάση και συμπεριφορά. Προτείνουν την πίστη με θεανθρώπινη συνέργεια, την άσκηση των θείων εντολών, την αγαπητική ετερότητα και τη μυστηριακή ζωή ως τρόπο ζωής, κάθαρσης και φωτισμού, με τον οποίο ο πιστός φθάνει στη θέωση και τη θεοπτία.

Η διαπολιτισμική στάση του Βυζαντίου, στη Δυτική και στην Ανατολική Ευρώπη, παράλληλα με την προσπάθεια διατήρησης της ελληνικότητας είναι διαπιστωμένη ιστορικά και πολιτισμικά¹². Ο Τζ. Χόουγορντ-Τζόνστον γράφει τα εξής: «Εκτός από τις γνωστές υπηρεσίες που προσέφερε σε όλη την Ευρώπη – την υπεράσπιση, δηλαδή των νοτιοανατολικών άκρων της, απέναντι στο Ισλάμ και απέναντι στους νομάδες της Ευρασίας, τη διατήρηση της Ελλάδας, τη μετάδοση της αρχαίας ελληνικής κουλτούρας στην Αναγέννηση – το Βυζάντιο διέσωσε τη μεσαιωνική προϊστορία των σλαβικών κρατών της Ανατολικής Ευρώπης, τα οποία δέχτηκαν σ' ένα μεγάλο μέρος της διαμόρφωσής τους, τα προϊόντα του Βυζαντινού πολιτισμού»¹³.

Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος διακονούν μέχρι αυτοθυσίας. Η αγάπη τους θεμελιώνεται στον σταυρό του «εγώ» και γίνεται καθολική και οικουμενική. Δέχονται τους Σλάβους ως μέλη της πανανθρώπινης οικογένειας. Η Χριστοειδής αγάπη γίνεται θεμελιώδης αρχή συνύπαρξης των δύο πολιτισμών. Εντάσσουν τον σλαβικό πολιτισμό σε πορεία και προοπτική ελπίδας και αθανασίας. Οι Ορθόδοξες χριστιανικές αρετές και αξίες γίνονται σταθερές βάσεις πολιτισμικής διάδρασης, ειρηνικής επικοινωνίας των σλαβικών λαών και αφορμή συνδημιουργίας αγαθών πολιτισμικών επιτευγμάτων. Ενδιαφέρονται για την προοπτική και τη δυνατότητα τής εν Χριστώ ανακαίνισης και αναμόρφωσής τους.

Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος δίδαξαν στους Σλάβους, πέρα από την ανάπτυξη της ικανότητας να λειτουργούν στον κόσμο του γραπτού λόγου, αυτού δηλαδή που ονομάζουμε γραμματισμό, δηλαδή την ικανότητα να διαβάζουν και να γράφουν και τον θρησκευτικό γραμματισμό, ως μία καίρια διάσταση της θρησκευτικής αγωγής, που συμβάλλει στη δημιουργία πολιτών με θρησκευτική αυτοσυνειδησία και δεκτικότητα στον διάλογο με το διαφορετικό. Ο θρησκευτικός αυτός γραμματισμός βασίστηκε στους κανόνες της παιδαγωγικής και επιστημονικής γνώσης και στόχευε στην κριτική ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης.

Χωρίς να εγκαταλείψουν την ορθόδοξη αυτοσυνειδησία τους,

¹² Σταμάτης Πορτελάνος, *Διαπολιτισμική και διαθεματική*, 2010, ό. π., Αθήνα, σ. 196.

¹³ Ε. Μπιμπίδου-Αντωνιάδη – Ζ. Μπομπάιρ κ.ά. – Τ. Χόουγορντ-Τζόνστον, *Το Βυζάντιο πριν από το 1000*, στο «*Βυζάντιο και Ευρώπη*», Συμπόσιο, Παρίσι, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, σ. 79.

υποστηρίζουν την αποδοχή της ετερότητας, αίτημα που βρίσκεται στο επίκεντρο της Ορθόδοξης θεολογικής μας παράδοσης. Γνώστες της εμπειρίας και της δυναμικής της αρχαίας Εκκλησίας και της κοινωνίας του Αγίου Πνεύματος, η οποία φωτίζει την προσωπική διαφορετικότητα του κάθε μέλους της εκκλησιαστικής κοινότητας και την οδηγεί σε αρμονική αλληλεξάρτηση με τα άλλα μέλη, οικοδομούν την ενότητα του σώματος της Εκκλησίας. Στην αγαπτική ομοουσιότητα και αλληλοπεριχώρηση, η ετερότητα προσλαμβάνεται ως συστατικό της ενότητας. Διακηρύσσουν τις θέσεις της Ορθόδοξης ανθρωπολογίας, η οποία τονίζει την καθολικότητα και πληρότητα του ανθρώπου σε κάθε ανθρώπινο πρόσωπο, την αλήθεια του ως μοναδικού, ανόμιου και ανεπανάληπτου προσώπου, το οποίο αποκτά ταυτότητα μέσω της σχέσεως με μια άλλη προσωπική ετερότητα¹⁴. Ως παράδειγμα της θυσιαστικής αυθυπέρβασης, οικειώνονται αγαπτικά την ετερότητα και ανακαλύπτουν στην ετερότητα στοιχεία ενότητας και ταυτότητας, για να συνυπάρξουν ειρηνικά και δίκαια.

Έχουν εδραία θέση, ότι οι Σλάβοι, με τη βοήθεια του Αγίου Τριαδικού Θεού, βασιζόμενοι στην πίστη τους και στη θεία συγκατάβαση, ότι μπορούν να τα καταφέρουν, να ανακαλύψουν τις δυνατότητές τους και να τις αξιοποιήσουν.

Επιχειρούν να γίνουν οι πιο ισχυροί σύμμαχοί τους στην πορεία τους προς την ολόπλευρη και δημιουργική ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους.

Στον σλαβικό κόσμο προβάλλουν ένα οικουμενικό και μεσσιανικό όραμα, νοηματίζουν την ιστορία τους. Τους βοηθούν να ξεφύγουν από την προσωποποίηση και μυθοποίηση της φύσης, να διαχωρίσουν την ουσία του Θεού από τη φύση, τον δημιουργό από τα δημιουργήματά του. Τους υποδεικνύουν την υπέρβαση από την φυσικοποίηση του Θεού ή την θεοποίηση της φύσης, τη συγχώνευση του Θεού και της φύσης. Οικοδομούν τη σχέση Θεού και ανθρώπου. Αποδομούν τη θρησκευτικοποίηση της φύσης, την υποδούλωση στις αισθήσεις και δίνουν τη δυνατότητα στον σλαβικό κόσμο να γνωρίσει τον Θεό της αγάπης. Δίνουν στη ζωή τους μια σωτηριολογική προοπτική, μέσα από την προσπάθεια προσέγγισης της θεογνωσίας. Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος τούς φανερώνουν τις ιδιότητες του Θεού, τούς φανερώνουν τη διάκριση της ουσίας του Θεού από τις ενέργειες του Θεού, ότι ο Θεός είναι μεθεκτός στις ενέργειές του. Συνδέουν τον πολιτισμό τους

¹⁴ Στ. Γιαγκάζογλου, *Ο διάλογος θεολογίας και πολιτισμού βασική συνιστώσα της σύγχρονης θρησκευτικής αγωγής και παιδείας*, [www.pi-schools.gr/lessons/dialogos theologias politismou.doc](http://www.pi-schools.gr/lessons/dialogos%20theologias%20politismou.doc), πρόσβαση: 8-12-2014.

με το θεϊκό στοιχείο. Δίνουν απαντήσεις στο νόημα της δημιουργίας του ανθρώπου και του κόσμου. Τους διαφωτίζουν, πώς από χοϊκοί θα γίνουν αιώνιοι και από μονοδιάστατα ανθρώπινοι να γίνουν θεϊκοί. Τους δεικνύουν τον δρόμο της πολύμορφης ιεροφάνειας. Επισημαίνουν τη διάκριση μεταξύ κτιστού που είναι η φύση από το άκτιστο που δημιουργεί τον άνθρωπο και τον κόσμο. Τους παρέχουν τη δυνατότητα εισχώρησης στον χώρο του θείου με τρόπο μυστηριακό. Ανυψώνουν τον σλαβικό κόσμο και τον ανακαινίζουν. Εστιάζουν στην ανάπτυξη της προσωπικότητας των Σλάβων, στην καθολική παιδεία της υπόστασής τους. Διαμορφώνουν την ταυτότητα του καθολικού ήθους, την εθνική ταυτότητα και την ιστορική συνείδηση, το κοινό ήθος. Συνθέτουν την οντολογία της ομοειδίας του ανθρώπινου γένους. Διαμορφώνουν έναν πολιτισμό με οικουμενικές αξίες, που ξεπερνά τα εσωτερικά διαγενεαλογικά όρια της εθνότητας. Τους δίνουν την αίσθηση της συνολικής συνύπαρξης, ότι δηλαδή, ο πολιτισμός τους είναι μέρος της παγκόσμιας κληρονομιάς, εμβολιάζουν το σλαβικό πολιτισμικό σώμα, στο σώμα του Ιησού Χριστού. Με το αναιρετικό του θανάτου φάρμακο της Ορθοδοξίας διαρρηγνύουν το σκότος της δεισιδαιμονίας, καταπραΰνουν την οδύνη της θνητότητας μέσα από το όραμα της αιώνιας ζωής. Εμφορούμενοι από τις πανανθρώπινες, ζωογόνες και δυναμογόνες αξίες της Ορθοδοξίας αντιλήφθηκαν την άρρηκτη διασύνδεση του Χριστιανισμού και της διαπολιτισμικότητας και την πραγματοποίησαν.

Ελληνική Βιβλιογραφία:

- Γεωργογιάννης Π. (2008), Διγλωσσία και Δίγλωσση Εκπαίδευση, Επιστημονική σειρά: *Βηματισμοί για μια αλλαγή στην εκπαίδευση*, Τόμος 6^{ος}, Πάτρα, σσ. 53-54.
- Γιαγκάζογλου Στ., Ο διάλογος θεολογίας και πολιτισμού βασική συνιστώσα της σύγχρονης θρησκευτικής αγωγής και παιδείας, [www.Pi-schoolsgr/ lessons/ dialogos theologias politismou.doc](http://www.Pi-schoolsgr/lessons/dialogos%20theologias%20politismou.doc), πρόσβαση: 8-12-2014.
- Κατσίλης Ι., Μουσταῖρας Π., Σπινθουράκη Ι. (1996), Ο ρόλος της γλώσσας και του πολιτισμού στη διαπολιτισμική επικοινωνία, στο: Γεωργογιάννης, Π. (επιμ.) (1997), *Εκπαίδευση και Διαπολιτισμική Επικοινωνία*, 1^ο Διαβαλκανικό Συνέδριο, 3-5 Μαΐου 1996, εκδοτικός οίκος: Gutenberg, Αθήνα.
- Μάρκου Γ. (1998^α), *Προσεγγίσεις της πολυπολιτισμικότητας και η διαπολιτισμική εκπαίδευση – Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών*, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, σσ. 31-32.

- Μπαμπινιώτης Γ., Η ελληνική γλώσσα ως όχημα διάδοσης της χριστιανικής διδασκαλίας, περιοδικό «Διάλογοι καταλλαγής», αρ. φύλλου. 89, Απρ.-Μάιος-Ιούν. 2008.
- Μπιμπίδου-Αντωνιάδη Ε. – Μπομπαίρ Ζ., Χόουγορντ-Τζόνστον Τ., (1996), Το Βυζάντιο πριν από το 1000, στο: «Βυζάντιο και Ευρώπη», Συμπόσιο, Παρίσι, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Νιχωρίτης Γ. Κωνσταντίνος (2013), *Οι Άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος – Ο πνευματικός βίος και ο πολιτισμός των Σλάβων*, Εκδόσεις Μπαρμπουνάκης Χ., Θεσσαλονίκη.
- Νιχωρίτης Γ. Κωνσταντίνος (2013), *Παγανιστικές Λατρείες τους Σλαβικού Κόσμου*, Σειρά: BALKANIA ORTHODOXA III, Εκδόσεις Μπαρμπουνάκης Χ., Θεσσαλονίκη.
- Παππιάς Α. (1998), «Διαπολιτισμική Παιδαγωγική και Διδακτική», Αθήνα.
- Πορτελάνος Σταμάτης (2010), *Διαπολιτισμική και διαθεματική διδακτική στο μάθημα των Θρησκευτικών, διαγενεαλογική θεολογία και διακουλτουραλισμός*, εκδόσεις: ΈΝΝΟΙΑ, πρώτη έκδοση: Ιούνιος, Αθήνα.
- Τατάκης Β. Ν. (1981²), *Μελετήματα χριστιανικής φιλοσοφίας*, «Αστήρ», Αθήνα.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία:

- Essinger, H. (1990), *Interkultureller Erziehung in multiethnischen Gesellschaften*. Die Bruecke, 52, σσ. 22-31.
- Herzfeld M. (1998), *Η ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέπτη, Κριτική Εθνογραφία της Ελλάδας και της Ευρώπης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Hohmann H. M., Reich (Hrsg) H. (1989), *Ein Europa fuer mehrheiten und minderheiten, Diskussionen um interkulturelle Erziehung*, Maxmann Muenster, New York, σ. 16.
- Leisester M. (1989), *Multicultural Education: From Theory to Practice*, NFER – Nelson.
- Levi- Strauss C. (1987), *Φυλές και Ιστορία*, Μπάιρον, 4^η έκδοση, Αθήνα.
- Segal M. H., Dasen P.R., Bery J. W., Portinga, Y.H. (1996), *Διαπολιτισμική Ψυχολογία- Η μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε παγκόσμιο οικολογικό πολιτιστικό πλαίσιο*. (επιμ.) Γεώργας, Δ. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Αίνος προς τους Αγίους Κύριλλο και Μεθόδιο

Σταυρωμένη υπακοή, αδιάλειπτη προσευχή,
άνωθεν εμπνοή, συνείδηση θεο - ομοιωτική.
Η ζωή – ολοπραξία λειτουργική, ένταση μοναχική,
τον ενιαίο λόγο επιζητεί, της θείας χάρης την πηγή,
της πάσχουσας αγάπης τη θεοπνοή,
του Είναι την τέλεια κατοχή.

Η εντολή της ζωής, η ενότητα της προσευχής,
οδύνη υψιπετής, η θεο - οικείωση της σλαβικής ψυχής.
Ενεργεί στην καρδιά, η θεο - ευλογία,
Γράμμα και Πνεύμα συζευγνύονται αποκαλυπτικά.

Του Χριστού το συνειδός στα βάθη του νοός.
Ο Σταυρωμένος αναστημός, η σύλληψη του φωτός.
Τους επισκίασε το φως, το θείο συνειδός του άκτιστου πατρός.
Των δακρύων η οδός, της καρδιάς ο πλατισμός.

Αστέρες φωτεινοί απλανούς καταυγασμού, στην ψυχή του πεπτωκότος σκιασμού,
η απειρότητα του Θεού, ενσπείρεται στον Σλαβικό νου,
στην πάλη του φθαρτού, η στύλωση του έμπονου λογισμού,
στο έρμαιο του κακού στοχασμού, η ασάλευτη Βασιλεία του Θεού.

Δια της οδού του ταπεινού κλαυθμού, του σταυρωμένου λογισμού,
της πάλης του ασκητικού δαμασμού,
της συνεχούς παράστασης ενώπιον του Χριστού,
η αφομοίωση του θεολογισμού, το ρίζωμα του λυτρωμού,
η έδραση της θεωρίας του Χριστού,
η οικοδομή του Ναού του Θεού στην ψυχή του Σλαβικού λαού.

Δημοσθένης Α. Χατζηπλέεας

**Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΦΩΤΙΟΣ
ΩΣ «ΣΗΜΕΙΟΝ ΑΝΤΙΛΕΓΟΜΕΝΟΝ»
ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΗΣ¹**

Παύλου Μ. Γεωργίου

Πληροφορικοῦ

Η ἀξιολόγηση καὶ ἀξιοποίηση ἱστορικῶν πηγῶν εἶναι ἔργο εἰδικῶν ἐρευνητῶν καὶ εἰδημόνων, ἰδίως ὅταν ἀνακύπτουν ἀπὸ αὐτὲς προβληματισμοὶ καὶ ἐρωτήματα, ὅπως αὐτὰ ποὺ θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια. Ἡ δική μας προσέγγιση στὸ θέμα γίνεται μέσω παραθέσεως καὶ συγκρίσεως κειμένων τῆς ἐποχῆς μας καὶ τῶν στοιχείων ποὺ παρέχουν οἱ συγγραφεῖς τους. Θὰ ἐμπιστευθοῦμε, λοιπόν, ἀπόψεις διακεκριμένων ἀκαδημαϊκῶν δασκάλων προκειμένου νὰ καταλήξουμε σὲ συμπεράσματα.

Εἶναι εὐλόγο αὐτοὶ ποὺ τιμήθηκαν ἀπὸ τὴν Ἱστορία μὲ τὸν τίτλο τοῦ Μεγάλου νὰ συγκεντρώνουν ταυτόχρονα ὕμνους ἀλλὰ καὶ σφοδρὲς κατηγορίες ἐναντίον τους. Καὶ εἶναι εὐλόγο γιὰτὶ ἐκτὸς τῆς πληθωρικῆς τους προσωπικότητος, τὸ μέγεθος καὶ ἡ ποιότητα τῆς δράσεώς τους, ποὺ συνήθως ἐπηρεάζει καὶ τὸν ροῦ τῆς Ἱστορίας, προκαλεῖ ἐξίσου μεγάλη ἀντίδραση.

Εὐλόγο, ἐπίσης, θὰ ἦταν νὰ ὑπερτονίζονται καὶ νὰ ἐξαίρονται τὰ προτερήματα τοῦ Μ. Φωτίου ἀπὸ ἰδεολογικοὺς ὁπαδοὺς. Ἡ εὐφυΐα, ὅμως, καὶ ἡ μόρφωσή του ἀνάγκαζε ἀκόμα καὶ τοὺς ἐχθρικὰ διακείμενους ἀντιπάλους του, ὅπως ὁ Νικήτας Δαβίδ ὁ Παφλαγών, νὰ

¹ Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ εἰσήγηση στὴν Ἡμερίδα τοῦ Ἰωάννη Μαρκότση: «Ὁ Μέγας Φώτιος καὶ ἡ συμβολή του στὴν ἱεραποστολικὴ πολιτικὴ τοῦ Βυζαντίου», σσ. 35-40.

ἀναγνωρίζουν ἀνεπιφύλακτα τὴν ἀξία του: «Ἦν δὲ οὗτος ὁ Φώτιος οὐ τῶν ἀγεννῶν τε καὶ ἀνώνυμων, ἀλλὰ καὶ τῶν εὐγενῶν κατὰ σάρκα, καὶ περιφανῶν, σοφία τε κοσμικῇ καὶ συνέσει τῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ στρεφόμενων εὐδοκιμώτατος πάντων ἐνομίζετο. Γραμματικῆς μὲν γὰρ καὶ ποιήσεως, ρητορικῆς τε καὶ φιλοσοφίας, ναὶ δὴ καὶ ἱατρικῆς, καὶ πάσης ὀλίγου δεῖν ἐπιστήμης τῶν θύραθεν τοσοῦτον αὐτῷ τὸ περιόν, ὥς μὴ μόνον σχεδὸν φάναι τῶν κατὰ τὴν αὐτοῦ γενεὰν πάντων διενεγκεῖν, ἤδη δὲ καὶ πρὸς τοὺς παλαιοὺς αὐτὸν διαμιλλᾶσθαι»².

Μεταξὺ ἄλλων, ὁ Φώτιος κατηγορήθηκε ὡς ὑπεύθυνος γιὰ τὸ λεγόμενο «φωτιανὸν σχίσμα», κυρίως ἀπὸ τῆ Ρωμαιοκαθολικῆ Ἐκκλησίας. Πολὺ ἀργότερα ὁ Ρωμαιοκαθολικὸς ἱερέας καὶ διαπρεπὴς καθηγητὴς τοῦ Harvard Fr. Dvornik (1893 - 1975) ἦταν αὐτὸς ποὺ τὸν ἀποκατέστησε³ στὴ Δύση. Δὲν θὰ σταθοῦμε ὅμως ἐδῶ στὰ διάφορα θεολογικά, ἐκκλησιαστικά καὶ ἱστορικά προβλήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὸν πατριάρχη Φώτιο.

Τὰ ἐρωτήματα ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν καὶ θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ἀπαντήσουμε εἶναι δύο: α) Τὸ ἱεραποστολικὸ σχέδιο τοῦ Βυζαντίου, ἢ ὑπαρξὴ τοῦ ὁποίου δὲν ἀμφισβητεῖται, ἐκπορευόταν μόνον ἀπὸ τὸ Βυζαντινὸ κράτος καὶ τὸν ἐκάστοτε αὐτοκράτορα ἢ καὶ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία; Καὶ β) Ὑπῆρξε ἀνάμειξη τοῦ πατριάρχη Φωτίου στὶς ἱεραποστολὰς τῆς ἐποχῆς του καὶ ἰδίως στὸ σχέδιο ἐκπολιτισμοῦ καὶ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Σλάβων;

Ἡ Βυζαντινὴ ἱεραποστολὴ μπορεῖ νὰ κορυφώθηκε καὶ νὰ μεγαλούργησε τὸν 9ο καὶ 10ο αἰῶνα, ἀλλὰ λειτούργησε καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Βεβαίως πάντοτε ἦταν συνδεδεμένη μὲ τὴν Ἐκκλησία -δὲν νοεῖται ἱεραποστολὴ διαφορετικὰ- καὶ πάντοτε εἶχε τὴν ὑποστήριξη τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Στὶς πρῶτες συγκροτημένες βυζαντινὲς ἱεραποστολὰς συγκαταλέγονται αὐτὲς ποὺ ὀργάνωσε ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (329-407). Ὡς πρὸς τὴν ἑκτασι, εἴτε ὀργανωμένες εἴτε μεμονωμένες καὶ ἀποσπασματικές, ἱεραποστολὰς μαρτυροῦνται στὴν Ἀγγλία, στὴ Γερμανία, στὴν Ἀφρική, στὴ Σκυθία, στὴν Περσία, στὴ Φοινίκη ἕως καὶ στὴν Κίνα. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἱεραποστολή, ἐκτὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς-θρησκευτικῆς τῆς διαστάσεως, ἐξυπηρετοῦσε ἐπίσης τὰ συμφέροντα τοῦ Βυζαντινοῦ

² Νικίτα Παφλαγῶνος, Βίος Ἰγνατίου, PG 105, 509AB.

³ Fr. Dvornik, *The Photian Schism. History and Legend*. Cambridge, University Press, 1948.

κράτους, καὶ παρὰ τὶς κατὰ καιροὺς διακυμάνσεις στὶς μεταξύ τους σχέσεις, Ἐκκλησία καὶ κράτος συνεργάστηκαν τόσο στὸ σχεδιασμὸ ὅσο καὶ στὴν ἐκτέλεση τοῦ κοινοῦ ἱεραποστολικοῦ προγράμματος.

Γιὰ τὴ σχέση συναλληλίας Ἐκκλησίας καὶ Βυζαντινοῦ κράτους ἡ Ἑλένη Γλύκατζη-Ἀρβελέρ ἀναφέρει: «Ἐκκλησία καὶ κράτος υπηρετοῦν τὴν τάξη καὶ τὴν εἰρήνην, προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀπρόσκοπτη λειτουργία τῆς ορθόδοξης κοινότητας σὲ κάθε τῆς μορφῇ, γιὰ τὴν πραγμάτωση τῶν συμφερόντων τῆς αυτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνδωσὴ τῆς ευπραγίας τῶν πολιτῶν»⁴. «Ἡ ἀρμονικὴ συμβίωση τῶν δύο ἀλληλοσυμπληρούμενων αὐτῶν ἐξουσιῶν εἶναι ἡ υπέρτατη ἐγγύηση τῆς ρωμαϊκῆς, τῆς βυζαντινῆς δηλαδὴ ευμάρειας καὶ ευδαιμονίας, καὶ τῆς εἰρηνικῆς λειτουργίας τῆς ορθόδοξης ἐκκλησίας. Οὔτε καισαροπαπισμὸς, οὔτε παποκαισαρισμὸς στὸ Βυζάντιο· αὐτὸς εἶναι ὁ εἰδοποιὸς χαρακτήρας τῆς ρωμαϊκῆς βυζαντινῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ορθόδοξης ἐκκλησίας, αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴ συγκρότηση δύο παράλληλων ἱεραρχιῶν -τοῦ κράτους καὶ τῆς ἐκκλησίας- ποὺ διέπει καὶ στηρίζει τὴ βυζαντινὴ κοινωνία...»⁵.

Τὸ γεγονὸς τῆς κορύφωσης τοῦ κοινοῦ, Ἐκκλησίας καὶ κράτους, ἱεραποστολικοῦ προγράμματος, στὰ μέσα τοῦ 9ου αἰῶνα, κάθε ἄλλο παρὰ τυχαῖο μποροῦσε νὰ εἶναι. Πρόκειται γιὰ μίαν ἐποχὴ ὅπου τὰ γράμματα γνωρίζουν ἰδιαίτερη ἀνθησιὴ καὶ συγκεντρώνουν, σχεδὸν ταυτόχρονα, ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ λόγιων μορφῶν, ὅπου οἱ μαθητὲς συναγωνίζονται καὶ ξεπερνοῦν τοὺς δασκάλους τους. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε: Λέων ὁ Φιλόσοφος καὶ Μαθηματικός, Μέγας Φῶτιος, Κωνσταντῖνος Φιλόσοφος (Κύριλλος), Λέων ΣΤ' ὁ Σοφός. Ἡ πνευματικὴ αὐτὴ κορύφωση ἔθεσε τὶς βάσεις καὶ τὶς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιὰ τὸ μεγαλειῶδες ἱεραποστολικὸ ἔργο ποὺ συνετελέσθη.

Σχετικὰ μὲ τὶς βασικὲς πηγές, ὅσον ἀφορᾷ τὸν Φῶτιο, καὶ παρὰ τὴν ἀπουσία μαρτυριῶν, ποὺ θὰ ἀνέμενε κανεὶς ἀπὸ βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς καὶ χρονογράφους, ὑπάρχουν στοιχεῖα ποὺ συνδυαζόμενα ἀρκοῦν τουλάχιστον γιὰ τὴν ἀπάντηση τῶν ἐρωτημάτων ποὺ θέσαμε. Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει μὲ τοὺς Κύριλλο καὶ Μεθόδιο. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὶς λεπτομέρειες τῆς ἱεραποστολῆς τους βασικὴ πηγὴ «εἶναι οἱ βιογραφίες τους, οἱ ὁποῖες ἔχουν διασωθεῖ σὲ παλαιοσλαβικὴ γλῶσσα». Ἡ πρώτη ἑλληνικὴ μετάφραση, ἀπευθείας ἀπὸ τὴν παλαιοσλαβικὴ, εἶναι τὸ σπουδαῖο ἔργο τοῦ διεθνῶς καταξιωμένου καθηγητοῦ Ἀντωνίου-Αἰμιλίου Ν. Ταχιάου, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος. Οἱ ἀρχαιότερες βιογρα-*

⁴ Ἑλένης Γλύκατζη-Ἀρβελέρ, *Γιατὶ τὸ Βυζάντιο*, Ἀθήνα 2009, σ. 156.

⁵ Ἑλένης Γλύκατζη-Ἀρβελέρ, *ὁ.π.*, σ. 158.

φίες τῶν Θεσσαλονικέων ἐκπολιτιστῶν τῶν Σλάβων, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2008. Ἡ σπουδαιότητα τοῦ ἔργου αὐτοῦ δὲν ἔγκειται μόνο στὴν ἀκρίβεια ποὺ μᾶς παρέχει ἡ ἀπευθείας μετάφραση, ἀλλὰ καὶ στὰ ἐξίσου σημαντικὰ σχόλια, στίς παραπομπές καὶ στὴν πληρότητα τῆς ἀναλυτικῆς βιβλιογραφίας.

Σχετικὰ μὲ τὰ σύγχρονα κείμενα, παρατηρήσαμε καὶ θέλουμε νὰ ἐπισημάνουμε, ὅτι σχεδὸν ὅλοι οἱ συγγραφεῖς, ἔργα τῶν ὁποίων μελετήσαμε, ἀναφέρονται στὴν ἐκπόρευση τῆς βυζαντινῆς ἱεραποστολῆς ἄλλοτε συγκεκριμένα καὶ ἄλλοτε συνεκδοχικά. Αὐτὸ εἶναι προφανές, ὅταν ἓνας συγγραφέας κάνει ἀναφορὲς σὲ «βυζαντινὴ ἱεραποστολή», «βυζαντινὸ σχέδιο», «ἐντολὴ τοῦ αὐτοκράτορος», «πολιτικὴ τοῦ Βυζαντίου», καὶ παράλληλα, σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ ἔργου του, ὁ ἴδιος ἀναφέρεται ἐπίσης σὲ «φωτειανὲς ἀποστολές», «σχέδιο τοῦ πατριάρχου Φωτίου» ἢ τουλάχιστον δέχεται -ἂν δὲν τονίζει καὶ ἐξαίρει- τὴ συμμετοχὴ τοῦ πατριάρχου Φωτίου στὴν κοινὴ μὲ τὸν αὐτοκράτορα ἀπόφαση γιὰ τὴν ἱεραποστολή. Ἐξαίρεση σὲ αὐτὸ ἀποτελεῖ μόνο συγκεκριμένο ἔργο τῆς Γιάννας Μαλιγκοῦδ⁶, ὅπου δὲν γίνεται καμία ἀναφορὰ στὸν πατριάρχου Φώτιο, ὁπότε δὲν τίθεται καὶ θέμα συνεκδοχῆς.

Στὴ συνέχεια παραθέτουμε κείμενα σύγχρονων μελετητῶν καὶ διακεκριμένων ἀκαδημαϊκῶν δασκάλων, ποὺ σχετίζονται μὲ τὰ δύο ἐρωτήματα ποὺ θέσαμε. Ἀπὸ τὴ σύγκλιση καὶ τὴν ἀπόκλιση τῶν ἐπὶ μέρους θέσεων μποροῦν νὰ ἐξαχθοῦν χρήσιμα συμπεράσματα.

«Ὁ Μιχαὴλ (Γ'), μὲ τὶς εἰσηγήσεις τοῦ πατριάρχου Φωτίου καὶ τῶν συμβούλων του, ἀξιολόγησε ὀρθῶς τὶς τεράστιες προοπτικές, οἱ ὁποῖες διανοίγοντο στὸν κόσμον τῶν Σλάβων ὄχι μόνο γιὰ τὴν αὐτοκρατορία, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν Ἐκκλησία. Ὁ ὁραματιστὴς τῆς μεγαλόπνοης ἱεραποστολικῆς δράσεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου στὸν κόσμον τῶν Σλάβων πατριάρχης Φώτιος (858-867, 877-886) ἦταν ἔτοιμος ὄχι μόνο νὰ ὑποδείξῃ τὸ συμφέρον τῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπωμισθῇ τὴν εὐθύνη τῆς ὁργανώσεως τοῦ ὅλου ἱεραποστολικοῦ ἔργου. Τὰ αἰτήματα τοῦ ἡγεμόνα τῆς Μοραβίας Ραστισλάβου ἔγιναν ἀμέσως δεκτὰ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Γ', ὁ δὲ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φώτιος ἀνέλαβε τὴ συγκρότηση τῆς βυζαντινῆς ἱεραποστολῆς, τὴν ὁποία ἀνέθεσε στοὺς δύο περίφημους θεσσαλονικεῖς ἀδελφούς Κωνσταντῖνο (Κύριλλο) καὶ Μεθόδιο»⁷.

⁶ Γιάννας Μαλιγκοῦδ⁶, *Ἡ παρουσία τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη. Το ἐκπολιτιστικὸ ἔργο των ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου των Θεσσαλονικέων*, Εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1997.

⁷ Βλασίου Ι. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τόμ. Β', Β' ἔκδ., Ἀθῆναι 1998, σ. 47.

«Ὁ Ραστισλάβος, γιὰ νὰ ἐξουδετερώσει τὸ θανάσιμο κλοιὸ ποὺ δημιούργησε ἡ φραγκοβουλγαρικὴ συνθήκη, ἀφοῦ ἀπέτυχε νὰ ἐξασφαλίσαι τὴ συμπαράστασι τοῦ πάπα Νικολάου τοῦ Α΄, στράφηκε πρὸς τὸ Βυζάντιο (862). Τὸ αἷτημά του ἦταν διπλό: ἡ συμμαχία τοῦ Βυζαντίου καὶ ἡ ἀποστολὴ ὀρθόδοξων διδασκάλων, γιὰ νὰ κηρύξουν τὸ χριστιανισμὸ στὴ σλαβικὴ γλώσσα. Τὸ Βυζάντιο, ἐπὶ κεφαλῇ τοῦ ὁποίου βρισκόνταν τρεῖς ἀξιόλογες μορφές [ὁ αὐτοκράτορας Μιχαὴλ Γ΄ (842-867), ὁ πατριάρχης Φῶτιος (858-867) καὶ ὁ καίσαρας Βάρδας], ἐξετίμησε τὴν περίπτωσι καὶ ἀπὸ πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ σκοπιὰ καὶ δέχθηκε τὶς προτάσεις τοῦ Ραστισλάβου»⁸.

«Τὴν ἐποχὴ τῆς παντοδυναμίας τοῦ Καίσαρα Βάρδα, ὁ ὁποῖος ἦν ὅλος τὰ τῆς βασιλείας ἐπιτροπεύων καὶ διοικῶν, ὁ βυζαντινὸς αὐτοκρατορικὸς θεσμὸς γνώρισε στὸ πρόσωπο τοῦ τελευταίου ἐκπροσώπου τῆς δυναστείας τοῦ Ἀμορίου μία πρωτοφανῆ ὑποβάθμισι. Καὶ ἐνῶ ὁ πολιτικὰ ὑποσκελισμένος Μιχαὴλ Γ΄ θεωροῦσε ὡς πατριάρχην του κάποιο γελωτοποιό του, ὀνόματι Θεόφιλο, ὁ πατριάρχης τοῦ Καίσαρα Βάρδα, Φῶτιος, εἶχε τεθεῖ ἐπικεφαλῇ μιᾶς προσπάθειας ἐξάπλωσις τῆς βυζαντινῆς σφαίρας ἐπιρροῆς στὴ μακρινὴ Μοραβία, τὴ γειτονικὴ Βουλγαρία καὶ τὸ βαρβαρικὸν ἔθνος τῶν Ρῶς. Οἱ οἰκουμενικὲς τάσεις τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἄρχισαν νὰ γίνονται ἐναργέστερες μὲ τὴ συμμαχία τοῦ 862 μεταξὺ τοῦ Μιχαὴλ Γ΄ καὶ τοῦ ἡγεμόνα τῆς Μοραβίας Ραστισλάβου (846-870), μία συμμαχία πού, ἀπὸ τὴ μία πλευρά, ἄνοιγε τὸ δρόμο γιὰ τὴ Μοραβία καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, προεξοφλοῦσε τὴ μελλοντικὴ ὑπαγωγὴ τῆς Βουλγαρίας στὸ Βυζάντιο, καθιλώνοντας τὸν Βόρη (852-889) ἀνάμεσα στὴν αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴ σύμμαχό της Μοραβία»⁹.

«Εἶναι γνωστό, ὅτι ὁ καθοδηγητὴς αὐτοῦ τοῦ ἔργου ἦταν ὁ πατριάρχης Φῶτιος. Κατὰ τὸ Ρῶσο ἐρευνητὴ Victor Grigorovič “Μόνο μιὰ πνευματικὴ φυσιογνωμία τῶν διαστάσεων τοῦ Φωτίου μπορούσε νὰ συλλάβει τὴν ἀναγκαιότητα τῆς τελέσεως τῆς χριστιανικῆς λατρείας στὴ σλαβικὴ γλῶσσα”. Ἐπίσης δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ δημιουργὸς τοῦ σλαβικοῦ ἁλφαβήτου, ἅγιος Κύριλλος, μαθήτευσε κοντὰ στὸν Φῶτιο [...] Ὁ Φῶτιος ἐπίσης, εἶχε προβλέψει ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐπιρροὴ τοῦ Βυζαντίου στὴ Μοραβία θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ ἀσκήσει πίεσι στους

⁸ Δημητρίου Γόνι, «Ἱεραποστολικοὶ ἀγῶνες τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου - Ἀποτίμησι τῆς προσφορᾶς τους», Δίπτυχα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος 2013, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2013, σ. 8.

⁹ Βασιλικῆς Ν. Βλυσίδου, «Ὁ Βυζαντινὸς αὐτοκρατορικὸς θεσμὸς καὶ ἡ πρώτη ἐκθρόνισις τοῦ Πατριάρχου Φωτίου», Βυζαντινὰ σύμμεκτα 7 (1987), σσ. 33-34.

Βουλγάρους, νὰ τοὺς εἰσαγάγει στοὺς κόλπους τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ταυτόχρονα νὰ τοὺς ἐντάξει στὴν πολιτικὴ τροχιά τοῦ Βυζαντίου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖο ἐπιτεύχθηκε λίγο ἀργότερα. Ὁ Βόρνης πιεζόμενος ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς, ἀναγκάσθηκε νὰ ἀποκηρύξει τὴ συμμαχία του μὲ τοὺς Φράγκους καὶ νὰ δεχτεῖ τὸν Χριστιανισμὸ ἀπὸ ἐκπροσώπους τῆς Κωνσταντινούπολης. Σήμερα στὴ βουλγαρικὴ βιβλιογραφία τὸ ὄνομα τοῦ Φωτίου ἔχει γίνει συνώνυμο μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Βόρνη καὶ τὰ ὀνόματα τῶν Φωτιστῶν τῶν Σλάβων. Εἶναι εὐνόητο, ἀλλὰ ἀξίζει νὰ σημειωθεί, ὅτι ἡ βάση τοῦ ὅλου πνευματικοῦ οἰκοδομήματος τῶν Ὁρθοδόξων Σλάβων εἶναι ὁ Φώτιος μὲ τὸ πρόγραμμα ἐκπολιτισμοῦ τους»¹⁰.

«Αὐτὸς (ὁ Φώτιος) ὁδήγησε τὸ Βόρνη στὸ ἅγιο Βάπτισμα καὶ ἀνέλαβε τὴ μετέπειτα καθοδήγησή του καὶ τὴν πνευματικὴ ὁργάνωση τῆς Ἐκκλησίας του. Αὐτὸ τὸ ἀποδεικνύουν οἱ τέσσερις ἐπιστολές του, μὲ βασικότερη ἐκείνη πού ἔχει τίτλο “Τί ἐστὶν ἔργον ἄρχοντος”. Πρόκειται γιὰ ἕναν ἐκτενέστατο ὁδηγὸ, πού θὰ βοηθήσει τὸν ἡγεμόνα τῆς Βουλγαρίας στὴ διοίκηση τοῦ κράτους καὶ στὴν προσωπικὴ του ζωὴ. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ εἶναι τὸ χαρακτηριστικότερο ὑπόδειγμα τῶν σταθερῶν καὶ τῶν μεταβλητῶν στοιχείων τοῦ κηρύγματος τῆς βυζαντινῆς ἱεραποστολῆς τὸν 9ο αἰῶνα, τὸ ὁποῖο καθιερώθηκε στὴ μεθοδολογία δράσεώς της καὶ κατὰ τοὺς ἐπόμενους αἰῶνες. Ὁ ἱερὸς Φώτιος κινεῖται αὐστηρῶς μέσα στὰ πλαίσια τοῦ ἱεραποστολικοῦ προγραμματισμοῦ καὶ ἐκφράζεται ὡς ὁ ἐμπνευστὴς καὶ ὁ ἡγέτης τῆς βυζαντινῆς ἱεραποστολῆς γιὰ νὰ περιγράψει τοὺς σκοποὺς της στὸν ἄρχοντα τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ. Τὸ πρῶτο μέρος τῆς ἐπιστολῆς ἔχει σαφῶς κατηχητικὸ χαρακτῆρα καὶ καταγράφει μὲ χαρακτηριστικὴ πληρότητα τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς ὀρθοδόξου πίστεως»¹¹.

Ὁ Paul Lemerle ἀναφέρει γιὰ τὸν Φώτιο: «Ἐκεῖνο πού κυριαρχεῖ στὴν προσωπικότητα τοῦ Φωτίου εἶναι ὁ ρόλος του ὡς ὑπερασπιστῆ τῆς ὀρθοδοξίας [...] ὡς ἐμπνευστῆ τοῦ μεγάλου ἀποστολικοῦ ἔργου τοῦ Βυζαντίου, καὶ τέλος ὡς πατριάρχῃ. [...] (Ὁ Φώτιος ἦταν ὁ) ἄνθρωπος πού ἐνέπνευσε τὸ μεγαλειῶδες ἀποστολικὸ καὶ ἐκπολιτι-

¹⁰ Κωνσταντίνου Γ. Νιχωρίτη, *Οἱ Ἅγιοι Κύριλλος καὶ Μεθόδιος*, ἐκδόσεις Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη, 2013, σσ. 22-23.

¹¹ Κωνσταντίνου Γ. Νιχωρίτη, «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἡ κοσμικὴ θεώρηση τοῦ ἔργου τῶν Ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου», Ἀνακοίνωση πού συμπεριλαμβάνεται στὰ Πρακτικὰ (Ἐπιμέλεια Κωνσταντίνου Γ. Νιχωρίτη, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος - Παρακαταθῆκες πολιτισμοῦ*, ἐκδ. Ἐπίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012) τοῦ Διεθνoῦς Συνεδρίου: «Ἡ πολιτισμικὴ κληρονομιά τοῦ ἔργου τῶν Ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ὡς παράγοντας ἐνότητας μὲ τοὺς λαοὺς τῆς Ν.Α. Εὐρώπης», σσ. 50-51.

στικό έργο που αποτελεί στην ιστορία τὸν κυριότερο τίτλο δόξας τῆς Αὐτοκρατορίας»¹².

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, παραθέτουμε τὴν ἄποψη τοῦ σεβαστοῦ καθηγητοῦ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς (=Βυζαντινῆς) Φιλολογίας, Τμήματος Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. Βασιλείου Κατσαροῦ, τὴν ἀνακοίνωση τοῦ ὁποῖου παρακολουθήσαμε στὸ Διεθνὲς Ἐπιστημονικὸ Συνέδριο «Κύριλλος καὶ Μεθόδιος: Τὸ Βυζάντιο καὶ ὁ κόσμος τῶν Σλάβων», Θεσσαλονίκη 28-30 Νοεμβρίου 2013. Στὴν ἀνακοίνωση αὐτῇ¹³, μετὰξὺ ἄλλων ἀναφέρει¹⁴:

«...Ο Κωνσταντῖνος¹⁵ σταδιοδρόμησε στὴν υπηρεσία τοῦ Κράτους στὴν πρωτεύουσα τοῦ Βυζαντίου, ἔφτασε στὸν ὑψιστὸ βαθμὸ ἀναγνώρισης “κοσμικοῦ διδασκάλου” (Φιλόσοφος) καὶ δὲν ἦταν παρὰ ἓνας ικανότατος διπλωμάτης, ὅπως οἱ προγενέστεροι δάσκαλοί τοῦ Φώτιος καὶ Λέων Μαθηματικός. Οἱ αποστολές τοῦ δὲν ἦταν σχέδια τῆς Εκκλησίας, ὅπως συνήθως υποστηρίζεται, ἀλλὰ ἐξυπηρετούσαν τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Βυζαντινοῦ αυτοκράτορα, τόσο στὴν Ἀνατολή, ὅσο καὶ στὴ Δύση ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν Βορρά. Εἶναι φυσικὸ ἡ αὐλή τοῦ Βυζαντίου νὰ ἐνδιαφέρεται νὰ προσελκύσει τοὺς Χαζάρους π.χ. ἀπὸ τὴν ἐπιρροή τῶν αλλοθρήσκων τῆς Ἀνατολῆς ἢ νὰ προσεταιριστεῖ τοὺς “Ρώσους” τῆς Κριμαίας καὶ, ἀσφαλῶς, τὰ συμφέροντα τῆς ἐξωτερικῆς τοῦ πολιτικῆς στὴ Δύση, ὅταν ἀδύναμοι νγέτες, ὅπως ὁ Ραστισλάβος ἢ ὁ Κότσελ⁽²⁸⁾ ἀπευθύνονται πάντα στὸν αυτοκράτορα (καὶ ποτέ στὸν πατριάρχη) τοῦ Βυζαντίου καὶ ζητοῦν συνδρομή. Ἡ παλιά θεωρία τοῦ Dvornik γιὰ τὴν ἀνάμειξη τοῦ Φωτίου στὸ “σχέδιο φωτισμοῦ τῶν Σλάβων”, ποὺ ἐπηρέασε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπηρεάζει τὴν ἐρευνα, φαίνεται νὰ χλωμιάζει μπροστὰ στὴ βεβαιότητα ὅτι τέτοιου εἶδους προγράμματα ἦταν ὑπόθεση τῆς Αὐλῆς⁽²⁹⁾. Τούτο εἶναι ἐκδηλὸ στὸν “Βίο” τοῦ Κωνσταντίνου, ὅπου

¹² Paul Lemerle, *Ὁ πρῶτος βυζαντινὸς οὐμανισμός*, μετάφραση Μαρίας Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, ἔκδ. Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἑθνικῆς Τραπεζίης, δ' ἀνατύπωση, Ἀθήνα 2010, σσ. 154-155.

¹³ Βασ. Κ. Κατσαροῦ, «Τὸ μεταφραστικὸ “εργαστήριον” τοῦ Φιλοσόφου Κωνσταντίνου στὸν Ναὸ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων στὴν Κωνσταντινούπολη», Ἀνακοίνωση ποὺ συμπεριλαμβάνεται στὰ Πρακτικὰ τοῦ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου «Κύριλλος καὶ Μεθόδιος: Τὸ Βυζάντιο καὶ ὁ κόσμος τῶν Σλάβων» (Θεσσαλονίκη 28-30 Νοεμβρίου 2013), Θεσσαλονίκη 2015, σσ. 695-697.

¹⁴ Ἡ ἀραίωση τῶν γραμμάτων εἶναι δική μας καὶ οἱ δύο παραπομπές, 28 καὶ 29, ποὺ σχολιάζουμε, παρατίθενται ὡς συνέχεια τοῦ κεμένου του.

¹⁵ Ἐννοεῖ τὸν μετέπειτα ἅγιον Κύριλλο.

ο πατριάρχης δεν φαίνεται πουθενά, ενώ ο αυτοκράτορας είναι “πανταχού παρών” στις εντολές και στις αναθέσεις διπλωματικών αποστολών στον Φιλόσοφο, ο οποίος παντού στο κείμενο αναφέρεται με αυτόν και κανένα άλλο τίτλο».

⁽²⁸⁾ Βλ. και Βίος¹⁶, σ. 80 (κεφ. 14) και σ. 82 (κεφ. 15)· πρβλ. Βίος, Σημειώσεις, σ. 130-135, όπου στις σημ. 2-10 παρατίθεται αναλυτική βιβλιογραφία για το ζήτημα της αποστολής των δύο αδελφών στη Μοραβία. Χρήσιμα για την ελληνική βιβλιογραφία είναι τα συνοπτικά έργα των Παναγ. Κ. Χρήστου (Κυρίλλος και Μεθόδιος οι Θεσσαλονικείς φωτισταί των Σλάβων, Θεσσαλονίκη 1988) και Γιάννας Μαλιγκούδη (Η παρουσία του Μεσαιωνικού Ελληνισμού στην Κεντρική Ευρώπη. Το εκπολιτιστικό έργο των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου των Θεσσαλονικέων, Θεσσαλονίκη 1997) κυρίως για την παρακολούθηση των αδελφών Κωνσταντίνου και Μεθοδίου προς τη Μοραβία και τη Ρώμη.

⁽²⁹⁾ Για το όλο ζήτημα της εξωτερικής πολιτικής του Βυζαντίου, Βλ. Βίος, Σημειώσεις, σ. 159, σημ. 4. Βλ. επίσης, Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, Γιατί το Βυζάντιο, Αθήνα 2009, σ. 185-186).

Μοιάζει περισσότερο για ζήτημα όπτικής. Τουλάχιστον η φράση «η παλιά θεωρία [...] φαίνεται να χλωμιάζει μπροστά στη βεβαιότητα...» αυτή την έντύπωση δίνει. Και σήμερα το αίτημα του Ραστισλάβου θα είχε ως αποδέκτη την πολιτεία, που ασφαλώς θα το παρέπεμπε άρμοδιως στην Έκκλησία. Πολύ περισσότερο τότε. Είναι τουλάχιστον τολμηρή η άποψη που αρνείται τον ρόλο της Έκκλησίας στην κατ’ έξοχην αποστολή της, τη διάδοση του ευαγγελίου μέσω της ιεραποστολής¹⁷. Και μπορεί η άποψη αυτή να έχει ως αφετηρία τις αποστολές του Κωνσταντίνου-Κυρίλλου, η γενίκευση όμως είναι προφανής αφού θεωρεί αποκλειστική υπόθεση του αυτοκράτορα και της Αύλης τέτοιου είδους προγράμματα, δηλαδή τον σχεδιασμό και την εκτέλεση ιεραποστολών.

Σχετικά με την επισήμανση της απουσίας του πατριάρχη από τον «Βίο» του Κωνσταντίνου, όπως επίσης και με τις παραπομπές 28 και 29, έχω την έντύπωση ότι η επίκληση του «Βίου» δεν είναι εύστοχη. Σύμφωνα με τον καθηγητή Ταχιάο, που έκανε τη μετάφρασή τους, «τά κείμενα αυτά δεν αποτελούν χρονογραφικές εξιστορήσεις, ούτε και γράφθηκαν για να χρησιμεύσουν ως ιστορικές πηγές, αλλά είναι απλώς άγιολογικά μνημεία. [...] Τα ιστορικά γεγονότα και οι σχετικές με αυτά πληροφορίες παρέχονται μέσα στα κείμενα αυτά μόνο σε σχέση με κάποια συγκεκριμένη δραστηριότητα των βιογραφουμένων ήρώων τους»¹⁸.

¹⁶ Αναφέρεται στο μνημονευθέν έργο του Αντ.-Αϊμ. Ν. Ταχιάου, *Κυρίλλος και Μεθόδιος. Οί αρχαιότερες βιογραφίες των Θεσσαλονικέων εκπολιτιστών των Σλάβων*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2008, (έφεξής: Ταχιάου, BKM).

¹⁷ Στο 16ο κεφ. του «Βίου» του Κωνσταντίνου, ο ίδιος δικαιολογεί την ιεραποστολή ως ανταπόκριση στην εντολή του Χριστού και παραθέτει τα χωρία: «Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη...» (Ματθ. 28, 19) και Μάρκ. 15, 16. Βλ. Ταχιάου, BKM, σ. 85.

¹⁸ Ταχιάου, BKM, σ. 9.

Ἐπομένως δὲν ἐνδείκνυται νὰ ἀναζητᾶ κανεὶς σὲ αὐτὰ τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα τὴν παρουσία ἢ τὴν ἀπουσία τρίτων προσώπων, ὅπως ὁ αὐτοκράτορας Μιχαὴλ Γ΄ καὶ ὁ πατριάρχης Φώτιος. Πολὺ περισσότερο νὰ ἀναβαθμίζει τὴν ἀπουσία τοῦ Φωτίου ἀπὸ ἀπλῆ ἔνδειξη (ἀμφισβητούμενης ἀξίας) σὲ (οἶονεὶ) ἀπόδειξη τῆς θεωρίας ποὺ ἀποκλείει τὴ συμβολὴ τοῦ στὴν ἱεραποστολή. Καὶ γιὰ νὰ μὴν ὑπάρξει παρανόηση, ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴ ἀξία τῶν «Βίων», προσθέτουμε: «Ἐστὼ καὶ μὲ αὐτὸ τὸ δεδομένο, δηλαδὴ τὸν καθαρῶς ἀγιολογικὸ χαρακτῆρα τους, τὰ δύο ὑπόψη κείμενα διασώζουν μεγάλο ἀριθμὸ ἱστορικῶν εἰδήσεων καὶ πληροφοριῶν, σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε νὰ ἀποτελοῦν αὐτὰ τὶς βασικὲς πηγὲς γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ Κυρίλλου καὶ τοῦ Μεθοδίου, καθὼς καὶ γιὰ τὸ τεράστιο ἐκπολιτιστικὸ ἔργο ποὺ αὐτοὶ ἐπιτέλεσαν μεταξὺ τῶν Σλάβων...»¹⁹. Ἀσφαλῶς ἀναγνωρίζονται, δηλαδὴ, ὡς βασικὲς πηγὲς οἱ δύο βιογραφίαι τῶν Ἁγίων, ἀλλὰ μόνον σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ δικά τους πρόσωπα καὶ τὸ δικό τους ἔργο.

Γίνεται παραπομπὴ ὅμως καὶ σὲ σχόλιο τοῦ καθηγητοῦ Ταχιάου (παραπομπή 29), τὸ ὁποῖο καὶ παραθέτουμε: «...Πάντως ἡ ἔκφραση ὑπηρετῆς τοῦ αὐτοκράτορα, δηλώνει ὅτι ὁ Κύριλλος ἔβλεπε τὶς ἀποστολὰς ποὺ εἶχε ἐπιτελέσει παλαιότερα, ὅπως καὶ αὐτὴ στὴ Μεγάλῃ Μοραβία, ὡς ἐκτέλεση ἐντολῆς τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα ἢ ὡς ἐκτέλεση ὑπηρεσίας γιὰ τὸ βυζαντινὸ κράτος, γεγονὸς ποὺ ἐπιβεβαιώνει τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ μοραβικὴ ἀποστολὴ ὑπῆρξε μιὰ πτυχὴ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου»²⁰.

Ἀλλὰ ἐφόσον ὁ Κύριλλος εἶχε διττὴ ἀποστολὴ καὶ ἀντίστοιχες ἐντολὰς ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν πατριάρχη, εἶναι λογικὸ νὰ τονίζεται, ἀναλόγως τῆς περιστάσεως, ἄλλοτε ὁ πολιτικὸς καὶ ἄλλοτε ὁ θρησκευτικὸς χαρακτῆρας τῆς ἀποστολῆς του, εἴτε ἀπὸ τὸν ἴδιο εἴτε ἀπὸ τρίτους ποὺ ἀναφέρονται σ' αὐτόν. Πρὸς ἐπίρρωσιν αὐτοῦ παραβάλλουμε τὴν παραπάνω μὲ ἄλλες σχετικὲς ἀναφορὰς τοῦ καθηγητοῦ Ταχιάου: «... (Ὁ Μεθόδιος) θὰ ἔπρεπε νὰ μεταβεῖ στὴν Κωνσταντινούπολιν γιὰ νὰ ἐκθέσει σὲ ἐκείνους οἱ ὅποιοι τὸν εἶχαν στείλει στὴ Μοραβία, δηλαδὴ στὸν αὐτοκράτορα καὶ στὸν πατριάρχη, ποῖα ἦταν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀποστολῆς του, συγχρόνως δὲ νὰ ζητήσῃ καὶ τὴν ὑποστήριξή τους»²¹. «Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι, [...] ἀποφάσισε (ὁ Μεθόδιος) νὰ γυρίσῃ στὴν ἀρχικὴ κοιτίδα του, γιὰ νὰ ζητήσῃ ἡθικὴ βοήθεια καὶ γιὰ νὰ ἐνημερώσῃ τὸν αὐτοκράτορα Βασίλειο τὸν Α΄ καὶ τὸν πατριάρχη Φώτιο γιὰ τὰ ὅσα εἶχαν συμβεῖ στὴ Μοραβία. Ἡ ἀπο-

¹⁹ Ταχιάου, *BKM*, σ. 10.

²⁰ Ταχιάου, *BKM*, σ. 159.

²¹ Ταχιάου, *BKM*, σ. 252.

στολή, τὴν ὁποία αὐτοὶ εἶχαν στείλει στὴ Μοραβία, ἦταν βυζαντινὴ...»²². «Ὅπως βλέπουμε, ὁ πατριάρχης ἔρχεται σὲ δευτέρη μοῖρα μετὰ τὸν αὐτοκράτορα [...] Ἡ σλαβικὴ ἀποστολὴ ἦταν κατὰ πρῶτο λόγο ἔργο τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ δὲ συμμετοχὴ καὶ σύμπραξις τῆς Ἐκκλησίας ζητεῖτο μόνο σὲ ὅ,τι ἀφοροῦσε τὸ θρησκευτικὸ καὶ ἐκκλησιαστικὸ μέρος»²³. Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς ἀναφέρονται στὸ 13ο κεφάλαιο τοῦ «Βίου» τοῦ Μεθοδίου²⁴, ὅπου ὁ αὐτοκράτορας καὶ ὁ πατριάρχης Φώτιος ἐμφανίζονται μαζί.

Συνεχίζουμε μὲ τὶς παρατηρήσεις τοῦ καθηγητοῦ Ταχιάου: «Στὴν Ἱταλικὴ Διήγηση (*Legenda Italica*), ποὺ εἶναι μία ἐγκυρὴ κυριλλομεθοδιανὴ πηγὴ, λέγεται ὅτι ὁ Κύριλλος στάλθηκε στοὺς Χαζάρους ὕστερα ἀπὸ συμβούλιο, τὸ ὁποῖο συγκάλεσε ὁ αὐτοκράτορας μὲ συμμετοχὴ τοῦ πατριάρχου, ὁ ὁποῖος στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἦταν ὁ Φώτιος»²⁵. Γιὰ τὸ ἴδιο γεγονὸς σὲ ἄλλο ἔργο του, ὁ καθηγητὴς Ταχιάος, ἀναφέρει: «Αὐτὴ ἡ ἀξιόπιστη εἰδησις (δηλ. τῆς *Legenda Italica*) εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὴ, γιατί δηλώνει τὸ κοινὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κράτους καὶ τῆς ἐκκλησίας γι' αὐτὴ τὴν ἀποστολή. Τώρα πατριάρχης ἦταν ὁ Φώτιος, ὁ καθηγητὴς τοῦ Κυρίλλου, ὁ ὁποῖος ἐκτιμοῦσε τὸν πρῶτον μαθητὴν του καὶ τὸν περιέβαλλε μὲ τὴν ἐμπιστοσύνην του. Ἡ ἐπιλογὴ τοῦ Κυρίλλου καὶ τοῦ Μεθοδίου γι' αὐτὴ τὴν ἀποστολὴ δείχνει ὅτι οἱ δύο ἀδερφοὶ ἦταν ἐνταγμένοι στὰ γενικότερα σχέδια τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας»²⁶.

Ἀπὸ τὴν παραβολὴ συμπεραίνουμε ὅτι ὁ καθηγητὴς Ταχιάος μᾶλλον δὲν συνηγορεῖ στὴν κατηγορηματικὴ ἄποψη, περὶ τῆς ἱεραποστολῆς ὡς ἀποκλειστικὰ κρατικῆς (αὐτοκρατορικῆς) ὑποθέσεως καὶ περὶ μὴ ἀναμειξέως σὲ αὐτὴν τοῦ πατριάρχου Φωτίου καὶ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἄς δοῦμε ὅμως τὶς ἀπόψεις καὶ τῶν ὑπολοίπων ἀναφερομένων. «Γιὰ τὸ ὅλο ζήτημα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου», ἐκτὸς τοῦ Ἀντ.-Αἰμ. Ταχιάου, γίνεται παραπομπὴ ἐπίσης στὴν Ἑλένη Γλύκατζη-Ἀρβελέρ καὶ ὑποδεικνύονται, ἀκόμα, ὡς «χρήσιμα γιὰ τὴν ἐλληνικὴ βιβλιογραφία» συγκεκριμένα ἔργα τῶν Παναγιώτη Χρήστου καὶ Γιάννας Μαλιγκοῦδη. Στὸ ἔργο²⁷ τῆς τελευταίας ἀναφερθήκαμε προηγουμένως

²² Ἀντωνίου-Αἰμιλίου Ν. Ταχιάου, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος οἱ ἐκ Θεσσαλονίκης - Ἡ βυζαντινὴ παιδεία στοὺς Σλάβους*, ἐκδ. Ρέκος, Θεσσαλονίκη ἄ.χ., σ. 134.

²³ Ταχιάου, *BKM*, σ. 254.

²⁴ Ταχιάου, *BKM*, σ. 207.

²⁵ Ταχιάου, *BKM*, σ. 109.

²⁶ Ἀντωνίου-Αἰμιλίου Ν. Ταχιάου, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος*, ἐκδ. ἀδελφῶν Κυριακίδου Α.Ε., Θεσσαλονίκη 2007, σ. 67.

²⁷ Γιάννας Μαλιγκοῦδη, *μημονευθὲν ἔργο*.

καὶ ἐπισημάναμε πὼς δὲν ὑπάρχει ὁποιαδήποτε ἀναφορὰ στὸν Φώτιο, γεγονὸς ποὺ δὲν προσφέρεται γιὰ κάποιο συμπέρασμα.

Ἡ ὑπόδειξη βιβλιογραφίας δὲν ἀποσκοπεῖ ἀπαραίτητα στὴ στήριξη συγκεκριμένων θέσεων. Ἀφοῦ προτείνεται, ὅμως, ἄς δοῦμε τί ἀναφέρεται γιὰ τὸ θέμα μας σὲ αὐτήν:

Στὴν Ἑλένη Γλύκατζη-Ἀρβελέρ, ὅπου μάλιστα γίνεται καὶ συγκεκριμένη παραπομπή²⁸, στίς σσ. 185-186, γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Βυζαντίου, δὲν κατάφερα νὰ ἐντοπίσω τί μπορεῖ νὰ συνηγορεῖ στὴ βεβαιότητα ὅτι τέτοιου εἶδους προγράμματα ἦταν (ἀποκλειστικὰ) ὑπόθεση τῆς Αυλῆς. Ἐὰν πρόκειται γιὰ τὶς φράσεις: «...Αποτελεῖ τρανὴ ἀπόδειξη τῶν επιτυχιῶν τῆς βυζαντινῆς πολιτικῆς [ὄχι μόνο τῆς εκκλησίας ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτείας] ἀπέναντι στὴν εκκλησία τῆς Ρώμης...» (σελ. 185) ἢ «Πράγματι, ὁ εκχριστιανισμὸς τῶν λαῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου [τῶν Βαλκανίων], ἐπίτευγμα ἀναμφισβήτητο τῆς βυζαντινῆς εκκλησίας καὶ πολιτείας...» (σελ. 186), τότε στὴ συνέχεια δὲν ἔχω νὰ ἀντιπαραθέσω, ἀλλὰ νὰ συμπαραθέσω ἐπίσης:

«...Προσπάθεια ποὺ γνωρίζει τὸ ἀπόγειό της με τὶς φωτειανὲς ἀποστολὲς στὴ Χαζαρία...»²⁹. «Εἶναι καιρὸς λοιπὸν νὰ υπογραμμίσω ὅτι με τὸν εκχριστιανισμὸ τῶν Σλάβων [...] ποὺ ἔχει ἀρχίσει, ὅπως εἶπα, με τὴν πατριαρχία τοῦ Φωτίου [...] Ὁ ρόλος τῆς εκκλησίας στὴ δημιουργία τοῦ ευρωπαϊκοῦ γίνεσθαι ἀποβαίνει ἐτσι καίριος...»³⁰. «...Ὁ εκχριστιανισμὸς τῶν ἐκτὸς συνόρων Σλάβων καὶ ἡ ἐνταξί τους στὴν αυτοκρατορικὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς, στὴ βυζαντινὴ κοινοπολιτεία, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Obolensky, ἦταν θέμα τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας. Διόλου λοιπὸν παράξενο ἀν ὁ ἐμπνευστὴς τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἦταν ὁ πατριάρχης Φώτιος, ὁ ὁποῖος ὡς πρωτοασηκρήτης, πρὶν τὴν ἀνάρρησή του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, ἦταν ὁ υπεύθυνος τῆς ἀκάματης πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις αυτοκρατορικῆς διπλωματίας. Νὰ σημειώσω παρεμπιπτόντως ὅτι ὁ Φώτιος στὸ θεάρεστο αὐτὸ ἔργο ἐβρίσκει ἐνεργὸ συνεργάτη τὸν αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ', τὸν λεγόμενο Μέθυσο, αὐτὸν τὸν καθόλα παρεξηγημένο ἀπὸ τοὺς μετέπειτα Μακεδόνες βασιλεῖς...»³¹. «Ἡ ἀποστολή τοῦ Κυρίλλου ἐρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσει τὴν προσπάθεια τοῦ εὐαγγελισμοῦ τῶν πληθυσμῶν τῆς περιοχῆς, ποὺ ἀρχίζει ἐπὶ Φωτίου καὶ συνεχίζεται ὡς τὰ χρόνια τοῦ Νικολάου Μυστικοῦ (μισὸ αἰῶνα μετὰ)»³².

²⁸ Ἑλένης Γλύκατζη-Ἀρβελέρ, ὁ.π., σσ. 185-186.

²⁹ Ἑλένης Γλύκατζη-Ἀρβελέρ, ὁ.π., σ. 182.

³⁰ Ἑλένης Γλύκατζη-Ἀρβελέρ, ὁ.π., σ. 187.

³¹ Ἑλένης Γλύκατζη-Ἀρβελέρ, ὁ.π., σ. 197.

³² Ἑλένης Γλύκατζη-Ἀρβελέρ, ὁ.π., σ. 200.

Στὸ ἔργο τοῦ Παναγιώτη Χρήστου³³, στὴν προτεινόμενη ἐπίσης βιβλιογραφία, ἀναφέρονται γιὰ τὸ θέμα τὰ ἑξῆς:

«Υπὸ τὴν ἡγεσία τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας, καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ Θεοκτίστου ἀρχικά, τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Γ' καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ Βάρδα, ἀδελφοῦ τῆς Θεοδώρας, ἔπειτα, καὶ μὲ τὴ συν-εργασία τοῦ πατριάρχου Φωτίου καὶ στὶς δύο περιπτώσεις, ὁ βυζαντινὸς ἑλληνισμὸς ἐσωτερικῶς ἀνασυντάσσεται, στρατιωτικῶς ἀναδιοργανώ-νεται καὶ πνευματικῶς ἐπιτυγχάνει μιὰ ἀναγέννησι»³³. «Ὁ πατριάρχης Φώτιος ἀντιλήφθηκε ἐγκαίρως ὅτι οἱ Σλάβοι καὶ οἱ Τοῦρκοι τοῦ βορρᾶ, δηλαδὴ οἱ Χάζαροι, ἔχοντας ἔλθει σ' ἐπαφὴ μὲ τοὺς Ἑλλήνες ἀπὸ πολὺν καιρὸ, ἦσαν πλέον ὥριμοι νὰ κερδηθοῦν καὶ νὰ εἰσέλθουν στὴ χορεία τῶν Χριστιανικῶν λαῶν καὶ συγχρόνως στὸν κύκλο τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητος»³⁴. «Ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Φώτιος λοιπὸν ἀπεφάσισαν νὰ συγκροτήσουν ἀποστολὴ μὲ σκοπὸ πρῶτα νὰ ἔλθουν σ' ἐνημερω-τικὴ ἐπαφὴ μὲ τοὺς Χαζάρους. Ἡ ἀποστολὴ αὐτὴ ἦταν, ὅπως καὶ ἡ προηγούμενη πρὸς τοὺς Σαρακηνούς, πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ συγ-χρόνως»³⁵. «Ὁ Ραστισλάβος τὸ 862 ἔστειλε στὴν Κωνσταντινούπολη πρεσβεία, μὲ τὴν ὁποία ἐξητοῦσε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα ἐπίσκοπο καὶ διδάσκαλο, γιὰ νὰ διδάξῃ τὸν Χριστιανισμὸ στοὺς ὑπηκόους του. Τὸ Βυζάντιο καὶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο εἶχαν ρυθμίσει τὰ πράγματα κατὰ τέτοιον τρόπο, ὥστε οἱ ἴδιοι οἱ ἡγέτες τῶν ἀπολίτιστων λαῶν νὰ ζητοῦν τὴν ἱεραποστολή»³⁶. «Ἀμέσως μετὰ τὸν ἐρχομὸ τῆς πρεσβείας ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Γ', συγκροτήθηκε σύσκεψις, στὴν ὁποία ἔλαβαν μέρος προφανῶς ὁ πρωθυπουργὸς Βάρδας, ὁ πατριάρχης Φώτιος κι' ἄλλες προσωπικότητες. Ὅλοι ἀπέ-βλεψαν στὸν Κωνσταντῖνο, τὸν ὁποῖο ἐκάλεσε ὁ αὐτοκράτωρ, γιὰ νὰ τοῦ ἀναθέσῃ τὸ ἔργο»³⁷. «Ἐξ ἄλλου ὁ Φώτιος ἤθελε νὰ ἐνημερωθῇ γιὰ τὶς λεπτομέρειες τῆς καταστάσεως στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπῃ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Μεθόδιο, τὸν παλαιὸ γνῶριμο, τὸν ὁποῖο αὐτὸς μαζὶ μὲ τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Γ' ἔστειλαν στὴ Μοραβία πρὶν ἀπὸ εἴκοσι σχεδὸν χρόνια»³⁸.

³³ Παναγιώτη Κ. Χρήστου, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος οἱ Θεσσαλονικεῖς φωτιστὰι τῶν Σλάβων*, Ἐκδ. Κυρομάνος, γ' ἔκδ., Θεσσαλονίκη 1992, σ. 22.

³⁴ Παναγιώτη Κ. Χρήστου, ὁ.π., σ. 34.

³⁵ Παναγιώτη Κ. Χρήστου, ὁ.π., σ. 36.

³⁶ Παναγιώτη Κ. Χρήστου, ὁ.π., σσ. 56-57.

³⁷ Παναγιώτη Κ. Χρήστου, ὁ.π., σ. 57. Ἡ ἀποψη αὐτὴ τοῦ Χρήστου ἀναφέρεται στὸ αἷτημα τοῦ Ραστισλάβου καὶ ὄχι στὴν ἀποστολὴ πρὸς τοὺς Χαζάρους, γιὰ τὴν ὁποία, ὅπως εἶδαμε, ὑπάρχει ἀνάλογη μαρτυρία τῆς *Legenda Italica*.

³⁸ Παναγιώτη Κ. Χρήστου, ὁ.π., σ. 102.

Στὸ Διαδίκτυο, στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ ἐπίσημου ἱστοχώρου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐντόπισα ἓνα ἀκόμη κείμενο τοῦ Παναγιώτη Χρήστου, στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα, τὸ ὁποῖο πραγματεύεται τὰ ἐρωτήματά μας καὶ καταλήγει συμπερασματικά: «*In conclusion, therefore, we may say that: a) the two brothers were sent into Europe by the Patriarch and the Emperor together, Photius providing what was required from the theological and religious point of view, and Michael III granting political and material protection; and b) that their mission had both religious and cultural aims*»³⁹.

Τέλος, ὁ καθηγητὴς Ἰωάννης Ταρνανίδης ἀπαντᾷ, ἐπίσης ἀπευθείας, στὰ ἐρωτήματα ποὺ θέσαμε, σχετικὰ μὲ τὸν ρόλο τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ πατριάρχου Φωτίου στὴ βυζαντινὴ ἱεραποστολή: «*Εἰσαγωγικά, ἐκτός ἀπὸ τὴν ὑπενθύμιση ὅτι οἱ δύο ἀδελφοί, Κύριλλος καὶ Μεθόδιος, ἦσαν βυζαντινοὶ πολῖτες ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, θὰ ἤθελα νὰ υπογραμμίσω ὅτι ἐδράσαν σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόδειξη καὶ τὴν ἐντολὴ τῆς Βυζαντινῆς Πολιτείας, καθὼς καὶ μέσα στο πνεῦμα καὶ ὑπὸ τὴν εὐλογία τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας καὶ συγκεκριμένα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Φωτίου**»⁴⁰. Καὶ συμπληρῶναι στὴν ὑποσημείωσή του: «*Σχετικὰ μὲ τὸ ρόλο τοῦ Φωτίου στὸ συγκεκριμένο θέμα καὶ μὲ ἀφορμὴ τὸ γεγονός ὅτι στους βίους τῶν δύο ἀγίων δὲν γίνεται καμία σχετικὴ ἀναφορά, διατυπώθηκαν διαφορὲς ἀπόψεις ποὺ δίστανται μεταξύ τους. Τὸ θέμα τὸ ἀναπτύξαμε σὲ παλαιότερη μελέτη μας, καταλήγοντας στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ρόλος τοῦ Φωτίου “θὰ πρέπει νὰ ἦταν βασικός, πρωτεύων καὶ καθοριστικός, ὅπως μας ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε ἡ διαρροή μερικῶν πηγμάτων ἀλήθειας ποὺ διέφυγαν μέσα ἀπὸ τὸ πέπλο τῆς σκοπιμότητος, τὴν ὁποία ὑπηρετοῦσαν οἱ χρονογράφοι καὶ βιογράφοι τῆς ἐποχῆς του. Διότι καὶ ἀν ἀκόμα δεχτοῦμε πὼς ὁ αυτοκράτορας ἦταν ἐκεῖνος ποὺ ἐξουσίαζε καὶ ἤλεγχε τὸ καθεστῆς ποὺ εἶχε σχέση μὲ τὴν ἐξωτερικὴ ἱεραποστολή, δὲν θὰ μπορούσαμε ποτέ νὰ ἀπαντήσουμε στὸ εὐλόγο καὶ σαφές ἐρώτημα, ποῖος ἐπέτρεψε, πολὺ δε περισσότερο, ἔδωσε τὴν εὐλογία τοῦ γιὰ τὴ χρῆση τῆς σλαβικῆς γλώσσας στὴ λατρεία. Κανεὶς ἄλλος, ἐκτός*

³⁹ Panayiotis Christou, «Who Sent Cyril And Methodius Into Central Europe, The Emperor Or The Patriarch?», http://www.myriobiblos.gr/texts/english/christou_kyrmeth.html

⁴⁰ Ἰωάννη Χ. Ταρνανίδη, «Ἡ ὑπερεθνικὴ καὶ οἰκουμενικὴ διάσταση τοῦ κήρυγμα τῶν Θεσσαλονικέων ἀδελφῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου», Ἀνακοίνωση ποὺ συμπεριλαμβάνεται στὰ Πρακτικὰ (Ἐπιμέλεια Κωνσταντίνου Γ. Νιχωρίτη, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος - Παρακαταθήκες πολιτισμοῦ*, ἐκδ. Ἐπίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012) τοῦ Διεθνoῦς Συνεδρίου: «Ἡ πολιτισμικὴ κληρονομιά τοῦ ἔργου τῶν Ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ὡς παράγοντας ἐνότητας μὲ τοὺς λαοὺς τῆς Ν.Α. Εὐρώπης», σσ. 235-236.

από τον προκαθήμενο της Εκκλησίας δεν είχε τέτοια αρμοδιότητα και τέτοιο κύρος. Και ο πατριάρχης με την ευρύτητα του πνεύματος, με τις ανεξίθρησκες αντιλήψεις, με την οξυδέρκεια και την ικανότητα αξιολόγησης του εν λόγω εγχειρήματος υπήρξε ο Μέγας Φώτιος»⁴⁰.

* * *

Για να μην αδικούμε κανέναν, ή δυσμενής αντιμετώπιση του Φωτίου και της Ανατολικής Εκκλησίας, ούτε καινοφανής είναι ούτε στερείται άφορων. Τα γεγονότα γύρω από τον πατριαρχικό θρόνο εύλογα δημιούργησαν αλγεινές έντυπώσεις· κι αυτές, πολλές φορές, παρασύρουν σε προκατάληψη. Η Ιστορία, όμως, δεν γράφεται με βάση τις έντυπώσεις αλλά τα γεγονότα. Ειπώθηκε, και είναι πολύ σωστό, ότι «για να απαλλαγεί κανείς από τους “μύθους” και να χαράξει την “ιστορία” που επιδιώκει να ξεκαθαρίσει τα ζητήματά της από τα νεφελώματα της “μυθιστορίας”, απαιτείται βασανιστικός έλεγχος των πηγών της ιστορίας. Και πηγές της ιστορίας είναι τα γεγονότα, τα μνημεία και τα κείμενα»⁴¹. Βεβαίως και τα άναξιοποίητα στοιχεία στερούν δυνητικά σημαντικές πληροφορίες, έως και την ίδια την αλήθεια. Έν τέλει, μόνον όσοι υπερνικούν τη βαρυτική έλξη του ύποκειμενισμού αποφεύγουν και τις παγίδες, είτε πρόκειται για συμπλήρωση κενών με φανταστικές συνδέσεις, είτε για παραβλέψεις που οδηγούν σε φαινομενικά κενά.

Η βυζαντινή ιεραποστολή κατά τους Θ', Ι' και ΙΑ' αι. διέπεται από έναν ενιαίο άξονα κηρύγματος με σταθερά και μεταβλητά στοιχεία. Και ενώ τα συγκεκριμένα αυτά χαρακτηριστικά αναφέρονται τόσο στο Ρωσικό χρονικό, όσο και στην περίφημη έπιστολή του Φωτίου προς τον ήγεμόνα των Βουλγάρων Βόρην, αλλά και στους «Βίους» του Κυρίλλου και του Μεθοδίου, όπως παρατηρεί ο Βλ. Φειδās: «ούτε η αὐτούσια (έκτενής) παράθεση, ούτε η αποσπασματική χρήση των σταθερών και των μεταβλητών στοιχείων του κηρύγματος της βυζαντινής ιεραποστολής προβλημάτισε προς την κατεύθυνση αυτή (του συσχετισμού, δηλαδή, και της αξιοποίησης αυτών των πληροφοριών) τὴ διεθνὴ ἔρευνα»⁴². «Η διεθνής έρευνα περιέργως δὲν έπέσήμανε ὄχι

⁴¹ Βασ. Κ. Κατσαρού, «Τὸ σχέδιο ἐκβυζαντινισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Μακεδονικῆς Δυναστείας - Ἀπὸ τὴν εἰρηνευτικὴ (θρησκευτικὴ) πολιτικὴ καὶ διπλωματία στὴ σύγκρουση: Μῦθοι καὶ Πραγματικότητες», Ἀνακοίνωση ποὺ συμπεριλαμβάνεται στὰ Πρακτικὰ (Επιμέλεια Κωνσταντίνου Γ. Νιχωρίτη, *Κυρίλλος καὶ Μεθόδιος - Παρακαταθήκες πολιτισμοῦ*, ἐκδ. Ἐπίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012) τοῦ Διεθνoῦς Συνεδρίου: «Ἡ πολιτισμικὴ κληρονομία τοῦ ἔργου τῶν Ἀγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ὡς παράγοντας ἐνότητας μετὰ τοὺς λαοὺς τῆς Ν.Α. Εὐρώπης», σ. 290.

⁴² Βλασίου Ι. Φειδᾶ, *μνημονευθέν ἔργο*, σ. 20. Περισσότερα ἐπ' αὐτοῦ καὶ γενικότερα γιὰ τὸ «κῆρυγμα καὶ τὴ μέθοδο δράσεως τῆς βυζαντινῆς ιεραποστολῆς» βλ. σσ. 18-40.

μόνο τὴν ὑπαρξὴν ἑνὸς ἐνιαίου ἄξονα τοῦ κηρύγματος τῆς βυζαντινῆς ἱεραποστολῆς [...] ἀλλὰ καὶ τὴ σημασία τῆς διαπιστώσεως αὐτῆς γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τῶν σχετικῶν μὲ τὴς ἐπιτυχίες τῆς βυζαντινῆς ἱεραποστολῆς μαρτυριῶν τῶν βυζαντινῶν καὶ τῶν παλααιοσλαβικῶν πηγῶν»⁴³.

Ὅπως ἀναφέραμε, στὶς βυζαντινὲς πηγὲς ὑπάρχει ἓνα ἀπροσδόκητο κενό, ποὺ προβληματίζει, ὄχι γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν γεγονότων, ἀλλὰ γιὰ τὴν παράλειψη τῆς ἀναφορᾶς τους: Οἱ ἀποστολὲς τοῦ Κυρίλλου καὶ τοῦ Μεθοδίου. Γι' αὐτὸ τὸ τόσο σημαντικὸ γεγονὸς μοναδικὴ βασικὴ πηγὴ, ὅπως εἶδαμε, εἶναι ἡ παλααιοσλαβικὴ βιογραφία τους. Τὸ κενὸ καλύπτει, ὡς ἐπακόλουθο, καὶ τὸν λογικὰ ἐμπλεκόμενο Φώτιο. Κανεὶς δὲν διανοεῖται νὰ ἀμφισβητήσει, πάντως, τὴν ὑπαρξὴ αὐτῶν τῶν ἀποστολῶν καὶ τὰ ἀποτελέσματά τους. Πῶς θὰ μπορούσε ἄλλωστε ἐνόσω οἱ ὑπόλοιπες μαρτυρίες, τὰ μνημεῖα καὶ τὰ κείμενα βοοῦν;

Ἀπομένει ὁ ρόλος τοῦ Φωτίου. Τὸ ἀδιαμφισβήτητο γεγονὸς τῆς πατριαρχίας του τὴ συγκεκριμένη περίοδο παρέλκει κάθε περαιτέρω συζήτηση. Ποῦ μποροῦν, ὅμως, οἱ πλέον ἀπαιτητικοὶ νὰ ἀναζητήσουν στοιχεῖα γιὰ τὴν ἱεραποστολική του δράση; Ἀσφαλῶς ὄχι ἀποκλειστικὰ στὰ ἀγιολογικὰ κείμενα τῶν «Βίων» Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, ἀλλὰ ὅπουδήποτε ὑπάρχουν ἔστω καὶ ἴχνη πληροφοριῶν. Ἡ παραθεώρηση τῶν ἐπιστολῶν του καὶ τῆς μαρτυρούμενης συμβολῆς του στὶς ὑπόλοιπες ἱεραποστολὲς τῆς ἐποχῆς, ὀδηγεῖ σὲ ἐπισφαλῆ συμπεράσματα. Γιατὶ ἡ συμβολὴ τοῦ Φωτίου δὲν περιορίστηκε, βεβαίως, στὴν ἀποστολὴ στὴ Μεγάλῃ Μοραβία, ἀλλὰ συμπεριέλαβε τοὺς Σέρβους⁴⁴ (ἐπὶ Βασιλείου Α'), τοὺς Ρῶς⁴⁵ καὶ τοὺς Βουλγάρους. Καὶ μόνο τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων Βόρην, ἂν λάβουμε ὑπόψη, στὴν ὁποία τὸν καθοδηγεῖ σχετικὰ μὲ τὸ «τί ἐστὶν ἔργον ἄρχοντος»⁴⁶, ἀρκεῖ γιὰ νὰ κλονίσει σοβαρὰ τὴ «βεβαιότητα ὅτι τέτοιου εἶδους προγράμματα ἦταν ὑπόθεση τῆς Αυλῆς» κατ' ἀποκλειστικότητα καὶ τὴν ἐντύπωση πὼς ἡ «ἀνάμειξη τοῦ Φωτίου “στο σχέδιο φωτισμοῦ τῶν Σλάβων”» ἦταν ἀνύπαρκτη.

Ἀλλὰ μίπως ἡ περίπτωση τοῦ Φωτίου ἦταν μιὰ ξεχωριστὴ περίπτωση ἐκκλησιαστικοῦ ἡγέτη, ποὺ εἶχε τὴν παρηρησία νὰ ἀλληλογραφεῖ μὲ ἡγεμόνες κρατῶν καὶ νὰ τοὺς νουθετεῖ; Ἡ προσωπικότητά του καὶ κυρίως ἡ κεκτημένη ταχύτητα ἀπὸ τὴν πολιτικὴ του καριέρα, ἴσως δικαιολογοῦν τὶς παρεμβάσεις του περισσότερο ὡς πολιτικοῦ παρὰ ὡς

⁴³ Βλασίου Ι. Φειδᾶ, ὁ.π., σ. 19.

⁴⁴ Βλασίου Ι. Φειδᾶ, ὁ.π., σ. 67.

⁴⁵ Βλασίου Ι. Φειδᾶ, ὁ.π., σσ. 70-72.

⁴⁶ Φωτίου πατρ. Κωνσταντινουπόλεως, Τί ἐστὶν ἔργον ἄρχοντος, PG 102, 628A-696D.

ἐκκλησιαστικοῦ ἡγέτη. Ὁ συλλογισμὸς αὐτὸς θέτει καὶ πάλι σὲ ἀμφισβήτηση τὸν ρόλο τῆς Ἐκκλησίας στὴ βυζαντινὴ ἱεραποστολή.

Δὲν πρόκειται, ὅμως, γιὰ μοναδικὸ φαινόμενο. Ὅταν ἀργότερα ὁ Συμεὼν, γιὸς καὶ διάδοχος τοῦ Βόρη, διεκδίκησε τὸν τίτλο τοῦ «βασιλέως», τὸν ὁποῖο οἱ βυζαντινοὶ θεωροῦσαν ἀποκλειστικὸ προνόμιο τοῦ δικοῦ τους αὐτοκράτορα, πάλι ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ τότε ἦταν ὁ Νικόλαος Α΄ ὁ Μυστικός, ἀνέλαβε μὲ τὶς ἐπιστολές του νὰ τὸν νουθετήσει: «...οὐδεὶς λαμβάνει, καὶ μάλιστα τοιοῦτον ὑπερμέγεθες δῶρημα, ἐὰν μὴ ἢ αὐτῷ ἄνωθεν»⁴⁷. «Πάντως δὲ οὐκ ἀμφιβάλλεις ὡς ἀθέτησίς ἐστι τοῦ μεγάλου ὀνόματος ἡ τῶν συμφώνων καὶ τῶν ὁρκῶν ἀθέτησις, καὶ τὸ βουλευθῆναι ἀρπάσαι βασιλείαν τὴν κατὰ μὴδὲν τῷ σῶ γένει προσήκουσαν. Ἐπὶ πᾶσι τοῖς εἰρημένοις καὶ ὡς πατὴρ κατὰ πνεῦμα [...] δεσμῷ ὑποβάλλομέν σε [...] καὶ μὴδὲν καινοτομῆσαι τολμήσης...»⁴⁸. Ἡ διεκδίκηση ἀπὸ τὸν Συμεὼν τοῦ τίτλου τοῦ «βασιλέως» «ἀπειλοῦσε τὴν ὅλην ἰδεολογικὴ δομὴ τῆς πολιτικῆς τους (τῶν βυζαντινῶν) θεωρίας, ἰδιαίτερα δὲ τῆς πολιτικῆς θεολογίας τῆς Ἐκκλησίας, μὲ σοβαρὲς μάλιστα προεκτάσεις καὶ στὴν ἀξιολόγηση τῆς ὅλης μεθοδολογίας τῆς βυζαντινῆς ἱεραποστολῆς. Οἱ λόγοι τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου πρὸς τὸν Συμεὼν ἀποτελοῦν τὴν συνισταμένη τῶν κοινῶν ἐνδιαφερόντων τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας καὶ ἱεραποστολῆς γιὰ τὴ διάδοση τοῦ εὐαγγελίου στὰ βαρβαρικὰ ἔθνη, ἀφοῦ καὶ οἱ δύο προοπτικὲς ὑπηρετοῦσαν τὸ ὄραμα τῆς χριστιανικῆς Οἰκουμένης ὑπὸ τὰ σκῆπτρα τῆς θεοδωρητῆς βασιλείας τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα»⁴⁹.

Ἄς ἐπανέλθουμε, ὅμως, στὸν ρόλο τοῦ Φωτίου. Κάνοντας λόγο προηγουμένως γιὰ τὴ σιωπὴ τῶν βυζαντινῶν πηγῶν, σχετικὰ μὲ τὶς ἀποστολὲς τοῦ Κυρίλλου καὶ τοῦ Μεθοδίου, ἀναφερθήκαμε καὶ στὴν ἀπουσία τοῦ Φωτίου θεωρῶντας τὴν φυσικὸ ἐπακόλουθο. Μᾶλλον εἶναι ὀρθότερο, ὅμως, νὰ ἀντιστρέψουμε αὐτὴ τὴ σχέση αἰτίου - αἰτιατοῦ γιὰ τὸν ἐξῆς λόγο: Δὲ μαρτυρεῖται ἱστορικὰ κάποια ἰδιαίτερη ἐχθρότητα ἢ ἀντιπάθεια βυζαντινῶν πρὸς τοὺς δύο αὐταδέλφους. Ἀντιθέτως ὁ πολυτάραχος πολιτικὸς καὶ θρησκευτικὸς βίος καὶ ἡ πολιτεία τοῦ Φωτίου δὲν ἀφήνουν καμιά ἀμφιβολία γιὰ τὸ ἀντίθετο. Εὐλόγα ἐξυπηρετεῖ πολλοὺς συγχρόνους του, ἀλλὰ καὶ μεταγενέστερους, ἡ ἀποσιώπηση σημαντικῶν πτυχῶν τῆς δράσης του καὶ ἡ στέρξη τῆς ἀναγνώρισης ποὺ τοῦ ἀναλογεῖ, ἀπὸ «τὸν ἄνθρωπο ποὺ ἐνέπνευσε τὸ μεγαλειῶδες

⁴⁷ Νικολάου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ἐπιστολαί, PG 111, 52.

⁴⁸ Νικολάου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ἐπιστολαί, PG 111, 56.

⁴⁹ Βλασίου Ι. Φειδᾶ, ὁ.π., σσ. 34-35.

ἀποστολικὸ καὶ ἐκπολιτιστικὸ ἔργο ποὺ ἀποτελεῖ στὴν ἱστορίᾳ τὸν κυριότερο τίτλο δόξας τῆς Αὐτοκρατορίας»⁵⁰.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀναστάτωση ποὺ προκάλεσε ὁ Φώτιος σὲ θρησκευτικούς του ἀντιπάλους (πάπες Ρώμης, πατριάρχες καὶ τοὺς ὁπαδούς τους), ἀνάλογη ἀναστάτωση φαίνεται πὼς προκάλεσε καὶ ὡς πολιτικὸ μέγεθος. «Ἦταν λοιπὸν ἀδύνατο ὁ πατριάρχης Φώτιος, ποὺ γιὰ πολὺν καιρὸ εἶχε ἐκπαιδευτεῖ στὶς πιὸ σημαντικὲς ὑποθέσεις μετέχοντας στὰ αὐτοκρατορικὰ συμβούλια, νὰ μὴν εἶναι ἐπίσης μεγάλος πολιτικός· καὶ ἡ πλατιὰ ἐπιχείρηση ποὺ ἀνέλαβε στὸ ἐξωτερικόν, νὰ προσπλῦτίσει τοὺς “ἄθεους” καὶ νὰ συνενώσει τὰ ἀνατολικά πατριαρχεῖα, νὰ μὴν εἶναι ἐπίσης ἔργο πολιτικόν»⁵¹.

Εἶναι γεγονὸς ὅτι ὁ Φώτιος δὲν ἔχει τὴ συμπάθεια⁵² τῶν χρονογράφων καὶ βιογράφων τῆς ἐποχῆς του (καὶ μεταγενεστέρων). Ἀναγνωρίζουν μὲν τὴ μόρφωσή του, ἀλλὰ στὴν πλειονότητά τους εἶναι ὑποστηρικτὲς τοῦ ἐκδιωχθέντος προκατόχου τοῦ Ἰγνατίου. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ τοὺς δυσκολεύει, ἐπίσης, νὰ ἐκτιμήσουν τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ Φωτίου: τὴν ἀπόκρουση τῶν κυριαρχικῶν ἀξιώσεων τοῦ πάπα, ἀφοῦ σὲ ἐκείνου τὴν προστασία καὶ μεσολάβηση εἶχαν καταφύγει οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Ἰγνατίου. Οὕτε εἶναι σὲ θέση νὰ ἀποτιμήσουν τὰ μακροπρόθεσμα ἀποτελέσματα τῆς ἱεραποστολῆς, ἰδίως μετὰ ἀπὸ «ἀποτυχίες», ὅπως τῆς Μ. Μοραβίας, ἡ σπορὰ τῆς ὁποίας ἔδωσε πλούσιους καρποὺς σὲ ἄλλες περιοχὲς ἀργότερα. Ἐξ ἄλλου ἡ ἱεραποστολή, ὡς πάγια καὶ καθιερωμένη βυζαντινὴ πρακτικὴ, δὲν ἀποτελεῖ γι' αὐτοὺς ἰδιαίτερη εἵδηση, ἐκτὸς ἂν προκύπτει κάποιο ἀξιοσημείωτο γεγονὸς ἢ ὑπάρχει εἰδικὴ σκοπιμότητα. Οἱ περισσότεροὶ χρονογράφοι, ἐπίσης, εἶναι πρόθυμοι νὰ ἀποσιωπήσουν δράσεις μὲ ἔντονη πολιτικὴ χροιά, προκειμένου νὰ λιγοστέψουν τὰ μερίδια στὸν «κυριότερο τίτλο δόξας τῆς Αὐτοκρατορίας» καὶ νὰ ἀποτρέψουν τὶς συγκρίσεις μὲ τὶς μέτρες ἢ καὶ σπουδαῖες προσωπικότητες ποὺ ἐξ-υπηρετοῦσαν. Πολὺν περισσότερο, μάλιστα, ὅταν συγγράφουν αὐτὲς οἱ ἴδιες προσωπικότητες προβάλλοντας τὰ ἐπιτεύγματα τῆς δικῆς τους δυναστείας. Οἱ δύο ἀναρρήσεις καὶ κυρίως οἱ δύο ἀπομακρύνσεις τοῦ Φωτίου ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο συνάδουν μὲ τὴν γενικότερη ἀντιμετώπιση ποὺ εἶχε.

⁵⁰ Paul Lemerle, ὁ.π., σ. 155.

⁵¹ Paul Lemerle, ὁ.π., σ. 155.

⁵² Ἐνδεικτικοὶ οἱ χαρακτηρισμοὶ τοῦ Νικίτα Παφλαγῶνος, μετὰ τὸν προηγηθέντα ἔπαινο γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ Φωτίου: «Ἐπεὶ δὲ καὶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν αὐτὴν, ὡς μὴ ὠφελεν, ἐπεισελθεῖν ἔδει [...] Οὐδὲ τὴν ὁδὸν εἴλετο τῆς ταπεινοφροσύνης [...] καὶ ἐπὶ πολὺ τῇ κενοδοξίᾳ μετεωριζόμενος...», Νικίτα Παφλαγῶνος, Βίος Ἰγνατίου, PG 105, 509 BCD.

Πιθανότατα, ἐκτὸς τῶν μεγάλων ἐπιτυχιῶν του, ἡ ἰδιοσυγκρασία καὶ οἱ ἰδιαιτερότητες τοῦ χαρακτήρα τοῦ Φωτίου νὰ συνετέλεσαν σὲ αὐτὴ τὴν ἐπιφυλακτικὴ ἕως ζηλόφθονη καὶ ἐχθρικὴ ἀντιμετώπιση, ποὺ δὲν ἐξέλειψε οὔτε μετὰ τὸν θάνατό του.

Στὰ κείμενα ποὺ παρακολουθήσαμε εἶναι σχεδὸν καθολικὴ ἡ πεποίθηση ὅτι ἡ ἱεραποστολὴ ἀποτελεῖ κύριο ὄπλο τῆς βυζαντινῆς πολιτικῆς καὶ πὼς τὸ ἔργο της ἐκτελεῖται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίᾳ μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ κράτους. Ἡ συνολικὴ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας εἶναι σταθερή, σχεδὸν ἀδιατάρακτη, ἂν λάβουμε ὑπόψη καὶ τὴ διάρκεια τῆς ὑπερχίλιετοῦς Αὐτοκρατορίας. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ καὶ ἀπὸ τὶς σωζόμενες μαρτυρίες καὶ κείμενα⁵³ εἶναι ἡλίῳ φαεινότερον ὅτι δὲν ἀμφισβητεῖται ἡ καταλυτικὴ συμβολὴ τοῦ Μ. Φωτίου στὴ βυζαντινὴ ἱεραποστολή. Αὐτὸ τὸ γνωρίζουν ἀκόμα καλύτερα καὶ τὸ ἀναγνωρίζουν οἱ λαοὶ⁵⁴ ποὺ δέχτηκαν τὴν εὐεργετικὴ ἐπίδραση τῶν ἱεραποστολῶν, τῶν ὁποίων ὁ Μέγας Φώτιος χαρακτηρίστηκε «ὁ μεγαλόπνοος ἀνανεωτής»⁵⁵, «ὁ μεγαλόπνοος ὁραματιστὴς καὶ ὁ ἐνθουσιώδης ὑποστηρικτὴς»⁵⁶ καὶ «ἐμπνευστὴς τοῦ μεγάλου ἀποστολικοῦ ἔργου τοῦ Βυζαντίου»⁵⁷.

Βιβλιογραφία:

- Christou, Panayiotis, «Who Sent Cyril And Methodius Into Central Europe, The Emperor Or The Patriarch?», http://www.myriobiblos.gr/texts/english/christou_kyrmeth.html
- Dvornik, Fr., *The Photian Schism. History and Legend*. Cambridge, University Press, 1948.
- Lemerle, Paul, *Ὁ πρῶτος Βυζαντινὸς Οὐμανισμός*, μετάφραση Μαρίας Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, ἔκδ. Μορφωτικοῦ Ἰδρυάτος Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, δ' ἀνατύπωση, Ἀθήνα 2010.
- Migne, Jacques Paul, *Patrologia Graeca*, τόμοι 102, 105 καὶ 111.
- Βλυσίδου, Βασιλικὴ Ν., «Ὁ Βυζαντινὸς αὐτοκρατορικὸς θεσμὸς καὶ ἡ πρώτη ἐκθρόνιση τοῦ Πατριάρχου Φωτίου», *Βυζαντινὰ σύμμεκτα* 7 (1987), σσ. 33-40.
- Γλύκατζη-Αρβελέρ, Ἑλένη, *Γιατὶ τὸ Βυζάντιο*, Ἀθήνα 2009.
- Γόννης, Δημήτριος, «Ἱεραποστολικοὶ ἀγῶνες τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου - Ἀποτίμηση τῆς προσφορᾶς τους», *Δίπτυχα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, 2013, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2013.

⁵³ Βλασίου Ι. Φειδᾶ, ὁ.π., σσ. 17 κ.ἐξ.

⁵⁴ Κωνσταντίνου Γ. Νιχωρίτη, *Οἱ Ἅγιοι Κύριλλος καὶ Μεθόδιος*, ὁ.π., σ. 23.

⁵⁵ Βλασίου Ι. Φειδᾶ, ὁ.π., σ. 21.

⁵⁶ Βλασίου Ι. Φειδᾶ, ὁ.π., σ. 22.

⁵⁷ Paul Lemerle, ὁ.π., σ. 154.

- Κατσαρός, Βασίλειος Κ., «Το μεταφραστικό “εργαστήριο” του Φιλοσόφου Κωνσταντίνου στον Ναό των Αγίων Αποστόλων στην Κωνσταντινούπολη», Άνακοίνωση που συμπεριλαμβάνεται στα Πρακτικά του Διεθνούς Έπιστημονικού Συνεδρίου «Κύριλλος και Μεθόδιος: Τὸ Βυζάντιο καὶ ὁ κόσμος τῶν Σλάβων» (Θεσσαλονίκη 28-30 Νοεμβρίου 2013), Θεσσαλονίκη 2015, σσ. 691-700.
- Κατσαρός, Βασίλειος Κ., «Τὸ σχέδιο ἐκβυζαντινισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Μακεδονικῆς Δυναστείας - Ἀπὸ τὴν εἰρηνευτικὴ (θρησκευτικὴ) πολιτικὴ καὶ διπλωματίᾳ στὴ σύγκρουση: Μῦθοι καὶ Πραγματικότητες», Άνακοίνωση που συμπεριλαμβάνεται στα Πρακτικά (Επιμέλεια Κωνσταντίνου Γ. Νιχωρίτη, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος - Παρακαταθῆκες πολιτισμοῦ*, ἐκδ. Ἐπίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2012) τοῦ Διεθνούς Συνεδρίου: «Ἡ πολιτισμικὴ κληρονομιά τοῦ ἔργου τῶν Ἀγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ὡς παράγοντας ἐνότητας μὲ τοὺς λαοὺς τῆς Ν.Α. Εὐρώπης», σσ. 283-305.
- Μαλιγκοῦδη, Γιάννα, *Ἡ παρουσία τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη. Τὸ ἐκπολιτιστικὸ ἔργο τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου τῶν Θεσσαλονικέων*, Ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1997.
- Νιχωρίτης, Κωνσταντῖνος Γ., *Οἱ Ἅγιοι Κύριλλος καὶ Μεθόδιος*, ἐκδόσεις Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη, 2013.
- Νιχωρίτης, Κωνσταντῖνος Γ., «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἡ κοσμικὴ θεώρηση τοῦ ἔργου τῶν Ἀγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου», Άνακοίνωση που συμπεριλαμβάνεται στα Πρακτικά (Επιμέλεια Κωνσταντίνου Γ. Νιχωρίτη, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος - Παρακαταθῆκες πολιτισμοῦ*, ἐκδ. Ἐπίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012) τοῦ Διεθνούς Συνεδρίου: «Ἡ πολιτισμικὴ κληρονομιά τοῦ ἔργου τῶν Ἀγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ὡς παράγοντας ἐνότητας μὲ τοὺς λαοὺς τῆς Ν.Α. Εὐρώπης», σσ. 49-71.
- Ταρνανίδης, Ἰωάννης Χ., «Ἡ ὑπερεθνικὴ καὶ οἰκουμενικὴ διάσταση στὸ κίρυγμα τῶν Θεσσαλονικέων ἀδελφῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου», Άνακοίνωση που συμπεριλαμβάνεται στα Πρακτικά (Επιμέλεια Κωνσταντίνου Γ. Νιχωρίτη, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος - Παρακαταθῆκες πολιτισμοῦ*, ἐκδ. Ἐπίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012) τοῦ Διεθνούς Συνεδρίου: «Ἡ πολιτισμικὴ κληρονομιά τοῦ ἔργου τῶν Ἀγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ὡς παράγοντας ἐνότητας μὲ τοὺς λαοὺς τῆς Ν.Α. Εὐρώπης», σσ. 235-247.
- Ταχιάος, Ἀντώνιος-Αἰμίλιος Ν., *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος. Οἱ ἀρχαιότερες βιογραφίες τῶν Θεσσαλονικέων ἐκπολιτιστῶν τῶν Σλάβων*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2008.
- Ταχιάος, Ἀντώνιος-Αἰμίλιος Ν., *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος οἱ ἐκ Θεσσαλονίκης - Ἡ βυζαντινὴ παιδεία στοὺς Σλάβους*, ἐκδ. Ρέκος, Θεσσαλονίκη.
- Ταχιάος, Ἀντώνιος-Αἰμίλιος Ν., *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος*, ἐκδ. ἀδελφῶν Κυριακίδου Α.Ε., Θεσσαλονίκη 2007.
- Φειδᾶς, Βλάσιος Ι., *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τόμ. Β', Β' ἐκδ., Ἀθῆναι 1998.
- Χρήστου, Παναγιώτης Κ., *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος οἱ Θεσσαλονικεῖς φωτισταὶ τῶν Σλάβων*, Ἐκδ. Κυρομάνος, γ' ἐκδ., Θεσσαλονίκη, 1992.

**ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΗΜΕΡΙΔΑ**

Παῦλος Γεωργίου, π. Σωκράτης Παπαγεωργίου, Σεβασμ. Ἀθηνᾶρχος Δικαίακος,
Pavol Demes, Μιχαήλ Τρίτος, Κωνσταντῖνος Νιχωρίτης

Μιχαήλ Τρίτος, Κωνσταντῖνος Νιχωρίτης

Δημήτριος Γόνης

Ιωάννης Μαρκότσης

Μιχαήλ Τρίτος

Ειρήνη Κασάπη

Ιωάννης Σίτσιου

Ἀντώνιος - Αἰμίλιος Ταχιάος

Παῦλος Γεωργίου

Κωνσταντίνος Νιχωρίτης

Pavol Demeš, πρ. υπουργός Έξωτερικών Σλοβακίας

Peter Michalko, πρέσβης Σλοβακίας

Emilia Krалеva, πρέσβειρα Βουλγαρίας

Ὁ Πρωτοψάλτης τοῦ Ι.Ν. Ἀγ. Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου Ὀλυμπιακοῦ Χωριοῦ
κ. Γεώργιος Κακουλίδης καὶ μέλη τῆς Χορωδίας του.

Γραμματεία

Ἑθελόντριες

Ο Μ. ΦΩΤΙΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΓ. ΚΥΡΙΑΛΟΣ ΚΑΙ ΜΕΘΩΔΙΟΣ
Εικόνα τοῦ Ι. Ν. Ἀγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου Ὀλυμπιακοῦ Χωριοῦ.
Παρουσιάστηκε στὶς 3 Μαΐου 2014 στὴν Ἐπιστημονικὴ Ἡμερίδα,
ποῦ πραγματοποιήθηκε στὸ Ὀλυμπιακὸ Χωριὸ μὲ θέμα τὴν
προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τῶν τριῶν Ἀγίων.
Φιλοτεχνήθηκε ἀπὸ τὸν ἐκπαιδευτικὸ καὶ ἀγιογράφο
Γεώργιο Τσατσαρώνη, Ἐκκλησιαστικὸ Σύμβουλο τοῦ ἱεροῦ ναοῦ.

Ἡ παρουσίαση τῆς εἰκόνας τῶν τριῶν Ἀγίων (Μ. Φωτίου, Κυρίλλου & Μεθοδίου)
πὺ φιλοτέχνησε ὁ Ἄγιογράφος Γεώργιος Τσατσαρώνης (ἀριστερὰ)

Ὁ ἐφημέριος π. Ἀλέξανδρος Τουλουμετζόγλου καὶ ὁ Ἐκκλησιαστικὸς Σύμβουλος κ. Εὐδόκιμος Κοζίδης (Ι. Ν. Ἀγ. Κυρίλλου & Μεθοδίου Ὁλυμπ. Χωριοῦ)

Ὁ Ἀρχιμ. π. Ἰωαννῆνιος Γιαννόπουλος (Ι. Μ. Ἰλίου) καὶ ὁ π. Ἀλέξανδρος Τουλουμετζόγλου

Στις 26-9-2013 θεμελιώθηκε ὁ Ἱ.Ν. τῶν Ἀγ. Ἰσαποστόλων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου Ὀλυμπιακοῦ Χωριοῦ, ἀπὸ τὸν Σεβ. Μητροπολίτη Ἰλίου, Ἀχαρνῶν καὶ Πετρουπόλεως κ. Ἀθηναγόρα, παρουσία τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου κ. Ἱερωνύμου.

Τὸ προκατασκευασμένο ἐκκλησάκι πὸν ἐξυπηρετεῖ, ἀπὸ τὸ 2006, τίς ἀνάγκες 12.000 κατοίκων τοῦ Ὀλυμπιακοῦ Χωριοῦ καὶ τῶν γύρω περιοχῶν.

Μακέτα τοῦ ναοῦ πὸν θεμελιώθηκε καὶ ἀνεγείρεται ἀπέναντι ἀπὸ τὸ ὑφιστάμενο ἐκκλησάκι.